

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ปรมัตถธรรมสังเขป
จิตตสังเขป
และภาคผนวก

โดย
สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ปรหมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

พิมพ์ครั้งที่ ๑	พ.ศ. ๒๕๓๐	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๒๕๓๖	จำนวน	๒๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พ.ศ. ๒๕๔๕	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	พ.ศ. ๒๕๕๓	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

ISBN 978-616-90247-1-2

สงวนลิขสิทธิ์

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมทานโปรดติดต่อ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

เลขที่ ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

หรือที่

บ้านธัมมะ

เลขที่ ๑๓๖ หมู่ ๕ ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง เชียงใหม่ ๕๐๒๓๐

โทรศัพท์ ๐๕๓ ๔๓ ๑๖๗๘

Email: info@dhammahome.com

<http://www.dhammahome.com>

พิมพ์ที่ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ

สารบัญ

พระพุทธศาสนาเมืองค์ ๙.....	๗
ปรมัตถธรรมสังเขป.....	๑๕
จิตตสังเขป.....	๖๑
บทที่ ๑.....	๖๓
บทที่ ๒.....	๘๐
บทที่ ๓.....	๘๘
บทที่ ๔.....	๑๑๓
บทที่ ๕.....	๑๒๘
บทที่ ๖.....	๑๓๘
บทที่ ๗.....	๑๕๗
บทที่ ๘.....	๑๘๐
บทที่ ๙.....	๑๘๘
บทที่ ๑๐.....	๒๑๒
บทที่ ๑๑.....	๒๒๕
บทที่ ๑๒.....	๒๓๐
บทที่ ๑๓.....	๒๔๒
บทที่ ๑๔.....	๒๕๕
บทที่ ๑๕.....	๒๖๗
บทที่ ๑๖.....	๒๘๖

บัญญัติ.....	๒๗๙
ภาคผนวก.....	๓๕๑
จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท.....	๓๕๓
เจตสิก ๕๒ ประเภท.....	๓๘๑
รูป ๒๘ ประเภท.....	๔๐๕
สมถภาวนา.....	๔๒๑
วิปัสสนาภาวนา.....	๔๕๑
แนวทางเจริญวิปัสสนา.....	๔๗๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พระพุทธศาสนามือองค์ ๙

พระพุทธพจน์ คือ พระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงประกอบด้วยองค์ ๙ คือ

- สูตร** ได้แก่ พระสูตรทั้งหลาย มีมงคลสูตร เป็นต้น รวมถึงพระวินัยปิฎก และนิกายเทส
- คเณยะ** คือ พระสูตรทั้งหมดที่มีคาถา มีสคาถวรรค เป็นต้น
- เวยยาकरणะ** คือ พระอภิธรรมปิฎก พระสูตรที่ไม่มีคาถาปน และพระพุทธพจน์ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘
- คาถา** คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อสูตรในสูตรนิบาต
- อุทาน** คือ พระสูตร ๘๒ สูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ
- อิติวุตตกะ** คือ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า วุตตํ เหน้ ภควตา (ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว)
- ชาตกะ** คือ เรื่องอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค และพระสาวก มีอภินนกาชาตก เป็นต้น รวม ๕๕๐ ชาตก

อัฏฐุทธธรรม คือ พระสุตฺรที่ประกอบด้วยอัฏฐริยอัฏฐุทธธรรม (ธรรมที่ยิ่งด้วยคุณพิเศษนำอัศจรรยั)

เวทัลลละ คือ พระสุตฺรที่เมื่อถามแล้ว ๆ ได้ควมามรู้และควมยินดียิ่ง ๆ ขึ้น มีจุพเวทัลลสุตฺร เป็นต้น

พระพุทฺทพจนั มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นั อันท่านพระอานนทัเรียนจากพระผู้มีพระภาคมา ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นัเรียนจากพระภิกษุ มีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นั พระธรรมชั้นั คือ พระธรรมแต่ละข้อซึ่งอาจจะเป็นพระสุตฺร ๑ สุตฺรก็ได้เป็น ๑ พระธรรมชั้นั หรือปัญหา ๑ ข้อก็ได้เป็น ๑ พระธรรมชั้นั คำวิลัชชนาข้อหนึ่ง ๆ ก็เป็นพระธรรมชั้นัหนึ่ง ๆ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ คือ

มหาวิภังคั

ภิกขุณีวิภังคั

มหาวรรค

จุลลวรรค

ปริวาร

คัมภีร์อรรถถกถา ซึ่งอธิบายข้อความในพระวินัยปิฎก คือสมันตปาสาทิกา

พระสุตตันตปิฎก มี ๕ นิกาย คือ

ทีฆนิกาย รวมพระสูตรขนาดยาว มีพระสูตร ๓๔ สูตร แบ่ง
เป็น ๓ วรรค คือ

สีลขันธวรรค

มหาวรรค

ปาฎีกาวรรค

คัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี

มัชฌิมนิกาย รวมพระสูตรขนาดกลาง มี พระสูตร ๑๕๒
สูตร แบ่งเป็น ๓ ปัณฑาสกั คือ

มูลปัณฑาสกั มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร
รวม ๕๐ สูตร

มัชฌิมปัณฑาสกั มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร
รวม ๕๐ สูตร

อุปริปัณฑาสกั มี ๕ วรรค ๔ วรรคแรกมีวรรคละ
๑๐ สูตร วรรคที่ ๕ มี ๑๒ สูตร
รวม ๕๒ สูตร

คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสุทนี

สังยุตตนิกาย รวมพระสูตรเป็นพวกๆ แบ่งเป็นวรรคใหญ่
๕ วรรค คือ

สคาถวรรค	มี	๑๑	สังยุตต์
นิทานวรรค	มี	๙	สังยุตต์
ชั้นธวารวรรค	มี	๑๓	สังยุตต์
สฬายตนวรรค	มี	๑๐	สังยุตต์
มหาวารวรรค	มี	๑๒	สังยุตต์

คัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิกาย คือ **สารัตถปกาสินี**

อังคุตตรนิกาย รวมพระสูตรตามจำนวนประเภทของกรรม
แบ่งเป็น ๑๑ นิบาต คือ

เอกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๑
ทุกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๒
ติกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๓
จตุกกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๔
ปัญจกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๕
ฉกกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๖
สัตตกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๗
อัฐกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๘
นวกนิบาต	รวมกรรมประเภทหมวด	๙

ทสกนិบาต รวมธรรมประเภทหมวด ๑๐

เอกาทสกนิบาต รวมธรรมประเภทหมวด ๑๑

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย คือ มโนรทปุรณี

ขุททกนิกาย นอกจากนิกาย ๔ มีทีฆนิกาย เป็นต้น นั้นแล้ว พระพุทธพจน์อื่นนอกจากนั้นรวมเป็นขุททกนิกาย มี ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิทเทส จุฬนิตเทส ปฏิสัมภิทามัคค์ อปทาน พุทธวงศ์ และ จรียา ปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย คือ

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกายขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต

ธัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาคาถาธรรมบท

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอุทาน อิติวุตตกะ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา จรียาปิฎก

ปรมัตถทีปนี (วิมลัตถทีปนี) อรรถกถาวิมานวัตถุ

ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก

สัทธัมมปัชโชติกา อรรถกถามหานิทเทส จุฬนิตเทส

สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามัคค์

วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน

มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถापुทธวงค์

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีปกรณ์ อรรถกถา คือ อัญญาสาสนี

วิภังคปกรณ์ อรรถกถา คือ สัมโมหวิโนทนี

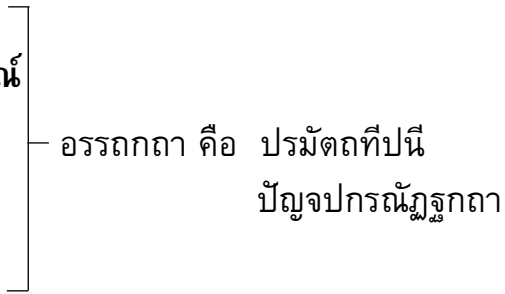
ธาตุกถาปกรณ์

บุคคลบัญญัติปกรณ์

กถาวัตตุปกรณ์

ยมกปกรณ์

ปฏิฐานปกรณ์

อรรถกถาพระไตรปิฎกนั้น ส่วนใหญ่ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ แปลและเรียบเรียงจากอรรถกถาเดิมในภาษาสิงหล คือ มหาอรรถกถา มหาปัจจรี และกुरुณี ซึ่งสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยท่านพระมหินทเถระ พระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา

นอกจากคัมภีร์ฎีกา ซึ่งอธิบายข้อความในคัมภีร์อรรถกถา คือ สารัตถทีปนี (คัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก) สารัตถมัญจุสา (คัมภีร์ฎีกาพระสุตตันตปิฎก) ปรมัตถปกาสินี (คัมภีร์ฎีกา

พระอภิธรรมปิฎก) อนุฎีกา ซึ่งอธิบายคำศัพท์ในฎีกา และ
 อรรถโยชนา ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ของบทที่ใช้ในอรรถกถา
 แล้ว คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ควรค่าแก่การศึกษา ซึ่งท่าน
 พระเถระผู้ทรงคุณในอดีตสมัยต่อๆ มาได้รจนาไว้ เช่น

มิลินทปัญหา	รจนาโดย ท่านปิฎกจุฬาทักขิ
ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐
วิสุทธิมรรค	รจนาโดย ท่านพระพุทธโฆษาจารย์
ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
อภิธรรมมัตถสังคหะ	รจนาโดย ท่านพระอนุรุธาจารย์
ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
สารัตถมัตถสังคหะ	รจนาโดย ท่านพระนันทาจารย์
ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
ปรามัตถมัญชุสา	(ฎีกาอธิบายวิสุทธิมรรค) รจนาโดย
ท่านพระธัมมपालาจารย์
สังจสังเขป	รจนาโดย ท่านพระธัมมपालาจารย์
อภิธรรมมัตถวิภาวิณีฎีกา (อธิบายคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ)	รจนาโดย ท่านพระสุมังคลาจารย์
โมหวิจเฉทนี	(อธิบายธัมมสังคณีปกรณ์ และ
วิภังคปกรณ์) รจนาโดย ท่านพระ
กัสนปะ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๓-
๑๗๗๓

มังคลัตถทีปนี

(อธิบายมงคลสูตร) รจนาโดย
ท่านสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่

ปรมาัตถธรรมสังเขป

ปรมาัตถธรรมสังเขป

ในอดีตสมัย ณ สาลวันอันเป็นที่แหวะพักแห่งพวกเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ หมดโอกาสที่สัตว์โลกจะได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์อีกต่อไป พระผู้มีพระภาคประทานพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว ไว้เป็นศาสนาทนพระองค์เมื่อทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว^๑

พุทธบริษัทย่อมถวายความนอบน้อมสักการะพระธรรมอันประเสริฐสุดของพระผู้มีพระภาค ตามความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย แม้ผู้ใดเห็นพระวรกายของพระองค์ ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ หรือแม้ได้จับชายสังฆาฏิติดตามพระองค์ไป แต่ไม่รู้ธรรม ไม่เห็นธรรม ผู้นั้นก็หาได้เห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นได้ชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต^๒

พระพุทธศาสนา คือ พระธรรมคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๓ ชั้น

๑. **ชั้นปริยัติ** ศึกษาพระธรรมวินัย
๒. **ชั้นปฏิบัติ** เจริญธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์
๓. **ชั้นปฏิเวธ** รู้แจ้งธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์

๑ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๔๑

๒ ชุททกนิกาย อิติวุตตกะ สังฆาฏิสูตร ข้อ ๒๗๒

พระพุทธดำรัสที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นตถาคต หมายถึง การเห็นธรรม รู้แจ้งธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ คือ โลกุตตรธรรม ๙ ชั้นปฏิเวธ การเห็นธรรมชั้นปฏิเวธเป็นผลของการเจริญธรรมชั้นปฏิบัติ การเจริญธรรมชั้นปฏิบัติต้องอาศัยปริยัติ ด้วยเหตุนี้ปริยัติ คือ การศึกษาพระธรรมวินัย จึงเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นทางนำไปสู่พระพุทธศาสนาชั้นปฏิบัติ และชั้นปฏิเวธ เป็นลำดับไป

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคได้จดจำสืบต่อกันมาโดย มุขปาฐะ คือ การท่องจำจากพระอรหันตสาวกผู้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปีฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก การท่องจำได้กระทำสืบต่อกันมา ตราบจนกระทั่งได้จารึกเป็นตัวอักษร พระธรรมวินัยซึ่งพระอรหันตสาวกได้สังคายนาเป็น ๓ ปีฎกนั้น คือ

๑. พระวินัยปิฎก
๒. พระสุตตันตปิฎก
๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎกเกี่ยวกับระเบียบข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์ชั้นสูงยิ่งขึ้นเป็นส่วนใหญ่ พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงเทศนาแก่บุคคลต่าง ๆ ณ สถานที่ต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่

พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวกับสภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของ
ธรรมทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้สภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผล
ของธรรมทั้งปวง พระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้เพื่อ
อนุเคราะห์สัตว์โลก ตั้งแต่สมัยตรัสรู้ ตราบจนถึงสมัยปรินิพพาน
ด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ และพระมหากรุณาธิคุณ
อันไม่มีผู้ใดเปรียบปาน พระผู้มีพระภาคได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี
เพื่อบรรลुธรรมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงถึงพร้อม
ด้วยสัมปทา^๑ คือ เหตุสัมปทา ผลสัมปทา สัตตูปการสัมปทา

เหตุสัมปทา การถึงพร้อมด้วยเหตุ คือ การทรงบำเพ็ญ
พระบารมีจนถึงพร้อมเพื่อตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระที่บังกร
พุทธเจ้า

ผลสัมปทา การถึงพร้อมด้วยผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ญาณสัมปทา** ได้แก่ มัคคญาณ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งพระ
สัมปชัญญุตญาณ และพระทศพลญาณ เป็นต้น ซึ่งมีมัคคญาณ
นั้นเป็นมูล

๑ อภิธัมมัตถวินิฎฐิกา

๒. **ปหานสัมปทา** ได้แก่ ละกิเลสทั้งสิ้น พร้อมทั้งวาสนาที่ไม่ดี วาสนา คือ กิริยาอาการทางกายวาจาที่ประพฤติดจนเคยชิน ซึ่งถ้าไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ละไม่ได้

๓. **อานุกาฬสัมปทา** ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในการทำให้สำเร็จได้ตามที่ปรารถนา

๔. **รูปกายสัมปทา** ได้แก่ พระรูปสมบัติ อันประกอบด้วยพระมหาบุริสลักษณะ และอนุพยัญชนะ อันเป็นที่เจริญตาเจริญใจของชาวโลกทั้งมวล

เมื่อเหตุคือบารมีถึงพร้อมแล้ว ก็ทำให้ถึงพร้อมด้วยผลสัมปทา คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่ทำให้พระองค์พันทุกข์แต่เพียงพระองค์เดียว พระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมานั้น ก็เพื่อการตรัสรู้และบรรลุความเป็นพระสัมพุทธเจ้าในธรรมนั้น เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้พันทุกข์เช่นเดียวกับพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อดับกิเลสพันทุกข์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น พระองค์ก็จะไม่ทรงพระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระพุทธรูปเจ้านั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**^๑ ผู้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาอันยิ่งซึ่ง

๑ บุคคลบัญญัติปิภรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๘ นวนิทเทส ข้อ ๑๕๑

สังจะด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัมพันธุญในธรรมนั้น และทรงบรรลุความเป็นผู้มีอำนาจในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า^๑ ผู้ตรัสรู้ซึ่งสังจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัมพันธุญในธรรมนั้น และไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

ฉะนั้น การบำเพ็ญเหตุ คือ บารมี เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระพุทเจ้าซึ่งเป็นผล จึงมากน้อยต่างกัน

สัตตูปการสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยพระอชยาศัยและอุตสาหะอุปการะแก่สัตวโลกเป็นนิจ แม้ในเหล่าสัตว์ผู้มีความผิดมีท่านพระเทวทัต เป็นต้น กับการรอเวลาแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของเวไนยสัตว์ผู้มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และพระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันจะนำสัตว์ออกจากทุกข์ทั้งปวง โดยมีได้ทรงเพ่งลากลักการะ เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยเหตุสัมปทา และผลสัมปทาแล้ว พระองค์ก็ทรงโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ เป็นการถึงพร้อมด้วย สัตตูปการสัมปทา การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นการถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้งสาม

๑ ปุคคัลบัญญัติปกรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๙ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาจึงเป็น
ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ การตรัสรู้ธรรมทำให้พระองค์ทรงหมด
กิเลส และพระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ก็เพื่อให้
ผู้ปฏิบัติตามหมดกิเลสด้วย

ฉะนั้น พุทธศาสนิกจึงควรพิจารณาและศึกษาให้รู้ว่า ธรรมและ
ความจริงที่พระองค์ตรัสรู้นั้นคืออะไร ความจริงที่พระองค์ทรง
ตรัสรู้นั้นต่างกับความจริงที่เราคิดนึก หรือเข้าใจอย่างไรบ้าง

ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัท
ให้เข้าใจและปฏิบัติตามจนเห็นความจริงนั้นๆ ก็คือ สิ่งทั้งหลายที่
ปรากฏนั้นเป็นธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภท ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่
สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเพราะมีปัจจัย
ปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความเสียใจ
ความทุกข์ ความสุข ความริษยา ความตระหนี่ ความเมตตา
ความกรุณา การเห็น การได้ยิน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นสภาพ
ธรรมแต่ละชนิด สภาพธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภทนั้นต่างกัน
เพราะเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ กัน

การที่หลงยึดความโลภ ความโกรธ และสภาพธรรมอื่นๆ ที่
เกิดขึ้นว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น เป็นความเห็น
ผิด เป็นความเข้าใจผิด เพราะธรรมเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับ
ไป หมดไป เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย การ

หลงเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น ก็เพราะไม่รู้ความจริงของธรรมทั้งปวง เมื่อเห็นขณะใดก็ยึดการเห็นซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งว่าเป็นตัวตน เป็นเราเห็น เมื่อได้ยิน ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้ยินนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้ยิน เมื่อได้กลิ่น ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้กลิ่นนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้กลิ่น เมื่อลิ้มรส ก็ยึดสภาพธรรมที่ลิ้มรสนั้นเป็นตัวตน เป็นเราลิ้มรส เมื่อคิดนึก เรื่องใดก็ยึดสภาพธรรมที่คิดนึกนั้นเป็นตัวตน เป็นเรานึกคิด เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งปวงแล้ว พระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้ว่า สภาพธรรมทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นปรมัตถธรรม คือ เป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละอย่างๆ ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ได้ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ใครจะเรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดภาษาใด หรือไม่เรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดๆ เลยก็ตาม สภาพธรรมนั้นก็ เป็นสภาพที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้เลย สภาพธรรมใดที่เกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระอานนท์ว่า **สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา**^๑

๑ ทิมนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๓๕

เมื่อความไม่รู้ทำให้เกิดความเข้าใจผิด และยึดถือสภาพธรรม
 ที่เกิดดับว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิด
 ความยินดีพอใจ หลงยึดถือเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในยศฐาบรรดาศักดิ์
 ชาติตระกูล วรรณะ เป็นต้น ความจริงนั้นสิ่งที่มองเห็นเป็น
 เพียงสีต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล
 เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิดที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยต่างๆ กัน

การหลงยึดสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
 บุคคลนั้น อุปมาเหมือนคนเดินทางในที่ซึ่งย่อมเห็นเหมือนกับว่า
 มีเงาอยู่ข้างหน้า แต่เมื่อเข้าไปใกล้เงาที่เห็นก็หายไป เพราะ
 แท้จริงหาเงาไม่มี เงาที่เห็นเป็นมายา เป็นภาพลวงตา ฉันท
 การเข้าใจผิดว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
 บุคคลเพราะความไม่รู้ เพราะความจำ เพราะความยึดถือ ก็ฉันท
 นั้น

คำว่า สัตว์ บุคคล หญิง ชาย เป็นต้นนั้น เป็นเพียงคำบัญญัติ
 ให้ความหมายของสิ่งที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้น อีกประการ
 หนึ่ง ย่อมจะเห็นได้ว่าวัตถุสิ่งของต่างๆ เสียงต่างๆ กลิ่นต่างๆ
 เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว และเรื่องต่างๆ นั้น ถึงแม้จะ
 วิจิตรสักเพียงใด ก็จะไม่ปรากฏให้รู้ไม่ได้ ถ้าไม่มีสภาพธรรมที่เป็น
 สภาพรู้ ซึ่งได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส
 การรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว การรู้ความหมายของ
 สิ่งต่างๆ และการคิดนึก

สภาพธรรมที่รู้สิ่งต่างๆ เช่น สภาพธรรมที่รู้สี สภาพธรรมที่รู้เสียง สภาพธรรมที่รู้กลิ่น สภาพธรรมที่รู้รส สภาพธรรมที่รู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตั้ง รู้ไหว สภาพธรรมที่รู้ความหมายของสิ่งต่างๆ และสภาพธรรมที่คิดนึกเรื่องต่างๆ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรียกสภาพรู้สิ่งต่างๆ นั้นว่า **จิต**

ปรมัตถธรรมมี ๔ ประเภท

จิต เป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้สิ่งที่ปรากฏ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น **จิตทั้งหมดมี ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท** โดยเฉพาะ

เจตสิก เป็นสภาพธรรมอีกประเภทหนึ่งที่เกิดร่วมกับจิต รู้สิ่งเดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละเจตสิกมีลักษณะและกิจต่างกันตามประเภทของเจตสิกนั้นๆ **เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท**

รูป เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น **รูปทั้งหมดมี ๒๘ ประเภท**

นิพพาน เป็นธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น นิพพานจึงไม่เกิดดับ

จิตปรมัตถ์

ขณะที่เห็นสีต่างๆ ทางตานั้น ตาไม่เห็นอะไร ตาเป็นเพียงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเห็นซึ่งเป็นจิต เมื่อเสียงกระทบหู หูไม่ใช่จิต เพราะเสียงและหูไม่รู้อะไร แต่สภาพธรรมที่ได้ยินเสียงหรือรู้เสียงนั้นเป็นจิต ฉะนั้น จิตปรมัตถ์จึงเป็นสภาพธรรมที่รู้สี รู้เสียง รู้สิ่งต่างๆ ปรมัตถธรรม คือ สภาพธรรมที่มีจริงนี้เป็นอภิธรรม เป็นธรรมที่เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น เป็นสภาพธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะไม่ประสูติและตรัสรู้ สภาพธรรมทั้งหลายก็ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่แล้ว^๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองว่า ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล และธรรมทั้งปวงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น

คำว่าอภิป แปลว่ายิ่งใหญ่ อภิธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเทศนาธรรมทั้งปวงที่ทรงตรัสรู้ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้นโดยสภาพความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ พระองค์ทรงเคารพธรรมที่

๑ อังคุดตริกาย อุปปาทสูตร ข้อ ๕๗๖

ทรงตรัสรู้^๑ พระองค์มิได้ทรงเทศนาว่าธรรมทั้งปวงอยู่ในอำนาจของพระองค์ แต่ทรงเทศนาว่าแม้พระองค์เองก็ไม่สามารถบันดาลให้ผู้ใดพ้นทุกข์หรือบรรลุมัคค์ ผล นิพพานได้ การประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติบรรลุมัคค์ ผล นิพพาน และพ้นทุกข์ได้

ปรมัตถธรรมหรืออภิธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่เหลือวิสัยที่จะเข้าใจได้ เพราะปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่มีจริง ฉะนั้น ความเห็นถูกต้อง ความเข้าใจถูก จึงเป็นการรู้ความจริงของปรมัตถธรรมตามสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมนั้นๆ

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้น รู้สี รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้สิ่งต่างๆ ตามประเภทของจิตนั้น เช่น จิตที่เกิดขึ้นเห็นสีทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นได้ยินเสียงทางหูเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตั้ง รู้ไหวทางกายเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตคิดนึกที่เกิดขึ้นรู้เรื่องต่างๆ ทางใจเป็นจิตประเภทหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิต และตามปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ

ในขณะที่จิตกำลังเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ ณ นั้น ขณะนั้นมีได้มีแต่เฉพาะจิตที่เห็นเท่านั้น หรือมีได้มีแต่เฉพาะสิ่งที่จิตเห็นเท่านั้น แต่ต้องมีทั้งจิตเห็นและสิ่งที่จิตเห็น เมื่อมีสิ่งที่ถูกเห็นขณะใด

๑ สังยุตตนิกาย คาวสุตฺตที่ ๒ ข้อ ๕๖๐

ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น สัตว์นั้นได้ยิน เป็นต้น ก็โดยอาศัยรูปและการจำ ถ้าไม่มีรูปและการจำก็ย่อมจะบัญญัติจิตเห็น จิตได้ยิน นั้นๆ ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น หรือเป็นสัตว์นั้นได้ยินไม่ได้ จิตเป็นปรมัตถธรรม ไม่ว่าจะเห็นจิตเห็นของสัตว์ใด บุคคลใด จิตเห็นที่เกิดขึ้นนั้นก็ต้องเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จิตได้ยินก็ต้องได้ยินเสียง จิตเห็นจะรู้เสียงไม่ได้ และจิตได้ยินจะรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาไม่ได้ ไม่มีผู้ใดมีอำนาจบังคับบัญชาให้ปรมัตถธรรมเปลี่ยนแปลงลักษณะและสภาพของปรมัตถธรรมนั้นๆ เป็นอย่างอื่นได้ จิตซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัย จิตก็เกิดไม่ได้ เช่น เมื่อเสียงไม่เกิดขึ้นกระทบหู จิตได้ยินก็เกิดไม่ได้ เมื่อกลิ่นไม่เกิดขึ้นกระทบจมูก จิตรู้กลิ่นก็เกิดไม่ได้ จิตแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นจึงต่างกันเป็น ๘๘ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยพิเศษ (ซึ่งเรียกว่า ๘๘ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง) และปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทหนึ่งๆ นั้นก็ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว แต่ต้องมีหลายปัจจัย เช่น

จิตเห็นเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย คือ ตา ซึ่งได้แก่จักขุปสาท และรูป คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นต้น

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่ใช่รูป ปรมัตถธรรมใดไม่ใช่รูป ปรมัตถธรรมนั้นเป็นนามธรรม จิต เจตสิก นิพพานเป็นนามธรรม รูปเป็นรูปธรรม

เจตสิกปรมัตถ์

ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น มีนามปรมัตถ์อีกประเภทหนึ่งเกิดร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกับจิต นามปรมัตถ์นั้นคือ เจตสิก เจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น สภาพธรรมเหล่านี้เป็นเจตสิกปรมัตถ์ ไม่ใช่จิตปรมัตถ์

ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้นนั้น เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรมที่ต้องเกิดกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิก คือ ความโกรธ ความรัก ความทุกข์ เป็นต้นนั้น ก็เกิดไม่ได้ เจตสิกปรมัตถ์มี ๕๒ ประเภท หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง เช่น ความโกรธ (โทสะ) ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบ กระด้าง ดูร้าย ความรัก ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง คือ โลกเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละ และปรารถนาอารมณ์ จะเห็นได้ว่าเจตสิกแต่ละประเภทเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง ไม่ใช่สภาพธรรมอย่างเดียวกัน นอกจากมีลักษณะต่างกัน กิจของเจตสิกแต่ละอย่างก็ต่างกัน ผล คือ อากาโรที่ปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็ต่างกัน

จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์เป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์และเกิดร่วมกัน เจตสิกเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียว

กับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต คือ จิตเกิดดับที่ไหนเจตสิกก็เกิดดับที่นั่น จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์นั้นไม่แยกกัน คือ ไม่เกิดดับแต่เพียงปรมัตถ์เดียว จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรู้อารมณ์นั้นต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละประเภท เพราะเหตุที่จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นนั้นมีเจตสิกเกิดขึ้นร่วมด้วยมากน้อยต่างๆ กัน และเป็นเจตสิกต่างประเภทกัน จึงทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยเฉพาะ จิตแต่ละประเภทนั้นไม่เหมือนกัน โดยรู้อารมณ์ต่างกันบ้าง โดยทำกิจต่างกันบ้าง โดยเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกันบ้าง เช่น จิตบางดวงมีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตบางดวงมีเสียงเป็นอารมณ์ เป็นต้น จิตบางดวงทำกิจเห็น จิตบางดวงทำกิจได้ยิน เป็นต้น จิตบางดวงมีโลกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตบางดวงมีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อเวไนยสัตว์ฟังพระอภิธรรม ก็พิจารณาสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏด้วยปัญญาที่ได้อบรมสะสมมาแล้วในอดีต จึงรู้ความจริงของปรมัตถธรรมในขณะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมจบลง จึงมีผู้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นจำนวนมาก เพราะท่านเหล่านั้นฟังพระธรรมเข้าใจและพิจารณารู้ความจริงของสภาพปรมัตถธรรมที่กำลัง

ปรากฏในขณะนั้น เช่น เมื่อพระองค์ทรงเทศนาว่า จักขุวิญญาณ คือ จิตที่ทำการเห็นนั้นไม่เที่ยง ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้สภาพลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็นนั้นได้ถูกต้องว่าเป็น สภาพธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ในขณะที่กำลังได้ยิน ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะที่กำลังได้ยินนั้น เมื่อปัญญาารู้แจ้งลักษณะที่ไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ของปรมัตถธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นแล้ว ก็ละคลายความยินดีเห็นผิดที่ยึดถือปรมัตถธรรมเหล่านั้นว่าเป็นตัวตน เที่ยง และเป็นสุข ฉะนั้น ฟังเข้าใจให้ถูกต้องว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอน ซึ่งได้รวบรวมบันทึกไว้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เป็นเรื่องความจริงของสภาพธรรมทั้งปวง เมื่อศึกษาและเข้าใจปรมัตถธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อรู้แจ้งลักษณะความจริงของปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏนั้น จึงจะละความสงสัยและความไม่รู้ในสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมได้อย่างแท้จริง

การศึกษาเพื่อให้เข้าใจปรมัตถธรรมนั้น จะต้องพิจารณาถึง เหตุผลจึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง เช่น จะต้องรู้ว่าสภาพที่เห็นกับสภาพที่ได้ยินนั้นเหมือนกันหรือไม่ ถ้าเหมือนกัน เหมือนกันอย่างไร ถ้าไม่เหมือน ไม่เหมือนกันอย่างไร สภาพเห็นและสภาพได้ยินเป็นจิตปรมัตถ์ก็จริง แต่ไม่ใช่จิตเดียวกัน เพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดต่างกัน จิตเห็นนั้นต้องอาศัยสิ่งที่ปรากฏทาง

ตากะทบกับจักขุประสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ ส่วนจิตได้ยินต้องอาศัยเสียงกระทบกับโสตประสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ จิตเห็นและจิตได้ยินมีกิจต่างกัน และเกิดจากปัจจัยต่างกัน

รูปปรหมัตถ์

รูปปรหมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อารมณ์^๑ มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นและดับไปเช่นเดียวกับจิตและเจตสิก

รูปปรหมัตถ์มี ๒๘ รูป หรือ ๒๘ ประเภท และมีความหมายไม่เหมือนที่เข้าใจกันว่า โต๊ะเป็นรูปหนึ่ง เก้าอี้เป็นรูปหนึ่ง หนังสือเป็นรูปหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น ในรูปปรหมัตถ์ ๒๘ ประเภทนั้น มีรูปที่จิตรู้ได้ทางตา คือ มองเห็นได้เพียงรูปเดียว คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ส่วนอีก ๒๗ รูปนั้น จิตเห็นไม่ได้ แต่รู้ได้ทางอื่นตามประเภทของรูปนั้นๆ เช่น เสียงรู้ได้ทางหู เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นจิตและเจตสิกด้วยตาไม่ได้เช่นเดียวกับรูป ๒๗ รูป ที่มองไม่เห็น แต่จิตและเจตสิกก็ไม่ใช่รูปปรหมัตถ์ เพราะจิตและเจตสิกเป็นปรหมัตถธรรมที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปเป็นปรหมัตถธรรมที่ไม่รู้อารมณ์ รูปปรหมัตถ์เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น รูปๆ หนึ่งอาศัยรูปอื่นเกิดขึ้น ฉะนั้น จะมีรูปเกิดขึ้นเพียงรูป

๑ ธรรมสังคณีปกรณ์ รูปกัณห์ ข้อ ๕๐๓

เดียวไม่ได้ ต้องมีรูปที่เกิดพร้อมกัน และอาศัยกันเกิดขึ้นหลายรูป รวมกันเป็น ๑ กลุ่มเล็กๆ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลย ภาษาบาลีเรียกว่า ๑ กลาป

รูปเป็นสภาพธรรมที่เล็กละเอียดมาก เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา รูปกลาปหนึ่งที่เกิดขึ้นจะดับไปเมื่อจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เพราะจิตที่เห็นและจิตที่ได้ยินขณะนี้ ซึ่งปรากฏเสมือนว่าพร้อมกันนั้นก็เกิดดับห่างไกลกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่เกิดพร้อมกับจิตที่เห็นก็ดับไปก่อนที่จิตได้ยินจะเกิดขึ้น

รูปแต่ละรูปเล็กละเอียดมาก ซึ่งเมื่อแตกย่อย รูปที่เกิดดับรวมกันอยู่ออกจนละเอียดยับ จนแยกต่อไปไม่ได้อีกแล้วนั้น ในกลุ่มของรูป (กลาปหนึ่ง) ที่เล็กที่สุดที่แยกอีกไม่ได้เลยนั้น ก็มีรูปรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป เรียกว่า อวินิพโยค รูป ๘ คือ

มหาภูตรูป (รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน) ๔ ได้แก่

ปฐวี (ธาตุดิน) เป็นรูปที่อ่อนหรือแข็ง ๑ รูป

อาโป (ธาตุน้ำ) เป็นรูปที่เอิบอาบหรือเกาะกุม ๑ รูป

เตโช (ธาตุไฟ) เป็นรูปที่ร้อนหรือเย็น ๑ รูป

วาโย (ธาตุลม) เป็นรูปที่ไหวหรือตึง ๑ รูป

มหาภูตรูป ๔ นี้ต่างอาศัยกันเกิดขึ้น จึงแยกกันไม่ได้เลย และมหาภูตรูป ๔ นี้เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยเกิดของรูปอีก ๔ รูปที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลางเดียวกัน คือ

วิณโณ (แสงสี) เป็นรูปที่ปรากฏทางตา ๑ รูป

คันโธ (กลิ่น) เป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก ๑ รูป

รโส (รส) เป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น ๑ รูป

โอชา (อาหาร) เป็นรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป ๑ รูป

รูป ๘ รูปนี้แยกกันไม่ได้เลย เป็นกลุ่มของรูปที่เล็กที่สุดที่เกิดพร้อมกัน และดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว จะมีแต่มหาภูตรูป ๔ โดยไม่มี อุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด) ๔ รูปนี้ไม่ได้เลย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปที่เกิดร่วมกันในกลางเดียวกัน แต่แม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดพร้อมกัน มหาภูตรูปในกลางเดียวกัน แต่อุปาทายรูปก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด ฉะนั้น มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดพร้อมกับอุปาทายรูป โดยมหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือ เป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป และอุปาทายรูปเกิดพร้อมกับมหาภูตรูป โดยอาศัยมหาภูตรูป แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด

รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป เป็นมหาภูตรูป ๔ เป็นอุปาทายรูป ๒๔ เมื่อมหาภูตรูป ๔ ไม่เกิด อุปาทายรูป ๒๔ ก็มีไม่ได้เลย

การกล่าวถึงรูป ๒๘ รูปนั้นกล่าวได้หลายนัย แต่จะขอกกล่าวโดยนัยที่สัมพันธ์กัน เพื่อสะดวกแก่การเข้าใจและการจำดังนี้ คือ

กลุ่มของรูปแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละกลาปนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับไปทันที **สภาวะรูป** (รูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน) มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ

เมื่อรูปเกิดขึ้นขณะแรกนั้นเป็น **อุปจยรูป ๑**

ขณะที่รูปเจริญขึ้นเป็น **สันตติรูป ๑**

ขณะที่รูปเสื่อมลงเป็น **ชรตารูป ๑**

ขณะที่รูปดับเป็น **อนิจจตารูป ๑**

รวมเป็น ลักษณะรูป ๔

ลักษณะรูป ๔ นี้เป็น **อสภาวะรูป** คือ เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน แต่สภาวะรูปทุกรูปนั้นย่อมมีลักษณะที่ต่างกันเป็น ๔ ลักษณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นไม่ใช่ขณะที่รูปเจริญขึ้น และขณะที่รูปเสื่อมก็ไม่ใช่ขณะที่กำลังเจริญ และขณะที่ดับก็ไม่ใช่ขณะที่เสื่อม กล่าวได้ว่า อุปจยรูปและสันตติรูป คือ ขณะที่เกิดแล้วยังไม่ดับ ส่วนชรตารูปและอนิจจตารูปนั้น คือ ขณะที่ใกล้จะดับและขณะดับ

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ เป็น ๑๒ รูป
นอกจากนั้นยังมี

ปริจเฉทรูป คือ **อากาศรูป** ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่างๆ
กลาป ทำให้รูปแต่ละกลาปไม่ติดกัน ไม่ว่าจะรูปจะปรากฏเล็กใหญ่
ขนาดใดก็ตาม ให้ทราบว่ามียอากาศรูปคั่นอยู่ระหว่างทุกๆ กลาป
อย่างละเอียดที่สุด ทำให้รูปแต่ละกลาปแยกออกจากกันได้ ถ้าไม่มี
ปริจเฉทรูปคั่นแต่ละกลาป รูปทั้งหลายก็ติดกันหมด แยกแยก
กระจัดกระจายออกไม่ได้เลย แต่แม้รูปที่ปรากฏว่าใหญ่โตก็
สามารถแตกย่อยออกได้อย่างละเอียดที่สุดนั้น ก็เพราะมียอากาศ
ธาตุ คือ ปริจเฉทรูปคั่นอยู่ทุกๆ กลาปนั่นเอง ฉะนั้น ปริจเฉท
รูปจึงเป็นอสถาवरูปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งไม่มีลักษณะเฉพาะของตน
ที่เกิดขึ้นต่างหาก แต่เกิดคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่างๆ ที่เกิดขึ้น
พร้อมๆ กันนั่นเอง

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
เป็น ๑๓ รูป

ไม่ว่ารูปจะเกิดที่ใด ภาพภูมิใดก็ตาม จะเป็นรูปที่มีใจครอง
(อุปาทินนกรูป) หรือรูปไม่มีใจครอง (อนุปาทินนกรูป) ก็ตาม
จะปราศจากรูป ๑๓ รูปนี้ไม่ได้เลย

ส่วนรูปที่มีใจครอง ซึ่งเป็นรูปของสัตว์ บุคคลต่างๆ ในภพภูมิ
ที่มีชั้น ๕ นั้น มีปสาทรูปซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน (ปัจจัย)
ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตาได้

๑ รูป

โสตปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเสียงได้ ๑ รูป

ฆานปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับกลิ่นได้ ๑ รูป

ชีวหาปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับรสได้ ๑ รูป

กายปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเย็น ร้อน (ธาตุไฟ) ๑ อ่อน

แข็ง (ธาตุดิน) ๑ ตึง ไหว (ธาตุลม) ๑

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑

+ ปสาทรูป ๕ เป็น ๑๘ รูป

รูปที่มีใจครอง คือ มีจิตเกิดกับรูปนั้น ในภุมิที่มีชั้น ๕ จิตทุกขณะจะต้องเกิดที่รูปตามประเภทของจิตนั้นๆ คือ จักขุวิญญาณทำกิจเห็นเกิดที่จักขุปสาทรูป โสตวิญญาณทำกิจได้ยินเกิดที่โสตปสาทรูป ฆานวิญญาณทำกิจดมกลิ่นเกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหาวิญญาณทำกิจลิ้มรสเกิดที่ชีวหาปสาทรูป กายวิญญาณทำกิจรู้ไผฏฐัพพะ (ธาตุดิน ไฟ ลม) เกิดที่กายปสาทรูป

จิตอื่นๆ (ในภุมิที่มีชั้น ๕) นอกจากนี้เกิดที่รูปๆ หนึ่ง เรียกว่า **หทยรูป** เพราะเป็นรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ฉะนั้น วัตถุรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตจึงมี ๖ รูป

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ เป็น ๑๙ รูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานทุกๆ กลาป จะต้องมีชีวิติน
ทรียรูปเกิดร่วมด้วยทุกกลาป ชีวิตินทรียรูปรักษารูปที่เกิดร่วม
กันในกลาปหนึ่งๆ ให้เป็นรูปที่ดำรงชีวิต ฉะนั้น รูปของสัตว์
บุคคลที่ดำรงชีวิตจึงต่างกับรูปทั้งหลายที่ไม่มีใจครอง

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ เป็น ๒๐
รูป

การที่สัตว์บุคคลทั้งหลายโดยทั่วไปต่างกันเป็นหญิงและชาย
นั้นเพราะภาวะรูป ๒ คือ

อิตถิภาวะรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สันฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศหญิง

ปุริสภาวะรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สันฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศชาย

ในแต่ละบุคคลจะมีภาวะรูปหนึ่งภาวะรูปใด คือ อิตถิภาวะรูป หรือ
ปุริสภาวะรูปเพียงรูปเดียวเท่านั้น และบางบุคคลก็ไม่มีภาวะรูปเลย
เช่น พรหมบุคคลในพรหมโลก และผู้ที่เป็นกระเทย

รวมอวิหิงโกรูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาวรูป ๒ เป็น ๒๒ รูป

การที่รูปของสัตว์บุคคลทั้งหลายเคลื่อนไหวไปได้เพราะมีจิตนั้น ก็จะต้องมีรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานด้วย เพราะถ้ามีเพียงรูปที่เกิดจากกรรมเท่านั้น จะเคลื่อนไหวไปมาทำกิจธุระใดๆ ไม่ได้เลย การที่รูปร่างกายจะเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆ ได้นั้น จะต้องมีวิการรูป ๓ รูป คือ

ลหุตา रूप เป็นภาวะที่เบา ไม่หนักของรูป อุปมาเหมือนอาการของคนไม่มีโรค

มุกตา रूप เป็นภาวะที่อ่อน ไม่กระด้างของรูป อุปมาเหมือนหนังที่ขยำไว้ดีแล้ว

กัมมัฏญตา रूप เป็นภาวะที่ควรแก่การงานของรูป อุปมาเหมือนทองคำที่หลอมไว้ดีแล้ว

วิการรูป ๓ รูปนี้เป็นอสภาวรูป เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหาก เฉพาะของตน เป็นอาการวิการของมหาภูตรูป คือ เบา อ่อน และควรแก่การงาน

วิการรูป ๓ เป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์บุคคลเท่านั้น รูปที่ไม่มีใจครองไม่มีวิการรูป ๓ เลย และวิการรูป ๓ นี้ไม่แยกกันเลย

ในกลาปใดมีลหุตา रूप กลาปนั้นก็มิมีหุตา रूप และกัมมัชฌณตา रूप ด้วย นอกจากนั้น เมื่อจิตต้องการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกาย ร่างกายส่วนนั้นจะต้องมีวิธีการรูปที่เกิดจากอตุ (ความสม่ำเสมอของธาตุเย็นร้อน) เป็นสมุฏฐาน และมีวิธีการรูปที่เกิดจากอาหาร (โอชา रूप) เป็นสมุฏฐานด้วย มิฉะนั้นแล้ว แม้จิตต้องการจะเคลื่อนไหว รูปก็เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ผู้ที่เป็นอัมพาตหรือเคล็ดขัดยอก กระปลกกระเป๋ลี่ย เป็นต้น

รวมอวิฬโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเจทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + ททयरูป ๑ + ชีวิตินทรयरูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิจารณ์รูป ๓ เป็น ๒๕ รูป

รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปเป็นไปตามความประสงค์ของจิตขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้ กายวิญญูติ रूप คือ อาการพิเศษที่มีความหมาย หรือมีอาการเป็นไปของรูปตามที่จิตรู้ในอาการนั้นทางตา หรือทางหน้า หรือท่าทาง เช่น ถลิ่งตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือห้ามปราม เป็นต้น เมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย หรือมีอาการเจาะจงเป็นไปตามความประสงค์ของจิต กายวิญญูติ रूप ก็ไม่เกิด

ขณะที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจา ซึ่งเป็นการพูด การเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นปัจจัยให้จวิญญูติ रूप เกิดขึ้น กระทบฐานที่เกิดของเสียงต่างๆ

เช่น ริมฝีปาก เป็นต้น ถ้าวจีวิญญูติรูปไม่เกิด การพูด หรือการ
เปล่งเสียงต่างๆ ก็มิได้

กายวิญญูติรูปและวจีวิญญูติรูปเป็นอสถาवरูปที่เกิดและดับ
พร้อมกันจิต

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาว
รูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญูติรูป ๒ เป็น ๒๗ รูป

ในบางแห่งจะรวมวิการรูป ๓ และวิญญูติรูป ๒ เป็นวิการรูป ๕

เสียง หรือสัททรูป ไม่ใช่วจีวิญญูติรูป เสียงเป็นรูปที่กระทบ
กับโสตปสาทรูป เป็นปัจจัยให้เกิดโสตวิญญาณ เสียงบางเสียง
ก็เกิดจากจิต และบางเสียงก็ไม่ได้เกิดจากจิต เช่น เสียงฟ้าร้อง
เสียงลมพายุ เสียงเครื่องยนต์ เสียงกลอง เสียงวิหุ เสียง
โทรทัศน์ เป็นต้น

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาว
รูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญูติรูป ๒ + สัททรูป ๑
เป็น ๒๘ รูป

ในบางแห่งแสดงจำนวนของรูปต่างกัน เช่น ในอัญญาสาลินี
รูปกัณฑ์ ปกิณณกถา แสดงรูป ๒๕ คือ รวมธาตุดิน ไฟ

ลม เป็นโณฏฐัพพายตนะ (รูปที่กระทบกายปสาท) ๑ รูป รวมกับหทยรูปอีก ๑ รูป จึงเป็นรูป ๒๖

เมื่อรูป ๆ หนึ่งเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกับรูปอีกก็รูป รวมกันเป็นกลาปหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมต่างกันไปตามประเภทของรูปนั้น ๆ และการจำแนกรูป ๒๘ รูปมีหลายนัย ซึ่งจะกล่าวถึงพอสมควรในภาคผนวก

นิพพานปรมัตถ์

ปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ นิพพานปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหา คือ วาณะ^๑

นิพพานปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ จิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์เพราะไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป การที่จะดับทุกข์ได้นั้นจะต้องดับตัณหา เพราะตัณหาเป็นสมุทัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นสมุทัยให้เกิดขั้นซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก รูป การที่จะดับตัณหาได้นั้น ก็ด้วยการอบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งชัดในลักษณะเกิดดับของจิต เจตสิก รูป แล้วละคลายความยินดียึดมั่นเห็นผิดในจิต เจตสิก รูปได้ด้วย การรู้แจ้งนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับขั้น นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งได้

๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒

นิพพานปรมาตฺถ์ โดยปริยายแห่งเหตุมี ๒ อย่าง^๑ คือ

สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑

อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑

คำว่าอุปาทินี้เป็นชื่อของขั้นที่ ๕ คือ จิต เจตสิก รูป
สุอุปาทิเสสนิพพาน คือ ความสิ้นไปของกิเลสทั้งหมด แต่ยังมี
ขั้นที่เกิดดับสืบต่ออยู่ อนุอุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับขั้น
ทั้งหมด เป็นการปรินิพพานของพระอรหันต์

คำว่าโดยปริยายแห่งเหตุ คือ การอ้างถึงมีขั้นเหลือและไม่มี
ขั้นเหลือ ซึ่งเป็นเหตุในการบัญญัตินิพพาน ๒

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ได้ร่วมพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์
ทรงบรรลุสุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กิเลสและกรรม (ซึ่งได้แก่จิต
และเจตสิกอื่นๆ) ที่เกิดร่วมกับกิเลสขั้นดับหมดสิ้นและไม่เกิดอีก
เลย แต่ยังมีขั้น คือ จิต เจตสิก (ที่ปราศจากกิเลส) และรูป
เกิดดับสืบต่ออยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ก็สุอุปาทิเสสนิพพานเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัย
นี้เป็นพระอรหันตชีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จ
แล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มี
สังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุ

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

นั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงพอใจและไม่พึงพอใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเขายังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุ นั้น เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ^๑

อุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีขั้นที่เหลือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขั้นชรูปริณิพพานระหว่างไม้สาละคู่ เป็นอุปาทิเสสนิพพาน^๒ ดับขั้นทั้งหมดสิ้นโดยรอบ ดับสนิทซึ่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ดับจิต เจตสิก รูป ทั้งหมด ไม่มีการเกิดอีกเลย

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เป็นพระเสกขบุคคล เพราะยังต้องศึกษาเจริญธรรมยิ่งๆ ขึ้นเพื่อดับกิเลสที่เหลืออยู่ให้หมดไป ส่วนพระอรหันต์เป็นพระอเสกขบุคคล เพราะดับกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉทได้แล้ว ไม่ต้องศึกษาเพื่อดับกิเลสอีก^๓

นิพพานปรมัตถ์ ว่าโดยความแตกต่างแห่งอาการ มี ๓ อย่าง คือ

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

๒ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ ๑๒๐

๓ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส อชิตมาณวกปัญหานิทเทส ข้อ ๙๒

สุญญตะ ๑

อนิมิตตะ ๑

อัปปณิหิตะ ๑

พระนิพพาน ชื่อว่า สุญญตะ เพราะเป็นสภาพสุญญจากสังขาร ทั้งปวง ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะไม่มีนิमित คือ สังขารทั้งปวง ชื่อว่า อัปปณิหิตะ เพราะไม่มีที่ตั้ง คือ สังขารทั้งปวง

เมื่อบุคคลมโนสิการสภาพธรรมโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อม หลุดพ้นไป (คือ รู้แจ้งอริยสัจจธรรม) ด้วยอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อ มโนสิการโดยสภาพเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นไปด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมโนสิการโดยสภาพเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยสุญญต วิโมกข์

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔^๑ คือ

๑. **ด้วยความเป็นใหญ่** บุคคลเมื่อมโนสิการโดยความเป็น สภาพไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการโดย ความเป็นทุกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการ โดยความเป็นอนัตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่

๒. **ด้วยความตั้งมั่น** บุคคลเมื่อมโนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อ

มนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่ง
อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้
มั่นด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๓. ด้วยความห้อมจิตไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ย่อมห้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์
เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมห้อมจิตไปด้วยสามารถแห่ง
อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมห้อม
จิตไปด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๔. ด้วยความนำออกไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วย
สามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อม
นำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอัปฺปณฺหิต
วิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมนำจิตออกไปสู่
นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔

จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรม
ที่มีจริง ที่รู้ว่าจิต เจตสิก รูป เป็นสภาพธรรมที่มีจริงเพราะ จิต
เจตสิก รูป เกิดดับสืบต่อกัน จึงปรากฏให้รู้ได้ เช่น ขณะทีเห็น
รูป ได้ยินเสียง และคิดนึก เป็นต้น จิตเกิดดับสืบต่อกันทำ
กิจการงานต่างๆ เช่น จิตบางดวงเห็นสี บางดวงได้ยินเสียง

บางดวงคิดนึก เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ การเกิดดับสืบต่อกันของจิต เจตสิก รูปนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็วมากจนทำให้ไม่เห็นการเกิดดับ ทำให้เข้าใจว่ารูปค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป และทำให้เข้าใจว่าจิตนั้นเกิดเมื่อคนหรือสัตว์เกิด จิตนั้นดับเมื่อคนหรือสัตว์ตาย ถ้าไม่ศึกษา ไม่พิจารณา และไม่อบรมเจริญสติและปัญญาให้รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูปที่กำลังปรากฏ ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา

สภาพธรรมใดเกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัยก็ไม่เกิด ท่านพระสารีบุตรเกิดความเลื่อมใสในคำสอนของพระผู้มีพระภาค ก็เพราะได้เห็นท่านพระอัสสชิ ซึ่งเป็นภิกษุรูปหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ท่านพระสารีบุตรเห็นท่านพระอัสสชิมีความน่าเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ตามท่านพระอัสสชิไป และถามท่านพระอัสสชิว่า ใครเป็นศาสดา และศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า

เย ชมมา เหตุปฺปภาวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)
 เตสญจ โย นิโรธ เอวฺวาทิ มหาสมโณติฯ^๑

๑ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ มหาขันธกะ ข้อ ๖๕

กรรมเหล่านี้ใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งกรรมเหล่านั้น และความดับแห่งกรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้

ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของกรรมนั้นๆ ก็จะไม่มีความรู้ที่รู้ว่ากรรมใดเกิดจากเหตุปัจจัยใด ไม่มีผู้รู้ว่าจิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ แต่ละประเภทนั้นเกิดขึ้นเพราะมีกรรมใดเป็นปัจจัย พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พระองค์จึงได้ทรงแสดงว่ากรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดจึงเกิดขึ้น และทรงแสดงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดกรรมนั้นๆ กรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดขึ้นโดยไม่มีปัจจัยไม่ได้

ที่กล่าวว่า คนเกิด สัตว์เกิด เทวดาเกิด เป็นต้นนั้น คือ จิต เจตสิก รูป เกิดนั่นเอง เมื่อจิต เจตสิก ประเภทหนึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับรูปก็บัญญัติว่าคนเกิด เมื่อจิต เจตสิก เกิดขึ้นพร้อมกับรูปของเทวดาก็บัญญัติว่าเทวดาเกิด เป็นต้น การเกิดของคน สัตว์ เทวดา เป็นต้นนั้น ต่างกันเพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นต่างกัน เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นมีมาก และสลับซับซ้อนมาก แต่ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของกรรมทั้งปวงนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมตามสภาพความจริงของกรรมแต่ละประเภทว่า กรรมใดเกิดขึ้น กรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น กรรมที่เกิดขึ้นเป็นสังขารกรรม

ที่รู้ได้ว่ามีจิต เจตสิก รูป ก็เพราะจิต เจตสิก รูปเกิดขึ้น และที่จิต เจตสิก รูปเกิดขึ้นนั้นก็เพราะมีปัจจัย จิต เจตสิก และรูปเป็นสังขารธรรม

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้น สมบูรณ์ พร้อมทั้ง อรรถและพยัญชนะ ธรรมข้อใดที่อาจจะมิได้ ผู้เข้าใจผิดได้ พระองค์ ก็ทรงบัญญัติคำกำกับให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อมิให้ผู้ใดเข้าใจ ความหมายของธรรมข้อนั้นผิด เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติว่า ธรรมที่เกิดขึ้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็น สังขารธรรม เพื่อมิให้ผู้ใดเข้าใจผิดว่าธรรมที่เกิดขึ้นนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่ตลอดไป เรื่อยๆ พระองค์จึงทรงบัญญัติว่าธรรมที่เป็นสังขารธรรม (ธรรม ที่มีสภาพปรุงแต่ง) นั้นเป็นสังขตธรรม (ธรรมที่ปรุงแต่งแล้ว) สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป^๑ พระองค์ทรงบัญญัติ คำว่า สังขตธรรม กับคำว่า สังขารธรรม เพื่อให้รู้ว่าธรรมใด ที่เกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อปัจจัยดับ ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้นก็ต้องดับไป สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ฉะนั้น สังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง นั้น จึงเป็นสังขตธรรม^๒ จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ เป็นสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต จุฬวรรคที่ ๕ สังขตสูตร ข้อ ๔๘๖

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ จุฬันตรทุกะ ข้อ ๗๐๒

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯ

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯ

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ฯ

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^๑

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สังขารธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง ความเสื่อม ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้นพอจะปรากฏให้เห็นได้ แต่ความไม่เที่ยงของนามธรรมนั้นรู้ยาก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สัจจะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ย่อมปรากฏ... แต่ปุถุชนผู้มีได้สัจจะ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนี้อันปุถุชนผู้มีได้สัจจะบรรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฯลฯ

๑ ขุททกนิกาย มหานิทเทส สุตตฺถุสฺสสุตตนิทเทส ข้อ ๑๓๑

จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปในกลางคืนและใน
กลางวัน^๑

แม้ว่าจิต เจตสิก รูป จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาที่จากรู้และ
เบื่อหน่าย ละความยินดีคลายความยึดถือในนามรูปได้ การที่จะ
เบื่อหน่าย ละความยินดี ความยึดถือในนามรูปนั้นต้องพิจารณา
เห็นด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ว่า

๒ สพฺเพ สงฺขาราน อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขาราน ทุกฺชาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาทิ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ
บริสุทธิ์

๑ สังยุตตนิกาย อัสสุตวตาสุตตวิ ๒ ข้อ ๒๓๕-๖

๒ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ข้อ ๓๐

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ บริสุทธิ์

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็น อนัตตา

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ บริสุทธิ์

ผู้ใดที่ไม่เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม จนละคลาย ผู้นั้นจะบรรลุอริยสัจจ์ ๔ เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ พระอริยบุคคลเห็นความเป็น “พุทธะ” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเห็นธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ไม่ใช่เพียงแต่ศึกษาพระธรรม ที่พระองค์ทรงเทศนาเท่านั้น พระอริยบุคคลหมดความสงสัยใน พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เพราะพระอริยบุคคล ได้บรรลุธรรมนั้น^๑ และได้ประจักษ์ในความเป็น “พุทธะ” ว่า พระ ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นไม่ใช่โดยคาดคะเน แต่โดยตรัสรู้ ธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้น ย่อมเห็นตถาคต^๒ ผู้ใดศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งธรรม ผู้นั้น

๑ สังยุตตนิกาย เสขสุตตร ข้อ ๑๐๓๑-๗

๒ สังยุตตนิกาย วิภักกิสุตตร ข้อ ๒๑๖

ย่อมสามารถรู้แจ้งธรรมและดับกิเลสเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ คือ ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนถึงพระอรหันต์^๑

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สังขารธรรมทั้งปวงเกิดแล้วก็ดับไป ไม่ว่าจะ เป็นจิตประเภทดี หรือจิตประเภทไม่ดี รูปงามหรือไม่งาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เหมือนกันหมด การเกิดดับไม่เที่ยงนี้แหละเป็นทุกข์ เพราะไม่ดำรงอยู่ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์นั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะทุกข์ ภายที่เจ็บปวด ป่วยไข้ หรือทุกข์ที่ต้องลำบากเดือดร้อน ทุกข์ ที่พลัดพรากจากสิ่งที่รัก หรือทุกข์ที่ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เท่านั้น สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เพราะสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่ควรยึดถือว่าเป็นสุข บางท่านอาจสงสัยว่าจิตที่เพิลิตเพลินยินดีเป็นสุขก็มี เหตุใดจึงว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ที่ว่าเป็นทุกข์นั้นเพราะจิตที่เพิลิตเพลิน ยินดีเป็นสุข นั้นก็ไม่เที่ยง ฉะนั้น สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะจิต เจตสิก รูป ทั้งหมดไม่เที่ยง

๑ ขุททกนิกาย อุตทาน อุปโปสถสูตร ข้อ ๑๑๘

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของบุคคลใด

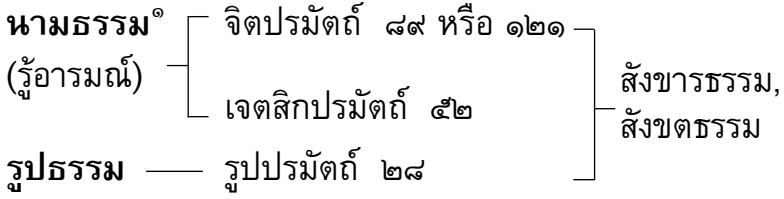
นิพพานเป็นปรมัตถธรรม เป็นธรรมที่มีจริง นิพพานไม่ใช่สังขารธรรม เป็นวิสังขารธรรม คือ เป็นธรรมที่ไม่เกิด^๑ ตระกัณขำกับสังขารธรรม สังขารธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้น มีปัจจัยปรุงแต่ง วิสังขารธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดขึ้น ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

นิพพานเป็นอสังขตธรรม ไม่ใช่สังขตธรรม^๒ สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดดับ อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งจึงไม่เกิดดับ

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นโลกียะ คำว่าโลกียะ หมายถึง แดกดับ ทำลาย ส่วนนิพพานเป็นวิสังขารธรรม เป็นโลกุตตระ คำว่า โลกุตตระ หมายถึง พ้นจากโลก

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ข้อ ๒๘

๒ อังคุตตรนิกาย อสังขตสูตร ข้อ ๔๘๗

ชั้น ๕

ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น
วิญญานชั้น^๒

ปรมัตถธรรม ๔ โดยชั้น คือ

จิต เป็นวิญญานชั้น

เจตสิก เป็นเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น

รูป เป็นรูปชั้น

นิพพาน ไม่ใช่ชั้น นิพพานเป็นชั้นวิมุตติ คือ พ้นจาก
ชั้น

๑ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ ข้อ ๘๔๔

๒ วิภังคปกรณ์ ชั้นวิภังค์ ข้อ ๑

คำว่า **ขันธ** หมายถึง สภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต ไกล ใกล้^๑ ฉะนั้น ขันธ จึงได้แก่ สังขตธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเกิดดับ จึงเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนอสังขตธรรม คือ นิพพานนั้น เป็นธรรมที่ไม่เกิดไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง จะกล่าวว่าเป็นธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ได้ ว่าเป็นธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ได้ ว่าเป็นธรรมจักเกิดขึ้นก็ได้^๒ จะกล่าวว่าเป็นอดีตก็ได้ ว่าเป็นอนาคตก็ได้ ว่าเป็นปัจจุบันก็ได้^๓ เพราะฉะนั้น วิสังขารธรรม คือ นิพพาน จึงไม่ใช่ขันธ เป็นขันธวิมุตติ คือ พ้นจากขันธ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ ดังนี้

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า รูปขันธ เวทนาอย่าง

๑ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑-๓๑

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตตุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๔

๓ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตตุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๕

ใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น ๕ ดุกร ภิษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าชั้น ๕

ดุกร ภิษุทั้งหลาย กิอุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ดุกร ภิษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า รูปอุปาทานชั้น ๕ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน...อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า วิญญาณอุปาทานชั้น ๕ ดุกร ภิษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕^๑

ปรมัตถธรรม ๓ เป็นชั้น ๕

จิตปรมัตถ์

๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท

ทุกประเภทเป็นวิญญาณชั้น ๕

๑ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ปุณฺณวรรคสูตฺร ข้อ ๙๕-๙๖

เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ ประเภท
 เวทนาเจตสิก ๑ เป็นเวทนาขั้น
 สัญญาเจตสิก ๑ เป็นสัญญาขั้น
 เจตสิก ๕๐ เป็นสังขารขั้น

รูปปรมัตถ์ ๒๘ ประเภท
 ทุกประเภทเป็นรูปขั้น

ขั้น ๕ เป็นปรมัตถธรรม ๓

รูปขั้น	ได้แก่	รูปปรมัตถ์	๒๘	
เวทนาขั้น	ได้แก่	เวทนาเจตสิก	๑ ดวง	} -เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒
สัญญาขั้น	ได้แก่	สัญญาเจตสิก	๑ ดวง	
สังขารขั้น	ได้แก่	เจตสิก	๕๐ ดวง	
วิญญาณขั้น	ได้แก่	จิตปรมัตถ์	๘๙ ดวง	
				หรือ ๑๒๑ ดวง

คำถามทบทวน

๑. ปรมัตถธรรมอะไรบ้าง เป็นสังขารธรรม
๒. สังขารธรรม เป็นสังขารชั้นใด ใหม
๓. วิสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม ใหม
๔. อสังขตธรรม เป็นชั้นใดอะไร
๕. อสังขตธรรม เป็นโลกิยะ หรือโลกุตตระ
๖. จิต เป็นสังขารชั้นใด ใหม
๗. เจตสิก เป็นสังขารชั้นใด ใหม
๘. เวทนาชั้นใด เป็นปรมัตถธรรมอะไร
๙. ชั้นใดอะไร ไม่ใช่ปรมัตถธรรม
๑๐. ปรมัตถธรรมอะไร ไม่ใช่ชั้นใด

จิตตสังเขป

บทที่ ๑

สังยุตตนิกาय สคาถวรรค อังฆวรรคที่ ๗ จิตตสูตรที่ ๒

(๑๘๐) เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไรหนอย่อมเสียไป
โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คือ
อะไร

(๑๘๑) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสียไป
โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คือ
จิต

แสดงให้เห็นความสำคัญของจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้ สภาพรู้ ซึ่งเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่างๆ นานา ฉะนั้น โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคน จิตของบางคนก็สะสมกุศลไว้มาก ไม่ว่าจะเห็นบุคคลใดซึ่งเป็นผู้ที่มากไปด้วยอกุศลกรรม จิตของบุคคลซึ่งสะสมกุศลไว้มากนั้นก็ยังเกิดเมตตา หรือกรุณา หรืออุเบกขาได้ ในขณะที่โลกของคนอื่นเป็นโลกของความชิงชัง

ความไม่เข้มแข็งในความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ฉะนั้น แต่ละคน จึงเป็นโลกของตัวเองแต่ละโลก ทุกๆ ขณะตามความเป็นจริง

ดูเหมือนว่าเราทุกคนอยู่ร่วมโลกเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริง นั้น สิ่งต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถปรากฏได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ถ้าไม่มีจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้สิ่งต่างๆ เหล่านั้น ก็ย่อมไม่ปรากฏเป็นความสำคัญแต่อย่างใด แต่เพราะจิตรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหู บ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง โลก ของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจของจิตของแต่ละคน โลกไหนจะ ดี โลกที่สะสมกุศลมากๆ พร้อมทั้งจะเกิดเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือโลกที่ชิงชัง โกรธแค้น ขุ่นเคือง ซึ่งแม้ว่าจะเห็น บุคคลเดียวกัน รู้เรื่องบุคคลเดียวกัน แต่โลกของแต่ละคนจะ เมตตาหรือชิงชังก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคนซึ่ง สะสมมาต่างๆ กัน

สิ่งที่ปรากฏทางตาทำให้ดูเหมือนว่ามีผู้คนอยู่ร่วมกันในโลกนี้ มากมายตามกาลและเทศะ แต่ถ้าประจักษ์ชัดในลักษณะของ ธาตุรู้ ซึ่งเป็นสภาพรู้ เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏในขณะนั้น จะ รู้ได้ว่าชั่วขณะนั้นเป็นเพียงการเห็น เป็นเฉพาะโลกของการ เห็นซึ่งไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่วัตถุสิ่งต่างๆ เพราะขณะ นั้นเพียงเห็น ยังไม่ได้นึกถึงรูปร่าง สัญฐาน และเรื่องราวใดๆ ของสิ่งที่เห็น

ฉะนั้น จึงควรเข้าใจให้ถูกต้องว่าขณะทีคิดว่าเป็นโลก เป็น สัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของต่างๆ นั้น เป็นช่วงขณะที่จิตคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏให้เห็น แต่ขณะที่กำลังเห็นเป็นอีกขณะหนึ่ง ไม่ใช่ขณะที่กำลังคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏ แต่ละคนก็มีจิตเกิดขึ้นเพียงช่วงขณะเดียวๆ สืบต่อกันไปที่ละขณะจนปรากฏ เหมือนกับว่าเป็นโลกที่กว้างใหญ่ มีผู้คนและสิ่งต่างๆ มากมาย แต่ที่จะเข้าใจโลกได้จริงๆ นั้น ต้องรู้ว่าสภาพธรรมปรากฏเพียงแต่ละขณะจิตเท่านั้น แต่เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ปรากฏเป็นโลกที่เสมือนไม่แตกสลาย เป็นโลกซึ่งปรากฏเสมือนยั่งยืน มีสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของมากมาย แต่ตามความเป็นจริงนั้น โลกขณะหนึ่งๆ ก็คือ การเกิดขึ้นของจิตที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์เพียงช่วงขณะเดียวแล้วก็ดับไป

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ปสูรสุตตนิทเทสที่ ๘ ข้อ ๓๑๙ มีข้อความว่า ชื่อว่า “ใจ (มโน)” ในคำว่า คิตติภูจฺจิทฺถัลลยด้วยใจ ความว่า ใจ คือ จิต มโน มานัส หทัย ปันตะระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณันท์ มโนวิญญาณธาตุที่เกิดแต่ผัสสะ เป็นต้นนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงใช้พยัญชนะหลายคำ เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตซึ่งทุกคนมี แต่เพราะจิตเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ จึงยากที่จะรู้ได้ว่า ลักษณะที่เป็นเพียงธาตุรู้ นั้นเป็นอย่างไร

ทั้งๆ ที่ทุกคนคงจะเข้าใจความหมายบางประการของจิตที่ว่า “ใจ” ซึ่งทุกคนมี แต่ก็เพียงแต่รู้ว่า มี ซึ่งเมื่อไม่พิจารณาก็ยอมไม่ทราบว่าจะเมื่อไร และขณะไหนเป็นจิต

ในอัญญาสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณัม จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายจิตตนิทเทส มีข้อความว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร

ธาตุรู้มีมากไม่ใช่อ่างเดียวเลย จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร ความวิจิตรของจิตปรากฏเมื่อคิดนึกเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ว่าใครจะทำอะไรในวันหนึ่งๆ นั้น เมื่อพิจารณาแล้วย่อมรู้ว่าเป็นไปตามความวิจิตรของจิตทั้งสิ้น

วันนี้ทำอะไรมาบ้างแล้ว และต่อไปเย็นนี้ พรุ่งนี้จะทำอะไร ถ้าไม่มีจิตก็ทำไม่ได้ เหตุที่ทุกคนมีการกระทำในวันหนึ่งๆ ต่างๆ กันตามวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น จะเห็นได้ว่าการกระทำทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามความวิจิตรของจิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจาต่างๆ กันในชีวิตประจำวัน จิตเป็นธรรมชาติที่คิด ซึ่งคิดมากเหลือเกิน แต่ละคนก็คิดต่างๆ กันไป ในบรรดาผู้ที่สนใจศึกษาธรรมก็พิจารณาธรรมต่างๆ กัน ความคิดเห็นในขั้นของการประพฤติปฏิบัติธรรมก็ต่างกัน และแม้แต่ในเรื่องของโลก ความเป็นไปในกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศ ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วก็เป็นการณ์ต่างๆ ของโลก แต่ละ

ขณะนั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามความวิจิตรของความคิดของแต่ละบุคคล โลกยุคนี้เป็นอย่างนี้ ตามความคิดของแต่ละบุคคล ในยุคนี้ สมัยนี้ แล้วต่อไปโลกจะเป็นอย่างไร พวุงนี้จะเป็นอย่างไร นั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามจิตซึ่งคิดวิจิตรต่างๆ นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่า **จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร** จิตที่เห็นทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง ต่างกับจิตที่ได้ยินทางหู ซึ่งเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง และต่างกับจิตที่คิดนึก เป็นต้น

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มโน” เพราะรู้อารมณ์

คำว่า อารมฺมณ (อารมณ์) หรือ อาลมฺพน หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ เมื่อจิตซึ่งเป็นสภาพรู้หรือธาตุรู้เกิดขึ้น สิ่งที่จิตกำลังรู้ในขณะนั้น ชื่อว่า “อารมณ์”

เสียงมีจริงไหม เมื่อสิ่งที่แข่งกระทบกันก็เป็นปัจจัยให้เสียงเกิดขึ้น แต่ถ้าในขณะนั้นจิตไม่เกิดขึ้นรู้เสียงนั้น เสียงนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมามีสิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แต่ขณะใดจิตไม่รู้สิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์

ที่ (จิต) ชื่อว่า “หทัย” เพราะความหมายว่าเป็นสภาวะอยู่ภายใน

จิตเป็นภายใน เพราะเป็นสภาพรู้อารมณ์ที่ปรากฏ อารมณ์เป็นภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่จิตกำลังรู้

ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตจึงเป็นการพิจารณาสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ทั้งภายในและภายนอก จึงจะรู้ลักษณะของจิตได้ จิตมีจริง แต่จิตอยู่ไหน จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นภายใน ในขณะที่เห็น จิตไม่ได้อยู่ข้างนอก สีสันวัตถุที่กำลังปรากฏภายนอก จิตเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน คือ เป็นสภาพธรรมที่กำลังรู้อะไรที่กำลังปรากฏทางตา

การอบรมเจริญปัญญาจำเป็นต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ฉะนั้น จิตตานุปัสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะใดที่เห็นแล้วระลึกได้ไม่หลงลืมที่จะพิจารณา ศึกษา สังเกต ค่อยๆ รู้ขึ้นว่า **สภาพเห็นเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา**

ในขณะที่กำลังได้ยินเสียง สติสามารถเกิดขึ้นระลึกรู้ว่าสภาพที่กำลังได้ยินเสียงเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ เป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นภายใน จึงยากที่จะพิจารณาให้รู้ได้ และสภาพที่ได้ยินเสียงนั้นก็เกิดขึ้นรู้เสียงที่กำลังปรากฏแล้วดับไปทันที จิตซึ่งเป็นสภาพรู้ นั้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปรวดเร็วมาก เมื่อเข้าใจถูกว่าจิตกำลังเห็น จิตกำลังได้ยิน จิตกำลังคิดนึก เป็นต้น สติปัฏฐานก็ย่อมเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะนั้นๆ ได้

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาจึงสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงกับพระธรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจนประจักษ์แจ้ง

อริยสังฆธรรม ดับกิเลสได้ เป็นพระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ

ที่ (จิต) ชื่อว่า “**ปณฺฑระ**” เพราะความหมายว่าบริสุทธิ์ เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อย่างเดียว โดยสภาวะจึงเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ข้อความใน**สัทธัมมปกาสินี อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค อานาปานกถา** มีว่า จิตนั้นชื่อว่า ปณฺฑระ ขาว เพราะอรรถว่า บริสุทธิ์ ท่านกล่าวหมายเอาภวังคจิต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา อนึ่ง แม้จิตอกุศล ท่านก็กล่าวว่า ปณฺฑระเหมือนกันเพราะอกุศลออกจากจิตนั้นแล้ว ดูก่อนน้ำคองคาไหลออกจากแม่น้ำคองคา และดูก่อนน้ำโคธาวรีไหลออกจากแม่น้ำโคธาวรี อนึ่ง เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์จึงไม่เป็นกิเลสด้วยความเศร้าหมอง โดยสภาวะเป็นจิตบริสุทธิ์ทีเดียว แต่เมื่อประกอบด้วยกิเลสจึงเศร้าหมอง แม้เพราะเหตุนี้ จึงควรที่จะกล่าวว่า **ปณฺฑระ**

จิต เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที การดับไปของจิตดวง(ขณะ)ก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวง(ขณะ)ต่อไปเกิดขึ้น จิตเห็นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่มีจิตที่เห็นอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่ได้ยินอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รู้สึกที่กระทบสัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่คิดนึกอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่นอนหลับสนิท

ไม่ฝัน จิตก็เกิดดับรู้อารมณ์สืบทอดกันอยู่เรื่อย ๆ แต่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **จิตใดที่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตนั้นเป็นภวังคจิต** คือ ดำรงรักษาภพชาติที่เป็นบุคคลนั้นสืบทอดไว้ จนกว่าจิตอื่นจะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ สลับกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการเป็นบุคคลนั้น

ภวังคจิต ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะที่หลับสนิททุกคน ไม่รู้สึกชอบ ไม่รู้สึกชัง ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่สำคัญตน ไม่เมตตา ไม่กรุณา เพราะไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึกใดๆ ทั้งสิ้น แต่ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรู้ได้ว่าอกุศลจิตเกิด เพราะสะสมกิเลสต่างๆ ไว้มาก จึงทำให้เกิดความยินดีพอใจเมื่อเห็นสิ่งที่น่าพอใจ และรู้สึกขุ่นเคือง ไม่แฉ่มชื่นเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

ขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น รู้สึกอย่างไร ความรู้สึกเฉยๆ ดีใจ เสียใจนั้นไม่ใช่จิต เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเรียกว่า เวทนาเจตสิก **จิตเป็นนามธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์** แต่จิตไม่ใช่เวทนาเจตสิกซึ่งรู้สึกเฉยๆ หรือดีใจ หรือเสียใจในอารมณ์ที่กำลังปรากฏ สภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น จะเกิดตามลำพังไม่ได้ ต้องอาศัยสภาพธรรมอื่นเป็น

ปัจจัยเกิดขึ้นพร้อมกัน จิตต้องเกิดร่วมกับเจตสิก เจตสิกต้องเกิดร่วมกับจิต จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันนั้นดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และเกิดดับที่เดียวกัน จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีเจตสิกเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยต่างๆ กัน และกระทำกิจต่างๆ กัน ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็นหลายประเภท

ไม่มีใครชอบขณะที่จิตขุ่นเคือง กระทบกระวาย กระสับกระส่าย โศกเศร้า เดือดร้อน แต่ชอบขณะที่เป็นสุขสนุกสนานเปลิดเพลิน ขณะที่สนุกสนานรื่นเริงเปลิดเพลินนั้น จิตก็เป็นอกุศล เพราะเกิดร่วมกับโลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ติดข้อง ปรารถนาพอใจ เปลิดเพลินในอารมณ์ การศึกษาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สติปัญญา (คือสติที่) ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏและอบรมเจริญปัญญาโดยศึกษา คือ พิจารณาสังเกตจนรู้ชัดสภาพธรรมนั้น ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมใดเป็นกุศล สภาพธรรมใดเป็นอกุศล และสภาพธรรมใดไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ว่าจะอกุศลธรรมใดๆ ขึ้นหายาบหรือละเอียดก็เป็นอกุศลธรรมทั้งสิ้น ไม่ใช่เป็นอกุศลธรรมเฉพาะขณะที่โทสะเกิดเท่านั้น

บางท่านถามว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่โกรธ

สภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา โทสะก็เป็นอนัตตา โทสะเกิดขึ้นเพราะเหตุเป็นปัจจัย ผู้ที่ดับความโกรธได้เป็นสมุจเฉท

โทสเจตสิกไม่เกิดอีกเลยนั้น เป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้ง
อริยสังขาร^๑ ถึงความเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคล

การรู้แจ้งอริยสังขาร เป็นพระอริยบุคคลมี ๔ ชั้น

ผู้รู้แจ้งอริยสังขาร ประจักษ์แจ้งสภาพพระนิพพานครั้งแรกเป็นพระโสดาบันบุคคล ดับความเห็นผิดและความสงสัยในลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เมื่อพระโสดาบันบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสังขารประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างหยาบ เป็นพระสกทาคามีบุคคล เมื่อพระสกทาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสังขารประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงดับโทสะ เป็นพระอนาคามีบุคคล เมื่อพระอนาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสังขารประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับอกุศลธรรมที่เหลืออยู่ทั้งหมด เป็นพระอรหันต์ เมื่อพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่เกิดอีกต่อไป

๑ อริยสังขาร ๔ คือ

ทุกขอริยสังขัจ สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไปจึงเป็นสภาพที่เป็นทุกข์ คือไม่ควรที่จะติดข้องเพลิดเพลิน

ทุกขสมุททยอริยสังขัจ ต้นหา คือ โลกะ การพอใจติดข้อง เป็นสมุทัย คือเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขนิโรธอริยสังขัจ พระนิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ เพราะดับกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขัจ อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัญญา เป็นการอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสังขาร เป็นทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

เมื่อเข้าใจแล้วว่า โลกุตตรปัญญาของพระอรหันตบุคคลแต่ละชั้น
 ดับกิเลสแต่ละชั้นอย่างไร ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจหนทางปฏิบัติ
 ที่จะอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมที่ปรากฏและดับกิเลส
 ได้จริงๆ ตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้

แม้พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงแสดงลักษณะของจิต ในความ
 หมายถึงคำว่า “ป้อนตระ” แล้ว เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิต
 ยิ่งขึ้น จึงทรงแสดงในความหมายของคำว่า “มนายตนะ”

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มนายตนะ” อธิบายในคำว่ามนายตนะ
 นั้น มนะ ฟังทราบว่าเป็นอายตนะ เพราะความหมายว่าเป็นที่
 อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ จริงดังนั้น
 แม้ผัสสะ เป็นต้น ย่อมเกิดในมนะนี้ รูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะภายนอก ย่อมประชุมที่มนะโดยความเป็นอารมณ์ แม้
 เพราะความหมายว่าเป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น
 โดยอรรถว่า เป็นสหชาติปัจจัย

จิตทุกขณะเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ แต่ที่จะ
 เข้าใจลักษณะซึ่งเป็นอนัตตาของจิตได้ยิ่งขึ้น ก็โดยรู้ว่าจิตเป็น
 มนายตนะ เพราะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และ
 เป็นเหตุ

ถึงรูปจะมีก็จริง ถึงเสียงจะเกิดขึ้นก็จริง ถึงกลิ่นจะมีปัจจัยเกิด
 ขึ้นก็จริง ถึงรสต่างๆ จะมีก็จริง ถึงเย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง

ต่าง ๆ จะมีก็จริง แต่ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้ ถ้าจิตไม่เป็นที่ประชุมของ
 ธรรมเหล่านั้น สิ่งที่ปรากฏทางตาก็ปรากฏไม่ได้ เสียงก็ปรากฏ
 ไม่ได้ กลิ่นก็ปรากฏไม่ได้ รสต่างๆ ก็ปรากฏไม่ได้ เย็น ร้อน
 อ่อน แข็งก็ปรากฏไม่ได้ แต่เพราะว่าจิตเป็นสภาพรู้ จึงเป็น
 ที่อาศัย เป็นที่ประชุม เป็นเหตุที่จะให้สภาพธรรมปรากฏ สีสัน
 วัฒนธรรมข้างหลังไม่ปรากฏ เพราะไม่ได้ประชุม คือ ไม่กระทบ
 กับจักขุปสาท ไม่กระทบกับจิต จิตจึงไม่เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่อยู่ข้าง
 หลัง แม้ว่ากรรมเป็นปัจจัยทำให้จักขุปสาทเกิดขึ้นและดับไป ๆ
 สืบต่ออยู่เรื่อยๆ ตราบใดที่ยังไม่ตาบอด แต่จิตที่เห็นก็ไม่ได้เกิด
 ขึ้นตลอดเวลา ฉะนั้น ขณะใดที่สีสันวัฒนธรรมปรากฏ ขณะนั้นจิต
 เป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของรูปที่กระทบกับจักขุปสาท ขณะ
 นั้นรูปที่กระทบจักขุปสาทก็เป็นรูปายตนะ จักขุปสาทที่กระทบ
 รูปก็เป็นจักขายตนะ สภาพธรรมใดที่ประชุมรวมกันในขณะนั้น
 เป็นอายตนะแต่ละอายตนะทั้งสิ้น

เสียงต้องกระทบกับโสตปสาทและกระทบกับจิต จิตจึงเกิดขึ้น
 รู้เสียงที่ปรากฏได้ ฉะนั้น จิตจึงเป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของ
 สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ข้อความในอัญญุสสาลินีที่ว่า แม้เพราะความหมายว่า(จิต)เป็น
 เหตุ คือ เพราะจิตเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น

ผัสสะเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งใน ๕๒ ประเภท ผัสสะเจตสิกเป็น
 นามธรรมที่กระทบอารมณ์ ขณะที่รูปกระทบกับรูป เช่น ต้นไม้

ล้มกระทบพื้นดิน การกระทบกันของต้นไม้และพื้นดินไม่ใช่ผัสสเจตสิก ขณะที่เสียงกระทบกับโสตประสาท โสตประสาทเป็นรูป เสียงเป็นรูป ถ้าผัสสเจตสิกไม่เกิดขึ้นกระทบเสียงที่กระทบโสตประสาท จิตได้ยินก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

ผัสสเจตสิก เป็นนามธรรมซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น จิตจึงเป็นเหตุแห่งผัสสะ ในภูมิที่มีขั้นที่ ๕ จิตและเจตสิกต้องเกิดที่รูปใดรูปหนึ่งเสมอ รูปใดเป็นที่เกิดของจิตและเจตสิก รูปนั้นเป็นวัตถุรูป จักขุประสาทเป็นวัตถุรูป เพราะเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นโดยลำพังอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องมีสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยพร้อมกันในขณะนั้น

สภาพธรรมใดเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน สภาพธรรมนั้นเป็นสหชาติปัจจัย

สห แปลว่า ร่วมกัน พร้อมกัน

ชาติ แปลว่า เกิด

ปัจจัย คือ ธรรมซึ่งอุปการะอุดหนุนให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ แสดงว่าสภาพธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรม เพราะอาศัยธรรมอื่นเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ถ้าปราศจากปัจจัย สภาพธรรมทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ และสภาพธรรมซึ่งเป็น

สหชาติปัจจัยนั้น ทำให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน แต่สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดก่อนสภาพธรรมที่ตนเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดภายหลัง

ฉะนั้น จิตจึงเป็นสหชาติปัจจัยแก่เจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น และเจตสิกก็เป็นสหชาติปัจจัยแก่จิตที่เกิดพร้อมกับเจตสิกนั้น เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด จิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้น ก็รู้อารมณ์ที่ผัสสเจตสิกนั้นกระทบ **ไม่ใช่ว่า** ผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์หนึ่งแล้วจิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้นไปรู้อีกอารมณ์หนึ่ง ขณะใดที่ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบเสียงใด โสทวิญญูณฺฑที่ติดพร้อมกับผัสสเจตสิกที่กระทบเสียงนั้น ก็มีเสียงนั้นเป็นอารมณ์

ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถธรรมแต่ละอย่างเป็นปัจจัยให้ปรมัตถธรรมอื่นที่เป็นสังขตธรรมเกิดขึ้น คือ จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิกและเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) เจตสิกเป็นปัจจัยให้เกิดจิต และเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) รูปเป็นปัจจัยให้เกิดรูป และเป็นปัจจัยให้เกิดจิตขณะที่รูปเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต และขณะที่รูปเป็นอารมณ์ของจิต ตามควรแก่สภาพของปรมัตถธรรมนั้นโดยปัจจัยต่างๆ กัน เช่น สหชาติปัจจัย เป็นต้น

จิตและเจตสิกเป็นสหชาติปัจจัยให้รูปเกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะ จิตทุกดวงมี ๓ ออนุขณะ (ขณะย่อย) คือ อุปาทกขณะ (ขณะเกิดขึ้น) จิตិขณะ (ขณะยังไม่ดับ) ภัคขณะ (ขณะดับ) จิตไม่ได้สั่งให้รูปเกิด จิตตชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยนั้น เกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะนั้นเอง แต่ทั้งนี้ต้องเว้นปฏิสนธิจิต เพราะในขณะที่เป็นปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นมีแต่กัมมชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะกรรมเกิดร่วมด้วย ไม่มีจิตตชรูป เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้วจิตจึงเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้นพร้อมกับจิต ตั้งแต่ปฐมภวังค์ คือ ภวังค์ดวงแรกเป็นต้นไป เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ (ปัญจวิญญาณ ๕ x ๒) คือ จิตเห็น ๒ ดวง จิตได้ยิน ๒ ดวง จิตได้กลิ่น ๒ ดวง จิตลิ้มรส ๒ ดวง จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสทางกาย ๒ ดวง และจุดิจิตของพระอรหันต์ นอกจากนั้นแล้วทุกขณะที่จิตเกิดขึ้นในภุมิที่มีขันธ์ ๕ มีจิตตชรูปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตทุกครั้ง

แต่ละบุคคลสะสมสภาพธรรมมาอย่างวิจิตรต่างๆ กัน บางคนมือกุศลมาก บางคนก็มีกุศลมาก แต่ผู้ที่เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐานแล้วอบรมเจริญสติปัฏฐาน กุศลทั้งหลายก็จะเป็นบารมีที่อุปการะ เกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน จนกระทั่งสามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม ดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉทเป็นขั้นๆ แต่ผู้ที่เริ่มเจริญสติปัฏฐานนั้น สติปัฏฐานยังไม่มีกำลัง ความเป็นตัวตนจึงยัง

มีกำลังมาก ไม่ว่าในขณะที่เห็น ขณะได้ยิน ขณะรังเกียจอกุศล ขณะบำเพ็ญกุศลก็ยังยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเรา เป็นกุศลของเรา

ฉะนั้น จุดประสงค์ของการศึกษาปรมัตถธรรมเรื่องจิตก็เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เข้าใจลักษณะของจิตที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังคิดนึก เป็นต้น เพื่อให้สติปัญญาเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ที่กำลังรู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่กำลังปรากฏ

ขณะที่ศึกษาเรื่องจิตก็อย่าเพิ่งคิดว่ารู้ลักษณะของจิตชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว และจุดประสงค์ของการศึกษาเรื่องจิตนั้น ไม่ใช่เพื่อต้องการเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องจิตมากๆ แต่เพื่อเป็นสังฆารขันธ์ปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกถึงสภาพของจิตซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นธาตุรู้ ที่กำลังรู้ในขณะนี้ เพื่อปัญญาที่อบรมเจริญขึ้นแล้วนั้น จะได้คลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน

คำถามทบทวน

๑. ภาวังคจิต คืออะไร ภาวังคจิตรู้อารมณ์ไหม
๒. ขณะใดจิตชื่อว่าปีณตระ เพราะอะไร
๓. จิต เจตสิก เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๔. รูป เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๕. การรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคล มีกี่ชั้น อะไรบ้าง
๖. วัตถุรูป คืออะไร
๗. आयตนะ คืออะไร อะไรเป็นอายตนะบ้าง
๘. สหชาติปัจจัย คืออะไร
๙. จิตตชรูป คืออะไร เกิดเมื่อไร ในภูมิที่มีชั้น ๕ จิตใดไม่
เป็นปัจจัยให้จิตตชรูปเกิดบ้าง
๑๐. จุดประสงค์ที่ถูกต้องของการศึกษาพระธรรม คืออะไร

บทที่ ๒

คำอธิบาย คำว่า “จิต” ในอัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีต่อไปว่า

จะอธิบายคำว่า “จิตตัม” ต่อไป ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตตัม” นี้ ทัวไปแกจิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตตัม” นี้ โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังสมวิบาก อนึ่ง แม้จิตทุกดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตร

ถ้าศึกษาจากตำรารุ่นหลังๆ ที่มีผู้รวบรวมไว้ ก็จะทราบว่ารรรถของจิต ๖ อย่างที่กล่าวไว้ในตำรารุ่นหลังๆ นั้นมาจากข้อความในอัญญาสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ ซึ่งอธิบายคำว่า “จิต” ที่สามารถจะแยกออกได้เป็นข้อๆ คือ

ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า เพราะรู้แจ้งอารมณ์ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังขม
วิบาก ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ๑ (ข้อ
นี้ ส่วนมากในตำรารุ่นหลังแยกเป็น ๒ คือ เพราะวิจิตรด้วย
อารมณ์ ๑ และเพราะวิจิตรด้วยสัมปยุตตธรรม ๑)

ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้อำนาจจิต ๑

ซึ่งก็จะขอกล่าวถึงตามลำดับ เพื่อที่จะให้เข้าใจลักษณะของ
จิตตามที่กล่าวไว้ในอัฐฐาสานี

ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า “คิด” อธิบายว่ารู้แจ้ง
อารมณ์

ทุกท่านคิดเสมอ ถ้าสังเกตพิจารณาความคิด ก็จะได้เห็นว่า
ช่างคิดเสียจริง และคิดไปต่างๆ นานา ไม่มีทางยุติความคิดได้
เลย จนกระทั่งบางท่านไม่อยากจะคิด อยากจะสงบๆ คือ หยุด
ไม่คิด เพราะเห็นว่าเมื่อคิดแล้วก็เดือดร้อนใจ เป็นห่วง วิตกกังวล
กระสับกระส่าย ด้วยโลภะบ้าง หรือด้วยโทสะบ้าง และเข้าใจว่า
ถ้าไม่คิดเสียได้ก็จะดี แต่ให้ทราบว่จิตนั่นเองเป็นสภาพธรรม
ที่คิด รูปธรรมคิดไม่ได้ เมื่อพิจารณาเรื่องที่จิตคิด ก็จะได้รู้ได้ว่า
เพราะเหตุใดจิตจึงคิดเรื่องอย่างนั้นๆ ซึ่งบางครั้งไม่น่าจะคิดอย่าง
นั้นเลย ตามปกติจิตย่อมเกิดขึ้นคิดไปในเรื่องของสิ่งที่ปรากฏ

ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้างอยู่เรื่อย ๆ จนเห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจัง แต่ที่เห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจังทั้งหมดนั้น ก็เป็นเพียงเพราะจิตเกิดขึ้นคิดเรื่องนั้นแล้วก็ดับไปเท่านั้นเอง ซึ่งถ้าเพียงจิตไม่คิดถึงเรื่องนั้นเท่านั้น เรื่องนั้นก็จะมี

ข้อความในอัญญาสาลินีว่า ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์

สภาพ “รู้” มีลักษณะต่างกันตามประเภทของสภาพธรรมนั้น ๆ เช่น เจตสิก ก็เป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์แต่ไม่เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ เจตสิกแต่ละประเภทเกิดขึ้นพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่ว่ากระทำกิจเฉพาะของเจตสิกนั้น ๆ เช่น ผัสสเจตสิกเกิดร่วมกับจิต พร้อมกับจิต แต่ผัสสเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์ โดยกระทบอารมณ์ ซึ่งถ้าผัสสเจตสิกไม่รู้อารมณ์ ก็ย่อมไม่กระทบอารมณ์ ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงรู้อารมณ์เพียงโดยกระทบอารมณ์ แต่ไม่ใช่รู้แจ้งอารมณ์ ปัญญาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้ธรรมเห็นธรรมถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล ของสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้นั้น มีคำอธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ จึงไม่ใช่การรู้อย่างผัสสะที่กระทบอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างสัญญาที่จำหมายลักษณะของอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างปัญญา แต่จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งใน

ลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ที่ปรากฏ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ในขณะนี้ต่างกันใหม่ สภาพธรรมเป็นสังขารธรรม เป็นสิ่งซึ่งพิสุจน์ได้ ขณะนี้เห็นสิ่งเดียว สีเดียวหมด หรือเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏ เป็นสีต่างๆ อย่างละเอียดจนทำให้รู้ความต่างกันได้ว่า สิ่ง ที่เห็นนั้นเป็นเพชรแท้ หรือเพชรเทียม เป็นต้น จิตเป็นสภาพที่ เห็นแจ้ง คือ รู้แจ้งแม้ลักษณะที่ละเอียดต่างๆ ของอารมณ์ ต่างๆ อุปมาเหมือนกระจกเงาที่ใสสะอาด ไม่ว่าสิ่งใดจะ ผ่านก็ย่อมปรากฏเงาในกระจกฉันใด ขณะนี้จักขุปสาทเป็น รูปซึ่งมีลักษณะประจุกุโสพิเศษ สามารถกระทบสิ่งที่ปรากฏทาง ตา โสตปสาทสามารถกระทบเฉพาะเสียง ฉานปสาทสามารถ กระทบเฉพาะกลิ่น ชิวหาปสาทสามารถกระทบเฉพาะรส กาย ปสาทสามารถกระทบเฉพาะรูปที่กระทบกาย ฉะนั้น ไม่ว่าจะ เป็นสีสนับวันณะอย่างใดๆ ก็ตาม จะเป็นสีเพชรแท้ เพชรเทียม หยก หิน หรือแม้สีแววดาที่ริษยา ก็ปรากฏให้จิตเห็นได้ทั้งสิ้น ขณะนี้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาปรากฏกับจิตที่รู้แจ้ง ไม่ว่าสิ่งที่ ปรากฏนั้นมีลักษณะอย่างไร จิตก็รู้แจ้งในลักษณะที่ปรากฏนั้นๆ คือ เห็นสีสนับต่างๆ ทั้งหมดของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏจึงทำให้รู้ ความหมาย รู้รูปร่างสัณฐานและคิดนึกถึงสิ่งที่ปรากฏทางตาได้

เสียงที่ปรากฏทางหูเป็นเสียงเดียวกันทั้งหมด หรือต่างกันเป็น แต่ละเสียงตามปัจจัยที่ทำให้เสียงนั้นๆ เกิดขึ้น คนมีเท่าไร เสียง ของแต่ละบุคคลก็ต่างกันไปตามนั้น จิตรู้แจ้งทุกเสียงที่ปรากฏ

ต่าง ๆ กัน เสียงเยาะเย้ย เสียงประชดถากถางดูหมิ่น เสียงลมพัด เสียงน้ำตก เสียงสัตว์ร้อง สัตว์นานาชนิดก็ร้องต่าง ๆ กัน หรือแม้คนที่เลียนเสียงสัตว์ จิตก็รู้แจ้งของลักษณะของเสียงที่ต่างกัน จิตได้ยินเสียงรู้แจ้ง คือ ได้ยินเสียงทุกเสียงที่ต่างกัน

สภาพธรรมทุกอย่างปรากฏได้ก็เพราะจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์นั้น ๆ ที่ปรากฏ จิตที่รู้แจ้งทางจุมุกเกิดขึ้นรู้แจ้งกลิ่นต่าง ๆ ที่ปรากฏ กลิ่นสัตว์ทุกชนิด กลิ่นพืชพันธุ์ดอกไม้ นานาชนิด กลิ่นอาหาร กลิ่นแกง กลิ่นขนม ถึงไม่เห็น เพียงได้กลิ่นก็รู้ว่าเป็นอะไร

จิตที่รู้แจ้งทางลิ้นเกิดขึ้นลิ้มรสต่าง ๆ รสอาหารมีมากมาย รสเนื้อ รสผัก รสผลไม้ รสชา รสกาแฟ รสเกลือ รสน้ำตาล รสน้ำส้ม รสมะนาว รสมะขาม เป็นรสที่ไม่เหมือนกันเลย แต่จิตที่ลิ้มรสก็รู้แจ้งรสต่าง ๆ ที่ปรากฏ แม้ว่าจะต่างกันอย่างละเอียดเพียงใด จิตก็สามารถรู้แจ้งลักษณะที่ต่างกันอย่างละเอียดนั้นได้ เช่น ขณะชิมอาหาร จิตที่ลิ้มรสรู้แจ้งในรสนั้นจึงรู้ว่ายังขาดรสอะไรจึงต้องปรุงอะไร ใส่อะไร เติมอะไร เป็นต้น

จิตที่รู้แจ้งสิ่งที่กระทบสัมผัสกาย รู้แจ้งลักษณะต่าง ๆ ที่กระทบกาย เช่น ลักษณะของเย็นลม เย็นน้ำ หรือเย็นอากาศ รู้ลักษณะของผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ เป็นต้น ที่กระทบกาย

ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่า ท่านกำลังยืนอยู่ที่ถนนก็เกิดระลึกรู้

ลักษณะแข็งที่ปรากฏ แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถนน และต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นรองเท้า แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถุงเท้า นี่เป็นความคิดเรื่องลักษณะแข็งที่ปรากฏ จิตที่คิดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เมื่อกระทบแข็งจึงคิดว่าแข็งนี้คืออะไร แข็งนี้ถนน แล้วต่อไปแข็งนี้รองเท้า แล้วต่อไปแข็งนี้ถุงเท้า จะเห็นได้ว่า ไม่มีใครสามารถยับยั้งการคิดนึกเรื่องสิ่งต่างๆได้ แต่การที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์แต่ละขณะแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่กำลังคิดถึงถนน รองเท้า ถุงเท้า ไม่ใช่ขณะที่รู้แจ้งลักษณะที่แข็ง

ฉะนั้น การที่ปัญญาจะรู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความจริงนั้น จะต้องรู้ชัดว่าขณะที่คิดไม่ใช่ตัวตน แต่เป็นจิตที่กำลังรู้เรื่องคิด จิตที่คิดไม่ใช่จิตที่เห็น จิตที่รู้อารมณ์ทางตา จิตคิดรู้อารมณ์ทางใจ ตามปกติขณะที่สภาพธรรมใดปรากฏทางกาย จะเป็นลักษณะที่อ่อนนุ่มหรือแข็งก็ตาม ขณะนั้นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร ถ้าอยู่ในที่มีดบางท่อนก็อาจจะต้องลืมตาเปิดไฟขึ้นดูว่ากำลังกระทบสัมผัสอะไร ฉะนั้น ตามความเป็นจริงแล้วขณะที่จิตรู้แข็งนั้นไม่ใช่จิตคิดนึก ขณะที่จิตกำลังรู้แข็งนั้นไม่มีโลกของถุงเท้า รองเท้า หรือถนน ไม่มีโลกของสมมติบัญญัติใดๆ เลย มีแต่สภาพที่กำลังรู้ลักษณะที่แข็ง แม้สภาพที่รู้แข็งนั้นก็ไม่ใช่สัตว์บุคคล เป็นเพียงสภาพที่รู้แข็งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตที่เกิดภายหลังจึงคิดนึกเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง

ลึ้น ทางกาย ทางใจ เป็นเรื่องราวสมมติบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏ จนลืมนึกว่าจิตที่เกิดขึ้นรู้แจ้งและสภาพที่แจ้งนั้นดับไปแล้ว และจิตที่คิดเรื่องสิ่งที่แจ้งนั้นก็ดับไป สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมเกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกัน อย่างรวดเร็ว จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมนั้นเกิดดับไม่ใช่ตัวตน

จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์ใด จิตก็เกิดพร้อมผัสสะนั้น ก็รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์นั้น ฉะนั้น แม้คำว่ารู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเป็นลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ก็จะต้องเข้าใจว่า “รู้แจ้งอารมณ์” คือ รู้ลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จิตแต่ละประเภทเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นอารมณ์ปัจจัย คือ เป็นปัจจัยให้จิตเกิดโดยเป็นอารมณ์ของจิต จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีปัจจัยอื่นอีกหลายปัจจัย แต่จิตจะเกิดขึ้นโดยไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในหลายปัจจัยที่ทำให้จิตแต่ละขณะเกิดขึ้น

คำถามทบทวน

๑. ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก ปัญญาเจตสิก และจิตรู้อารมณ์ต่างกันอย่างไร
๒. อารัมมณปัจจัย คืออะไร
๓. อะไรเป็นอารัมมณปัจจัยบ้าง

บทที่ ๓

ประการต่อไป

อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต” นี้ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต” นี้โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหาภิรยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

การที่จะเข้าใจอรรถที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถินั้น จะต้องเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเกิดดับๆ สืบต่อกันอย่างรวดเร็วว่า นามธรรมที่เกิดกับจิตแล้วดับไปแต่ละขณะนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะหลังๆ ที่เกิดดับสืบต่อมานั่นเอง

เมื่อจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา หรือได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู เป็นต้น ตามปกติจะไม่รู้ว่าขณะที่เห็นหรือได้ยินนั้นเป็นลักษณะของจิต แต่มักจะรู้ว่าขณะใดจิตใจเป็นทุกข์ เศร้าหมอง ขุ่นมัว ขณะใดจิตใจสบาย แจ่มใส ขณะใดโกรธ ขณะใดเมตตา สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่น ขณะใดเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น จิตแต่ละขณะที่เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วนั้น ก็สังสมสันดานของตน คือ ว่าจะไปเป็นโลกียกุศล อกุศล แต่ละขณะที่เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น เป็นปัจจัยสะสมสืบต่อในจิตดวง(ขณะ) ต่อๆ ไป

เพราะเมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป การดับไปของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันที ฉะนั้น จิตดวงที่เกิดต่อจึงมีสภาพธรรมซึ่งจิตดวงก่อนสะสมไว้แล้วสืบต่อไปในจิตดวงหลังๆ ที่เกิดต่อๆ ไปอีกเรื่อยๆ

แต่ละท่านจะสังเกตได้ว่า แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่างๆ กัน มีอุปนิสัยต่างๆ กัน ตามการสะสมของจิตแต่ละขณะซึ่งเกิดดับสืบต่อกัน บางท่านก็เป็นผู้โง่เขลาโง่เขลา เพราะจิตที่เป็นบุญกุศลได้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วจิตที่เกิดสืบต่อก็สะสมบุญกุศลนั้นๆ เป็นปัจจัยสืบต่อๆ ไปข้างหน้า อกุศลก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะจิตประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ เมื่ออกุศลจิตประเภทนั้นๆ ดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อสภาพธรรมที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อนต่อไปอีก การที่จิตดวงหลังเกิดต่อจากจิตดวงก่อนอยู่เรื่อยๆ นั้น เพราะจิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย คือ เป็นปัจจัยทำให้จิตขณะต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันทีที่จิตดวงก่อนดับ จิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น เว้นจุดจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่เป็นอนันตรปัจจัย เมื่อจุดจิตของพระอรหันต์ดับจึงเป็นปรินิพพาน ไม่มีปฏิสนธิจิตหรือจิตใดๆ เกิดสืบต่ออีกเลย ฉะนั้น ปัจจัยที่กล่าวถึงแล้วจึงมี ๓ ปัจจัย คือ สหชาติปัจจัย อารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อรรถของจิตประการที่ ๒ ข้อความในอัญจสาลินีมีว่า อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต์” นี้ ทัวไปแก่จิตทุกดวง

ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหา
กิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสิ่งสมสันดานของตนด้วยสามารถ
แห่งชวนวิถึ

ฟังดูเหมือนเป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องจริงในชีวิตประจำวัน
ส่วนมากทุกท่านก็ได้ยินคำว่ากุศลจิต และอกุศลจิตอยู่เสมอ แต่
ยังไม่คุ้นกับมหากิริยาจิต และ “ชวนวิถึ” จิตทั้งหมดไม่ว่าจะ
เป็นประเภทต่างๆ ประการใดก็ตาม เมื่อจำแนกโดยการเกิด คือ
โดยชาติแล้วมี ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑
เป็นวิปากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ (ภาษาบาลี คือ กุศลจิตต์
อกุศลจิตต์ วิปากจิตต์ กิริยาจิตต์)

ส่วนใหญ่ทุกท่านคุ้นกับคำว่า กุศลจิต และอกุศลจิต แต่ยังไม่
คุ้นกับ วิปากจิต และกิริยาจิต กุศลจิตเป็นจิตที่ดี ซึ่งเป็น
เหตุให้เกิดผล คือ กุศลวิปาก ในอนาคตข้างหน้า เมื่อกุศลจิต
และกุศลเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นเหตุดับไปแล้ว ธรรมที่เป็นกุศล
ก็สะสมสืบต่อในจิตดวงต่อๆ ไป เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิก ซึ่งเป็น
กุศลวิปากจิตและกุศลวิปากเจตสิกเกิดขึ้นร่วมกัน โดยเป็น
ผลของกุศลนั้นๆ ในอรรถกถามีข้อความว่า แม้วิปากเจตสิก
เกิดร่วมกับจิต แต่เพราะจิตเป็นประธาน จึงใช้คำว่าวิปากจิต
เท่านั้น ซึ่งก็หมายรวมถึงวิปากเจตสิกที่เกิดร่วมกันด้วย และแม้
คำว่าจิตตชรูป คือ รูปซึ่งเกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยก็เช่นเดียวกัน
จิตตชรูปเกิดขึ้นเพราะจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นปัจจัย แต่

ใช้คำว่า “จิตตชรูป” นั้นก็หมายรวมถึงเจตสิกเกิดร่วมกับจิตนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยให้รูปนั้นเกิดด้วย ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงวิบากจิต ก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย

อกุศลจิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ เป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์ ไม่น่าพอใจ คือ อกุศลวิบากจิตต่าง ๆ นอกจากกุศลจิตและอกุศลจิตและวิบากจิตแล้ว ก็มีจิตอีกประเภทหนึ่ง คือ กิริยาจิต ซึ่งไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก จึงไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิตด้วยเพราะกิริยาจิตไม่ใช่ผลของกุศลจิตหรืออกุศลจิต

จิตทั้งหมดจำแนกเป็นชาติหนึ่งชาติใดใน ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลหรืออกุศล หรือเป็นวิบาก หรือเป็นกิริยา ถ้าไม่ศึกษาให้ละเอียดขึ้นก็ไม่รู้ว่าขณะไหนเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต เช่น ขณะปฏิสนธิ ซึ่งเป็นจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนี้ในชาตินี้ที่ทุกท่านมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ ก็เพราะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพนี้ ชาตินี้ จึงทำให้เป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลจิตไม่ได้ เป็นอกุศลจิตไม่ได้ ขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น ไม่ได้กระทำการมใด ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่ากรรมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมายเพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตหรือวิบากจิตใดเกิดขึ้น กรรมนั้นเป็นกัมมปัจจัยแก่ปฏิสนธิจิตและวิบากจิตนั้น ถ้าเกิดในภุมิ

มนุษย์เป็นสுகติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิ คือ เกิดในนรกหรือเกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นผลของอกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิในอบายภูมิ เป็นอกุศลวิบาก

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมนั้นไม่ได้เพียงทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมเดียวกันที่เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นก็เป็นกัมมปัจจัย ทำให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ทำวังคกิจสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ปฏิสนธิจิต คือ จิตที่ทำกิจสืบต่อจากจุติจิต (จิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน) ทันทีที่จุติจิตของชาติก่อนดับ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วก็เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น เป็นจิตขณะแรกในชาตินี้ สืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนแล้วก็ดับไป และกรรมเดียวกันนั้นเป็นปัจจัยให้วิบากจิตดวงต่อๆ ไปเกิดขึ้นกระทำวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติที่เป็นบุคคลนี้สืบต่อไปจนกว่าจะจุติ คือ เคลื่อนจากภพภูมินี้ สิ้นสุดสภาพที่เป็นบุคคลนี้ในชาตินี้ และในระหว่างที่ยังไม่จุติ กรรมอื่นๆ ก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้ อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้

“กุศล” คือ สภาพธรรมที่ตังามไม่เป็นโทษภัย บางท่านเข้าใจว่าท่านสามารถจะทำกุศลได้เฉพาะเวลาที่มีทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่ลืมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถึงแม้ไม่มีเงิน แต่มีสิ่งของที่พอจะแบ่งปันเจือจานสละให้เพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่นๆ ได้ ท่าน

จะสละให้เพื่อช่วยเหลือคนอื่นได้ไหม ถ้าสละให้ไม่ได้ ขณะนั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ผู้ที่ไม่รู้ว่ากุศลจิตเป็นจิตที่ติงาม ไม่มีโทษ ก็อาจจะคิดเศร้าหมองใจว่า ท่านขาดเงิน ท่านทำบุญไม่ได้ แต่ความจริงนั้นถึงแม้ว่าไม่มีเงินที่จะทำทานกุศล ก็มีกุศลอื่นอีกหลาย ประการที่กระทำได้ เช่น ขณะที่รู้สึกเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น มีจิตอ่อนโยน พูดคำที่อ่อนหวานด้วยใจจริง ช่วยเหลือเอื้อเพื่อ เพื่อแผ้วเจือจานขณะนั้นเป็นกุศล เป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นโทษ ภัยใดๆ เลย

ขณะที่มีมานะสำคัญตนว่าสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าบุคคลอื่น หรือแม้ว่ามีการแบ่งแยกเป็นเราเป็นเขา ไม่ช่วยเหลือ ไม่เอื้อเพื่อ เจือจาน ขณะนั้นเป็นอกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ติงาม เป็นสภาพ ธรรมที่เป็นโทษ

เมื่อเข้าใจลักษณะของกุศลจริงๆ ก็เจริญกุศลทุกประการได้ แม้ที่ไม่มีทรัพย์สินเงินทองที่จะให้ ก็ยังมีสิ่งอื่นเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งพอที่จะสละให้ได้ ถ้าสละให้ไม่ได้จริงๆ เพราะเป็นคนที่ยหวง ของ แต่ก็คิดอยากให้อุทิศสงบหรืออยากหมดกิเลสเป็นพระโสดาบัน จะสละสิ่งของให้ผู้อื่นได้บ้างไหม แต่ละบุคคลสะสมกุศลและอกุศล มาต่างๆ กัน ฉะนั้น จึงควรพิจารณาจิตของตนเองว่าเป็น ผู้ที่ยังหวงสิ่งของมาก หรือว่าเริ่มสละสิ่งของให้เป็นประโยชน์แก่ คนอื่นๆ บ้าง ทีละเล็กละน้อยจนเป็นอุปนิสัย เป็นปัจจัยที่มีกำลัง ทำให้ละคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน จน

ปัญญาที่อบรมเจริญคมกล้าแล้วนั้น รู้แจ้งนิพพานได้ ผู้ที่คิดว่า
 อยากหมดกิเลส นั้น เวลากิเลสเกิดขึ้นก็ยิ่งพอใจที่จะให้กิเลสนั้น
 มีอยู่ เช่น ขณะที่มีมาจะความสำคัญตน ความริษยา แม้ผู้ใด
 จะบอกให้ละลายเสีย ควรยินดีกับความสุขของบุคคลอื่น หรือ
 ควรมีเมตตา แม้ในบุคคลที่เลวร้าย ท่านจะกระทำไต่ใหม่ ผู้ที่
 มีฉันทะ คือ พอใจที่จะโกรธ ตูหมิ่น ถู้อั่ว ริษยา ก็ย่อมไม่
 สามารถที่จะกระทำไต่ ฉะนั้น การละกิเลสจึงไม่ใช่สิ่งที่กระทำ
 ไต่ทันที จะต้องค่อยๆ เป็นไป ค่อยๆ อบรมเจริญปัญญาให้
 เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ผู้ที่ต้องการดับกิเลสจริงๆ รู้ว่าจะต้อง
 อบรมเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่บำเพ็ญทานอย่างเดียว แล้ว
 ยังหวังเก็บอกุศลอย่างอื่นไว้ บางท่านก็อยากสงบเพราะรู้สึกว่
 วนๆ หนึ่งกระสับกระส่าย กระทบกระวายมาก คิดเรื่องนั้นก็
 โกรธ คิดเรื่องนั้นก็ยุ่ง มีแต่เรื่องเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะไม่
 ได้พิจารณาจิตในขณะนั้น แต่พิจารณาบุคคลซึ่งท่านโกรธ เมื่อ
 พิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดอกุศลจิตก็ย่อมจะกระสับ
 กระส่าย กระทบกระวายเดือดร้อน เมื่อรู้ว่ากำลังเดือดร้อน ก็
 อยากจะสงบ แต่ไม่รู้ว่าถ้าไม่โกรธขณะนั้นก็ไม่เดือดร้อน ขณะ
 โกรธไม่สบายใจ เดือดร้อนใจ กังวลใจนั้นเป็นอกุศล เป็นสภาพ
 ธรรมที่เป็นโทษ

ฉะนั้น ถ้าขณะใดโกรธแล้วระลึกได้ พิจารณาบุคคลอื่นใน
 ทางที่ทำให้เกิดเมตตาบ้าง กรุณาบ้าง มุทิตาบ้าง อุเบกขาบ้าง

ก็ยอมสงบได้ทันที เพราะขณะที่จิตมีเมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตา หรืออุเบกขานั้นเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ จึงสงบ กุศลจิตทุกขณะสงบ ฉะนั้น เมื่อต้องการดับกิเลสจึงต้องเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่เพียงทานกุศลเท่านั้น

ข้อความในอัญญสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาทกัณฑ์ แสดงอรรถของจิตประการที่ ๒ ว่าอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า จิตต์ นี้ ทัวไปแกจิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลภิกกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิตี

คำว่า “สันดาน” ในภาษาไทยมาจากคำภาษาบาลี ว่า “สนฺดาน” หรือ “สนฺตติ” ซึ่งหมายถึง การเกิดดับสืบต่อกัน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นวิบากจิต ไม่ใช่กุศลจิต และไม่ใช่อกุศลจิต จึงไม่สังสมสันดาน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นผลของอดีตกรรม เมื่อกรรมใดสุกอมพร้อมที่จะให้ผล คือ ประกอบพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆ ก็ทำให้วิบากจิตประเภทต่างๆ เกิดขึ้นทำกิจต่างๆ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น วิบากจิตไม่สังสมสันดาน เพราะวิบากจิตแต่ละขณะเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่สะสมมาแล้วนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น เมื่อวิบากจิตเกิดขึ้นและดับไปแล้ว ก็ไม่เป็นเหตุให้วิบากใด ๆ เกิดขึ้น

เลย

เพื่อที่จะเข้าใจอรรถของจิตประการที่ ๒ ที่ว่า โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า จิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถีนั้น ก็จะต้องเข้าใจวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิตคือจิตประเภทไหน เกิดขึ้นเมื่อไร และจะต้องเข้าใจชวนวิถิ ซึ่งเป็นขณะที่จิตสังสมสันดานของตน ซึ่งเป็นโลกียกุศลบ้าง อกุศลบ้าง และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นมหากิริยาจิต เพราะถึงแม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ที่มีกาย วาจา ใจ ต่างๆ กันตามการสังสมสันดานของตน

ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจความหมายของวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิต คือจิตที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิต จิตใดก็ตามที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิตและจุติจิตแล้ว เป็นวิถีจิตทั้งหมด ในชาติหนึ่งปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นขณะเดียว คือ ขณะที่ทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน เพียงขณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นปฏิสนธิจิต ขณะที่จิตทำปฏิสนธิกิจนั้นไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้น ปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ปฏิสนธิจิตที่เกิดในภุมิมมนุษย์เป็นกุศลวิบากจิต เป็นผลของกุศลกรรม

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมไม่ได้ให้ผลเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตประเภทเดียวกันเกิดขึ้นทำภาวังคกิจ สืบต่อดำรงภาพชาติของการเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะจุติ

ขณะที่ยังไม่จุตินั้น ภาวะจิตเกิดดับ ๆ กระทบก็สืบทอดดำรง
 ความเป็นบุคคลนั้นไว้ ในขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้
 กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส และไม่คิดนึก ฉะนั้น
 ขณะใดที่เป็นปฏิสนธิจิต ภาวะจิต และจุติจิต ขณะนั้นไม่ใช่
 วิถีจิต ขณะหลับสนิทไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้
 ลิ้มรส ไม่ได้กระทบสัมผัส ไม่ได้คิดนึก ภาวะจิตเกิดดับสืบทอดกัน
 ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะฝันหรือตื่นขึ้น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
 กระทบสัมผัส คิดนึก อารมณ์ต่างๆ ในโลกนี้ ขณะที่วิบาก
 จิตเกิดขึ้นทำปฏิสนธิกิจ ภาวะกิจ และจุติกิจนั้น อารมณ์
 ต่างๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย โลกนี้จะเป็นโลกมนุษย์ ลักษณะ
 อย่างไร ก็ไม่ปรากฏทั้งสิ้น ถ้าขณะนี้ใครกำลังหลับก็จะไม่รู้ไม่
 เห็นเลยว่า ในที่นี้มีใครบ้าง มีเสียงอะไรบ้าง มีกลิ่นอะไรบ้าง
 เย็นร้อนประการใด โลกนี้ไม่ปรากฏกับปฏิสนธิจิต ภาวะจิต และ
 จุติจิตเลย เมื่อไม่หลับก็จำเรื่องโลกนี้ จำบุคคลต่างๆ เรื่อง
 ราวต่างๆ ในโลกนี้ แต่ขณะหลับสนิทเป็นภาวะจิต ตัดขาดจาก
 อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในโลกนี้ทั้งหมด ไม่รู้ว่าตนเองเป็นใคร
 อยู่ที่ไหน เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรกับใคร มีทรัพย์สมบัติศรัทธา
 บรรดาศักดิ์ สุข ทุกข์ อย่างไร

ขณะเห็นไม่ใช่ภาวะจิต เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏ
 ทางตา จิตใดก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเห็นหรือรู้ หรือยินดีพอใจในสิ่งที่
 กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง

ใจ จิตขณะนั้นๆ เป็นวิถีจิต ขณะได้ยินเสียงแล้วพอใจ หรือ ไม่พอใจเสียง ขณะนั้นไม่ใช่ภวังคจิต ขณะนั้นเป็นวิถีจิต จิต ทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รูปที่ปรากฏทางตาเป็นจักขุทวารวิถีจิต จิต ทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้เสียงทางหูเป็นโสตทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้กลิ่นทางจมูกเป็นฆานทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รสทางลิ้นเป็นชีวหาทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ที่กระทบกายเป็นกายทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ทางใจเป็นมโนทวารวิถีจิต

นามธรรมที่เกิดดับเป็นปกติในชีวิตประจำวัน เป็นภวังคจิต ที่เกิดดับสลับกับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ

เมื่อปฏิสนธิในภุมิที่มีขันธ์ ๕ คือ ในภุมิที่มีทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์ กรรมเป็นปัจจัยทำให้กัมมชรูป คือ จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป เป็นต้น เกิดดับสับต่อดำรงสภาพที่ไม่ใช่บุคคลที่ตาบอด หูหนวก เป็นต้น แต่ถ้าขณะใดกรรมไม่เป็นปัจจัยให้จักขุปสาทรูปเกิด บุคคลนั้นก็ตาบอดไม่เห็นอะไรเลย ฉะนั้น จิตเห็น และจิตอื่น ๆ ทุกขณะ จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ ขณะที่วิถีจิต ยังไม่เกิดขึ้นนั้น ภวังคจิตเกิดดับสับต่อกันอยู่เรื่อย ๆ

เมื่อรูปใดเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปใด และขณะแห่งภวังค์ใด วิถีจิตจะเกิดขึ้นทันทีไม่ได้ แต่เพื่อกำหนดให้รู้ว่ารูปเกิดขึ้น

กระทบกับปสาทรูป ณ ภาวจิตขณะใด จึงบัญญัติภาวจิตที่รูปเกิดขึ้นกระทบนั้นว่า “อดีตภวังค์” คือ เป็นภวังค์ที่เหมือนกับภวังค์ก่อนๆ แม้ว่ารูปจะเกิดดับเร็วมาก แต่จิตก็เกิดดับเร็วกว่ารูป สภาวรูปรูปหนึ่งเกิดดับเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ฉะนั้น อดีตภวังค์ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปทั้งนี้ เพื่อให้รู้ว่ารูปที่กระทบปสาทรูปนั้นจะดับเมื่อไร เพราะรูปหนึ่งมีอายุเพียงจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่านั้น เมื่ออดีตภวังค์ดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ภวังคจิตดวงต่อไปไหว เป็น “ภวังคจลนะ” ซึ่งยังเป็นภวังคจิตอยู่ เพราะวิถีจิตจะเกิดขึ้นคั่นกระแสของภวังค์ทันทีไม่ได้ เมื่อภวังคจลนะดับไปแล้ว ภวังคจิตที่เกิดต่อเป็น “ภวังคุปัจเฉทะ” คือ เป็นภวังคจิตที่ตัดกระแสของภวังค์ เพราะเป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายของกระแสภวังค์ เมื่อภวังคุปัจเฉทะดับไปแล้ว วิถีจิตจึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจได้

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางตาเป็นจักขุทวารวิถีจิต เพราะรู้รูปารมณฺ์ (สิ่งที่ปรากฏทางตา) ที่กระทบกับจักขุปสาทและยังไม่ดับ

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางหูเป็นโสตทวารวิถีจิต เพราะรู้สัทธารมณฺ์ (เสียง) ที่กระทบกับโสตปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางจมูกเป็นฆานทวารวิถีจิต เพราะรู้คันธารมณฺ์ (กลิ่น) ที่กระทบกับฆานปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางลิ้นเป็นชีวหาทวารวิถีจิต เพราะ
รู้อารมณ์ (รส) ที่กระทบชีวหาประสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางกายเป็นกายทวารวิถีจิต เพราะ
รู้อารมณ์ (เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว) ที่
กระทบกับกายประสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะทางใจซึ่งเป็นมโนทวารวิถีจิตนั้น รู้อารมณ์ได้
ทุกอารมณ์ คือ รู้อารมณ์ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ต่อจากวิถี
จิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวาร และรู้อารมณ์ คือ อารมณ์ที่สามารถ
รู้ได้เฉพาะทางใจ คือ มโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

อารมณ์ทั้งหมดจำแนกเป็น ๖ อารมณ์ ซึ่งจิตรู้อารมณ์ได้ทาง ๖
ทวาร ดังนี้ คือ

- รูปารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางจักขุทวารและทางมโนทวาร
- สัททวารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางโสตทวารและทางมโนทวาร
- คันธารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางฆานทวารและทางมโนทวาร
- รสารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางชีวหาทวารและทางมโนทวาร
- โผฏฐัพพารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางกายทวารและทางมโนทวาร
- ธัมมารมณ์ จิตรู้อารมณ์ได้ทางมโนทวารเพียงทวารเดียว

มโนทวารวิถีจิตรู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ อารมณ์ แต่ชัมมารมณีนั้น
รู้ได้เฉพาะมโนทวารวิถีจิตเท่านั้น

จิตทุกดวงเกิดขึ้นกระทำกิจหนึ่งกิจใดแล้วก็ดับไป คือ ปฏิสนธิ
จิตทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุดจิตของชาติก่อนเพียงหนึ่งขณะ
เท่านั้น ภาวังคจิตทุกดวงทั้งอดีตภวังค์ ภาวังคจลนะ ภาวังคุปัจเฉทะ
ทำภาวังคกิจสืบต่อดำรงภพชาตินั้นไว้ เมื่อภาวังคุปัจเฉทะดับ
ไปแล้ว วิถีจิตดวงแรกที่เกิดต่อจากภาวังคุปัจเฉทะนั้นกระทำ
อวัชชนกิจ แปลโดยศัพท์ว่า รำพึงถึงอารมณ์ที่ปรากฏที่ทวาร
คือ รู้อารมณ์ที่กระทบทวาร ชื่อว่าอวัชชนะ เพราะอรรถว่านำ
ออกไปจากสันดาน (การเกิดดับสืบต่อ) อันเป็นภวังค์ คือ น้อม
ไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร ถ้าเป็นทางปัญจทวาร คือ ทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ปัญจทวารอวัชชนจิต
ซึ่งเป็นจิตดวงหนึ่ง (ประเภทหนึ่ง) เกิดขึ้นทำอวัชชนกิจ
รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร แต่
จิตขณะนั้นยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ยังไม่ได้กลิ่น ยังไม่ได้ลิ้มรส
ยังไม่ได้รู้สิ่งกระทบสัมผัสกาย ถ้าเป็นทางมโนทวาร คือ ทางใจ
ซึ่งไม่ใช่ทางจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท
กายปสาท มโนทวารอวัชชนจิต ซึ่งเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง (ไม่ใช่
ปัญจทวารอวัชชนจิต) เกิดขึ้น ทำอวัชชนกิจ เฉพาะทาง
มโนทวารทวารเดียวเท่านั้น

ตัวอย่าง เมื่อรสเกิดขึ้นกระทบกับชีวหาปสาท และกระทบกับภวังค์เป็นอดีตภวังค์ดับไป ภวังคจลนะเกิดต่อแล้วดับไป ภวังค์ปัจเจกเกิดต่อแล้วดับไป ปัญจทวาราวีชชนจิตเกิดต่อรำพึง คือ รู้ว่าอารมณ์กระทบชีวหาทวาร แต่ยังไม่ได้ลิ้มรสนั้นอุปมาเหมือนขณะที่รู้ว่ามีแขกมาที่ประตู แต่ยังไม่เห็นแขก จึงยังไม่รู้ว่าเป็นใคร เพียงแต่รู้ว่ามีแขกมาเท่านั้น ทุกท่านย่อมมีแขกไปมาหาสู่ เวลาคิดถึงแขกก็มักจะคิดถึงคน แต่ความจริงแขก คือ อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง ขณะเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นแขก ขณะได้ยินเสียง เสียงเป็นแขก ขณะไม่ได้ยินเสียง เสียงไม่ปรากฏแขกทางหูจึงยังไม่มา ขณะที่รสปรากฏ รสเป็นแขกที่ปรากฏทางลิ้นชั่วขณะแล้วก็ดับไป ขณะใดที่อารมณ์ปรากฏทางทวารใด ขณะนั้นอารมณ์นั้นก็เป็นแขกของทวารนั้น ชั่วระยะสั้นที่สุดแล้วก็ดับหมดสิ้นไปไม่กลับมาอีกเลยในสังสารวัฏฐ์ ผู้ใหญ่บางท่านรู้สึกเหงา เพราะระหว่างที่ยังไม่ใช่ผู้สูงอายุ ท่านพบปะบุคคลมากหน้าหลายตา รื่นเริงสนุกสนานกับญาติมิตรสหาย แต่เมื่อสูงอายุขึ้นแล้ว แขกซึ่งเป็นบุคคลต่างๆ ในความรู้สึกรู้สึกของท่านก็ลดน้อยลง เมื่อถามท่านผู้สูงอายุว่าท่านชอบอะไรมากที่สุด บางท่านก็บอกว่าท่านชอบคน คือ ชอบให้คนมาหา พูดคุยกัน เพลิดเพลิน แต่ความจริงทุกคนมีแขกทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และตามธรรมดา นั้น พอแขกมา โลภมูลจิต

ก็เกิดขึ้นยินดีพอใจในสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้นๆ

แขกมีหลายประเภท ถ้าเป็นโจรผู้ร้าย ก็ไม่มีใครต้องการแขกประเภทนั้น แต่ถ้าเป็นญาติมิตรสหายก็ถือว่าเมื่อไรจะมา แต่ความจริงอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเพียงรูปธรรม ไม่มีเจตนาร้ายกับใคร เพราะรูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ ฉะนั้น แขกที่จะเป็นโจรหรือจะเป็นญาตินั้น ในขณะที่ไหน ในขณะที่อารมณ์ใดปรากฏแล้วยินดี พอใจ ติดข้องในอารมณ์นั้น โจรก็อยู่ที่นั่นเพราะความยินดี พอใจ ติดข้อง เป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรมไม่เป็นมิตรกับใคร อกุศลธรรมเป็นเสมือนญาติสนิทที่คอยอุปการะเกื้อกูล ช่วยเหลือไม่ว่าในยามใดทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ลักษณะของจิตที่ต่างกัน คือ อกุศลจิต เป็นโทษ เป็นโจร ไม่ใช่มิตร

เมื่อคิดถึงโจรผู้ร้ายย่อมกลัวและไม่อยากให้เป็นแขกเลย แต่โจร คือ อกุศลจิตซึ่งเป็นสาเหตุให้มีแขกที่เป็นโจรในวันหน้า ส่วนกุศลจิตก็เปรียบเสมือนญาติมิตร ซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งญาติมิตรสหายในวันหน้าด้วย

ฉะนั้น รูปธรรมจึงไม่ใช่เหตุ รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ จึงไม่มีเจตนาใดๆ ทั้งสิ้น เสียงที่ปรากฏไม่ใช่สภาพรู้ที่ต้องการให้ใครได้ยินหรือว่าไม่ต้องการให้ใครได้ยิน ไม่เลือกที่รักมักที่ชังว่าให้

คนนี้ได้ยิน ไม่ให้คนนั้นได้ยิน เสียงเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามปัจจัยที่ทำให้เกิดเสียงนั้น และแล้วแต่ว่าโสตปสาทของใครจะกระทบกับเสียงใด บางคนนอนหลับสนิทไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้องดังลั่นสนั่นน่ากลัว เสียงฟ้าร้องนั้นไม่ใช่แขกของบุคคลนั้น แต่เป็นแขกของคนทีละสมเหตุที่ทำให้โสตปสาทกระทบกับเสียงนั้น ฉะนั้น ขณะที่อารมณ์ใดเกิดขึ้นเป็นแขกของบุคคลใดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ กรรมที่บุคคลนั้นสะสมมา เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ

ฉะนั้น แยกที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายนั้น ก็เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะ ซึ่งเกิดขึ้นปรากฏชั่วขณะแล้วก็ดับสูญไปไม่กลับมาอีกเลย หาใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดไม่ และในวันหนึ่งๆ ก็ไม่มีใครรู้เลยว่าแขกไหนจะมาทางใด และเมื่อไร

ขณะที่จิตกำลังรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะนั้นเป็นวิถิจิต ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นวิถิปฎิปาทกะ คือ เป็นวิถิจิตแรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเจตนะ ทำอวิชชงกิจ เพียงรู้ว่าอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดกระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร จึงไม่ใช่จิตที่ทำงานเห็น ฯลฯ วิถิจิตอื่นๆ จะเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไม่ได้เลย ถ้าปัญจทวาราวัชชนจิตไม่เกิดขึ้นแล้วดับไปก่อน ฉะนั้น

ปัญญาทวาราวัชชนจิตจึงเป็นวิถีจิตแรกที่เกิดทางทวารหนึ่งทวาร
ใดใน ๕ ทวาร เมื่อจิตดวงนี้กระทำกิจนี้ได้ ๕ ทวาร จึงชื่อ
ว่าปัญญาทวาราวัชชนจิต (ปัญญา + ทวาร + อาวัชชน) ถ้าแยก
เป็นแต่ละทวาร คือ ขณะที่เกิดทางจักขุทวารก็เป็นจักขุทวาร
วัชชนะ ขณะที่เกิดทางหูก็เป็นโสตทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิด
ทางจมูกก็เป็นฆานทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางลิ้นก็เป็นชิวหา
ทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางกายก็เป็นกายทวาราวัชชนะ

แต่เมื่อจิตดวงนี้กระทำอาวัชชนกิจได้ ๕ ทวารจึงเรียกรวมว่า
ปัญญาทวาราวัชชนจิต

สำหรับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่างๆ ทางใจนั้น ก่อนที่วิถีจิต
คือ กุศลจิตหรืออกุศลจิต เป็นต้น จะเกิดนึกคิดเรื่องราวต่างๆ
ก็จะต้องมีอาวัชชนจิตเกิดก่อน จิตที่กระทำอาวัชชนกิจ คือ รู้
อารมณ์ที่กระทบทางใจนั้น ชื่อว่า มโนทวาราวัชชนจิต มโน
ทวาราวัชชนจิตเป็นวิถีจิตดวงแรกที่เกิดทางมโนทวาร ถ้า
มโนทวาราวัชชนจิตไม่เกิด วิถีจิตต่างๆ จะเกิดขึ้นรู้อารมณ์
ทางใจ คือ ทางมโนทวารไม่ได้ มโนทวาราวัชชนจิต ไม่ใช่
ปัญญาทวาราวัชชนจิต เป็นจิตแต่ละดวง แต่ละประเภท ปัญญา
ทวาราวัชชนจิตเกิดได้เฉพาะ ๕ ทาง เกิดทางมโนทวาร
ไม่ได้เลย มโนทวาราวัชชนจิต ทำอาวัชชนกิจได้เฉพาะทาง
มโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

ฉะนั้น วิถีจิตที่ทำอวิชชชกิจ ๖ ทวาร จึงมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชชจิต ๑ ดวง ทำอวิชชชกิจทาง ๕ ทวาร มโนทวาราวัชชชจิต ๑ ดวง ทำอวิชชชกิจเฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียว

ขณะนี้มปัญญาทวาราวัชชชจิตใหม่ มี ถ้าไม่มีก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย

ขณะนี้มมโนทวาราวัชชชจิตใหม่ มี เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวาร ทวารใดทวารหนึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์แล้วดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดขึ้นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อรับรู้อารมณ์นั้นต่อทางใจอีก คือ อาศัยใจ (ภวังคบุพเพเจต) เป็นมโนทวารเกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารที่ดับไปแล้วนั้นซ้ำอีก

ขณะหลับสนิทไม่รู้รู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งทวารใดเลยนั้น มีปัญจทวาราวัชชชจิตใหม่ ไม่มี มิมโนทวาราวัชชชจิตใหม่ ไม่มี ขณะไม่หลับแต่ไม่รู้รู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่งเลย ขณะนั้นมีปัญจทวาราวัชชชจิตใหม่ ไม่มี มิมโนทวาราวัชชชจิตใหม่ ไม่มี ถ้าเช่นนั้น ขณะนั้นเป็นจิตอะไร เป็นภวังคจิตที่เกิดขึ้นระหว่างวิถีจิตที่รู้รู้อารมณ์ทางปัญจทวารและวิถีจิตที่รู้รู้อารมณ์ทางมโนทวาร

ทางปัญญาทวารมีวิถิจิต ๗ วิถิตามลำดับ

เมื่อวิถิจิตที่ ๑ คือ ปัญญาทวาราวชชนจิตเกิดขึ้น ทำอวชชนกิจแล้วดับไป เป็นปัจจัยให้วิถิจิตที่ ๒ เกิดขึ้น คือ

ถ้าเป็นทางตา จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทสสนกิจ คือ กิจเห็น
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางหู โสตวิญญาณเกิดขึ้นทำสวนกิจ คือ กิจได้ยิน
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางจมูก ฆานวิญญาณเกิดขึ้นทำฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางลิ้น ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นทำสายนกิจ คือ กิจลิ้มรส
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางกาย กายวิญญาณเกิดขึ้นทำมุสสนกิจ คือ กิจรู้
อารมณ์ที่กระทบกาย ๑ ขณะแล้วดับไป

เมื่อปัญญาทวาราวชชนจิตดับไป จิตอื่นนอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้จะเกิดต่อไม่ได้เลย (ปัญญาวิญญาณทาง ๕ ทวารๆ ละ ๒ ดวง คือ กุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง)

ปัญญาทวาราวชชนจิตเป็นวิถิจิตที่ ๑ จักขุวิญญาณ หรือ โสตวิญญาณ หรือ ฆานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือ

กายวิญญาณเป็นวิถีจิตที่ ๒ เมื่อจิตหนึ่งจิตใดในปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงนี้ดับไปแล้ว วิถีจิตที่ ๓ เป็นสัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉนกิจ คือ รับอารมณ์นั้นต่อจากปัญจวิญญาณ เมื่อสัมปฏิจฉนจิตดับไปแล้ว วิถีจิตที่ ๔ เป็นสันตীরณจิต เกิดขึ้นทำสันตীরณกิจ คือ พิจารณาอารมณ์นั้น ๑ ขณะแล้วดับไป วิถีจิตที่ ๕ คือ โวภูฏัพพนจิต (ได้แก่มนโหทวาราวชชนจิตที่เกิดขึ้นทำโวภูฏัพพนิจทางปัญจทวาร) เกิดขึ้นเป็นชวนปฏิบัติาทกะ ทำกิจกำหนด คือ กระทำทางให้โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตเกิดต่อ

เมื่อโวภูฏัพพนจิตดับไปแล้ว วิถีจิตที่ ๖ คือ โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตประเภทใดประเภทหนึ่งเกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ จึงสั่งสมสันดาน ตามข้อความที่ว่า ในคำว่า “จิตต” นี้ โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี

การเกิดขึ้นเป็นไปของวิถีจิตตามลำดับแต่ละขณะที่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นจิตนิยาม เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย

วิถีจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วดับไป ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

วิถีจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันทจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๕ คือ โวฏฐัพพนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๖ คือ โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต
เกิดขึ้นทำชวณกิจ ๗ ขณะ ก็เป็นไปตามปัจจัยที่ชวณวิถีสั่งสม
สันดานตน เพราะเป็นวิถิจิตที่เกิดดับซ้ำกันถึง ๗ ขณะ ผู้ที่
ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น จิตที่ทำชวณกิจเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต
แต่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่มีทั้งกุศลจิตและ
อกุศลจิต ฉะนั้น มหากิริยาจิตจึงทำชวณกิจ เมื่อพระอรหันต์ไม่มี
กุศลจิตและอกุศลจิต พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและกิริยาจิต
กิริยาจิตมีหลายประเภท วาระใดที่เห็น ไปได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
รู้โผฏฐัพพารมณ์ และคิดนึก ชวณวิถิของพระอรหันต์เป็นมหา
กิริยาจิต คือ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ

เพียงเห็นขณะหนึ่งแล้วยินดีพอใจสิ่งที่เห็น อกุศลจิตที่เป็น
โลภมูลจิตก็เกิดขึ้นทำชวณกิจ ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของ
จักขุวิญญานซึ่งเกิดขึ้นเห็นเพียงขณะเดียวเท่านั้น นี่คือการสะสม
อกุศลซึ่งทุกคนกำลังเป็นอยู่ตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน
ฉะนั้น การดับกิเลสจึงไม่ง่าย และไม่ใช่โดยไม่ต้องรู้อะไรเลย ผู้ที่
เข้าใจว่าจะดับกิเลสได้ง่ายๆ นั้น ควรรู้ความจริงที่สะสมอวิชชา
โลภะ โทสะ และกิเลสอื่นๆ ไว้ ๗ เท่าของจักขุวิญญาน โสต

วิญญูณ ฌานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ วาระ
หนึ่งๆ ผู้ที่หวังรอว่าเมื่อไรจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้น ไม่ได้คิด
นึกถึงเหตุและผลตามความเป็นจริง ที่ได้สะสมมาในสังสารวัฏฏ์
ว่าจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้แจ้งชัดในลักษณะของสภาพธรรม
ทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม จึงจะดับ
กิเลสได้เป็นลำดับขั้น

ขณะที่กำลังฟังหรือศึกษาเรื่องของจิตนั้น ถ้าสติปัญญาตระลึกรู้
สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นกำลังปฏิบัติ คือ อบรมเจริญ
หนทางที่จะทำให้รู้แจ้งพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลสได้
ขณะที่สติไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง
ขณะนั้นถึงแม้ว่าเป็นกุศล ก็ไม่ใช่หนทางดับกิเลส ซึ่งข้อความใน
อัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายคำว่า **อภัยคามิ** ว่า

อกุศลและกุศลที่ไม่ใช่มัคค์ ชื่อว่า **อภัยคามิ** เพราะอรรถว่า
ไปก่อกรรมที่เป็นเสมือนช่างอิฐก่อกำแพง ฉะนั้น ขณะที่ไม่
ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง
ไม่ว่าจะเป็นอกุศลหรือกุศลใดๆ ก็สะสมก่อสร้างภพชาติเหมือน
ช่างอิฐที่ก่อกำแพงด้วยอิฐที่ละก้อน ช้อนทับกันจนกระทั่งเป็น
กำแพง แต่ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความ
เป็นจริง ขณะนั้นเป็นมัคค์เป็น **อภัยคามิ** เพราะอรรถว่า ไม่ไป
ก่อกรรมที่เป็นไปนั้นแหละ เหมือนบุรุษหรืออิฐที่ช่างอิฐก่อทับกันไว้
ฉะนั้น ขณะนี้กำลังเป็นบุรุษหรืออิฐ หรือกำลังเป็นช่างก่ออิฐ

วิถิจิตที่ ๑ คือ อาวัชชนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณ สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๕ คือ ไวกุฐัพพนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด
๑ ขณะ (หรือแม้ว่าเกิด ๒-๓ ขณะ เมื่อรูปดับก่อนชวนวิถิจิต
เกิด)

วิถิจิตที่ ๖ คือ ชวนจิต สังสมสันดานเพราะเกิดดับสืบ
ต่อซ้ำๆ กัน ๗ ขณะตามปกติ ในระหว่างสลบชวนจิตจะเกิด
ดับสืบต่อซ้ำกัน ๖ ขณะ ในขณะที่ก่อนจะจุติ ชวนจิตจะเกิด
ดับสืบต่อซ้ำกัน ๕ ขณะ เพราะชวนจิตเกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง
๗ ขณะ ซึ่งมากกว่าวิถิจิตอื่นๆ ฉะนั้น ชวนวิถิจิตจึงสังสม
สันดานของตน

คำถามทบทวน

๑. อนันตรปัจจัย คืออะไร
๒. จิตและเจตสิกมีที่ชาติ อะไรบ้าง
๓. วิถีจิต คืออะไร จิตขณะใดไม่ใช่วิถีจิต
๔. อดีตภวังค์ คืออะไร
๕. ขณะไม่หลับมีภวังคจิตไหม
๖. ปัญจทวารวิถีจิต รู้อารมณ์อะไร ทางทวารไหน
๗. มโนทวารวิถีจิต รู้อารมณ์ทางทวารไหน
๘. จิตรู้ธรรมารมณ์ได้ที่ทวาร
๙. ปัญจทวาราวชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน
๑๐. มโนทวาราวชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน

บทที่ ๔

เมื่อเห็นแล้วเกิดโลภะยินดีพอใจในรูปารมณ์ที่กำลังปรากฏ ดูเหมือนไม่เป็นโทษ เพราะดูเป็นแต่เพียงความพอใจธรรมดาๆ แต่ให้รู้ว่าแม้โลภะธรรมดาๆ ขณะนั้นก็ป็นธรรมที่เป็นโทษ ให้ผลเป็นทุกข์ โดยค่อยๆ สะสมทุกข์ขึ้นทีละเล็กละน้อย ไม่ใช่ ว่าทุกข์จะปรากฏทันทีที่มีโลภะความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่เมื่อใดโลภะความพอใจมีกำลังมาก ถึงขั้นเป็นนิเวศธรรมกลุ่มรูปจิต ขณะนั้นลักษณะอาการของสภาพธรรมที่หนัก เพราะเป็นอกุศล กระสับกระส่ายไม่สงบก็ปรากฏ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับนั้น ชวนวิถีสั่งสม สันดานที่เป็นกุศลมากหรือเป็นอกุศลมาก แล้วจะทำอย่างไรดี ทุกท่านกำลังกินยาพิษ ถ้ารู้จักควรแสวงหายาที่จะแก้ยาพิษ ถ้าไม่รู้จักยังคงกินยาพิษ สะสมยาพิษ ซึ่งย่อมให้ผลเป็นโทษภัยทีละ เล็กทีละน้อยเรื่อยๆ ยาที่จะแก้พิษนั้นมีชานเดียวเท่านั้น คือ อบรมเจริญสติปัฏฐาน ขณะใดสติปัฏฐานไม่เกิด ไม่มีหนทางที่จะพ้นจากการสะสมของอกุศล เพราะกุศลอื่นๆ ก็เกิดน้อย เมื่อ อบรมเจริญสติปัฏฐาน สติปัฏฐานก็เกิดแทนอกุศลได้ เพราะ วัฏฐัพพนวิถิจิตเป็นอนันตราบัจจย กระทำทางให้กุศลเกิดตาม การสะสม กุศลจิตก็เกิดพร้อมด้วยสติที่ระลึกถึงลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้

เพราะชวนวิถิจิตซึ่งเป็นกุศลและอกุศลเกิดดับสะสมมาเรื่อยๆ สืบต่อกัน จึงเป็นปัจจัยให้แต่ละบุคคลมีอชยาศัยต่างๆ กัน แม้พระอรหันต์ทั้งหลายก็มีอชยาศัยไม่เหมือนกัน การสะสมของจิตของแต่ละบุคคลละเอียดมาก ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจึงมีอชยาศัยต่างๆ กัน เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เลิศในทางต่างๆ กัน เช่น ท่านพระสารีบุตรเป็นเอตทัคคะในทางปัญญา ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะในทางอิทธิปาฏิหาริย์ ท่านพระมหากัสสปะเป็นเอตทัคคะในการรักษาธาตุคงค์และสรรเสริญธาตุคงค์ ท่านพระอนนรุทธะเป็นเอตทัคคะในทางจักขุทิพย์ การสั่งสมของชวนวิถิจิตซึ่งต่างกันไปในกุศลจิตและอกุศลจิตฉันใด ในทางกิริยาจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ต่างกันไปในฉันทนั้น ขณะนี้ทุกคนคิดไม่เหมือนกันเลย พุตก็ไม่เหมือนกันเลย การกระทำทางกาย ทางวาจา ย่อมไม่เหมือนกันเลยตามการสะสม

การสะสมโลกียกุศล อกุศล และมหาภิรียา ด้วยสามารถแห่งชวนวิถิจิตนั้น สะสมไปทุกขณะ จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นอุปนิสัยต่างๆ การกระทำกิริยาอาการทางกาย ทางวาจาต่างๆ บางท่านที่เห็นพระอรหันต์ก็ยิ่งดูหมิ่น โดยสันนิษฐานตามอาการที่ปรากฏภายนอก เช่น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เห็นท่านพระมหากัจจानะลงจากภูเขาก็กล่าวว่า ท่านผู้นี้มีอาการเหมือนลิง การสั่งสมของชวนวิถิจิตของวัสสการพราหมณ์

ทำให้สำคัญตน แม้ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสให้วัสสการพราหมณ์ขอให้ท่านพระมหากัจจानะอดโทษให้ แต่มานะความสำคัญตนที่สะสมมาก็ทำให้วัสสการพราหมณ์ไม่สามารถจะกระทำเช่นนั้นได้ แม้พระผู้มีพระภาคจะทรงพยากรณ์ว่า เมื่อวัสสการพราหมณ์สิ้นชีวิตลงจะต้องเกิดเป็นลิงในป่าไผ่ วัสสการพราหมณ์ก็ให้คนไปปลุกกล้วยและอาหารของลิงไว้พร้อมที่จะไปเกิดเป็นลิงในป่าไผ่นั้น

ฉะนั้น จึงควรเห็นโทษของการสะสมอกุศล เพราะถึงแม้ว่าจะเป็นพระอรหันต์แล้ว การสะสมของจิตแต่ละขณะโดยความสามารถของชวนวิถีสืบต่อกันถึง ๗ ครั้งนั้น ก็ทำให้แต่ละบุคคลมีกาย มีวาจาต่างๆ กันเป็นวาสนา คำว่า “วาสนา” หมายถึง ความประพฤติกายวาจาที่สะสมมาจนชินที่ดีและไม่ดี “วาสนา” ที่ใช้กันในภาษาไทย หมายถึง ความเป็นใหญ่เป็นโตต่างๆ แต่ “วาสนา” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การสั่งสมจนกระทั่งเป็นความประพฤติกายวาจาที่เคยชิน เป็นอาการที่ปรากฏทางกาย ทางวาจา ผู้ที่ละ “วาสนา” ส่วนที่ไม่ดีได้มีบุคคลเดียวเท่านั้น คือ พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลายดับกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีเชื้อของกิเลสใดๆ เหลืออยู่เลย แต่กระนั้นก็ยังละวาสนาไม่ได้ เพราะสะสมเนิ่นนานมาในสังสารวัฏฏ์ด้วยสามารถแห่งชวนวิถีสืบ

วิถีจิตทางปัญญาทวารมี ๗ วิถี

วิถีจิตที่ ๑ คือ อาวัชชนวิถี ได้แก่ ปัญญาทวารวัชชนจิต

วิถีจิตที่ ๒ คือ ทวิปัญญาวิญญาณ ดวงหนึ่งดวงใด คือ จักขุวิญญาณ หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ

วิถีจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันทจิต เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญญาวิญญาณดวงหนึ่งดวงใดที่ดับไป

วิถีจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต พิจารณาอารมณ์

วิถีจิตที่ ๕ คือ โวฏฐัพพนจิต ทำกิจกระทำทางให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์) เกิดต่อ

วิถีจิตที่ ๖ คือ ชวนวิถีจิต โดยศัพท์ “ชวนะ” แปลว่า เล่นไป คือ ไปอย่างรวดเร็วในอารมณ์ ด้วยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์)

วิถีจิตที่ ๗ คือ ตทาลัมพนวิถี หรือ ตทารัมมณวิถี ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นกระทำกิจรับรู้อารมณ์ต่อจากชวนวิถีจิต เมื่ออารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เพราะรูปๆ หนึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิต คือ

ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบทวารและกระทบอดีตภวังค์ เป็นขณะจิตที่ ๑

ภวังคจลนะ

เป็นขณะจิตที่ ๒

ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นขณะจิตที่ ๓
ปัญจทวาราวัชชณะ	เป็นขณะจิตที่ ๔
(ทวิ) ปัญจวิญญาณ	เป็นขณะจิตที่ ๕
สัมปฏิจฉันนะ	เป็นขณะจิตที่ ๖
สันตীরณะ	เป็นขณะจิตที่ ๗
โฆฏฐัพพะ	เป็นขณะจิตที่ ๘

ชวณะที่ ๑ เป็นขณะจิตที่ ๙	} ชวนจิต ๗ ขณะ
ชวณะที่ ๒ เป็นขณะจิตที่ ๑๐	
ชวณะที่ ๓ เป็นขณะจิตที่ ๑๑	
ชวณะที่ ๔ เป็นขณะจิตที่ ๑๒	
ชวณะที่ ๕ เป็นขณะจิตที่ ๑๓	
ชวณะที่ ๖ เป็นขณะจิตที่ ๑๔	
ชวณะที่ ๗ เป็นขณะจิตที่ ๑๕	

รวมเป็นอายุของรูปที่เกิดตั้งแต่อดีตภวังคจิตถึงชวนจิตดวงสุดท้ายเป็น ๑๕ ขณะ รูปจึงยังไม่ดับ อายุของรูปยังเหลืออีก ๒ ขณะจิต วิสัยของผู้ที่เป็นกามบุคคลนั้น เมื่อชวนจิตแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โฆฏฐัพพะแล้ว แต่รูปนั้นยังไม่ดับ การสะสมของกรรมในอดีตที่ข้องอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โฆฏฐัพพะ

ย่อมเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น เป็น ตทาลัมพนวิถิจิต รับรู้อารมณ์นั้นต่ออีก ๒ ขณะ ตทาลัมพนวิถิจิตที่กระทำกิจรู้ อารมณ์ต่อจากขณะวิถินั้น เป็นวิถิจิตสุดท้ายที่เกิดขึ้นรับรู้ อารมณ์ทางทวารหนึ่งๆ และต่อจากวิถิจิตสุดท้ายทางทวารหนึ่งๆ แล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อไปจนกว่าวิถิจิตวาระต่อไปจะเกิดขึ้นรับรู้ อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง ขณะใดที่เป็นภวังคจิต โลกนี้ ไม่ปรากฏ ความทรงจำทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต่างๆ เหตุการณ์ต่างๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย ขณะที่นอนหลับสนิท เป็นภวังคจิตโดยตลอดนั้นไม่มีความรู้ ความจำใดๆ เรื่องโลก นี้เลย และเมื่อจตุตถจิตเกิดกระทำกิจเคลื่อนจากความเป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตก็เกิดต่อ และวิถิจิตที่จะเกิดต่อไปก็เป็นเรื่องของโลก อื่นต่อไป แต่เมื่อจตุตถจิตยังไม่เกิด แม้ว่าภวังคจิตจะไม่รู้เรื่อง รวต่างๆ ของโลกนี้เลย แต่เมื่อใดวิถิจิตเกิดขึ้นก็ยับยั้งไม่ได้ที่ จะรู้อารมณ์ของโลกนี้ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ เรื่องราวต่างๆ ของโลกนี้ต่อไปอีก

ลำดับการเกิดของวิถิจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิถิ ดังนี้

อดีตภวังค์	๑ ขณะ	} ไม่ใช้วิถิจิต
ภวังคจลนะ	๑ ขณะ	
ภวังคุปัจเจตะ	๑ ขณะ	

ปัญจทวาราวชชนจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
(ทวิ)ปัญจวิญญาณ	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
สัมปฏิจฉันทจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
สันตীরณจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
โภกฐัพพนจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	} ขวนวิถิจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ	} ตทาลัมพนวิถิจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ	

อายุของสภาวะรูป ๑ รูปเท่ากับการเกิดดับของจิต ๑๗ ขณะ

เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร ซึ่งเป็นประสาทรูป ทวารหนึ่งทวารใดดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อกันแล้ว ต่อจากนั้นมโนทวารวิถิจิต คือ จิตที่อาศัยใจ (ภาวังคุปัจเฉทจิต) เป็นทวารรู้อารมณ์ก็เกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับวิถิจิตทางปัญจ

ทวารที่เพิ่งดับไปแล้วนั้น ในวาระหนึ่งๆ วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางมโนทวารนั้น ไม่มากเท่ากับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางปัญจทวาร และทางมโนทวารนั้นเมื่ออารมณ์ไม่
 ได้กระทบกับจักขุปสาท เป็นต้น จึงไม่มีอดีตภวังค์ แต่ก่อน
 ที่มโนทวาราวชชนจิตจะรำพึงถึงอารมณ์ที่วิถีจิตรู้ทางปัญจทวาร
 แล้วดับไปนั้น ภวังคจลนะจะต้องเกิดขึ้นไหลตามอารมณ์นั้นแล้ว
 ดับไป แล้วภวังคุปัจเฉทะจึงเกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นมโน
 ทวาราวชชนจิตจึงเกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถีจิตที่ ๑ จิตที่ทำ
 อารมณ์ทางมโนทวารนั้นไม่ใช่ปัญจทวาราวชชนจิต
 ปัญจทวาราวชชนจิตทำอารมณ์ทางปัญจทวารเท่านั้น
 ทำอารมณ์ทางมโนทวารไม่ได้เลย จิตที่ทำอารมณ์ทาง
 มโนทวารมี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ทำกิจรำพึง
 ถึงอารมณ์ทางมโนทวาร คือ นี้ถึงอารมณ์ทางมโนทวาร ในวัน
 หนึ่งๆ ที่คิดนึกเรื่องต่างๆ นั้น ขณะที่คิดนั้น จิตไม่รู้อารมณ์
 ใดอารมณ์หนึ่งทางตา หู จมูก ลิ้น กายเลย เมื่อภวังคจลนะ
 เกิดขึ้นแล้วดับไป ภวังคุปัจเฉทะก็เกิดต่อแล้วดับไป แล้วมโน
 ทวาราวชชนจิตก็เกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถีจิตที่ ๑ เมื่อมโน
 ทวาราวชชนจิตดับไปแล้ว สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ กุศลจิต
 หรืออกุศลจิต ซึ่งเป็นชวณวิถีจิตก็เกิดดับสลับต่อซ้ำกันโดยเป็น
 จิตประเภทเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ เมื่อกุศลชวณวิถีจิตหรือ
 อกุศลชวณวิถีจิตดับไปแล้ว ถ้าเป็นอารมณ์ทางใจที่ปรากฏชัดเจน

ตทาลัมพณวิถิจิตก็เกิดต่ออีก ๒ ขณะ ฉะนั้น วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางมโนทวาร จึงมีเพียง ๓ วิถีเท่านั้น คือ

วิถีสี่ที่ ๑ เป็นอ่าวชชนวิถีสี่ ๑ ขณะ

วิถีสี่ที่ ๒ เป็นชชนวิถีสี่ ๗ ขณะ

วิถีสี่ที่ ๓ เป็นตทาลัมพณวิถีสี่ ๒ ขณะ

ลำดับการเกิดขึ้นของวิถิจิตทางมโนทวารมี ๓ วิถี ดังนี้

ภวังคจลนะ	๑	ขณะ	} ไม่ใช่วิถีสี่จิต
ภวังคุปัจเฉทะ	๑	ขณะ	
มโนทวาราวชชนจิต	๑	ขณะ	เป็นอ่าวชชนวิถีสี่จิต
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	} ชชนวิถีสี่จิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
ตทาลัมพณจิต	๑	ขณะ	} ตทาลัมพณวิถีสี่จิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพณจิต	๑	ขณะ	

ขณะเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับทางจักขุทวารนั้น เป็นจักขุทวารวิถีทั้งหมดทั้ง ๗ วิถี เพราะต้องอาศัยจักขุทวาร จึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กำลังปรากฏทางตาซึ่งยังไม่ดับ

ขณะที่กำลังได้ยินเสียง วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้เสียงที่ยังไม่ดับทางโสตทวารทั้ง ๗ วิธินั้น ก็เป็นโสตทวารวิถี ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย โดยนัยเดียวกัน

การรู้อารมณ์ทางปัญจทวารแต่ละทวาร และแต่ละวาระนั้นมีวิถีจิตเกิดมากน้อยต่างกันเป็น ๔ วาระ คือ โมฆวาระ โภกฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ

วาระ คือ วิถีจิตซึ่งเกิดดับสืบทอดกันโดยรู้อารมณ์เดียวกัน และทางทวารเดียวกัน ซึ่งบางวาระวิถีจิตเกิดทั้ง ๗ วิถี บางวาระวิถีจิตเกิด ๖ วิถี บางวาระวิถีจิตเกิด ๕ วิถี บางวาระวิถีจิตไม่เกิดเลย มีแต่อดีตภวังค์และภวังคจลนะเท่านั้น คือ เมื่อรูปกระทบปสาทและกระทบอดีตภวังค์นั้น อดีตภวังค์ดับไปแล้วภวังคจลนะก็ยังไม่เกิด จึงเป็นอดีตภวังค์เกิดดับอีกหลายขณะ แล้วภวังคจลนะจึงเกิดไหวขึ้นแล้วดับไปๆ หลายขณะเมื่ออารมณ์ คือ รูปที่กระทบปสาทนั้นใกล้จะดับ จึงไม่เป็นปัจจัยให้วิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เมื่อวิถีจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบปสาท จึงเป็น**โมฆวาระ** เช่น ขณะนอนหลับสนิทถูกปลุกเขย่าแล้วก็ยังไม่ตื่น เขย่าแรงๆ ก็ยังไม่ตื่นอีก ขณะนั้นเป็น

โมฆวาระเพราะอวิชชาจิตไม่เกิด มีแต่อดีตภวังค์และภวังคจลนะ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบจึงเป็น “โมฆวาระ” และอารมณ์นั้นก็เหนือติปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่เล็กน้อยที่สุด เพราะเพียงกระทบประสาทรูปและภวังค์ แต่ไม่ทำให้วิถิจิตเกิดได้เลย

บางวาระเมื่ออดีตภวังค์เกิดและดับไปแล้วหลายขณะ ภวังคจลนะก็เกิดและดับไปหลายขณะ ภวังคุปัจเฉทะก็เกิดแล้วดับไป ปัญจทวารวิชชาจิตเกิดแล้วดับไป ปัญจวิญญาณดวงใดดวงหนึ่งเกิดแล้วดับไป สัมปฏิจฉันนจิตเกิดแล้วดับไป สันตীরณจิตเกิดแล้วดับไป ไภวภูตัพพนจิตเกิดแล้วดับไป ๒-๓ ขณะ รูปก็ดับไป ชวนจิตจึงเกิดไม่ได้ วาระนั้นจึงเป็น “ไภวภูตัพพนวาระ” เพราะวิถิจิตสิ้นสุดลงที่ไภวภูตัพพนจิต สภาพธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น เมื่ออารมณ์กระทบประสาทแต่ละวาระนั้น ไม่ใช่่วาวิถิจิตจะต้องเกิดดับสืบต่อไปตลอดทั้ง ๗ วิถิ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดเลยก็เป็นโมฆวาระ เมื่อวิถิจิตสิ้นสุดที่ไภวภูตัพพนก็เป็นไภวภูตัพพนวาระ อารมณ์ของไภวภูตัพพนวาระเป็นปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียงเล็กน้อย โดยเป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียง ๕ วิถิจิตเท่านั้น

ส่วนวาระใดที่เมื่อไภวภูตัพพนจิตดับไปแล้ว ชวนจิตเกิดดับสืบต่อกัน ๗ ขณะแล้วอารมณ์ก็ดับ ตทาลัมพนวิถิจิตเกิดไม่ได้ การรู้อารมณ์ของวิถิจิตวาระนั้นเป็น “ชวนวาระ” เพราะมีวิถิจิตเพียง

๖ วิถี คือ ถึงชวณวิถีเท่านั้นแล้วรูปก็ดับไป เมื่อวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ชวณวิถี การรู้อารมณ์วาระนั้นจึงเป็นชวณวาระ อารมณ์ของชวณวาระเป็นมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจน ทำให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต (ของพระอรหันต์) เกิดได้

ส่วนวาระใดที่ชวณจิตเกิดดับ ๗ ครั้ง แล้วอารมณ์ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับนั้นอีก ๒ ขณะ การรู้อารมณ์ของวิถีจิตวาระนั้นจึงเป็น “**ตทารัมมณวาระ หรือ ตทาลัมพนวาระ**” เพราะวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต อารมณ์ของตทาลัมพนวาระเป็นอดิมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจนมาก เพราะแม้ชวณวิถีจิต ๗ ขณะดับไปแล้ว อารมณ์ก็ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดได้

การรู้อารมณ์ทางมโนทวารวิถีมีเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือ ชวณวาระ และตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของชวณวาระทางมโนทวาร เป็น **อวิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนน้อยกว่าตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของตทาลัมพนวาระทางมโนทวารเป็น **วิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดกว่าชวณวาระ

ทวาร ๖

ทวาร คือ ประตู หรือทางที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์อื่น ที่ไม่ใช่
อารมณ์ของภวังคจิต ฉะนั้น ทวารจึงเป็นทางรู้อารมณ์ของวิถีจิต
ทวารมี ๖ เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุทวาร	ได้แก่	จักขุปสาทรูป	๑
โสตทวาร	ได้แก่	โสตปสาทรูป	๑
ฆานทวาร	ได้แก่	ฆานปสาทรูป	๑
ชีวาทวาร	ได้แก่	ชีวาทปสาทรูป	๑
กายทวาร	ได้แก่	กายปสาทรูป	๑
มโนทวาร	ได้แก่	ภวังคูปัจเจทจิต	
		(ที่เกิดก่อนมโนทวาราวชชนจิต)	๑

วัตถุ ๖

รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตในภุมิที่มีขั้น ๕ นั้น มี ๖ รูป เรียกว่า
วัตถุรูป ๖ คือ

จักขุปสาทรูป	๑	เป็นจักขุวัตถุ
		เป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวง
โสตปสาทรูป	๑	เป็นโสตวัตถุ
		เป็นที่เกิดของโสตวิญญาณ ๒ ดวง

- ขานปสาทรูป ๑ เป็นขานวัตตุ
เป็นที่เกิดของขานวิญญาณ ๒ ดวง
- ชีวหาปสาทรูป ๑ เป็นชีวหาวัตตุ
เป็นที่เกิดของชีวหาวิญญาณ ๒ ดวง
- กายปสาทรูป ๑ เป็นกายวัตตุ
เป็นที่เกิดของกายวิญญาณ ๒ ดวง
- หทยรูป ๑ เป็นหทยวัตตุ
เป็นที่เกิดของจิตอื่นทั้งหมดในภุมิที่มี
ชั้น ๕ เว้นเฉพาะทวีปญจวิญญาณ ๑๐
ดวง เท่านั้น

ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ จึงเป็นทั้งทวาร ๕ และวัตตุ ๕ ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นจักขุทวารของ จักขุทวาราวชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต ไวกุญฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ซึ่งรัฐูปารมณที่กระทบจักขุปสาทรูปนั้น และรูปารมณนั้นยังไม่ดับไป แต่จักขุปสาทรูปนั้นเป็นจักขุวัตตุ คือ เป็นที่ที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวงเท่านั้น ส่วนวิถีจิตอื่นๆ ในวาระเดียวกันนั้น คือ จักขุทวาราวชชนจิต สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต ไวกุญฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต เกิดที่หทยวัตตุ

โสตปสาทรูป ขานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป ก็โดยนัยเดียวกัน

ส่วนทथยรูปนั้นเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต แต่ไม่เป็น
ทวารเลย

คำถามทบทวน

๑. เพราะเหตุใดวิถีจิตทางมโนทวารจึงน้อยกว่าวิถีจิตทาง
ปัญจทวาร
๒. โลกมูลจิตเกิดได้ที่ทวาร
๓. ปัญจทวาราวชชนจิต และมโนทวาราวชชนจิตเกิดได้ที่ทวาร
๔. โมฆวาระ โวฏฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ คือ
อะไร
๕. อวิภูตารมณฺ์และวิภูตารมณฺ์ คืออะไร
๖. ปฏิสนธิจิตในภุมิที่มีชั้นนํ ๕ เกิดที่รูปอะไร
๗. อกุศลจิตในภุมิที่มีชั้นนํ ๕ เกิดที่รูปอะไร
๘. กิริยาจิตในภุมิที่มีชั้นนํ ๕ เกิดที่รูปอะไร
๙. โสตทวารวิถีจิต เกิดที่รูปอะไรบ้าง
๑๐. เจตสิกในภุมิที่มีชั้นนํ ๕ เกิดที่รูปอะไรบ้าง

บทที่ ๕

การเกิดดับสืบต่อกันของจิตและวิถีต่างๆ นั้นเป็นชีวิตปกติประจำวัน แต่เมื่อมีศัพทธรรมที่แสดงลักษณะและกิจของจิตต่างๆ ก็ทำให้สงสัย เพราะไม่เข้าใจความหมายของศัพทนั้นๆ แต่ศัพทนั้นๆ ล้วนแสดงลักษณะของสภาพธรรมต่างๆ ในชีวิตปกติประจำวันนั่นเอง ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงไม่ได้อยู่ในหนังสือตำรา แต่เป็นชีวิตจริงๆ แต่ขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก ขณะนี้ทุกท่านกำลังเห็น รู้แล้วว่า เป็นวิถีจิตซึ่งมีอวัชชนจิต จักขุวิญญูญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต และตทาลัมพนจิต เกิดดับสืบต่อกันทีละขณะ ความเข้าใจพระธรรมย่อมเตือนให้ระลึกว่า ชวนวิถีจิตที่เกิดในวาระที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้นั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งเกิดดับสังสมสืบต่อสันดานตนเอง

การศึกษาเรื่องชาติทั้ง ๔ ของจิต คือ จิตเกิดขึ้นเป็นกุศล ๑ เป็นอกุศล ๑ เป็นวิบาก ๑ เป็นกิริยา ๑ จึงทำให้รู้ว่าจิตขณะใดเป็นเหตุที่จะให้เกิดผล คือ วิบากจิตข้างหน้า และจิตขณะใดเป็นวิบาก คือ ผลของเหตุที่ได้กระทำแล้วในอดีต ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตซึ่งเป็นวิถีจิตและจิตที่ไม่ใช่วิถีนั้น จะต้องรู้ด้วยว่า จิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร เช่น ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของกรรมหนึ่งในกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำแล้วในอดีต เป็นปัจจัย

ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุดจิตของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตที่ทำให้ภพปฏิสนธิในภพหนึ่งชาติหนึ่งเพียงชั่วขณะเดียว จะทำให้ภพปฏิสนธิในชาตินั้นอีกไม่ได้เลย ทำได้เพียงชั่วขณะแรก ชั่วขณะที่เกิดต่อจากจุดจิตของชาติก่อนเท่านั้น แล้วปฏิสนธิจิตก็ดับไปไม่ยั่งยืนเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นชาติวิบากดับไปแล้ว ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตทันที จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นทำภวังคกิจ จึงไม่ใช่วิถิจิต ภวังคจิตเป็นวิบากจิต ฉะนั้น กรรมจึงไม่ได้เป็นปัจจัยเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดแล้วดับไปเท่านั้น แต่กรรมยังทำให้วิบากจิตเกิดขึ้นทำภวังคกิจสืบต่อ และภวังคจิตดวงแรกที่เกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นชื่อว่า **ปฐมภวังค์** ส่วนภวังค์ดวงต่อๆ ไปจนถึงจุดจิตนั้นไม่จำเป็นต้องนับเลย

ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ จนกว่าวิถิจิตจะเกิด วิถิจิตแรกที่เกิดก่อนวิถิจิตอื่นๆ คือ จิตที่ทำอวัชชนกิจ ได้แก่ อวัชชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวารอวัชชนจิตทำอวัชชนกิจทางปัญจทวารหนึ่งดวง และมโนทวารอวัชชนจิตทำอวัชชนกิจทางมโนทวารหนึ่งดวง จิตที่ทำอวัชชนกิจทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นกิริยาจิต คือ ไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิต เพราะจิต ๒ ดวงนั้นรู้ได้ทั้งอัญญารมณฺ์ คือ อารมณฺ์ที่ตื่น่าพอใจ และอนัญญารมณฺ์ คือ อารมณฺ์ที่ไม่ตื่น่าพอใจ ถ้าเป็นวิบากจิตแล้ว

อกุศลวิบากรู้ได้แต่อนิฏฐารมณฺ์ และกุศลวิบากก็รู้ได้แต่อิฏฐารมณฺ์ เท่านั้น

ข้อความในอัฐุสาลินี แสดงลักษณะของกิริยาจิตว่าเป็นเพียง การกระทำ และแสดงลักษณะของกิริยาจิตที่ต่างกันโดยกิจว่า

ก็ในบรรดากิริยาจิตทุกดวงที่เดียว กิริยาจิตดวงใดไม่ถึงความเป็นชวนะ กิริยาจิตดวงนั้นย่อมไม่มีผล เหมือนดอกไม้ล้ม (วาท ปุပ္พํ ซึ่งมุลฎีกาแก้ว่า โมฆปุပ္พํ หมายถึง ดอกไม้ที่ไร้ผล) เพราะ ดอกไม้บางดอกเมื่อร่วงหล่นไปแล้วก็ไม่มีผลฉันใด กิริยาจิตก็ฉันนั้น กิริยาจิตซึ่งไม่ถึงความเป็นชวนะ คือ ไม่เป็นชวณ วิถิจิตนั้นมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชจิต ๑ ดวง และ มโนทวาราวัชชจิต ๑ ดวง ปัญจทวาราวัชชจิตทำกิจเดียว คือ ทำอวัชชนกิจทางปัญจทวาร มโนทวาราวัชชจิตทำ ๒ กิจ คือ ทำอวัชชนกิจทางมโนทวาร และทำไวภุจัพพนกิจทางปัญจ ทวาร ส่วนกิริยาจิตอื่นๆ ซึ่งถึงความเป็นชวนะนั้นเป็นจิตของ พระอรหันต์ ซึ่งข้อความในอัฐุสาลินีอุปมาว่า กิริยาจิตดวงใด ถึงความเป็นชวนะ (คือ กิริยาชวณวิถิจิตของพระอรหันต์) กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกของต้นไม้ที่รากขาด เสียแล้ว จึงเป็นแต่เพียงการกระทำเท่านั้น เพราะเป็นไปด้วย อำนาจให้สำเร็จกิจนั้นๆ

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น คือ ปัญจทวาราวัชชจิต ๑ และมโนทวาราวัชชจิต ๑

กิริยาจิตอื่นทั้งหมดนอกจากปัญญาทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ทั้งสิ้น ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนะ ๒ ดวง คือ ปัญญาทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และมีชวนวนิถีที่เป็นกิริยาจิตเท่านั้น เพราะพระอรหันต์ดับกุศลและอกุศลทั้งหมด จึงไม่มีชวนวนิถีจิตที่เป็นกุศลและอกุศลเลย

วิถิจิตที่รู้อารมณ์ทางตานั้น เมื่อปัญญาทวาราวัชชนจิตดับไปแล้ว จิตเห็น คือ จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว กุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเห็นรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ที่สวยงามน่าพอใจ เป็นอิฏฐารมณ์ อกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณอกุศลวิบากเห็นรูปที่ไม่สวยงาม ไม่น่าพอใจ เป็นอนิฏฐารมณ์ วิถิจิตที่ได้ยินเสียงทางหู คือ โสตวิญญาณ ก็เป็นวิบากจิต ซึ่งไม่มีใครรู้ว่าขณะใดโสตวิญญาณจะได้ยินเสียงอะไร ทั้งนี้เพราะยอมเป็นไปตามเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตทั้งสิ้น ขณะได้กลิ่นทางจมูก ฆานวิญญาณที่รู้กลิ่นก็เป็นวิบากจิต ขณะลิ้มรสทางลิ้น ชิวหาวิญญาณก็เป็นวิบากจิต ขณะกระทบสัมผัสทางกาย กายวิญญาณที่รู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตั้ง รู้ไหว ก็เป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรมซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้วเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเหล่านั้นเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์ต่อจากปัญญาทวาราวัชชนจิต และเมื่อปัญจวิญญาณที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส

ดับไปแล้ว ก็เป็นอนันตรปัจจัยให้สัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้นรับรู้ อารมณ์นั้นๆ ต่อ สัมปฏิจฉนจิตก็เป็นวิบากจิต เพราะเป็นผล ของกรรมเดียวกับกรรมที่เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นนั่นเอง กรรมเดียวกันนั่นเองก็ทำให้สันตிரณจิตซึ่งเป็นวิบากเกิดขึ้นกระทำ สันตிரณกิจต่อจากสัมปฏิจฉนจิต

ฉะนั้น วิถีจิตซึ่งเป็นวิบากจิตที่เกิดทางปัญจทวารนั้น คือ จักขุ วิญญาณ โสตวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กาย วิญาณ สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต จึงไม่ได้สังสมสันดาน เป็นแต่เพียงผลของกรรมที่เกิดขึ้นกระทำกิจของตนๆ แล้วก็ดับ ไป ต่อจากนั้นโงฐฐัพพนจิต ซึ่งได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต นั้นเอง กระทำโงฐฐัพพนกิจทางปัญจทวาร โงฐฐัพพนจิตเป็น กิริยาจิต กระทำโงฐฐัพพนกิจแล้วก็ดับไป ไม่ได้สังสมสันดาน เมื่อโงฐฐัพพนจิตดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อ คือ ขวนวิถีจิต ซึ่งกระทำกิจเล่นไปในอารมณ์โดยเป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิต สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นกิริยา จิต ขวนวิถีจิตเกิดดับสืบต่อซ้ำกัน ๗ ขณะ จึงเป็นขณะที่สังสม สันดานตนเอง ซึ่งก็เป็นในขณะนี้นั่นเอง

ในอัฐฐสาลินีอรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์ อุปมาการเกิดขึ้นรับ รู้อารมณ์ของวิถีจิตทางปัญจทวารว่า พระราชาองค์หนึ่งบรรทม หลับอยู่บนแท่นบรรทม มหาดเล็กคนหนึ่งถวายนวดพระยุคลบาท อยู่ นายทวารหุหนวกยืนอยู่ที่พระทวาร ทหารยาม ๓ คนยืน

เรียงลำดับอยู่ ที่นั่น ยังมีคนบ้านนอกคนหนึ่ง ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะประตูเรียก นายทวารหุหนวกไม่ได้ยินเสียง महाเล็กผู้ถวายนวดพระยุคลบาทจึงให้สัญญาณ นายทวารหุหนวกจึงเปิดประตูดูด้วยสัญญาณนั้น ทหารยามคนที่หนึ่งรับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คนที่สองส่งให้คนที่สาม คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชา พระราชาเสวย คำอุปมาเปรียบเทียบแสดงให้เห็น **วิถีจิต** ที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์แต่ละขณะว่า ขณะที่อารมณ์กระทบกับจักขุปสาท เปรียบเหมือนคนบ้านนอกที่ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะที่พระทวาร มหาเล็กที่ถวายงานนวดพระยุคลบาทของพระราชา คือ **ปัญญาทวาราวชชนจิต** เป็นขณะที่รู้ว่ามิใช่แขกมาเคาะที่ทวาร จึงให้สัญญาณ คือ **รู้** อารมณ์ที่กระทบ แล้วก็ดับไป นายทวารหุหนวก คือ **จักขุวิญญาณ** ก็เกิดขึ้นสืบต่อทำกิจเห็นที่จักขุปสาท แล้วต่อจากนั้นทหารยามคนที่หนึ่ง คือ **สัมปฏิจฉันนจิต** ก็รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คือ **สันตிரณจิต** คนที่สองส่งให้คนที่สาม คือ **โวฏฐัพพนจิต** คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชา คือ **ชวนจิต** พระราชาได้เสวยเครื่องราชบรรณาการ คือ **อารมณ์นั้น**

มีคำอธิบายว่า ข้อเปรียบเทียบนั้นแสดงเนื้อความอะไร แสดงเนื้อความว่า **อารมณ์มีกิจ** คือ **หน้าที่เพียงกระทบปสาทเท่านั้น** คนบ้านนอกไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน แต่เครื่องราชบรรณาการ ถูกส่งต่อจากคนที่หนึ่ง-สอง-สาม ตามลำดับจนถึงพระราชา

จักขุวิญญูณเท่านั้นที่กระทำกิจเห็นอารมณ์ที่กระทบ ทวาร อารมณ์สามารถเพียงกระทบปสาทรูปเท่านั้น แต่ว่าจิต เกิดขึ้นรู้อารมณ์สืบต่อกัน โดยอารมณ์ไม่ได้ข้ามพ้นหรือล่วงล้ำ ปสาทเข้าไปสู่ที่อื่นเลย

เมื่อพิจารณาคำอุปมานี้ก็เข้าใจการเปรียบวิถีจิตที่เกิดขึ้น ทำ กิจแต่ละขณะว่า จักขุวิญญูณกระทำกิจเห็นที่จักขุปสาทรูปซึ่งเป็นจักขุทวาร เหมือนนายทวารที่เปิดประตูที่ทวาร สัมปฏิจ ฉันทจิตเป็นทหารยามคนที่หนึ่งที่รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้ คนที่สอง เพราะเมื่อจักขุวิญญูณกระทำกิจเห็นแล้วก็ดับไป จักขุวิญญูณจะกระทำกิจรับอารมณ์อย่างสัมปฏิจฉันทจิตไม่ได้ เพราะว่าจักขุวิญญูณกระทำทัสสนกิจได้อย่างเดียว โดยเกิดที่ จักขุปสาทรูปเท่านั้น แต่สัมปฏิจฉันทจิตเป็นดุจทหารยามคน ที่หนึ่ง ที่ทำกิจรับอารมณ์ แล้วส่งให้ทหารยามคนที่สอง คือ สันตীরณจิต ซึ่งพิจารณาอารมณ์แล้วส่งต่อให้โวกุฐัพพนจิตตัดสินใจ แล้วส่งต่อให้พระราช คือ ขวนวิถีจิตทำกิจเสวย คือ เสพ เครื่องราชบรรณาการนั้น

ฉะนั้น ที่ใช้คำว่า เสพ หรือเสวย ก็เพื่อให้เข้าใจจริงๆ ใน ลักษณะของกุศลจิต หรืออกุศลจิตที่กระทำขวนกิจทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขวนวิถีจิตเป็นจิตที่เสพ อารมณ์ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ หรือด้วยกุศล หรือด้วยกิริยาจิต ของพระอรหันต์ ขวนจิตกระทำกิจแล่นไปในอารมณ์โดยไม่ใช่เห็น

ไม่ใช่รับ ไม่ใช่พิจารณา ไม่ใช่ตัดสิน เพราะจิตที่เกิดก่อนได้กระทำกิจเหล่านั้นไปหมดแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นเสพ คือ แล่นไปในอารมณ์นั้นถึง ๗ ขณะ ชวนวิถิจิตจึงเป็นวิถิจิตที่เสพอารมณ์จริง ๆ ถ้าเป็นโมฆวาระ แม้เสียงกระทบโสตปสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน หรือถ้าเป็นโฏฐัพพนวาระ กุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิตของพระอรหันต์ก็ไม่เกิด จะเสพอารมณ์นั้นได้ไหม ในเมื่อชวนวิถิจิตไม่เกิด แต่เมื่อชวนวิถิจิตเกิดจึงเสพอารมณ์นั้น โดยเป็นจิตประเภทเดียวกัน เกิดดับสลับต่อซ้ำกันถึง ๗ ขณะ แล้วแต่ว่าจะจะเป็นกุศลชวนวิถิจิต หรืออกุศลชวนวิถิจิต หรือกิริยาชวนวิถิจิต

การที่ชวนวิถิจิตเกิดดับเสพอารมณ์ซ้ำถึง ๗ ขณะนั้นเป็นไปโดยปัจจัย คือ ชวนวิถิจิตขณะที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถิจิตขณะที่ ๒ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีก และชวนวิถิจิตขณะที่ ๒ ก็เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถิจิตขณะที่ ๓ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีกเรื่อยไป จนถึงชวนวิถิจิตขณะที่ ๗ จึงไม่เป็นอาเสวนปัจจัย อาเสวนปัจจัย คือ อกุศลชวนวิถิจิต กุศลชวนวิถิจิต หรือ กิริยาชวนวิถิจิตที่ทำให้จิตชาติเดียวกันเกิดขึ้นทำชวนกิจซ้ำอีก จึงมีกำลังทำให้อกุศลกรรมและกุศลกรรมเป็นกัมมปัจจัยให้วิบากจิตซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นในอนาคต และเป็นอุปนิสัยปัจจัยให้อกุศลชวนวิถิจิต และกุศลชวนวิถิจิต และกิริยาชวนวิถิจิตเกิดขึ้นอีกในอนาคต การสั่งสมอกุศลประเภทต่างๆ มากมายหนาแน่น

พอกพูนขึ้นนั้น ทำให้ทันทีที่ลึมตาขึ้นเห็นแล้วก็หลงเลย ขณะที่
ที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ทางใจ เพราะถ้าคิดนึกหรือฝันก็เป็นมโนทวารวิถีจิต
ไม่ใช่ภวังคจิต ฉะนั้น ตลอดเวลาที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์
ใดๆ ของโลกนี้เลย โลกนี้ไม่ปรากฏเลย แต่แม้กระนั้นในขณะ
นั้นก็มือนุสัยกิเลส ไม่ใช่ว่าเมื่อไม่รู้อารมณ์ใดๆ ในโลกนี้แล้วจะ
ไม่มีกิเลส ทั้งนี้เพราะกิเลสมี ๓ ชั้น คือ

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสม นอนเนื่องอยู่ใน
จิต

ปริยฎฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับชวนวิถีจิต

เวทิกกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบที่เกิดร่วมกับชวนวิถีจิต

ฉะนั้น แม้จิตซึ่งไม่ใช่ชวนวิถีจิตก็มีอนุสัยกิเลส เว้นจิตของ
พระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีกิเลสใดๆ เลยทั้งสิ้น

ฉะนั้น ให้ทราบว่า ขณะใดที่วิถีจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏ
ทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น
กระทบสัมผัสโผฏฐัพพะทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ทาง
ใจ ขณะนั้นชวนวิถีจิตก็สังสมสันดานตนเพิ่มขึ้น ทั้งที่เป็นอกุศล
กามาวจรกุศล และกามาวจรกิริยาชวนวิถี

วาระหนึ่ง ๆ ที่เห็น	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ	เป็นจักขุทวารวิถิ
วาระหนึ่ง ๆ ที่ได้ยิน	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ	เป็นโสตทวารวิถิ
วาระหนึ่ง ๆ ที่ได้กลิ่น	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ	เป็นฆานทวารวิถิ
วาระหนึ่ง ๆ ที่ลิ้มรส	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ	เป็นชีวาทวารวิถิ
วาระหนึ่ง ๆ ที่รู้โผฏฐัพพะ	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ	เป็นกายทวารวิถิ
วาระหนึ่ง ๆ ที่คิดนึก	วิถิจิตทั้ง ๓ วิถิ	เป็นมโนทวารวิถิ

คำถามทบทวน

๑. วิถิจิตใดทางปัญจทวารและทางมโนทวารเป็นวิบากจิตบ้าง
๒. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตกี่ดวง
๓. พระอรหันต์มีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนวิถิกี่ดวง
๔. อาเสวนปัจจัยคืออะไร
๕. จิตขณะใดเป็นอาเสวนปัจจัย

บทที่ ๖

จิต ๘๙ ดวง จำแนกออกเป็น ๔ ชนิด คือ

เป็น กุศล ๒๑ ดวง

เป็น อกุศล ๑๒ ดวง

เป็น วิบาก ๓๖ ดวง

เป็น กิริยา ๒๐ ดวง

เมื่อศึกษาเรื่องชาติของจิต ก็จะมีใจได้ว่าแต่ละบุคคลมีจิตประเภทใดบ้าง ดังนี้ คือ

ปุถุชน มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระโสดาบัน มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระสกทาคามี มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระอนาคามี มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระอรหันต์ มีจิต ๒ ชนิด คือ วิบาก กิริยา

เมื่อรู้ว่าจิตแต่ละดวงเป็นชาติอะไร คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา ยังจะต้องรู้จักการทำงานของจิตแต่ละดวงนั้น ด้วยว่าจิตนั้นทำกิจอะไร ฉะนั้น จิตจึงมีชื่อตามกิจของจิตนั้นด้วย เช่น ขณะปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในสุคติภูมิเป็นกุศลวิบาก คือ เป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในทุคติภูมิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบาก คือ เป็นผลของอกุศลกรรม

แต่กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตไม่ได้กระทำปฏิสนธิกิจทุกดวง ฉะนั้น เฉพาะกุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจเท่านั้นที่ชื่อว่า “ปฏิสนธิจิต”

กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตใดทำภวังคกิจ กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตนั้น ก็ชื่อว่า “ภวังคจิต”

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจไม่ได้ ทำภวังคกิจไม่ได้ ทำแต่ “ทัสสนกิจ” เท่านั้น ที่ชื่อว่า “จักขุวิญญาณ” เพราะเป็นจิตที่รู้แจ้ง คือ เห็นอารมณ์ที่ปรากฏโดยอาศัยตา ฉะนั้น จึงเรียกชื่อจิตตามประเภทของจิตที่รู้แจ้งอารมณ์ทางทวารด้วย

ถาม ทำไมจิตจึงมี ๔ ชาติ ไม่ใช่ ๕ ชาติ คือ ควรจะเป็น กุศลจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลจิตชาติ ๑ เป็นกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นกิริยาจิตชาติ ๑ รวมเป็น ๕ ชาติ

ตอบ ที่สงสัยว่าทำไมจึงไม่มีจิต ๕ ชาติ ในเมื่อเหตุมี ๒ ชาติ คือ อกุศลเป็นเหตุ ๑ กุศลเป็นเหตุ ๑ ฉะนั้น วิบากจิตก็ควรมี ๒ ชาติด้วย คือ น่าจะมีอกุศลวิบากชาติ ๑ และกุศลวิบากชาติ ๑ แต่ที่จิตมี ๔ ชาตินั้นก็เพราะเหตุว่า วิบากจิตเองนั้นไม่ชื่อว่าเป็น ธรรมชาติที่เลว ปานกลาง หรือประณีต แต่จิตที่เป็นอกุศล และ กุศลนั้นต่างกันโดยประการต่างๆ เช่น ต่างกันโดยความวิจิตรของ อกุศลกรรม หรือกุศลกรรมในขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นไปทางตา ทาง หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ต่างกันโดยกรรมที่เป็น ชั้นทานก็มี ชั้นศีลก็มี ชั้นอบรมเจริญปัญญา เช่น ชั้นฟังธรรม ชั้นแสดงธรรม ชั้นอบรมเจริญกุศลที่เป็นความสงบระงับกิเลส เป็นสมถภาวนา และชั้นเจริญสติปัญญาซึ่งเป็นการอบรมเจริญ วิปัสสนาภาวนา และต่างกันโดยทวาร เช่น เป็นการกระทำโดย กาย หรือโดยวาจา หรือโดยใจ และยังต่างกันด้วยอธิบดี คือ สภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมที่เป็นใหญ่ หรือโดยเจตสิกที่เกิด ร่วมด้วยต่างๆ กัน

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า สภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และ กุศลนั้นมีประเภทต่างๆ มากมาย แต่ว่าความต่างทั้งปวงเหล่านั้นไม่มีในวิบากจิต วิบากจิตเป็นเพียงผลของกรรมที่ได้กระทำ แล้ว ซึ่งเมื่อกรรมสุกพร้อมด้วยโอกาสปัจจัย ก็ทำให้วิบาก จิตเกิดขึ้น ทำกิจปฏิสนธิ กิจภวังค์ หรือกิจอื่นๆ ที่รู้อารมณ์ ต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ขณะเห็นในขณะนี้ เป็นจักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิตเกิดแล้ว เพราะอดีตกรรมเป็นปัจจัย แต่วิบากจิตที่เห็นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากอีกไม่ได้

ขณะกำลังได้ยิน คือ ขณะที่จิตกำลังรู้เสียงนั้น เป็นวิบากจิต แต่วาโสตฺตวิญญาณ คือ จิตที่ได้ยินเสียงนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากไม่ได้

เมื่อวิบากจิตไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิต และไม่สามารถที่จะยังการกระทำทางกาย วาจา ใดๆ ให้เกิดขึ้น และวิบากจิตต่างไม่ประกอบด้วยกรรม เช่น ภรฺณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก และวิรตีเจตสิก ๓ (คือ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมกัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก) เว้นโลกุตตรวิบากจิตที่มีวิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น วิบากจิตเองไม่ถือว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง ประณีต แต่วิบากแห่งกรรมเลวจัดเป็นเลว วิบากแห่งกรรมปานกลางจัดเป็นปานกลาง วิบากแห่งกรรมประณีตจัดเป็นประณีต

เมื่อวิบากเป็นแต่เพียงกรรมซึ่งเป็นผลของเหตุที่เป็นอกุศลหรือกุศล แต่ตัววิบากเองไม่ถือว่าเป็นสภาพธรรมที่เลว ปานกลาง ประณีต และไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก ฉะนั้น จึงรวมเป็นชาติวิบาก ๑ ชาติ เพราะไม่ต่างกันโดยประการต่างๆ อย่างสภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศล ซึ่งแยกเป็นอกุศล ๑ ชาติ และกุศล ๑ ชาติ

วิบากจิตทั้งหมดเป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้ว

จักขุวิญญาณ	เป็นวิบากจิต
สัมปฏิจฉันทจิต	เป็นวิบากจิต
สันตীরณจิต	เป็นวิบากจิต
ตทาลัมพนจิต	เป็นวิบากจิต

ฉะนั้น ต้องรู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นกิริยา

ขณะที่เห็นรูปสี่สนั่นวณณะที่น่าพอใจ จักขุวิญญาณที่เกิดขึ้น เห็นนั้นเป็นกุศลวิบาก สัมปฏิจฉันทจิตก็เป็นกุศลวิบาก สันตীরณจิตก็เป็นกุศลวิบาก ตทาลัมพนจิตก็เป็นกุศลวิบาก เมื่อรูปที่ปรากฏทางตาดับไปแล้ว วิถีจิตทางตาดับไปหมดแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อจนกว่าวิถีจิตต่อไปจะเกิด ฉะนั้น ควรรู้ว่าขณะเห็นสิ่งใดทางตา วิบากจิตทั้งหมดที่เป็นวิถีจิตวาระนั้นเป็นผลของอดีตกรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้ว

ขณะได้ยินเสียงที่น่าพอใจ หรือเสียงที่ไม่น่าพอใจ ก็เพียงชั่วขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้น เป็นวิถีจิตรู้เสียงที่ได้ยินนั้นแล้วก็ดับไปหมดไปจริงๆ แต่อกุศลก็มีปัจจัยที่จะเกิดขึ้นพอใจหรือไม่พอใจในรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มากมายเหลือเกิน ที่ว่ามากก็คือวันหนึ่งๆ ไม่พ้นความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้างในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง

ลึ้น ทางกาย ทางใจ โดยชั้นการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงนั้น ไม่สามารถที่จะดับอกุศลได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าขณะเห็น เป็นเพียงวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีต แต่ก็ยับยั้งความพอใจ คือ โลภะไม่ให้เกิดไม่ได้ ในขณะที่เห็นสิ่งที่น่าพอใจ

ฉะนั้น จึงควรศึกษาให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายให้ถูกต้อง ตามความเป็นจริง เพื่อจะได้อบรมเจริญปัญญาถึงขั้นที่สามารถ ประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ การ ศึกษาพิจารณาธรรมโดยละเอียด ย่อมทำให้เห็นโทษของอกุศล ธรรมยิ่งขึ้น และย่อมทำให้อบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้นทุกชั้น เพราะ รู้ว่ามีขณะนั้นจะเป็นผู้ที่หนาแน่นด้วยกิเลสมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ท่านถือว่าทุกอย่างเป็นของท่าน ในขณะที่วิถิจิตเกิดเท่านั้น เมื่อใดที่วิถิจิตไม่เกิด ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เช่น ในขณะที่นอนหลับสนิท แม้ว่ายังไม่สิ้นชีวิต แต่ ขณะหลับสนิทนั้นก็ไม่มีเยื่อใย ไม่มี ความอาลัยอาวรณ์ ไม่มี ความผูกพันในสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีความยึดถือแม้แต่ในขั้นซึ่ง เคยยึดถือว่าเป็นเรา เป็นตัวตน เพราะขณะนั้นวิถิจิตไม่เกิดขึ้น จึงไม่รู้อารมณ์ใดๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทาง กาย ทางใจเลย ขณะที่ยังไม่สิ้นชีวิตเพียงแต่หลับสนิท ก็ ยังขาดเยื่อใยความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่างๆ ได้ แล้วทำไม

จะไม่อบรมเจริญปัญญาเพื่อตัดเหื่อใย และการยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจะทำให้กุศลน้อยลง เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทุกอย่างปรากฏเพียงชั่วขณะที่วิถิจิตเกิดขึ้นเท่านั้นเอง และเมื่อจิตใดเกิดขึ้นแล้วดับไป จิตนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปใดเกิดแล้วดับไป รูปนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปที่ปรากฏทางตาเมื่อครุ่นนี้ดับหมดจริง ๆ วิถิจิตแต่ละขณะทางตาเมื่อครุ่นนี้ดับหมดจริง ๆ เสียงที่ปรากฏทางหูก็ดับหมดจริง ๆ ได้ยินก็ดับหมดจริง จิตทุกขณะและรูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจริง ๆ แต่ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถคือ ความหมายของคำว่า “ดับ” เพราะยังไม่ประจักษ์การดับ เช่น เวลานี้ ถ้าจะกล่าวว่าจักขุวิญญาณดับ สัมปฏิจฉันทนจิตดับ สันตীরณจิตดับ ชวนจิตดับ ตทาลัมพนจิตดับ แต่ก็ยังไม่ประจักษ์การดับไปของสภาพธรรมใด ๆ เลย ฉะนั้น จึงต้องอบรมเจริญปัญญาจนกระทั่งสามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ แต่ถึงแม้ว่าปัญญาขั้นนั้นยังไม่เกิดการฟังพระธรรมและการพิจารณาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นปัจจัยโดยเป็นสังขารขั้นต้น ประดูแต่งให้สติปัญญาฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับ และปัญญาน้อม คือ ค่อย ๆ ศึกษาพิจารณาจนเพิ่มความรู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนขึ้นทีละเล็กทีละน้อย

ในอัฐสาลินี อติตติกะ อธิบายอดีตธรรม (๑๐๔๔) กล่าวถึงลักษณะของธรรมที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว มีข้อความว่า

คำว่า “ล่วงไปแล้ว” คือ ล่วงไปแล้ว ๓ ขณะ ทั้งอุปาทกขณะ คือ ขณะที่เกิด จิตិขขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่ และภังคขณะ คือ ขณะที่ดับ

จิตดวงหนึ่งๆ มีอายุสั้นมากเหลือเกิน คือ เพียงเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วก็ดับไป จิตทุกดวงจึงมีอนุขณะ ๓ ขณะ คือ

อุปาทกขณะ เป็นขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่ดับ

จิติขขณะ เป็นขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ดับ

ภังคขณะ เป็นขณะที่ดับ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่

จิตขณะที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังตั้งอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นอดีตสำหรับจิติขขณะ แต่เป็นอดีตแล้วสำหรับอุปาทกขณะ

เมื่อศึกษาต่อไปเรื่องรูปก็จะรู้ว่า รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐานนั้น เป็นกัมมชรูป เกิดทุกอนุขณะของจิต คือ เกิดในอุปาทกขณะของจิต จิติขขณะของจิต และภังคขณะของจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดก่อนจตุตถจิต ๑๖ ขณะ ฉะนั้น รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงดับหมดพร้อมกับจตุตถจิต ทำให้สิ้นสุดความเป็นบุคคลในชาตินั้นทั้ง ๕ ชั้น

รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นสมุฏฐานเป็นจิตตชรูป เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิต (เว้นปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวง อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง)

รูปที่เกิดเพราะอตุ คือ ชาติไฟที่เหมาะสมเป็นสมุฏฐานนั้น เป็นอตุชรูป เกิดในจิตขณะของอตุชรูป ซึ่งเป็นสมุฏฐานนั้น

รูปที่เกิดเพราะอาหารเป็นสมุฏฐานเป็นอาหารชรูป เกิดในจิตขณะของโอชารูปในอาหารที่บริโภคเข้าไป เมื่อโอชารูปในอาหารนั้นซึมซาบแล้ว

จิตเกิดดับอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ขณะทั้ง ๓ ก็หมดไปอย่างรวดเร็วด้วย แต่กรรมใดซึ่งเป็นอดีต คือ “ล่วงไปแล้ว” นั้นล่วงไปแล้วทั้ง ๓ ขณะ ไม่เหลือทั้งอุปาทกขณะ จิตขณะ และภังคขณะ

คำอธิบายต่อไปมีว่า

คำว่า “ดับแล้ว” คือ ถึงความดับแล้ว เหมือนไฟดับ ดับแล้ว ไม่มีอีก

คำว่า “ปราศไปแล้ว” คือ ถึงความปราศไปแล้ว หรือไปปราศแล้ว เหมือนคนตายที่ปราศไปแล้ว ไปปราศแล้ว ไม่เหลือเลยนั้น คือ ลักษณะของความดับ

คำว่า “แปรไปแล้ว” คือ ถึงความแปรไปด้วยการละปกติ ปกติ คือ มี แต่แปรไปด้วยการละปกติ คือ ไม่มี

คำว่า “อัสตงคตแล้ว” ด้วยอรรถว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กล่าว คือ ความดับ

“อพุกตถนฺคตา” แปลว่า ถึงความดับสูญแล้ว ทรงเพิ่มบท ด้วยอุปสรรค คือ ไม่เพียงแต่ใช้คำว่าดับ ยังเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ให้รู้ถึงความดับสูญแล้ว ไม่เหลือจริงๆ คำว่า “เกิดขึ้นแล้ว ปราศไป” คือ บังเกิดแล้วปราศไป ไม่ใช่ว่าไม่มี มีเพราะเกิดขึ้น แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ปราศไปแล้ว สูญจริงๆ ไม่เหลือเลย ธรรมส่วนที่ล่วงไปแล้วเหล่านั้น อะไรบ้าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสังขตธรรม และเป็นขั้นที่ ๕ ดังนี้ คือ

รูปขั้น

รูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เวทนาขั้น

ความรู้สึกรู้อย่าง คือ เวทนาเจตสิก
เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

สัญญาขั้น

สภาพจำ คือ สัญญาเจตสิก เกิดขึ้น แล้ว
ก็ดับไป

สังขารขั้น

ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ประเภท ซึ่งปรุงแต่ง
เช่น โลภะ โทสะ อิศสา มัจฉริยะ ศรัทธา
วิริยะ และปัญญา เป็นต้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

วิญญานชั้น คือ จิตทุกดวง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เมื่อทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสังขตธรรม เป็นชั้นหนึ่งชั้นใดใน ๕ ชั้น ดับไปทุกขณะๆ อย่างนี้ ยังอาลัย ยังยึดถือ ยังผูกพันชั้นไหนบ้างไหม ในเมื่อทุกชั้นเกิดแล้วก็ดับไปๆ สูญไปด้วย ไม่ใช่ดับแล้วยังมีเหลือ แต่ว่าดับสูญไป ปราศไปโดยไม่เหลือเลย

เพียงขั้นการอ่าน การฟัง ดับกิเลสไม่ได้เลย ยังอยู่เต็มทีเดียว ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาให้เข้าใจเพื่อเป็นสังขารชั้นปรุงแต่งให้สติ ระลึก สังเกต พิจารณารู้อะไรที่ไต่ย่นไต่ฟังเข้าใจแล้วนั้น จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏและดับไป จึงจะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ในวันหนึ่งๆ เคยชอบสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เคยยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นสมบัติของเรา แท้ที่จริงทุกอย่างปรากฏขณะที่เป็นวิถิจิต เท่านั้นเอง สภาพธรรมใดที่เป็นวิบาก ก็เป็นผลของกรรม จะมีบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ เสื้อผ้าอาภรณ์มากมายอย่างไร ประณีตสวยงามอย่างไร วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก็เพียงเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เพียงชั่วขณะที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ยั่งยืนเลย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ แล้วก็ไม่มีใครรู้ว่ากรรมใดจะให้ผลในขณะต่อไป เพราะเหตุว่าทุกคนมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมในอดีต ที่ได้

กระทำแล้ว เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยที่กรรมใดจะให้ผลเป็นวิบากใด
เกิดขึ้น วิบากนั้นก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทาง
จมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง เท่านั้นเอง

การศึกษาพิจารณาเรื่องความไม่เที่ยงของสภาพธรรม ย่อม
เป็นวิริยารัมภกตา ที่จะทำให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม
ที่ปรากฏ แล้วศึกษาพิจารณาจนกว่าจะรู้ลักษณะของสภาพธรรม
ที่ไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ที่
กำลังปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือ
ทางกาย หรือทางใจ

เมื่อเข้าใจถูกต้องในลักษณะของสภาพธรรม ชวนวิถิที่เป็นกุศล
จิตก็เพิ่มขึ้น แต่ถ้าไม่ฟัง ไม่ศึกษาให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรม
เลย ก็ไม่รู้ว่าจะขณะใดเป็นวิบากซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม ขณะใด
เป็นชวนวิถิจิตที่สั่งสมสันดานที่เป็นอกุศลหรือกุศล เมื่อไม่รู้ก็ไม่
เห็นโทษของอกุศล และไม่อบรมเจริญกุศล สังสารวัฏฏ์ก็ย่อมจะ
ต้องยืดยาวต่อไป ในวันหนึ่งๆ นั้นอกุศลจิตเกิดมากหรือกุศล
จิตเกิดมาก ฉะนั้น ผลข้างหน้าจะเป็นกุศลวิบากมากหรืออกุศล
วิบากมาก ซึ่งทุกท่านก็ย่อมพิจารณารู้สภาพธรรมที่เกิดกับท่าน
ได้ในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง

สรุปกิจของจิต

กิจของจิตมี ๑๔ กิจ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ คือ กิจสืบต่อจากจุติกิจ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ

กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง

อรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

๒. ภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติ

จิตที่ทำภวังคกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ วิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นก็เกิดขึ้น ทำภวังคกิจต่อจากปฏิสนธิจิตที่ดับไปแล้ว จนกว่าวิถิจิตจะเกิดทางทวารใดทวารหนึ่ง และเมื่อวิถิจิตทางทวารนั้นดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อทุกครั้งจนกว่าจะจุติ

๓. อาวัชชนกิจ คือ กิจนึกถึงอารมณ์ที่กระทบทวาร เป็นวิถิจิต ขณะแรกที่เกิดขึ้นทางหนึ่งทางใดใน ๖ ทวาร

จิตที่ทำอาวัชชนกิจเป็นกิริยาจิต ๒ ดวง คือ

ปัญญาทวารวัชชนจิต ๑ ดวง

มโนทวารวัชชนจิต ๑ ดวง

๔. ทัสสนกิจ คือ กิจเห็น

จิตที่ทำทัสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

จักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๕. สวณกิจ คือ กิจได้ยิน

จิตที่ทำสวณกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

โสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๖. ฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น

จิตที่ทำฆายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

ฆานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๗. สายนกิจ คือ กิจลิ้มรส

จิตที่ทำสายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

ชิวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

ชิวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๘. **มุสสนกิจ** คือ กิจรู้อารมณ์ที่กระทบกาย

จิตที่ทำมุสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

กายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๙. **สัมปฏิจฉันทกิจ** คือ กิจรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญญาวิญญาณ

จิตที่ทำสัมปฏิจฉันทกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

สัมปฏิจฉันทจิตอกุศลวิบาก ๑ ดวง

สัมปฏิจฉันทจิตกุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๐. **สันตிரณกิจ** คือ กิจพิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๕

จิตที่ทำสันตிரณกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตிரณจิตอกุศลวิบาก ๑ ดวง

อุเบกขาสันตிரณจิตกุศลวิบาก ๑ ดวง

โสมนัสสันตிரณจิตกุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๑. **ไวภูฏัพพกิจ** คือ กิจตัดสินใจอารมณ์ให้ชวนวิถิจิตประเภท
หนึ่งประเภทใดเกิดทางปัญจทวาร

จิตที่ทำกิจนี้ ได้แก่ กิริยาจิต ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต

๑๒. ชวนกิจ คือ กิจแล่นไปในอารมณ์ หรือเสพอารมณ์

จิตที่ทำชวนกิจมี ๕๕ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกะ (หสิตุปปาทจิต)	๑	ดวง
กามาวจรกุศลจิต	๘	ดวง
มหากิริยาจิต	๘	ดวง
รูปาวจรกุศลจิต	๕	ดวง
รูปาวจรกิริยาจิต	๕	ดวง
อรูปาวจรกุศลจิต	๔	ดวง
อรูปาวจรกิริยาจิต	๔	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

๑๓. ตทาลัมพณกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ต่อจากชวนกิจ

จิตที่ทำตทาลัมพณกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๑ ดวง คือ

สันตীরณจิต	๓	ดวง
กามาวจรสเหตุกุศลวิบากจิต	๘	ดวง

๑๔. จุตติกิจ คือ กิจเคลื่อนจากภพชาติ เมื่อจุตติจิตเกิดทำกิจเคลื่อนจากภพชาติดับไปแล้ว ก็สิ้นชีวิต หมดสภาพความเป็นบุคคลนั้นโดยสิ้นเชิง

จิตที่ทำจตุตถกิจ ได้แก่ วิชาภจิต ๑๙ ดวง ประเภทเดียวกับ ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตนั่นเอง เมื่อวิชาภจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิชาภจิตประเภทเดียวกันนั้นก็ทำภวังคกิจและจตุตถกิจ

รวมจิต ๘๘ ดวง ทำกิจ ๑๔ กิจ

ปฏิสนธิจิตประมวลมาซึ่งนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็นไปในภพชาติหนึ่งๆ ตามกำลังและประเภทของปฏิสนธิจิตนั้นๆ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจในกามภุมิ ๑๑ ได้แก่ กามาวจรวิชาภจิต ๑๐ ดวง คือ

อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิชาภจิต ๑ ดวง

อุเบกขาสันตীরณกุศลวิชาภจิต ๑ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิชาภจิต (มหาวิชาภ) ๘ ดวง

อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิชาภจิต ๑ ดวง เป็นผลของอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำปฏิสนธิกิจในอบายภุมิ ๔ คือ เกิดในนรก เกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

อุเบกขาสันตীরณกุศลวิชาภจิต ๑ ดวง เป็นผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนไม่มีกำลัง จึงทำปฏิสนธิกิจในมนุษย์โดยมีอกุศลกรรมเบียดเบียน ทำให้เป็นบุคคลพิการ บ้า ใ้ บอด หนวก เป็นต้น ตั้งแต่กำเนิด และปฏิสนธิในสวรรค์ชั้นต้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

มหาวิบากจิต ๘ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในภุมิมนุษย์และสวรรค์
๖ ภูมิต่างๆ กัน ตามกำลังและความประณีตของกุศลกรรมนั้นๆ

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ
ตามขั้นของรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

อรูปราวจรวิบากจิต ๔ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในอรูปรพรหม ๔
ภูมิ ตามขั้นของอรูปราวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

สำหรับจิตที่ทำตทาลัมพณกิจ ๑๑ ดวงนั้น เกิดต่อจาก
กามชวนวิถีนอกกามภูมิเท่านั้น ไม่เกิดในภูมิที่สูงกว่านี้ คือ ไม่เกิด
ในรูปพรหมภูมิ และอรูปรพรหมภูมิเลย

จิตที่ทำได้ ๕ กิจ มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศล
วิบากจิต ๑ ดวง และอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่ทำได้ ๔ กิจ มี ๘ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ ดวง

จิตที่ทำได้ ๓ กิจ มี ๙ ดวง คือ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง และ
อรูปราวจรวิบากจิต ๔ ดวง

จิตที่ทำได้ ๒ กิจ มี ๒ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง
และโสมนัสสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่เหลือทำได้กึ่งเดียว เฉพาะกิจของตนๆ

คำถามทบทวน

๑. ตทาลัมพนจิตเป็นชาติอะไร เป็นผลของกรรมอะไร
๒. กัมมชรูปเกิดขณะใดบ้าง และเว้นไม่เกิดเมื่อไร
๓. จิตตชรูปเกิดเมื่อไร เว้นไม่เกิดขณะไหนบ้าง
๔. อกุศลจิตทำกิจอะไร
๕. จิตที่ทำชวนกิจมีกี่ชาติ
๖. กุศลจิต กิริยาจิต ทำตทาลัมพนกิจได้ไหม
๗. อุเบกขาสันตிரณจิต ทำกิจได้ที่กิจ อะไรบ้าง
๘. โสมนัสสันตிரณจิต ทำกิจได้ที่กิจ อะไรบ้าง
๙. พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ
๑๐. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ

บทที่ ๗

อรรถของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้วประการที่ ๑ คือ จิต เป็นสภาพรู้แจ้งอารมณ์ ย่อมจะเกื้อกูลให้สติเกิดระลึกถึงลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็น หรือกำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ โผฏฐัพพะ และพิจารณารู้ว่าสภาพรู้นั้นเป็นจิต ไม่ใช่ตัวตน เพราะจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งสิ่งที่กำลังปรากฏนั้น

อรรถของจิตประการที่ ๒ คือ ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ซึ่งก็รู้ได้เป็นที่แต่ละบุคคลมีอุปนิสัยต่างๆ กันนั้น เพราะสังสมโลภะ โทสะ โมหะมาก หรือว่าสะสมกุศลกรรมประเภทใดมาก จึงทำให้แต่ละบุคคลมีอัชฌาตย์ต่างๆ กัน

อรรถของจิตประการที่ ๓ ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก เมื่อเข้าใจเรื่องวิถิจิตแล้วก็จะเข้าใจสภาพที่เป็นสังสารวัฏฏ์ คือ การเกิดขึ้นวนเวียนไปเป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์ได้ เพราะเหตุว่าชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเป็นชวนวิถิและดับไปแล้วนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะต่อไป เพราะแม้ว่าจิตจะเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่การดับของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิด

ขึ้น ฉะนั้น จิตดวงต่อไปที่เกิดขึ้นจึงสืบต่อกุอย่างทีละสมอยู่ในจิตดวงก่อน เพราะจิตที่เกิดขึ้นก่อนนั้น เกิดขึ้นเพราะจิตดวงก่อนเป็นปัจจัย ฉะนั้น อกุศลชวนวิถิจิต และกุศลชวนวิถิจิตที่สั่งสมสันดานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากได้

สังสารวัฏฏ์ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์

กิเลสวัฏฏ์ เกิดขึ้นวนเวียนทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และสั่งสมสันดานสืบต่อเป็นเหตุให้กระทำ **กัมมวัฏฏ์** คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม ทางกาย วาจา ใจ **กัมมวัฏฏ์** เป็นปัจจัยให้เกิด **วิปากวัฏฏ์** และเมื่อวิบากจิตเกิดขึ้น รุ้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั้น ก็ไม่ปราศจากกิเลสวัฏฏ์อีก เพราะยังมีความยินดีในร้ายในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำการที่เป็นอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมและกุศลกรรมนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากจิตไม่รู้จัก ตราบใดที่ปัญญาไม่ได้อบรมจนเจริญคมกล้า สามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม สังสารวัฏฏ์ ทั้ง ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นวนเวียนไปเรื่อยๆ

ปฏิจจนุปปาต คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นนั้นก็เป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

(กิเลสวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมวัฏฏ์) สังขารเป็นปัจจัยให้เกิด
วิญญาณ (กัมมวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวัฏฏ์)

อวิชชา คือ โมหเจตสิก เป็นอกุศลธรรมที่ไม่รู้สภาพธรรม
ตามความเป็นจริง เป็นกิเลสวัฏฏ์ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร
อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำกุศลกรรม
ที่เนื่องกับรูป คือ กามาวจรกุศล
กรรม และรูปาวจรกุศลกรรม

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำอกุศลกรรม

อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นอรุปาวจรกุศล
กรรม คือ อรูปฌานกุศล ๔

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร เป็น
ปัจจัยให้เกิดวิญญาณ คือ ปฏิสนธิในภูมิต่างๆ ตามควรแก่เหตุ
คือ กรรมนั้นๆ

ฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาท ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง คือ
สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปแต่ละขณะนี้เอง ไม่ว่าจะทรงแสดง
โดยนัยใด เช่น ทรงแสดงโดยนัยของปรมัตถธรรม ๔ โดยนัย
ของอริยสัจจ์ ๔ หรือโดยนัยของปฏิจจสมุปบาท

อรรถที่เป็นลักษณะของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก แสดงให้เห็นว่าในชีวิตตามความเป็นจริง บางขณะก็เป็นกิเลส บางขณะก็เป็นกรรม บางขณะก็เป็นวิบาก ซึ่งถ้าเข้าใจชัดในเรื่องวิถิจิต ก็จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดขึ้น พิจารณาเห็นว่า ขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผัสสุภาพพะ และคิดนึกนั้น ขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม และขณะใดเป็นวิบาก เช่น ขณะที่เราเห็น

ปัญญาทวาราวชชนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต

สัมปฏิจฉันนจิต เป็นวิบากจิต

สันตிரณจิต เป็นวิบากจิต

โงฏฐัพพนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

ชวนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

ตทาลัมพนจิต เป็นวิบากจิต

มีประโยชน์อะไรที่จะรู้ถึงความละเอียดว่าขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น ขณะใดเป็นวิบาก และขณะใดไม่ใช่วิบาก ประโยชน์คือ ควรรู้ว่ากรรมใดที่เป็นเหตุ กรรมนั้นไม่ใช่ผล อกุศลและกุศลทั้งหลายเป็นเหตุ ไม่ใช่เป็นวิบาก ขณะใดที่เป็นวิบากจิต ขณะนั้นเป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุ ไม่ใช่เป็นตัวเหตุ ในขณะที่กำลัง

เห็นนี้ ถ้ารู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีตที่ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น จะคิดใหม่ว่ามีตัวตนที่สามารถบันดาลให้วิบากจิตใด ๆ เกิดขึ้นได้ ถ้ารู้ตามความเป็นจริงของจิตที่เป็นเหตุและจิตที่เป็นผล ก็จะเห็นความเป็นอนัตตาในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึก ซึ่งจะเป็นปัจจัยก่อภูลให้ สติระลึกภูสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้นได้ว่า เป็นสภาพธรรมแต่ละประเภทซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้งสิ้น

มีใครกลัวว่าวิบากจิตจะไม่เกิด หรือกลัวว่าจะหมดวิบากบ้าง ซึ่งไม่ต้องกลัวเลย เพราะไม่ว่าวันนี้ พรุ่งนี้ วันต่อ ๆ ไป เดือนต่อ ๆ ไป ปีต่อ ๆ ไป ชาติต่อ ๆ ไป ก็ไม่ต้องห่วงเรื่องที่วิบากจิตจะไม่เกิด เพราะเมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังมีปัจจัยพร้อมที่จะให้วิบากจิตเกิดขึ้นสืบต่อไปเรื่อย ๆ แต่ควรระลึกว่าวิบากที่จะเกิดนั้นจะเป็นวิบากประเภทไหน เป็นผลของกรรมอะไร ซึ่งในชาตินี้ก็เป็นเครื่องพิสูจน์วิบากแล้วว่า แต่ละคนมีวิบากของกุศลกรรม หรือว่ามีวิบากของอกุศลกรรมมากน้อยอย่างไร

ข้อความใหม่ในรตปุระณีอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ปฐมปัณณาสกั วรรคที่ ๔ นิทานสูตร ข้อ ๔๗๓ แสดงปริยายแห่งพระอภิธรรมจำแนกกรรมไว้ ๑๖ ประการ เป็นอกุศลกรรม ๘ และกุศลกรรม ๘ คือ อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องถึงพร้อมด้วยสมบัติ และวิบัติ คือ

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

คติสมบัตินำห้ามไว้ยอมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

อุปธิสมบัตินำห้ามไว้ยอมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

กาลสมบัตินำห้ามไว้ยอมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

ปโยคสมบัตินำห้ามไว้ยอมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

แสดงว่าเมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติสมบัติ อุปธิสมบัติ กาลสมบัติ หรือปโยคสมบัติ อุกุศลกรรมบางอย่างยอมไม่มีโอกาสให้ผล

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยคติวิบัติยอมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยอุปธิวิบัติยอมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยกาลวิบัติยอมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยปัจจัยควิบัตีย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ทางฝ่ายกุศลกรรม ๘ ประการ คือ เมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติวิบัติ ๑ อุปธิวิบัติ ๑ กาลวิบัติ ๑ ปัจจัยวิบัติ ๑ กุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล และกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องอาศัย คติสมบัตติ ๑ อุปธิสมบัตติ ๑ กาลสมบัตติ ๑ ปัจจัยสมบัตติ ๑

คติสมบัตติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ดี เป็นสุคติภูมิ คติวิบัติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี เป็นทุคติภูมิ เป็นอบายภูมิ

ทุกท่านจะต้องปฏิสนธิกันที่จุดจิตติดับ แต่ไม่มีใครรู้ว่า “คติ” คือ ที่ๆ จะไปนั้นจะเป็นสุคติหรือทุคติ บางท่านปรารถนาที่จะเกิดในสกุลซึ่งไม่มีสุรายาเมา แต่เมื่อจุดจิตยังไม่เกิด ก็ไม่รู้ว่าก่อนจุดจิตจะเกิดนั้นจะมีชนวนวิถึอะไรๆ เกิดบ้าง เมื่อจุดจิตเกิดและดับไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่ากรรมใดจะให้ผลทำให้ปฏิสนธิในภูมิใด

ถ้ากุศลกรรมให้ผลทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมิ เป็นคติสมบัตติ กุศลกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมินั้นย่อมประมวลมาซึ่งกรรมต่างๆ ในสังสารวัฏฏ์ที่กระทำไว้แล้ว ที่ควรแก่การเป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่เป็นอัญญารมณ์นำรึ้นรมย์ตามฐานะของปฏิสนธิจิตนั้นๆ แต่เนื่องจากอกุศลกรรมในอดีตก็ได้กระทำไว้ด้วย ฉะนั้น ทุกคนจึงไม่ได้มีแต่อัญญารมณ์เท่านั้น ขณะใด

อกุศลกรรมให้ผล ขณะนั้นวิบากจิตก็รู้อารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ์ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย ถึงแม้ว่าทุกท่านจะมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่การที่แต่ละกรรมจะให้ผลได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับ คติสมบัติหรือคติวิบัติ

นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับอุปธิ อุปธิ คือ ธรรมที่ทรงสภาพของทุกข์ สำหรับอุปธิสมบัติและอุปธิวิบัติ คือ ส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกาย ซึ่งเมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติภูมิแล้วก็ตาม แต่อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วก็เป็นปัจจัยให้เป็นผู้ที่พิกลพิการ มีอวัยวะไม่สมประกอบ เป็นอุปธิวิบัติ เป็นปัจจัยให้อกุศลกรรมมีโอกาสให้ผลได้มากกว่ากุศลกรรม

นอกจากนั้น กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตยังจะต้องอาศัยกาลสมบัติเป็นปัจจัยด้วยจึงจะให้ผลได้ ในกาลสมัยที่ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ข้าวไม่ยาก หมาไม่แพง ในขณะที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข สมบูรณ์พร้อมทุกประการ ในขณะที่นั้นกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แต่ถ้าเป็นกาลวิบัติ ยุคใดสมัยใดที่บ้านเมืองเดือดร้อน วุ่นวาย ข้าวยากหมากร้าง กุศลกรรมก็ไม่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้เท่ากับในสมัยที่เป็นกาลสมบัติ ในยุคนี้สมัยนี้คนดีที่ไม่ได้ทำความดีอดเนื้อร้อนใจให้ใครเลย ก็ยังได้รับวิบัติถึง

เจ็บปวดหรือสิ้นชีวิตได้ เพราะเป็นกาลวิบัติ แม้ว่าจะได้สะสมกุศลกรรมมาแล้ว แต่เมื่อเป็นกาลวิบัติ บ้านเมืองระส่ำระสาย อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีต ก็เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เป็นผลของอกุศลกรรมนั้น

นอกจากนั้น กรรมใดๆ ที่จะให้ผลหรือไม่ให้ผลนั้นยังต้องอาศัย ปโยคสมบัติ หรือปโยควิบัติ **“ปโยคสมบัติ”** คือ ความสามารถในการพากเพียรประกอบกิจการงานด้วยการพิจารณาอย่างฉลาด กิจการงานทุกอย่างแม้แต่การโจรกรรมก็ต้องอาศัยความรอบคอบ ศิลปะ ความชำนาญ และความสามารถ ในการที่จะทำกิจการงานนั้นๆ ให้สำเร็จ ความสามารถกระทำ กิจการงานต่างๆ ได้สำเร็จเป็นปโยคสมบัติ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม **ไม่ว่าอาชีพใดกิจการงานใด ก็ต้องกระทำด้วยปโยคสมบัติ คือ พร้อมด้วย ความชำนาญ ความสามารถ จึงจะสำเร็จได้ตามต้องการ** อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วยังไม่ถึงพร้อมด้วยปัจจัยที่จะทำให้กุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เพราะขณะนั้นบุคคลนั้นยังประกอบด้วยปโยคสมบัติ ความสามารถในการงานนั้นอยู่ และถึงแม้ว่าจะเป็นคนดี แต่ขาดศิลปะความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพในธุรกิจ การงาน ก็เป็นปโยควิบัติ จึงไม่เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากเกิดขึ้น เพราะขาดปโยคสมบัติ

ฉะนั้น เรื่องของผลซึ่งจะต้องเกิดจากเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาค

ทรงแสดงไว้โดยละเอียดพร้อมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้ผลนั้นๆ เกิดขึ้นด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องของอนัตตาทั้งหมด ไม่ใช่เป็นตัวตนที่คิดเอาเองว่าจะบันดาลทุกอย่างให้เกิดขึ้นได้ตามความต้องการ จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ แม้ขณะที่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะให้ผล ก็ต้องประกอบด้วยคติสมบัติหรือคติวิบัติ อุปธิสมบัติหรืออุปธิวิบัติ กาลสมบัติหรือกาลวิบัติ ปโยคสมบัติหรือปโยควิบัติ

การเข้าใจเรื่องเหตุ เรื่องผล เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก ย่อมเป็นปัจจัยที่จะทำให้ได้รับทุกข์จากสังสารวัฏฏ์น้อย นอกจากนั้น จะต้องเข้าใจวิถีจิตว่าในขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น วิบากจิต เช่น จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นกิติ สัมปฏิจฉันทนจิต ซึ่งรับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณกิติ สันตிரณจิตซึ่งพิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉันทนจิตกิติ วิบากจิตทั้งหมดไม่สามารถจะกระทำกรรมใดๆ ได้เลย ขณะที่ทำกุศลกรรมประเภทหนึ่ง ประเภทใด ขณะนั้นเป็นกุศลชวนวิถิจิต ขณะที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจ โสตวิญญาณก็เพียงเกิดขึ้นได้ยินแล้ว สัมปฏิจฉันทนจิตก็รับเสียงนั้นต่อ แล้วสันตிரณจิตก็พิจารณาเสียงนั้น วิบากจิตกระทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กลิ่นที่ดีกระทบจมูก ฆานวิญญาณก็เกิดขึ้นรู้กลิ่นนั้น สัมปฏิจฉันทนจิตรับรู้กลิ่นนั้น สันตிரณจิตพิจารณากลิ่นนั้น แต่ทำกรรมใดๆ ไม่ได้ ทำให้รูปเคลื่อนไหวใดๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กำลังพูด เดิน ยกมือ เคลื่อนไหวทำกิจการงานใดๆ นั้น ไม่ใช่วิบากจิตที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ู้โผฏฐัพพะ แต่เป็นชวนวิถีซึ่งเป็นปัจจัยให้รูปเคลื่อนไหวไปด้วยกุศลจิตหรืออกุศลจิต ฉะนั้น จิตที่กระทำกรรมใดๆ จึงไม่ใช่วิบากจิต ขณะที่บริโภคอาหาร จิตที่เห็นเป็นวิบากจิต จิตที่พอใจในอาหารที่เห็น เป็นโลภมูลจิต จิตที่ไม่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโทสมูลจิต จิตที่ลิ้มรสเปรี้ยวหรือหวานเป็นวิบากจิต จิตที่ทำให้รูปเคลื่อนไหวไป ตักอาหารหรือเคี้ยวกลืนด้วยความพอใจนั้นเป็นโลภมูลจิต สติสามารถจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของจิตแต่ละประเภทได้ตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงไม่ใช่หนีโลภะ แต่ต้องรู้โลภะตามความเป็นจริงจึงจะละโลภะได้ ตั้งแต่เกิดมาก็มีปัจจัยทำให้โลภะเกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ขณะที่ประกอบการทำงานอาชีพ ส่วนใหญ่ก็เป็นโลภะ ในวันหนึ่งๆ นั้น โลภะเกิดมากทีเดียว **แต่กุศลจิตก็มีปัจจัยที่จะเกิดได้เมื่อเห็นประโยชน์ของกุศลจิต** ในขณะที่รับประทานอาหาร เมื่อโลภชวนวิถีเกิดแล้วดับไป ชวนวิถีวาระหลังจากนั้นเป็นกุศล โดยระลึกรู้ลักษณะของจิตที่ยินดีพอใจในอาหาร ฉะนั้นก็ได้ หรือสติอาจจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อน ตึงหรือไหว หรือรสเปรี้ยว หวาน เค็มที่ปรากฏก็ได้

การอบรมเจริญสติปัญญาทำให้รู้สภาพของจิตได้ แม้ในขณะที่ยังไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย ทางวาจาเลย เช่น สติ

สามารถระลึกได้ว่าจิตที่เห็นไม่ใช่จิตที่ยินดีพอใจในสิ่งที่ปรากฏเป็นต้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กิเลสเป็นสภาพธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ เศร้าหมอง “เศร้าหมอง” คือ ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ เช่น ขณะที่เกิดความยินดี ความติดข้องต้องการ ขณะที่กำลังอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นสบายใจหรือไม่สบายใจ ถ้าไม่อยากได้ ไม่เกิดโลภะ จะสบายใจกว่านั้น เพราะไม่ต้องหลงยึดติด ไม่ต้องติดข้อง ไม่ต้องคิดอยากได้ แต่ขณะที่กำลังติดข้องอยากได้นั้น อวิชชาไม่สามารถจะเห็นได้ว่า ขณะนั้นเป็นสภาพธรรมที่เศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ไม่สบายใจ เตือดร้อนแล้วเพราะความติดข้องต้องการ ไม่ว่าจะเกิดความพอใจสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็เป็นการติดข้องเป็นความเศร้าหมอง เป็นความเดือดร้อน เป็นอกุศลธรรม และบางที่บางท่านก็เข้าใจว่าเป็นศรัทธา ซึ่งถ้าสติปัญญาไม่เกิดปัญญาไม่พิจารณา จะไม่รู้ว่าขณะนั้นเป็นโลภะซึ่งเป็นอกุศล หรือว่าเป็นศรัทธาซึ่งเป็นกุศล

ในชีวิตประจำวันของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ จะพ้นไปจากโลภะไม่ได้เลย ขณะใดที่พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นโลภะสำหรับคฤหัสถ์ฉันใด บรรพชิตผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ฉันนั้น

กิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้น เมื่อขณะใดมีกำลังแรงกล้าก็เป็นอกุศลกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่มีกิเลส อกุศลกรรมทางกายทางวาจาก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย และเมื่อได้กระทำกรรมไปแล้ว แม้ว่าจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันกระทำกรรมนั้นๆ สำเร็จไปแล้ว ดับไปแล้วก็ตาม แต่การสะสมของกรรมที่สืบต่ออยู่ในจิตทุกๆ ขณะที่เกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ นั่นก็เป็น กัมมปัจจัย คือ เป็นสภาพธรรมที่ทำให้ผล คือ วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม ขณะใดเป็นวิบาก จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้โผฏฐัพพะเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ทุกคนอยากให้เห็นแต่สิ่งที่น่าพอใจ แม้เห็นแล้วเท่าไรๆ ก็ไม่พอ แต่แม้ว่าจะมีจักขุปสาทซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่อารมณ์ที่กระทบกับจักขุปสาท และปรากฏแก่จักขุวิญญาณนั้น ย่อมแล้วแต่กัมมปัจจัย เมื่ออกุศลกรรมเป็นปัจจัยก็ทำให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่น่าพอใจ ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจก็เป็นผลของกุศลกรรม ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เป็นผลของอกุศลกรรม ขณะนี้และขณะต่อไปจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ก็ย่อมแล้วแต่ว่ากุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะเป็นปัจจัยให้วิบากนั้นๆ เกิดขึ้นทางทวารใด

ปัจจัยใหญ่ๆ ที่ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นมี ๒๔ ปัจจัย กรรมเป็นปัจจัยให้วิบากเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมจึงเป็น

กัมมปัจจัย เป็นปัจจัยหนึ่งใน ๒๔ ปัจจัย ขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะนั้น เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกซึ่งเกิดขึ้นเพราะกัมมปัจจัย ไม่มีใครบันดาลให้เกิดขึ้นตามใจชอบได้ เช่น ขณะนี้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ใครจะไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยิน ได้บ้าง ในเมื่อเห็นเกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย และได้ยินก็เกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย

จิตและเจตสิกที่กำลังรู้อารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกัน วิบากจิตเป็นปัจจัยแก่วิบากเจตสิก และวิบากเจตสิกก็เป็นปัจจัยแก่วิบากจิต โดยเป็นวิปากปัจจัย คือ ต้องเกิดเป็นวิบาก เป็นอย่างอื่นไม่ได้ ทั้งจิตและเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นวิบากทั้งสองอย่าง และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงต่างก็เป็นวิปากปัจจัยของกันและกัน

รูปที่เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นผลของกรรม แต่ไม่ใช่วิบาก เพราะรูปไม่ใช่นามธรรม รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูปจึงไม่เป็นวิบาก วิบากต้องเป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้เท่านั้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ คือ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

เรื่องของอดีตกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นการกระทำที่สำเร็จแล้ว เสร็จสิ้นแล้วในอดีต แต่เป็นปัจจัย คือ ทำให้เกิด

วิบากจิตและเจตสิกในปัจจุบัน ฉะนั้น จึงควรที่จะได้พิจารณาให้
เข้าใจสภาพธรรมที่เป็นวิบากให้ละเอียดขึ้นว่า สภาพธรรมที่เป็น
วิบากนั้น ได้แก่ นามธรรม คือ จิต เจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะ
กรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัย

โดยทั่วไป เมื่อประสบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักจะ
พูดกันว่าเป็นกรรมของคนนั้น ซึ่งถ้าจะให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ ก็ควร
จะพูดว่าเป็นผลของกรรมที่บุคคลนั้นได้กระทำแล้ว ซึ่งจะทำให้
เข้าใจชัดเจนขึ้นว่าขณะใดเป็นผลของกรรม และขณะใดเป็นกรรม
เพราะถ้าพูดกันสั้นๆ ว่าเป็นกรรมของคนนั้น ผู้ซึ่งไม่คุ้นเคยกับ
เหตุของผลของสภาพธรรม ก็อาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อนผิดไปได้
โดยอาจจะถือเอาวิบากนั่นเองเป็นกรรม

เมื่อได้ศึกษาและเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมอัน
กรรมกิเลสสังขมวิบาก ก็จะทำให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลาย
ตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น คือ ถ้าปราศจากทวาร ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ ซึ่งเป็นทางรับรู้อารมณ์ต่างๆ ก็ย่อมจะไม่มีวิบากจิตใน
ชีวิตประจำวันเกิดขึ้นรับผลของกรรม ขณะที่เห็นเป็นวิบากเป็น
ผลของกรรม แม้ว่าไม่ได้ประสบอุบัติเหตุ หรือได้ลาภยศอื่นใด
ก็ตาม ขณะได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นปกติ
ในชีวิตประจำวันนั้น เป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วทั้งสิ้น
วิบากจิตไม่ใช่เฉพาะขณะเจ็บไข้ได้ป่วย ได้ลาภหรือเสื่อมลาภ
ได้ยศหรือเสื่อมยศเท่านั้น และสติสามารถระลึกภูมิจิตที่

เป็นวิบากได้ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ
ในชีวิตประจำวัน

วิบากจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นผลของกัมมปัจจัยที่ได้กระทำแล้ว
ซึ่งยากแก่การที่จะรู้ว่า วิบากจิตที่เกิดขึ้นแต่ละทวารนั้นเป็นผล
ของอดีตกรรมอะไร เช่น วิบากจิตที่ได้ยินเสียงเด็กเล่นฟุตบอล
นั้น เป็นผลของอดีตกรรมอะไร **เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่รู้
ได้ยาก เพราะเป็นอนิจนัตย คือ เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด** กรรม
ที่ได้กระทำแล้วเป็นเหตุในอดีต ซึ่งแม้จะได้กระทำมานานแล้วใน
สังสารวัฏฏ์ก็ยังมีปัจจัยให้เกิดวิบากจิตได้ ฉะนั้น ถ้าใครคิด
เดาว่าเห็นสิ่งนี้เป็นผลของกรรมอะไร ได้ยินเสียงนั้นเป็นผลของ
กรรมอะไร ก็จะไม่พ้นจากความไม่รู้และวุ่นวายใจ เพราะคิดเดา
ในสิ่งซึ่งไม่อาจมีปัญญาขั้นที่จะรู้จริงได้ แต่วิบากซึ่งเป็นผลของ
กรรม ก็กำลังมีปรากฏให้รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สภาพของจิตประเภทที่ ๑ คือ
สราดจิต สติเกิดขึ้น ระลึกฐสภาพจิตที่ประกอบด้วยราคะ ความ
ยินดีพอใจติดข้อง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติธรรมดา เมื่อสติปัฏฐาน
ไม่เกิด ก็จะไม่รู้เลยว่า เมื่อเห็นสิ่งใด โลภมูลจิตซึ่งเป็นจิตที่ยินดี
พอใจสิ่งที่เห็นนั้นก็เกิดสืบต่ออย่างรวดเร็ว การที่จะดับกิเลสได้
นั้น ปัญญาจะต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติ
ตามความเป็นจริง คือ ฐสภาพที่ต่างกันของวิบากจิต ซึ่งเป็นผล
ของอดีตกรรม และกุศลจิต อกุศลจิต ซึ่งเป็นกิเลสหรือกรรม

ปัจจุบันอันจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตในอนาคต ฉะนั้น การรู้ลักษณะของวิบากจิตนั้นจึงไม่ใช่รู้เพียงหยาบๆ เมื่อมีอุบัติเหตุ มีโรคภัยไข้เจ็บ มีลาภหรือเสื่อมลาภ ใต้ยศหรือเสื่อมยศ แต่ต้องรู้ว่าวิบากจิต คือ ขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ในชีวิตประจำวัน

เมื่อรู้ว่าวิบากจิตที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลของกรรมของตนเองแล้ว จะโกรธหรือโทษคนอื่นใหม่ว่าผู้หนึ่งผู้นี้ทำให้เป็นอย่างนี้

ในพระไตรปิฎก มีเหตุการณ์ในชีวิตของคนที่ได้รับวิบากต่างๆ กันตามยุคสมัยนั้น สมัยนี้ก็มีเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแต่ละบุคคลย่อมได้รับวิบาก คือ ผลของอดีตกรรมโดยไม่คาดคิดว่าจะจะเป็นลักษณะใด เช่น ตึกทิ้งหลังพังลงมาทับเจ้าของบ้านตาย ไม่ต้องอาศัยลูกระเบิด ไม่ต้องถูกคนอื่นยิงหรือทำร้าย แต่อดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้ได้รับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ฉะนั้น จึงไม่ควรโกรธหรือโทษผู้อื่น แต่ควรที่สติจะระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นวิบากจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ จึงจะรู้ว่าขณะนั้นเป็นผลของอดีตกรรม ไม่ใช่ขณะที่เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือ กุศล ซึ่งเป็นเหตุปัจจุบันที่จะให้เกิดผลในอนาคต

ทั้งวัตถุภายนอกและทั้งรูปกายที่ปรากฏให้เห็นว่าสูง ต่ำ ดำ ขาว ต่างๆ นั้น ก็ปรากฏชั่วขณะที่กระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น

ถ้าไม่มีตาหรือไม่เห็น ก็จะไม่นึกถึงรูปร่างสัณฐาน สูง ต่ำ ดำ ขาวซึ่งยึดถือว่าเป็นร่างกายของเราเลย

ฉะนั้น รูปร่างกายของตนเองและวัตถุภายนอกทั้งหมด ตามความจริงนั้นไม่ใช่ของใครเลย เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏชั่วขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วดับไปอย่างรวดเร็วเท่านั้นเอง

เสียงที่ปรากฏเมื่อกระทบหูก็เช่นเดียวกัน เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏเมื่อกระทบหูแล้วก็ดับไปหมด ไม่ใช่ของใครเลยทั้งสิ้น การระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง จะทำให้ละคลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ชั่วขณะที่เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง ได้กลิ่นครั้งหนึ่ง ลิ้มรสครั้งหนึ่ง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสครั้งหนึ่ง หรือคิดนึกต่างๆ นั้นเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นสติปัญญา ให้ปัญญาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นตามความเป็นจริงได้ว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนใด ๆ เลย

ลองพิจารณาดูทรัพย์สินสมบัติที่เข้าใจว่ามีมากนั้น ถ้าไม่เห็นทรัพย์สินสมบัตินั้นเลย ก็เพียงแต่คิดเท่านั้นว่ามีทรัพย์สินสมบัติต่างๆ มาก แต่เมื่อไม่เห็น ไม่ได้กระทบสัมผัสทรัพย์สินสมบัตินั้นๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรจากทรัพย์สินสมบัตินั้นๆ ไหม เมื่อรู้ลักษณะของสภาพปรมาัตถธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ แล้ว

ก็รู้ว่าทุกคนเสมอกัน คือ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นขณะใดก็เห็นสิ่งที่ปรากฏแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณและสิ่งที่ปรากฏให้เห็น จึงไม่ใช่สมบัติของใครทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงไม่ควรยึดถือสิ่งใดว่าเป็นเราหรือของเรา ทุกคนเท่ากันโดยสภาพที่เป็นปรมาตถธรรมเหมือนกัน แต่กิเลสที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นเรา หรือของเรา นั้นย่อมต่างกัน

ท่านที่เคยยินดีในทรัพย์สมบัติมากน้อยของท่านนั้น เริ่มรู้สึกหรือยังว่าท่านไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ เลย เพราะจักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ถ้าจักขุวิญญาณไม่เกิดขึ้นทรัพย์สมบัติของท่านอยู่ที่ไหน เมื่อทรัพย์สมบัติเป็นเพียงสิ่งที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นชั่วขณะ แล้วจะยึดถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติของท่านได้อย่างไร ในเมื่อสิ่งที่ปรากฏนั้นไม่สามารถจะเข้ามาสู่ตัวของท่านได้เลย เพียงสามารถปรากฏเมื่อกระทบจักขุทวารหรือจักขุปสาทเท่านั้น

เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน มีเพียงชั่วขณะที่กระทบสัมผัสเท่านั้น จึงไม่ควรที่จะยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเราหรือว่าเป็นของเรา

ถึงแม้ว่าทุกท่านอยากจะมีทรัพย์สมบัติมากๆ ให้เท่าๆ กัน ให้เหมือนๆ กัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น ผลที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดจากเหตุในอดีต ฉะนั้น จึงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร

วิบาก คือ ผลของกรรมในขณะที่เพียงเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถพยากรณ์ได้ว่า ขณะที่เห็น หรือได้ยิน เป็นต้น แต่ละวาระนั้นเป็นผลของกรรมอะไร

ข้อความในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ อปัณณกวรรคที่ ๓ อจินติตตสูตร ข้อ ๗๗ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เตือดร้อน อจินไตย ๔ ประการเป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ๑ ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้แล ไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เตือดร้อน

ขณะนี้กำลังเห็นเป็นวิบากจิตทางตา สติสามารถระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรม คือ นามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้และ รูปธรรม คือ สิ่งที่กำลังปรากฏเท่านั้น จะรู้เกินไปจนกระทั่งว่าที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้เป็นผลของอดีตกรรมอะไรในชาติไหน ย่อมไม่สามารถที่จะรู้ได้ แต่ในขณะที่กำลังเห็นนั้นสติปัญญาสามารถระลึกได้และปัญญาสามารถรู้ชัดได้ว่า ขณะที่เห็นซึ่งเป็นวิบากนั้นไม่ใช่ขณะที่พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นต่อจากขณะที่เห็น

อนึ่ง จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติ วิจิตรตามสมควรด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม วิจิตร คือ ต่าง ๆ กันไปตามสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เป็นการสั่งสมของแต่ละบุคคล ฉะนั้น ที่จะให้ทุกคนมีความ คิดอย่างเดียวกัน นับถือลัทธิศาสนาเดียวกัน จึงเป็นสิ่งที่เป็นไป ไม่ได้เลย เพราะแม้รูปร่างกายก็ไม่เหมือนกัน ความคิดนี้ก็ ย่อมไม่เหมือนกัน ความเห็น ความเชื่อต่าง ๆ ก็ย่อมไม่เหมือนกัน แม้ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงปรินิพพาน พระผู้มีพระภาค เองก็ไม่ทรงสามารถโปรดให้บุคคลทั้งหลายมีความเห็นถูกต้อง ได้ ทุกคน ผู้ที่สั่งสมเหตุปัจจัยมาแล้ว มีโอกาสที่วิบากจิตและกุศลจิต จะเกิดขึ้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้พิจารณาพระธรรมซึ่ง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เมื่อได้ยินได้ฟังแล้ว ก็ควรจะพิจารณาใคร่ครวญ สอบสวน ให้รอบคอบละเอียดขึ้น และอบรมเจริญปัญญา จนสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรง ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้

ความเห็นผิดนั้นไม่ได้มีแต่ในลัทธิอื่น แม้ผู้ที่นับถือพระพุทธ ศาสนาก็ประพฤติปฏิบัติต่างๆ กัน ตามความคิดความเข้าใจซึ่ง สะสมมาต่างๆ กัน ในสมัยหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ภิกษุ ชาววัชชีผู้เป็นต้นเหตุให้กระทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ นั้น ก็ได้ ตั้งนิกายต่างๆ ตามความเห็นของตน เช่น นิกายหนึ่งมีความเห็น ว่า ผู้ใดก็ตามที่จะบรรลุมรรคผล รู้แจ้งนิพพาน ต้องเปล่งวาจาว่า

ทุกข์หนอๆ^๑ การเข้าใจหนทางประพฤติปฏิบัติผิดพลาดคลาดเคลื่อนนั้น มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ฉะนั้น สมัยนี้ทุกท่านจึงจะต้องศึกษาและพิจารณาโดยละเอียด เพราะผู้ที่แจ้จะรู้แจ้จะอริยสังจธรรมสมัยนี้ไม่ใช่อุคฆฏิตัญญบุคคล หรือวิบัญญัติัญญบุคคล แต่ผู้ที่แจ้จะรู้แจ้จะอริยสังจธรรมในสมัยนี้ได้ นั้น ย่อมเป็นเนยยบุคคล และผู้ที่ไม่สามารถแจ้จะรู้แจ้จะอริยสังจธรรมได้ แม้ว่าจะได้ฟังธรรมมาก อ่านธรรมมาก สนทนาธรรมมาก กล่าวธรรมมาก ก็เป็นปทปรมบุคคล

ฉะนั้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณาแสดงโดยตลอด ๔๕ พรรษานั้น ก็เพื่อทรงอนุเคราะห์ผู้ที่เป็นเนยยบุคคลและปทปรมบุคคล ทุกท่านจึงต้องศึกษาให้รู้จริง ๆ ว่า การรู้แจ้จะอริยสังจธรรมนั้น คือ รู้อะไร และหนทางที่จะรู้ การเกิดขึ้นและดับไปของธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ได้จริง ๆ นั้นต้องอบรมเจริญอย่างไร จึงจะเป็นผู้ที่เข้าใจประโยชน์อย่างแท้จริงของการศึกษาว่า เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงพระมหากรุณาแสดงไว้โดยละเอียด แม้แต่ลักษณะของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้ว และจิตซึ่งกำลังเห็นก็เป็นสติปัญญา เป็นสภาพธรรมที่ปัญญาสามารถจะอบรม

๑ นิตานกถา กถาวัตตูปกรณัฐฐกถา

เจริญขึ้นจนประจักษ์แจ้งสภาพที่เป็นอนัตตา เกิดขึ้นและดับไปใน
ชีวิตประจำวัน ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดๆ เลย

คำถามทบทวน

๑. กัมมปัจจัยคืออะไร
๒. วิปากปัจจัยคืออะไร
๓. รูปซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นวิปากใช่ไหมเพราะ
อะไร

บทที่ ๘

อรรถของจิต ๔ ประการ คือ

๑. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์

๒. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถ
แห่งชวนวิถิ

๓. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมอันกรรม กิเลส
สังสมวิบาก

๔. หนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติ
วิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

วิจิตร คือ ต่างๆ ไม่เหมือนกัน และที่วิจิตร คือ ต่างๆ กัน
นั้นโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

ต้องมีเหตุที่ทำให้จิตต่างกัน ฉะนั้น อะไรเป็นเหตุให้จิตต่างกัน
จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเจตสิกเป็น
ปัจจัยปรุงแต่ง เจตสิกเป็นปรมาัตถธรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิด
พร้อมจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับ
จิต ฉะนั้น เจตสิกซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมที่เกิดกับจิตนั่นเอง
ทำให้จิตต่างๆ กันไป

จิตของแต่ละท่านต่างกันมากตามทีละสมมาในอดีต จึงเป็นเหตุให้ผล คือ วิบากในปัจจุบันนี้ต่างกัน ไม่ว่าจะมียศ บุคคล มากน้อยสักเท่าไรในโลก ก็ย่อมต่างกันไปตามกรรม ตามความ วิจิตรของเหตุ ตั้งแต่รูปร่างหน้าตา จนกระทั่งถึงการได้ลาภ เสื่อม ลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา ซึ่งล้วนแต่เป็น ผลซึ่งเกิดจากเหตุในอดีตที่ต่างกัน เหตุในอดีตทำให้ผลในปัจจุบัน ต่างกันตั้งแต่เกิดจนสิ้นชีวิต ไม่มีใครรู้ว่าแต่ละคนจะจากโลกนี้ ไปวันไหน เวลาใด โดยอาการอย่างไร นอกบ้านหรือในบ้าน บนบก ในน้ำ หรือกลางอากาศ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บ หรืออุบัติเหตุ อย่างไรก็ดี ก็ไม่มีใครสามารถจะรู้ได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรมที่ ได้กระทำแล้ว และไม่ใช้วิบากในปัจจุบันเท่านั้นที่ต่างกัน แม้เหตุ คือ ความวิจิตรของจิตซึ่งเป็นเหตุในปัจจุบันชาตินี้ก็ยิ่งต่าง กันอีก จึงทำให้วิบาก คือ ผลข้างหน้าที่จะเกิดขึ้นนั้นต่าง กันออกไปอีกด้วย

ความวิจิตร คือ ความต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด ตาม สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงควรเข้าใจ ความหมายของสัมปยุตตธรรม ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิต ปรมัตถ์ ๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ จิตและเจตสิกเป็นสภาพธรรมซึ่งเกิดร่วมกันพร้อมกัน ปราศจากกันไม่ได้ แยกกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกันแล้ว ก็ดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน เกิดที่รูปเดียวกัน (ใน ภูมิที่มีขั้น ๕) นั่นคือลักษณะที่เป็นสัมปยุตตธรรม

ในอัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า จริงอยู่เมื่อ รูปธรรมและอรูปธรรมเกิดร่วมกัน รูปย่อมเกิดร่วมกับอรูป แต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน อรูปก็เหมือนกัน คือ เกิดร่วมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน และรูปก็เกิดร่วมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน ส่วนอรูปโดยนิยามที่เดียวเกิดร่วมกับอรูป เกี่ยวข้องและสัมปยุตต์กันทีเดียว

ที่ทรงแสดงลักษณะของสัมปยุตตธรรมไว้โดยละเอียดก็เพื่อให้ ประจักษ์ชัดจริงๆ ว่า นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมนั่นเอง ขณะที่ ศึกษาและฟังพระธรรมนั้น เป็นสังขารชั้นที่ค่อยๆ ประชุมแต่ง สติปัญญา จนกว่าสติปัญญาจะเกิด ระลึกพิจารณารู้ลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ จนกว่าลักษณะของ นามธรรมและรูปธรรมจะปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกัน ไม่สัมปยุตต์กัน แม้ว่าจะเกิดร่วมกัน

ฉะนั้น สัมปยุตตธรรมจึงเป็นลักษณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดดับร่วมกันและรู้อารมณ์เดียวกัน

นี่เป็นความต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม เหตุเพราะว่า รูปธรรมเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันจริง แต่รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ รูปไม่รู้อารมณ์เลย รูปทุกรูปที่เกิดร่วมกันจึงไม่เป็นสัมปยุตตธรรม เพราะสภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมนั้นต้องเป็นสภาพธรรม ที่ร่วมกันสนิท โดยเป็นนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ที่เกิดพร้อมกัน รู้ อารมณ์เดียวกัน ดับพร้อมกัน และเกิดดับที่เดียวกัน

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท แต่ว่าจิตดวงหนึ่ง ๆ ไม่ได้ประกอบด้วยเจตสิกพร้อมกันทั้ง ๕๒ ประเภท จึงทำให้จิตต่าง ๆ กันไปตามเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยมากน้อยต่าง ๆ กันตามจำนวนและประเภทของจิตเหล่านั้น จิต ๘๙ ดวง ซึ่งต่างกันนั้น จำแนกออกเป็นประเภทของชาติ คือ สภาพของจิตที่เกิดขึ้นนั้นต่างกันเป็น ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ ในวันหนึ่ง ๆ นั้น มีกุศลจิตบ้าง อกุศลจิตบ้าง วิบากจิตบ้าง และกิริยาจิตบ้าง จิตซึ่งจำแนกเป็นชาติต่าง ๆ นั้นเป็นไปตามสภาพของจิต ไม่ใช่เป็นชาติชั้นวรรณะ เช่น ชาติไทย จีน แขก แต่สภาพจิตที่เป็นกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตนั้นก็เป็อกุศล และจิตที่เป็นอกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร จะเป็นสมณะพราหมณ์ ชาติ ชั้น วรรณะ ผิพรรณใด จิตที่เป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศล เปลี่ยนสภาพไม่ได้ นี่คือสภาพของปรมาตตธรรม เมื่อจิตประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เป็นอกุศล จิตจึงเป็นอกุศล เมื่อจิตประกอบด้วยโสภณเจตสิก จิตจึงเป็นกุศล หรือกุศลวิบาก หรือโสภณกิริยาตามชาติของจิต

ในอัญญาสาลินี จิตตูปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า ก็แลพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงจำแนกธรรมเป็นแผนก ๆ แล้ว ทรงยกบัญญัติ

ขึ้นตรัส ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก น้ำหรือน้ำมันหลายชนิดที่ใส่ลงไปกววนในภาชนะเดียวกันตลอดวัน เมื่อมองดู ดมกลิ่น หรือ ลิ้มรส ก็อาจรู้ได้ว่าต่างกันเพราะสี กลิ่น และรสต่างกัน แม้จะเป็นได้ถึงอย่างนั้น การเช่นนั้นท่านก็พูดว่าทำได้ยาก แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงจำแนกธรรม คือ จิตและเจตสิกซึ่งรู้ อารมณ์เดียวกัน เช่น รูปารมณ์เดียวกัน เหล่านี้ออกเป็นแผนกๆ แล้วยกบัญญัติขึ้นตรัส ชื่อว่า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งนัก

นามธรรมเป็นสภาพที่ละเอียดยิ่งกว่ารูปที่ละเอียด แต่แม้กระนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงจำแนกลักษณะของนามธรรมแต่ละชนิดไว้โดยลักษณะที่ปรากฏ โดยกิจ (รส) โดยอาการที่ปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และโดยเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน) ให้เกิดนามธรรมประเภทนั้นๆ

จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ ในอัญญาสาลินี จิตตูปปาท กัณฑ์ กล่าวว่า จิตเป็นภุมิ คือ เป็นที่เกิดของสัมปยุตตธรรม เช่น ความรู้สึกเป็นสุข ถ้าไม่มีจิต ความรู้สึกเป็นสุขก็จะมีไม่ได้ เพราะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่เกิดของความรู้สึกเป็นสุข แต่ขณะใดที่สุข เวทนาเกิด ขณะนั้นจิตเป็นภุมิ เป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่อาศัยของสุข เวทนาที่เกิดกับจิตนั้น ฉะนั้น จิตจึงเป็นภุมิเป็นที่อยู่อาศัยของสัมปยุตตธรรม คือ สุขเวทนา และเจตสิกอื่นๆ

จิตจำแนกออกโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลจิต กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ไม่ว่าจะกล่าวถึงจิตอะไร จำเป็นที่จะต้องรู้ว่า

จิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร คือ เป็นอกุศล หรือกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา สำหรับวิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรมนั้น **เมื่อกรรมมี ๒ ประเภท คือ กุศลกรรม ๑ อกุศลกรรม ๑ วิบากจิตจึงมี ๒ ประเภท คือ กุศลวิบากจิต ๑ และอกุศลวิบากจิต ๑**

เมื่อกล่าวถึงจิตซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรมนั้นต้องใช้คำว่าอกุศลวิบากจิต อย่างกล่าวอย่างสั้นๆ ว่าอกุศล เพราะอกุศลวิบากจิตเป็นผลของอกุศลกรรม และกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรม กุศลวิบากจิตไม่ใช่กุศลจิต อกุศลวิบากจิตไม่ใช่อกุศลจิต และจิตอีกประเภทหนึ่ง คือ กิริยาจิตนั้นไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นซึ่งไม่ใช่กัมมปัจจัย กิริยาจิตไม่เป็นเหตุที่จะทำให้เกิดวิบากใดๆ เลย กิริยาจิตส่วนมากเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ พระอรหันต์ดับอกุศลกรรมและกุศลกรรมหมดสิ้น จึงยังคงมีแต่วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกิริยาจิตเท่านั้น

นอกจากทรงแสดงสภาพของจิตและเจตสิกโดย **ชาติ ๔** คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แล้ว พระผู้มีพระภาคยังทรงจำแนกธรรมโดยนัยอื่น คือ โดยธรรมหมวด ๓ ได้แก่

กุสลา ธรรมา	ธรรมที่เป็นกุศล ๑
อกุสลา ธรรมา	ธรรมที่เป็นอกุศล ๑
อพฺยากตา ธรรมา	ธรรมที่เป็นอัพฺยากตะ ๑

อัพยากตธรรม คือ **ปรมัตถธรรม**ใด ๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่ **กุศลธรรม**และ**อกุศลธรรม** ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิก โดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอัพยากตธรรม ก็ได้แก่ วิบากจิต และวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรมนั้น

กุศลจิตและเจตสิก	เป็น	กุศลธรรม
อกุศลจิตและเจตสิก	เป็น	อกุศลธรรม
วิบากจิตและเจตสิก	เป็น	อัพยากตธรรม
กิริยาจิตและเจตสิก	เป็น	อัพยากตธรรม
รูปทุกรูป	เป็น	อัพยากตธรรม
นิพพาน	เป็น	อัพยากตธรรม

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับนามได้ไหม
๒. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับรูปได้ไหม
๓. สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นกุศลธรรม หรืออัปยาคธรรม เพราะเหตุใด
๔. จิตเห็นเป็นกุศลธรรม หรืออกุศลธรรม หรืออัปยาคธรรม เพราะเหตุใด
๕. นิพพานเป็นกุศลธรรมใช่ไหม
๖. จิตประเภทใดไม่มีชาติ
๗. จิตเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร ขณะไหน
๘. จิตดวงหนึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมกับจิตอีกดวงหนึ่งได้ไหม
๙. อกุศลธรรมเป็นสัมปยุตตธรรมกับกุศลธรรมได้ไหม
๑๐. นิพพานเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร

บทที่ ๙

จิต ๘๘ ดวงซึ่งต่างกันนั้น จำแนกโดยประเภทของภุมิ คือ ระดับชั้นของจิตเป็น ๔ ภุมิ คือ

- กามาวจรภุมิ ๑
- รูปาวจรภุมิ ๑
- อรุฬาวจรภุมิ ๑
- โลกุตตรภุมิ ๑

จิตที่เป็นกามาวจรภุมิ ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง ใน อัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของกามาวจรจิต ๔ นัย มีข้อความว่า

นัยที่ ๑ บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิต อันนับเนื่องในกามาวจร ธรรมทั้งหลาย คือ เป็นจิตที่อยู่ในชั้นของกาม (คำเต็ม คือ กามาวจร แต่ตัดบทหลังออกเหลือเพียงกามเท่านั้นได้) โดย ท่องเที่ยวอยู่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึง เป็นจิตชั้นกาม เป็นกามาวจรจิต

ทุกขณะในชีวิตประจำวันเป็นกามาวจรจิต เมื่อไม่ใช่จิตระดับอื่น ที่ละเอียดกว่า ประณีตกว่าชั้นกาม เมื่อใดที่อบรมเจริญกุศลจิต ที่สงบขึ้นโดยมีรูปเป็นอารมณ์ จนจิตสงบมั่นคงขึ้นถึงขั้นอัปปนา

สมาธิ เป็นฌานจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์ ขณะนั้นก็ป็นรูปาวจรภูมิ หรือรูปาวจรจิต พ้นจากระดับของกาม และเมื่อจิตสงบมั่นคงกว่านั้นอีก โดยเป็นจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ที่พ้นจากรูป ก็เป็นอรูปาวจรจิต และจิตที่ละเอียดประณีตกว่าอรูปาวจรจิต คือ โลกุตตรจิต ซึ่งประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน จึงเป็นโลกุตตรภูมิ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันโดยภูมิ คือ จิต ๘๙ ดวง จำแนกเป็น

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรูปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

ขณะที่ไม่ใช่รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต ขณะนั้น ต้องเป็นกามาวจรจิต

ชื่อว่า “กาม” เพราะอรรถว่า อันสัตว์ใคร่ กามมี ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม ๑ วัตตุกาม ๑

กิเลสกาม ได้แก่ ฉันทราคะ คือ โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจติดข้องในอารมณ์

วัตตุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดี ความพอใจ ความปรารถนา ฉะนั้น วัตตุกาม ได้แก่ วัฏฏะ ซึ่งเป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ ทั้งกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เพราะ

ไม่พ้นจากการเป็นวัตถุที่ยินดีพอใจของกิเลสตาม ครอบงำที่ยัง
 ครอบงำไม่ได้ก็ยังมีวัตถุตาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจ
 ของกิเลสตาม

ตามจริงจิตที่ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 นั้นเหนียวแน่นมาก แม้ว่ารูปจะปรากฏเพียงชั่วขณะ ที่เล็กน้อย
 เหลือเกิน คือ ชั่วขณะที่กระทบจักขุปสาท คือ ตา เสียงก็
 ปรากฏเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยเหลือเกิน คือ ชั่วขณะที่กระทบ
 กับโสตปสาท กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ล้วน
 เป็นปริตตธรรม คือ เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเพียงเล็กน้อย
 แล้วก็ดับไป แต่จิตที่ยินดีพอใจติดข้องในปริตตธรรมนั้นอยู่เสมอ
 เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของปริตตธรรมนั้น ๆ จึง
 ดูเสมือนไม่ดับไป

ความเพติดเพลนที่ยินดีพอใจในกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะไม่หมดสิ้น แม้ว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 นั้น ๆ จะดับไปแล้ว แต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอื่น ๆ
 ก็เกิดสืบต่อ ทำให้เกิดความหลงติดที่ยินดีพอใจในรูป เสียง ฯลฯ
 สืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ เมื่อเห็นรูปใดก็ตามซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจแล้ว ก็
 อยากจะเห็นอีกบ่อย ๆ เมื่อได้ยินเสียงที่ยินดีพอใจแล้วก็อยากได้ยิน
 เสียงนั้นอีก กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน เมื่อบริโภครสใดที่
 ยินดีพอใจแล้วก็อยากบริโภครสนั้นซ้ำ ๆ อีก ความที่ยินดีพอใจติดข้อง

ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน
 ข้าแล้วข้าอีกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นเอง

เมื่อชอบสิ่งใดก็อยากจะเห็นสิ่งนั้นอยู่ตลอดเวลาได้ใหม่ ไม่ได้
 เพราะสังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา เมื่อ
 รสอร่อยเกิดขึ้นปรากฏ ความพอใจก็อาศัยลิ้นเกิดขึ้น ขณะนั้น
 ความพอใจทางตา หู จมูก กายไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดความพอใจ
 ในกลิ่นที่ปรากฏ ขณะนั้นความพอใจทางตา หู ลิ้น กาย ก็
 ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นที่ละขณะเท่านั้น จะมีจิต ๒ ดวงเกิด
 ขึ้นพร้อมกันไม่ได้เลย ทุกคนพอใจในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏสลับกัน
 ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง
 ทางใจบ้าง ไม่ใช่พอใจเฉพาะในสีเดียว เสียงเดียว กลิ่นเดียว
 รสเดียว และโผฏฐัพพะเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความพอใจใน
 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสะสมสืบต่ออยู่เรื่อยๆ ตั้งแต่อดีต
 ปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

ฉะนั้น กามาวจรจิต คือ จิตชั้นกามที่ท่องเที่ยวไปในรูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ยินดีพอใจในรูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ บางท่านก็บอกว่าทำบุญแล้วอยากจะได้ในสวรรค์
 สวรรค์ก็ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่เป็นกาม
 อารมณ์ที่ประณีตกว่ากามอารมณ์ในโลกมนุษย์

ฉะนั้น ตั้งแต่เกิดจนตาย ขณะใดที่จิตสงบไม่ถึงขั้นอัปนาสมาธิ คือ ไม่เป็นฌานจิต และไม่เป็นโลกุตตรจิต ขณะนั้นก็เป็นการวจรจิต ขณะหลับและตื่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึกต่างๆ นั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย แต่เป็นจิตชั้นกาม คือ กามาวจรจิตทั้งสิ้น

ผู้ที่ไม่ใช่พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้น ยังมีความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แสดงว่าความพอใจในกามอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นละได้ยากเพียงใด และถึงแม้ว่าจะอบรมเจริญความสงบถึงขั้นฌานจิต และเกิดในพรหมโลก ก็ยังละความยินดี พอดีพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่ได้ เป็นสมุจเฉท เมื่อยังไม่ใช่พระอนาคามีบุคคล ก็ยังต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ เป็นผู้ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทกิเลส และจะต้องเข้าใจสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ตามเหตุผล จึงจะสามารถอบรมเจริญปัญญาที่ดับกิเลสได้จริงๆ เป็นสมุจเฉท

บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิตอันนับเนื่องในกามาวจรธรรม ข้อความในอัฐสุตตานิแสดงว่า ภูมิของกามาวจรธรรมนั้น เบื้องต่ำตั้งแต่อเวจันรทชั้นมา เบื้องบนตั้งแต่เทวดาชั้นปรนิมมิตตวัตตติลงมา ภูมิเหล่านี้เป็นภูมิของกามอารมณ์ทั้งหมด

ส่วนคำว่า “วัตถุกาม” นั้นมีความหมายกว้างกว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เพราะไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมใดทั้งสิ้น เมื่อเป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจก็เป็นวัตถุกาม เมื่อเกิดเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิ รูปพรหมภูมินั้นก็เป็นวัตถุกาม คือเป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของรูปพรหมบุคคลนั้น ผู้ที่เกิดในอรูปพรหมภูมิ อรูปพรหมภูมิก็นับเป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของอรูปพรหมบุคคลนั้นได้ โลกเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจ ติดข้องในอารมณ์ทุกอย่าง นอกจากโลกุตตรธรรมเท่านั้น ฉะนั้น นอกจากโลกุตตรธรรมแล้ว ธรรมอื่นๆ จึงเป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้ง เป็นที่ยินดีพอใจของโลกะได้

ความหมายของกามาวจรจิตนัยที่ ๑ คือ เป็นจิตชั้นกาม ไม่พ้นไปจากกาม

นัยที่ ๒ เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้น

นัยที่ ๓ ชื่อว่า กามาวจรจิต เพราะว่าย่อมท่องเที่ยวไปด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ย่อมท่องเที่ยวไปในจิตนั้นๆ ด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ แม้เพราะเหตุนี้ๆ ชื่อว่า กามาวจร

ถ้าจะให้เข้าใจง่าย ก็คือ จิตใดก็ตามที่เกี่ยวข้องเนื่องเป็นไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจร

ถาม พระอรหันต์มีกามาวจรจิตไหม

ตอบ มี เมื่อพระอรหันต์เห็นรูปารมณฺ์ที่ปรากฏทางตา รูปารมณฺ์ที่เป็นกามารมณฺ์ จิตเห็นจึงเป็นกามาวจรจิต ไม่ว่าจะเป็นจิตของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือจิตของบุคคลใดขณะใดๆ ก็ตามที่มีกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณฺ์ จิตนั้นเป็นกามาวจรจิต

หน้ที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง จิตใดยอมยังปฏิสนธิให้ท่องเที่ยวไปในกาม กล่าวคือ กามภพ (อบายภูมิ ๔ มนุขย์ ๑ สวรรค์ ๖) เหตุ นั้น จิตนั้นชื่อว่า กามาวจร

ทุกท่านที่อยู่ในโลกมนุขย์นี้ เพราะกามาวจรจิตทำให้กามปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภูมิมนุขย์ ซึ่งเป็นกามภูมิ

ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนจิตสงบถึงขั้นอัปปนาสมาธิเป็นรูปฌานจิต หรืออรูปรูปฌานจิต ถ้าฌานจิตไม่เสื่อม และฌานจิตเกิดก่อนจตุตถจิต ฌานกุศลจิตนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้ แต่เป็นปัจจัยให้เกิดในรูปพรหมภูมิ หรือในอรูปรูปพรหมภูมิตามชั้นของฌานนั้นๆ การเกิดเป็นมนุขย์เป็นผลของกามาวจรกุศล คือ ทาน คีล การอบรมเจริญสมถภาวนา การอบรมเจริญสติปัฏฐานซึ่งยังไม่พ้นไปจากกาม ฉะนั้น จึงทำให้ปฏิสนธิในกามภูมิ

คำว่า “ภูมิ” มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงจิตซึ่งเป็นภูมิของสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน ๑

และหมายถึง “โอกาส” คือ สถานที่เกิดของสัตว์โลก ๑ โลก
มนุษย์เป็นภุมิ คือ สถานที่เกิดภุมิ ๑ ในที่เกิดทั้งหมด ๓๑ ภุมิ

เมื่อจิตต่างกันเป็นประเภทๆ และจิตแต่ละประเภทนั้นก็วิจิตร
ต่างกันมาก ภุมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลกก็ต้องต่างกันไป ไม่ใช่
มีแต่มนุสสภุมิ คือ โลกนี้โลกเดียว และแม้ว่าจะเป็นการมัจจุรกุศล
กำลังของศรัทธา ปัญญา และสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลาย
ที่เกิดร่วมด้วยในขณะนั้นก็วิจิตรต่างกันมาก จึงจำแนกให้ได้รับผล
คือ เกิดในสุคติภุมิต่างๆ ไม่ใช่แต่ในภุมิมนุษย์เท่านั้น

สำหรับอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน ขณะที่ทำอกุศลกรรมอย่าง
ใดอย่างหนึ่งนั้น ถ้าสังเกตจะรู้ความแตกต่างกันของอกุศลกรรม
ว่าหนักเบาด้วยอกุศลธรรมเพียงไร บางครั้งก็ประกอบด้วย
ความพยายามมาก บางครั้งก็ไม่ได้ประกอบด้วยความพยายาม
รุนแรง บางครั้งก็ขาดความเพียร ไม่ได้มีวิริยะอุตสาหะที่จะทำร้าย
เบียดเบียน แต่เป็นการกระทำซึ่งประกอบด้วยเจตนาเพียงเล็กน้อย
และสัตว์เล็กๆ นั้นก็ตายลง เมื่อแต่ละกรรมที่ได้กระทำไปนั้น
ประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกชั้นต่างๆ อกุศลกรรม
นั้นๆ ก็เป็นปัจจัยจำแนกให้อกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิ คือ
เกิดในอบายภุมิต่างๆ ๔ ภุมิ

เมื่ออกุศลกรรมและอกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุที่จะให้เกิดผลวิจิตร
ต่างๆ กัน ภุมิซึ่งเป็นที่เกิดที่เหมาะสมที่ควรแก่กรรมนั้นๆ ก็ย่อม
ต้องมีมาก ไม่ได้มีแต่เฉพาะมนุสสภุมิแห่งเดียวเท่านั้น

คำว่า “ภูมิ” หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกนั้นมีทั้งหมด ๓๑ ภูมิ ตามระดับชั้นของจิต คือ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปพรหม ๑๖ ภูมิ อรูปพรหม ๔ ภูมิ รวมโอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ คือ ๓๑ ระดับชั้นซึ่งสถานที่เกิดแต่ละชั้นนั้นมีมากกว่านั้น คือ แม้แต่ภูมิของมนุษย์ก็ไม่ได้มีแต่โลกนี้โลกเดียว ยังมีโลกมนุษย์อื่นๆ อีกด้วย

กามภูมิ ๑๑ ภูมินั้นเป็นนอบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ซึ่งขอกกล่าวถึงเพียงย่อๆ คือ

นอบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก ๑ สัตว์ดิรัจฉาน ๑ ปิตติวิสัย (เปรต)

๑ อสุรกาย ๑

นรกไม่ใช่มีเพียงแต่แห่งเดียวหรือขุมเดียว นรกขุมใหญ่ๆ มีหลายขุม เช่น สัตว์เข็มนรก กภาพสตนรก สังฆาตนรก โรรูนรก มหาโรรูนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก และอเวจีนรก นอกจากนรกใหญ่ก็ยังมีนรกย่อยๆ ซึ่งในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้กล่าวถึงโดยละเอียดมากนัก เพราะจุดประสงค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภูมิต่างๆ ก็เพื่อทรงแสดงให้เห็นเหตุและผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม สิ่งใดซึ่งไม่สามารถที่เห็นชัดประจักษ์แจ้งด้วยตา ก็ย่อมไม่เป็นที่ควรแสดงเท่ากับสภาพที่สามารถจะพิสูจน์โดยอบรมเจริญปัญญาให้รู้ได้

การเกิดในอบายภูมิ ๔ นั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมหนักก็เกิดในนรก ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมที่หนักมากก็เกิดในมหานรกที่สุดจะทรมาณ คือ อเวจีนรก และเมื่อพ้นจากนรกขุมใหญ่ๆ แล้วก็เกิดในนรกขุมย่อยๆ อีก เมื่อยังไม่หมดผลของอกุศลกรรม ขณะที่กระทำอกุศลกรรมนั้นไม่คิดเลยว่าภูมินรกรออยู่แล้วข้างหน้า แต่ว่ายังไปไม่ถึง เพราะว่ายังอยู่ในโลกนี้ ตราบใดที่ยังไม่พ้นจากสภาพของการเป็นบุคคลในโลกนี้ก็ยังไม่ไปสู่ภูมิอื่น แม้ว่าเหตุคืออกุศลกรรมมีแล้ว เมื่อทำอกุศลกรรมแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยให้ไปสู่อบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอบายภูมิอื่น เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จะเห็นได้ว่าสัตว์ดิรัจฉานนั้นมีรูปร่างประหลาดๆ ต่างๆ นานา บางชนิดมีขามาก บางชนิดมีขาน้อย บางชนิดไม่มีขาเลย มีปีกบ้าง ไม่มีปีกบ้าง อยู่ในน้ำบ้าง อยู่บนบกบ้าง มีรูปร่างลักษณะต่างๆ มากมาย ตามความวิจิตรของจิต มนุษย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายคล้ายกัน แต่ผิวพรรณวันณะ ความสูงต่ำก็ยังวิจิตรต่างๆ กัน ไม่เหมือนกันเลย ไม่ว่าจำนวนคนในโลกนี้จะมากสักเท่าไรก็ตาม รวมทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตด้วย แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ยังวิจิตรต่างกันมากกว่ามนุษย์ ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ที่บินได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรม อันเป็นเหตุให้มีรูปร่างวิจิตรนั้นๆ

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้นเป็นปัจจัยให้เกิดในภูมิของเปรต ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า ปิตติวิสัย เปรตทรมานด้วยความหิวโหยอยู่เสมอ และภูมิของเปรตก็วิจิตรต่างๆ กันมาก

มนุษย์ทุกคนมีโรคประจำตัวประจำวัน คือ โรคหิว ซึ่งจะว่าไม่มีโรคไม่ได้ เพราะความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ลองหิวมากแล้วจะรู้สึก ถ้าหิวนิดหน่อยแล้วรับประทานอาหาร ซึ่งถ้าเป็นอาหารอร่อยๆ ก็เลยลืมว่า แท้จริงนั้นความหิวไม่ใช่ความสบายกายเลย เป็นสิ่งที่ต้องแก้ไขบรรเทาให้หมดไป คนที่หิวมากเมื่อไม่ได้รับประทานอาหารก็จะรู้สภาพที่เป็นความทุกข์ของความหิวว่า ถ้าหิวมากๆ กว่านั้นจะเป็นอย่างไร

ท่านผู้หนึ่งที่มีมิตรสหายมาก วันหนึ่งท่านรับโทรศัพท์ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ไม่ได้รับประทานอาหาร พอดាំก็เลยรู้สึกว่าหิวที่แสนทรมาน ที่ใช้คำว่าแสนท้อหรือแสนไสนั้นเป็นอย่างไร และท่านก็ไม่สามารถรีบร้อนรับประทานเพื่อแก้ความหิว เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็จะเป็นลม เป็นอันตรายต่อร่างกาย ท่านต้องค่อยๆ บริโภคแก้ไขความหิวไปที่ละน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นลม นี่ก็แสดงให้เห็นว่าความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เป็นโรคประจำวัน ที่ยังไม่ต้องพูดถึงโรคอื่นๆ แล้วอย่างนี้ผู้ที่เปรี๊ยะจะหิวสักแค่ไหน ในภูมิเปรต ไม่มีการค้าขาย ไม่มีกิจกรรม จะไปปลุกข้าวทำนา หุงข้าวเอง หรือซื้อขายแลกเปลี่ยนอะไรกับใครเพื่อให้ได้อาหารมาบริโภคก็ไม่ได้ การเกิดเป็นเปรตนั้นเป็นผลของอกุศลกรรม

เปรตได้อนุโมทนากุศลที่บุคคลอื่นกระทำแล้วอุทิศไปให้ กุศลจิตที่อนุโมทนานั้นเป็นปัจจัยให้ได้อาหารที่เหมาะสมแก่ภูมิของตน บริโภค หรืออาจจะพ้นสภาพของเปรต โดยจุดแล้วปฏิสนธิใน ภูมิอื่น เมื่อหมดผลของกรรมที่ทำให้เป็นเปรตต่อไป

อบายภูมิ อีกภูมิหนึ่ง คือ อสุรกาย การเกิดเป็นอสุรกายเป็นผลของอกุศลกรรมที่เบากว่าอกุศลกรรมอื่น เพราะผู้ที่เกิดเป็นอสุรกายนั้น ไม่มีความรื่นเริงใดๆ อย่างในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ในภูมิมนุษย์มีหนังสือพิมพ์อ่าน มีหนังละครดู มีเพลงฟัง แต่ในอสุรกายภูมิไม่สามารถที่จะแสวงหาความเพลิดเพลินสนุกสนานได้เหมือนในสุคติภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมมีต่างกัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดย่อมต่างกันออกไปตามเหตุ คือ อกุศลกรรมนั้นๆ

สำหรับภูมิซึ่งเป็นผลของกามาวจรกุศลมี ๗ ภูมิ คือ มนุษย์ ๑ ภูมิ สวรรค์ ๖ ภูมิ

ในพระไตรปิฎกแสดงภูมิที่เกิดของมนุษย์ว่า มนุสสภูมิ คือที่เกิดของมนุษย์นั้น มี ๔ ทวีป คือ

๑. ปุพพิเทททวีป อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของภูเขาสิเนรุ
๒. อมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ
๓. ชมพูทวีป (โลกนี้) อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ
๔. อุตตรกुरुทวีป อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ

ผู้ที่เกิดในโลกนี้ซึ่งเป็นชมพูทวีป ก็เห็นแต่ชมพูทวีป ไม่ว่าจะท่องเที่ยวไปที่ใดก็เห็นแต่อารมณฺ์ต่างๆ ของชมพูทวีป ยังไม่สามารถที่จะไปถึงทวีปอื่น ซึ่งเป็นโลกของมนุษย์อื่นอีก ๓ โลก

สวรรณคัมมี ๖ ภูมิ ตามลำดับ คือ

สวรรณคัมมิที่ ๑ คือ **จาตุมหาราชิกา** มีเทวดาซึ่งเป็นใหญ่ ๔ องค์ คือ

ท้าวธตรัฐ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันออก บางครั้งมีชื่อว่า อินทะ เป็นผู้ปกครอง คันธัพพเทวดา (คนธรรพ์)

ท้าววิรุฬหก เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศใต้ บางครั้งมีชื่อว่า ยมะ เป็นผู้ปกครองกุมภภันท์เทวดา

ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก บางครั้งมีชื่อว่า ท้าววรุณ เป็นผู้ปกครองนาครเทวดา

ท้าวกุเวร เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศเหนือ บางครั้งมีชื่อว่า ท้าวเวสสุวัณณ์ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดา

สวรรณคัมมิจาตุมหาราชิกาเป็นสวรรณคัมมิชั้นต้น ซึ่งอยู่ไม่ไกลจาก ภูมิมนุษย์ สวรรคฺ์ซึ่งเป็นภูมิของเทพนั้นสูงขึ้นๆ ตามระดับความ ประณีตของสวรรณคัมมิ

สววรรค์ภูมิที่ ๒ คือ ดาวดึงส์ อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ ทุกท่านคงได้ยินชื่อสววรรค์ในชั้นดาวดึงส์บ่อยๆ สววรรค์ในชั้นดาวดึงส์มี ๔ คือ สวณันทวันอยู่ทางทิศตะวันออก สวณจิตรลดาววันอยู่ทางทิศตะวันตก สวณมิสสกววันอยู่ทางทิศเหนือ สวณผารุสกววันอยู่ทางทิศใต้

สววรรค์ภูมิที่ ๓ คือ ยามา

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดาวดึงส์

สววรรค์ภูมิที่ ๔ คือ ดุสิต

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นยามา

สววรรค์ภูมิที่ ๕ คือ นิมมานรดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดุสิต

สววรรค์ภูมิที่ ๖ คือ พรนิมมิตวสวัตดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นนิมมานรดี

ใครอยากจะอยู่สววรรค์ชั้นไหน เมื่อไม่ใช่พระอรหันต์ก็ยังคงต้องเกิดอีก แต่จะเกิดที่ไหน คงไม่ถึงพรหมภูมิ เพราะการที่จะเกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิได้นั้น ต้องเป็นผลของฌานกุศลที่ไม่เสื่อมตามที่กล่าวแล้ว ฉะนั้น ก็คงจะเกิดในกามภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วแต่ว่าจะเป็นอบายภูมิหรือสุคติภูมิตามเหตุ คือ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วในสังสารวัฏฏ์

รูปาวจรภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของรูปพรหมบุคคลมี ๑๖ ภูมิ คือ
ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ คือ

ปารีสัชชาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มี
กำลังอ่อน

บุโรหิตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มี
กำลังปานกลาง

มหาพรหมาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่
มีกำลังประณีต

ทุดิยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุตุดิยฌานโดย
จตุกกนัย หรือทุดิยฌาน และตติยฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตภาภูมิ ๑

อัปปมาณภาภูมิ ๑

อาภัสสราภูมิ ๑

ตติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุตติยฌานโดย
จตุกกนัย หรือจตุตถฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตสุภาภูมิ ๑

อัปปมาณสุภาภูมิ ๑

สุภกิณหภาภูมิ ๑

จตุตถฌานภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ

เวทัพผลาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลวจตุตถฌาน โดย
จตุกกนัย หรือ ปัญจมฌานโดยปัญจกนัย

อัสัญญัสตตภาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปัญจมฌานที่มีแต่
รูปปฏิสนธิ ไม่มีจิตเจตสิกเกิดเลย

อวิหาภูมิ ๑

อตัปปาภูมิ ๑

สุทฺถสสาภูมิ ๑

สุทฺถสีภูมิ ๑

อกนิฏฐาภูมิ ๑

สุทธาวาส ๕ ภูมิ เป็นที่เกิดของ
พระอนาคามีบุคคลผู้ได้ จตุตถฌาน
โดยจตุกกนัย หรือ ปัญจมฌานโดย
ปัญจกนัย

อรูปรพรมภูมิ มี ๔ ภูมิ เป็นภูมิที่เกิดของผู้ที่บรรลอรูปรพรม
(ปัญจมฌานที่เพ็กรูปแล้วมีรูปเป็นอารมณ์) ตามลำดับขั้น คือ

อากาสาณัญจายตนภูมิ ๑

วิญญาณัญจายตนภูมิ ๑

อากิญจัญญายตนภูมิ ๑

เนวสัณฺญาณาสัณฺญายตนภูมิ ๑

ในอรูปรพรม ๔ ภูมินี้ มีแต่นามขันธ์ คือ จิตและเจตสิก
ไม่มีรูปใดๆ เกิดเลย

ในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต จุพนีสูตร พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเรื่องของโลกและจักรวาลไว้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่โดยละเอียดอย่างที่บางท่านสงสัยใคร่รู้ แต่ก็แสดงให้เห็นพระปัญญาบารมีของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นโลกวิทู คือ ผู้ทรงรู้แจ้งโลกทั้งสิ้น

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ อนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม (เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย) ทำให้จำแนกจิตออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้หลายนัย เช่น โดยชาติ ๔ ได้แก่ เป็นกุศล ๑ อกุศล ๑ วิวาก ๑ กิริยา ๑ โดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

กามาวจรจิต มีทั้ง ๔ ชาติ คือ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลก็มี เป็นวิวากก็มี เป็นกิริยาก็มี นอกจากกามาวจรจิตแล้ว จิตระดับที่สูงกว่านั้นไม่เป็นอกุศล คือ รูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี อรูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี โลกุตตรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี (และที่เป็นกิริยาไม่มี)

ฉะนั้น **รูปาวจรจิตจึงมี ๓ ชาติ คือ กุศล วิวาก กิริยา** รูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุให้รูปาวจรวิวากจิต ทำกิจปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมโลกภูมิหนึ่งภูมิใดในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ และรูปาวจรปัญญาจ্ঞานเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิเป็นอสังขณุตตดาพรหมบุคคลในอสังขณุตตดาพรหมภูมิ ๑ ภูมิ รูปาวจรกิริยาเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ขณะที่เป็นรูปฌานจิตชั้นต่าง ๆ

อรุปาวจรจิตก็มี ๓ ชนิด คือ กุศล วิบาก กิริยา โดยนัยเดียวกัน

รูปาวจรจิตและอรุปาวจรจิตเป็นมหัคคตจิต ข้อความในอัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของ “มหัคคตะ” ว่า ชื่อว่า มหัคคต เพราะถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ เพราะมีผลไพบุลย์

กิเลสเป็นสิ่งที่ข่มไม่ได้ง่าย เพราะพอเห็นก็เกิดพอใจหรือไม่พอใจ แต่ในขณะที่จิตเป็นอัปนาสมาธิเป็นฌานจิตนั้น จิตสงบ แนบแน่นในอารมณ์ทางมโนทวาร ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ขณะที่ เป็นฌานจิต ไม่ว่าจะ เป็นระยะเวลา นานเท่าไรก็ตาม ฌานจิตจะไม่เกิดคันแทรกเลย ไม่เหมือนกับเวลาที่เป็นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นเวลาที่เล็กน้อย และสั้นมากเป็นปริตตธรรม เพราะเห็นชั่วคราวระสั้นๆ ได้ยินชั่วคราวระสั้นๆ คิดนึกชั่วคราวระสั้นๆ ขณะที่ เป็นกามาวจรจิตนั้นรู้ อารมณ์หนึ่งๆ ชั่ววาระที่สั้นจริงๆ เมื่อจักขุทวารวิถีจิตเกิดขึ้นรู้ รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาดับไป ฌานจิตก็ต้องเกิดต่อทันทีก่อนที่มโนทวารวิถีจิตจะรับรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาต่อจากจักขุทวารวิถีจิต กามาวจรธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และจิตที่รู้อารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจึงเป็นปริตตธรรม แต่มหัคคตจิตซึ่งได้แก่ รูปาวจรจิต และอรุปาวจรจิตนั้น ถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ จึงเป็นมหัคคตจิต

ขณะที่เป็นอัปนาสมาธิ คือ ฌานจิตเกิดดับสลับต่อกันนั้น ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และไม่คิดนึกเรื่องราวรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะใดๆ เลย จึงชื่อว่าสามารถข่มกิเลส แต่เมื่อฌานจิตดับหมดแล้ว กามาวจรจิตก็เกิดต่อ เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้น ทางทวารต่างๆ อกุศลชนวนวิถิกิเกิดได้ถ้าไม่ใช่กุศล เพราะเมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เมื่อเห็นแล้วอกุศลจิตก็เกิดขึ้น เมื่อได้ยินแล้วอกุศลจิตก็เกิด เมื่อกายกระทบสัมผัสแล้วอกุศลจิตก็เกิด มีใครรู้บ้างว่าอกุศลจิตเกิดอยู่เรื่อยๆ เมื่อไม่รู้ก็ไม่ได้ข่ม และไม่ได้อบรมเจริญหนทางที่จะดับกิเลส

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจิตซึ่งเกิดสลับต่อจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ก็ได้พยายามหาทางที่จะข่มกิเลส และรู้ว่าทางเดียวที่จะข่มกิเลสได้ คือ ต้องไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส และไม่รู้โผฏฐัพพะ เพราะถ้าเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส และรู้โผฏฐัพพะ ก็กั้นกิเลสไม่ได้ เมื่อรู้อย่างนี้จึงอบรมเจริญกุศลจิตที่ทำให้สงบจากโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงอัปนาสมาธิ ซึ่งไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ นอกจากอารมณ์ที่ทำให้จิตเป็นกุศล สงบมั่นคงแนบแน่นทางใจเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น อัปนาสมาธิซึ่งเป็นฌานจิตนั้นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะเมื่อฌานจิตไม่เกิด กิเลส

ก็เกิด ชั่วขณะที่เป็นรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตนั้นเป็นสภาวะอันใหญ่ เป็นมหัคคตะ เพราะข่มกิเลสได้โดยไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่เหมือนพระอนาคามีบุคคล ซึ่งเห็นแต่ดับความยินดีพอใจในรูป ได้ยินแต่ดับความยินดีพอใจในเสียง ได้กลิ่นแต่ดับความยินดีพอใจในกลิ่น ลิ้มรสแต่ดับความยินดีพอใจในรส กระทบสัมผัสแต่ดับความยินดีพอใจในเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดิ่งไหวที่ปรากฏ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็น ๔ ภูมิ คือ ๔ ระดับขั้น

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตมี ๓ ชาติ คือ กุศล ๑
วิบาก ๑ กิริยา ๑

โลกุตตรจิตมี ๒ ชาติ คือ เป็นโลกุตตรกุศลประเภท ๑
เป็นโลกุตตรวิบากประเภท ๑ ไม่มีโลกุตตรกิริยาจิต โลกุตตร
จิตมี ๘ ดวง คือ

โสตาบัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

โสตาบัตติผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

สกทาคามีมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

สกทาคามีผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อนาคามีมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อนาคามีผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อรรถตตมคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อรรถตตผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

โลกุตตรกุศลจิต เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันที ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย กุศลอื่นทั้งหมดไม่สามารถที่จะให้ผลทันที คือ ไม่ทำให้วิบากจิตเกิดสืบต่อจากกุศลจิตได้ทันที แต่โลกุตตรกุศลเป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นคั่น ระหว่างโลกุตตรกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุ และโลกุตตรวิบากจิตซึ่งเป็นผลเลย ทันทที่โสตาปัตติมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทที่สกทาคามีมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ สกทาคามีผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทที่อนาคามีมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อนาคามีผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทที่อรรถตตมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อรรถตตผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที

ฉะนั้น โลกุตตรวิบากจิตทั้ง ๔ จึงไม่ได้ทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจตุตถกิจ ไม่เหมือนโลกียกุศลวิบากและอกุศลวิบาก เมื่อโลกุตตรกุศลจิตดับ โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโลกุตตรกุศลทันที ฉะนั้น ผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตนั้น จึงเป็นชวนวิถิจิตเช่นเดียวกับโลกุตตรกุศลจิต ผลจิตเป็นวิบากจิตประเภทเดียวเท่านั้นที่เป็นชวนวิถิจิต ทำชวนกิจและมี

นิพพานเป็นอารมณ์ โลกุตตรกุศลจิตเกิดขึ้นเพียงขณะเดียว
ในสังสารวัฏฏ์ โดยดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรกุศล
จิตนั้นๆ แต่โลกุตตรวิบากจิตที่เกิดต่อจากโลกุตตรกุศลจิตนั้น
เกิดดับสลับต่อกันโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์อีก ๒ หรือ ๓ ขณะ
ตามประเภทของบุคคล

พระโสดาบันบุคคลยังเกิดอีกอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติ แต่
ปฏิสนธิจิตของพระโสดาบันไม่ใช่โสดาปัตติผลจิตทำกิจปฏิสนธิ
แล้วแต่ว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นจะเกิดในภูมิใด วิบากจิตระดับ
ภูมินั้นๆ ก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้น คือ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้น
เกิดในสวรรค์ กามาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิ ถ้าพระโสดาบัน
บุคคลนั้นเกิดในพรหมภูมิใด รูปาวจรวิบากจิต หรืออรูปราวจร
วิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้นๆ

ฉะนั้น คำว่า ภูมิ มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงระดับขั้น
ของจิต ๑ และหมายถึงภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก ๑

ภูมิซึ่งเป็นระดับขั้นของจิตมี ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรจิต ๑

รูปาวจรจิต ๑

อรูปราวจรจิต ๑

โลกุตตรจิต ๑

ภุมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลก มี ๓๑ ภุมิตามระดับชั้นของจิต คือ

กามภุมิ ๑๑ ภุมิ

รูปพรหมภุมิ ๑๖ ภุมิ

อรุปรหมภุมิ ๔ ภุมิ

คำถามทบทวน

๑. กิเลสกรรมและวัตถุกรรมต่างกันอย่างไร
๒. ปริตตกรรมคืออะไร
๓. พระพุทธเจ้ามีกามาวจรจิตใหม่
๔. คำว่าภุมิหมายถึงอะไรบ้าง
๕. สุขธาวาสภุมิคืออะไร ใครเกิดในสุขธาวาสภุมิได้
๖. รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตมีกี่ชาติ
๗. โลกุตตรจิตมีกี่ชาติ
๘. มหัคคตจิตได้แก่จิตอะไร
๙. โลกุตตรจิตเป็นวิถีจิตอะไร
๑๐. โลกุตตรวิบากจิตทำกิจอะไร

บทที่ ๑๐

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย จึง
จำแนกจิตโดยนัยของเวทนาเภท คือ โดยประเภทของเวทนา
เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกัน คือ

โสมนัสสสหคต จิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกดีใจ)

โทมนัสสสหคต จิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเสียใจ)

อุpekุขาสหคต จิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์)

สุขสหคต จิตเกิดร่วมกับสุขเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย)

ทุกขสหคต จิตเกิดร่วมกับทุกขเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย)

ขณะที่จิตเกิดขึ้น ขณะนั้นต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ทุกครั้ง ฉะนั้น เวทนาเจตสิกดวงหนึ่งเกิดกับจิตดวงหนึ่ง แล้ว
แต่ว่าจะเป็นเวทนาเจตสิกประเภทใด จิตเป็นใหญ่เป็นประธานใน
การรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ แต่เวทนาเจตสิกเป็นสภาพ

ธรรมที่รู้สึกดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ หรือเฉยๆ ในขณะที่รู้
อารมณ์

เมื่อจิตต่างกันโดยชาติ คือ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็น
วิบาก เป็นกิริยา เจตสิกที่เกิดกับจิตก็ต้องเป็นชาติเดียวกับ
จิตนั้น อกุศลเจตสิกจะเกิดกับกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต
ไม่ได้ กุศลเจตสิกจะเกิดกับอกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต
ไม่ได้ วิบากเจตสิกก็เกิดกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิตไม่ได้
ฉะนั้น เวทนาเจตสิกจึงต่างกัน เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา
เช่นเดียวกับเจตสิกอื่นๆ ด้วย แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรง
แสดงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละประเภทไว้โดยละเอียด ก็จะมี
ผู้เข้าใจผิดในลักษณะของเวทนาเจตสิก เช่น ทุกขเวทนาทาง
กาย ซึ่งเป็นความรู้สึกไม่สบาย ปวด เจ็บนั้น เกิดร่วมกับกาย
วิญญานซึ่งเป็นจิตที่รู้สึกที่กระทบสัมผัสกายที่เกิดขึ้นชั่วขณะจิต
เดียว ไม่ใช่ขณะที่รู้สึกโทมัส ไม่แฉ่มชื่นเมื่อกระทบกับอารมณ์
ที่ไม่น่าพอใจทางกายแล้ว เมื่อจิตแต่ละขณะต่างกันโดยละเอียด
ตามเวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตแต่ละขณะ พระผู้มีพระภาคจึง
ได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียดว่า จิตที่เป็นอกุศลแต่ละประเภทนั้นมี
เวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นวิบากแต่ละประเภทนั้นมีเวทนา
อะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นกิริยาแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไร
เกิดร่วมด้วย

ชั่วขณะที่รู้สึกเจ็บนั้นเป็นทุกขเวทนาทางกาย เป็นอกุศลวิบาก แต่ขณะที่ไม่พอใจ เดือดร้อนกังวลเพราะทุกขเวทนานั้นไม่ใช่วิบาก ขณะนั้นอกุศลเวทนาเกิดกับอกุศลจิตจึงไม่สบายใจ

การศึกษาพระอภิธรรมโดยละเอียดทำให้เข้าใจสภาพของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดกับจิตได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะพอใจ หลงติดในโสมนัสเวทนา ในสุขเวทนา หรือในอุเบกขาเวทนา โดยไม่รู้ว่าเวทนาขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกิริยา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ สนิมิตตวรรคที่ ๓ ข้อ ๓๒๘ มีข้อความว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีเวทนาจึงเกิดขึ้น ไม่มีเวทนาไม่เกิดขึ้น เพราะละเวทนานั้น ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มีด้วยประการ ดังนี้ ฯ

(ข้ออื่นๆ กล่าวถึงสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นสัญญาขั้นหยาบ เจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นสังขารขั้นหยาบ และจิตซึ่งเป็นวิญญูญาณขั้นหยาบ)

แสดงว่าเวทนาเจตสิกซึ่งเป็นความรู้สึกนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น เมื่อไม่รู้ความจริงของเวทนาเจตสิก ก็ไม่สามารถละความรู้สึกว่าเป็นเราได้

การรู้สภาพของเวทนาเจตสิกจะเกื้อกูลให้สติเริ่มระลึกถึงลักษณะของเวทนาได้ มิฉะนั้นก็จะไม่ระลึกได้เลยว่าในวันหนึ่งๆ นั้นมี

เวทนา เช่นเดียวกับในวันหนึ่งๆ ก็มีแต่สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะจิตเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมนั้นๆ แต่ลองคิดว่าถ้าเห็นแล้วไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ถ้าได้ยินแล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อนอีกเหมือนกัน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ แล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ก็ยอมไม่มีบาปอกุศลกรรมใดๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อมีความรู้สึกเกิดขึ้น จึงติดและยึดมั่นในความรู้สึก และอยากได้สิ่งที่ทำให้รู้สึกดีใจเป็นสุข ทำให้อกุศลกรรมทั้งหลายเกิดขึ้นบ่อยๆ เหงียงๆ โดยไม่รู้ตัว ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีใครสามารถยับยั้งไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดขึ้น ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นขณะใด ก็จะต้องมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกในอารมณ์ขณะนั้น ขณะนี้เวทนาเจตสิกยอมจะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด คือ อุเบกขาเวทนา สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา การศึกษาธรรมไม่ใช่เพียงเพื่อให้รู้จำนวนหรือรู้ชื่อ แต่เพื่อให้รู้ลักษณะของความรู้สึกซึ่งกำลังมี ซึ่งถ้าสติไม่เกิดระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังมีในขณะนี้ แม้ความรู้สึกนั้นมีจริงเกิดขึ้นแต่ก็ดับไปแล้วเมื่อไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของความรู้สึก ก็ยอมจะยึดถือความรู้สึกว่าเป็นเราซึ่งเป็นสุข เป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉยๆ

ฉะนั้น ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึก ย่อมไม่มีทางที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะทุกคนยึดมั่นในความรู้สึกว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ทุกคน

ต้องการความรู้สึกที่เป็นสุข ไม่มีใครต้องการความรู้สึกเป็นทุกข์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีความใดที่จะให้เกิดสุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนาม ก็ย่อมจะพยายามชวนชวายเป็นให้เกิดความรู้สึกนั้นโดยไม่รู้วาระนั้น เป็นการติด เป็นความพอใจยึดมั่นในความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป เมื่อความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนยึดถือ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงเวทนาเจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนาขั้นพื้นฐาน เพราะเป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์บุคคล อย่างสำคัญชนิดหนึ่ง การที่สติจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริงที่เกิดขึ้นปรากฏนั้น จะต้องอาศัยการศึกษา การฟังเรื่องของสภาพธรรมให้ละเอียดยิ่งขึ้น และพิจารณาพิสูจน์สภาพธรรมที่มีจริงนั้นในชีวิตประจำวันด้วย

เวทนาเจตสิกมี ๔ ชนิด คือ เวทนาที่เป็นกุศล ๑ เวทนาที่เป็นอกุศล ๑ เวทนาที่เป็นวิบาก ๑ เวทนาที่เป็นกิริยา ๑ เวทนาเป็นสังขตธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาที่เป็นวิบากย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เวทนาที่เป็นกุศล อกุศล กิริยา ไม่ใช่วิบาก จึงไม่ได้เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่ก็จะต้องเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่น โดยนัยของเวทนา ๕ นั้น สุขเวทนาทางกาย และทุกขเวทนาทางกายเป็นชาติวิบาก เป็นผลของกรรม เวทนาเจตสิกที่เป็นวิบากนั้น มีกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น รู้สึกอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามประเภทของวิบากนั้นๆ

ขณะเห็นจักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ซึ่งเป็นวิบากเจตสิกและวิบากเจตสิกอื่นๆ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ และชีวหาวิญญาณก็โดยนัยเดียวกัน แต่กายวิญญาณ อกุศลวิบากซึ่งรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของไผฏฐัพพารมณที่กระทบสัมผัสสากายนั้นเกิดร่วมกับทุกขเวทนา และกายวิญญาณกุศลวิบากเกิดร่วมกับสุขเวทนา ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงเวทนาที่เกิดกับจิตประเภทต่างๆ ได้ กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูป (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดิ่ง ไหว) ที่เป็นอิฏฐารมณ สุขเวทนาจึงเกิด เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูปที่เป็นอนิฏฐารมณ ทุกขเวทนาจึงเกิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ปรากฏที่กายเป็นทุกขเวทนา หรือสุขเวทนาเท่านั้น จะเป็นอุเบกขาเวทนา หรือโสมนัสเวทนา หรือโทมนัสเวทนาไม่ได้เลย ต้องแยกเวทนาทางกายและทางใจ ขณะที่เห็นกายวิญญาณ สุขเวทนา หรือทุกขเวทนา เป็นชาติวิบากเป็นผลของอดีตกรรม แต่ขณะที่เดือดร้อนเป็นห่วงกังวลนั้น เป็นความรู้สึกไม่สบายใจ ขณะนั้นจึงไม่ใช่ผลของอดีตกรรม แต่เป็นผลของการสะสมของอกุศลธรรม จึงเกิดความรู้สึกไม่สบายใจไม่แช่มชื่น

นอกจากทุกขเวทนาและสุขเวทนาซึ่งเป็นชาติวิบากอย่างเดียวเท่านั้น และโทมนัสเวทนาซึ่งเป็นชาติอกุศลอย่างเดียวเท่านั้น เวทนาอื่น คือ โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

นั้น เป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นวิบากก็ได้ เป็น
กิริยาก็ได้ นี่เป็นความต่างกันซึ่งแสดงให้เห็นว่าสภาพธรรม
ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

เคยระลึกถึงลักษณะของเวทนาบ้างหรือยัง ขณะนี้เวทนามกำลัง
เกิดขึ้นและกำลังดับไป บางท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของรูป
ที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย บาง
ท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ในขณะ
กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และนึกคิด แต่
นั้นไม่พอ เพราะสติจะต้องระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง
ที่กำลังปรากฏทั้ง ๕ ขั้น คือ ทั้งรูปขั้น เวทนาขั้น สัญญา
ขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น เมื่อสติยังไม่ระลึกถึงลักษณะ
ของสภาพธรรมเหล่านี้จริงๆ ก็ไม่สามารถดับกิเลสได้ เพราะ
กิเลสไม่ใช่สิ่งซึ่งจะดับได้ด้วยความไม่รู้หรือโดยไม่มีสติ ไม่ระลึก
ถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏจนทั่วจริงๆ

ขณะที่กำลังหลับมีเวทนาเจตสิกใหม่ ธรรมเป็นเรื่องที่น่าคิด
น่าพิจารณา เพราะยิ่งคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งทำให้เข้าใจธรรมแจ่ม
แจ้งขึ้น ฉะนั้น จึงน่าคิดพิจารณาว่าในขณะที่กำลังหลับนั้นม
ความรู้สึกใหม่ ขณะที่กำลังนอนหลับสนิท ไม่รู้อารมณ์ของโลก
นี้เลย ไม่ว่าจะป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง
ใจ ไม่ได้นึกคิด ไม่ได้ฝัน แต่เมื่อยังไม่ใช่ผู้ที่สิ้นชีวิตก็ย่อมจะต้อง
มีจิตเกิดดับเป็นภวังคจิต ดำรงสภาพชาติความเป็นบุคคลนั้นจนกว่า

จะตื่นขึ้น แล้วจึงจะเห็นโลกนี้ต่อไปอีกจนกว่าจะถึงเวลาหลับอีก
 ขณะหลับสนิทนั้นไม่รู้อะไรในโลกนี้เลยสักอย่างเดียว ไม่ว่าจะ
 ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ที่เคยเห็น
 เคยได้ยิน เคยชอบ เคยคิดนึกถึง ในขณะที่นอนหลับสนิทนั้น
 ไม่มีอารมณ์ใดๆ ปรากฏเลย แต่จิตก็เกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกัน
 อยู่เรื่อยๆ นามขันธ์ทั้ง ๔ คือ จิตและเจตสิกต้องเกิดร่วมกันแยก
 กันไม่ได้เลย ขณะนอนหลับสนิทเป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีต
 กรรม จึงทำให้คนที่หลับนั้นยังไม่ตาย เพราะวิบากจิตเกิดดับสลับ
 ต่อดำรงสภาพชาติอยู่ และเมื่อจิตเกิดขึ้นก็ต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 ทุกครั้ง เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง เวทนาเจตสิกที่เกิดกับ
 ภวังคจิตเป็นวิบากเจตสิกที่รู้สึกอารมณ์เดียวกับภวังคจิต คือ ไม่ใช่
 อารมณ์ของโลกนี้ จึงไม่รู้สีกตัว อย่างขณะที่จิตกำลังเห็นทางตา
 กำลังได้ยินทางหู เป็นต้น ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของเวทนา
 เจตสิกซึ่งเกิดในขณะที่กำลังหลับได้ แต่เมื่อตื่นขึ้นก็น่าที่จะคิดอีก
 ว่าอะไรตื่น ตอนหลับก็น่าจะคิดว่าอะไรหลับ รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูป
 จึงไม่ตื่นไม่หลับ แต่นามธรรมเป็นสภาพรู้ เมื่อไม่รู้อารมณ์ที่ปรากฏ
 ในโลกนี้จึงชื่อว่าหลับ แต่จิตก็ยังเกิดดับสลับต่อดำรงสภาพชาติอยู่จึง
 ยังไม่ตาย

ขณะที่ตื่นนั้น อะไรตื่น จิต เจตสิกตื่นโดยเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทาง
 ตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดที่รู้อารมณ์
 ของโลกนี้ ขณะนั้นตื่น แต่ก็หน้าที่จะพิจารณาให้ละเอียดขึ้นไปอีก

เพื่อประโยชน์แก่การเจริญสติปัญญา เพราะการแสดงธรรมนั้น จุดประสงค์เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และเป็นวิริยารัมภกถา คือ คำพูดที่อุปการะเกื้อกูลให้เกิดวิริยะที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ฉะนั้น ก็ควรที่จะพิจารณาว่า ขณะที่ตื่นนั้น จิต เจตสิกเกิดขึ้น รู้อารมณ์ของโลกนี้ตามที่เข้าใจกัน แต่ก็น่าจะคิดให้ลึกซึ้งขึ้นอีกว่า อะไรตื่น จิต เจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกัน วิบากจิตเกิดขึ้น รู้สิ่งที่ปรากฏ ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง โดยยับยั้งไม่ได้เลย วิบากจิตเป็นผลของกรรม เกิดขึ้นแล้วดับไป จะหลับอยู่ตลอดไปได้ไหม ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้เลย กรรมไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นในชาตินี้แล้วหลับไปจนกระทั่งตาย แต่ว่ากรรมเป็นปัจจัยให้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่น่าพอใจ เป็นผลของกุศลกรรม เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจเป็นผลของอกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ไม่ดีเป็นผลของอกุศลกรรม เป็นต้น

ฉะนั้น วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นนั้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นแล้วยังมีอะไรอีก เมื่อตื่นแล้วนอกจากวิบากจิตเกิดขึ้น เห็นได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส รู้สิ่งกระทบสัมผัสแล้ว อกุศลธรรมหรือกิเลสทั้งหลายก็เริ่มต้น เพราะขณะหลับอยู่นั้นมีอนุสัยกิเลสคือ กิเลสที่ยังไม่ได้ดับ สะสมอยู่ในภวังคจิตทุกดวงที่เกิดดับ ใน

ขณะหลับนั้นกิเลสไม่ได้เกิดขึ้นกระทำกิจยินดี ยินร้าย เพราะ
 ยังไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่กระทบสัมผัส
 อารมณ์ใดๆ ของโลกนี้ ขณะหลับสนิทอยู่นั้นกิเลสทั้งหลายก็ยัง
 หลับอยู่ด้วย แต่เมื่อตื่นขึ้นแล้วกิเลสก็ตื่นขึ้นด้วย คือ หลังจาก
 เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายแล้ว กิเลส
 ทั้งหลายก็เกิดร่วมกับอกุศลจิต ตามเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดอกุศล
 ธรรมประเภทนั้นๆ

เมื่อจำแนกจิตโดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ
 อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมินั้น จิตประณีตขึ้นตามลำดับขั้น แต่
 จิตของคนส่วนมากก็เป็นกามาวจรภูมิ คือ เป็นไปในรูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กามาวจรจิตเป็นภูมิขั้นต้นของระดับของ
 จิต คือ เมื่อตื่นขึ้นก็เห็น ได้ยิน ผลัดเปลี่ยนเวียนไปทางตา ทาง
 หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิด
 ขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นภูมิขั้นต้นแล้ว โดยชาติยังเป็นชาติที่เลวอีก
 คือ เป็นอกุศลจิตที่ตื่นขึ้นเป็นประจำขณะที่กุศลจิตไม่เกิด เมื่อ
 เห็นก็ยินดีติดข้อง เมื่อได้ยินก็พอใจติดข้องในเสียงที่ได้ยิน เป็น
 ปกติธรรมดา เพราะส่วนใหญ่โลกมูลจิตเกิดบ่อยกว่าโทสมูลจิต
 ซึ่งเป็นสภาพจิตที่หยาบกระด้างไม่แช่มชื่น

ในวันหนึ่งๆ ต้องยอมรับตามความเป็นจริงว่า มีอกุศลจิต
 มากกว่ากุศลจิต ถ้าไม่รู้ก็จะอบรมเจริญกุศลให้พ้นจากสภาพของ
 จิตที่เลวไม่ได้ ยังคงเป็นอกุศลจิตอยู่มากเหมือนเดิม และยังมี

ความยินดีพอใจในอกุศลนั้นๆ โดยไม่เห็นว่าเป็นโทษ ฉะนั้น ก็ควรทราบว่ ที่ตื่นขึ้นมาส่วนใหญ่นั้นแล้วกิเลสตื่นทั้งนั้น ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วแต่ว่ากิเลสของใครจะวุ่นวายแค่ไหน จะทำให้เกิดความเดือดร้อนใจและกายสั่นแค่ไหน ซึ่งเมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็ควรชวนชวายอบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะป็นขันthan ศิล ความสงบของจิต หรือขั้นสติปัญญาที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ไม่ใช่ว่าใครสามารถจะละโลภะได้เสียก่อนแล้วจึงจะอบรมเจริญปัญญาที่จะเป็นพระโสดาบันในภายหลัง ถึงแม้ว่าโลภะจะเกิดขึ้นก็เป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ปัญญาจะต้องระลึกถึงลักษณะของโลภะตามความเป็นจริงว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดดับ

เวทนา ๕ เกิดกับจิตต่าง ๆ ดังนี้ คือ

สุขเวทนาเกิดกับกายวิญญาณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

ทุกข์เวทนาเกิดกับกายวิญญาณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

โสมนัสเวทนาเกิดกับโทสมูลจิต ๒ ดวง

โสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ วิบากก็ได้ กิริยาก็ได้

โทมนัสเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศล วิบาก กิริยาไม่ได้ เกิดได้เฉพาะกับจิตที่เป็นอกุศล คือ โทสมูลจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น ถ้าไม่รู้แบบนี้ บางท่านอาจจะเข้าใจว่าอกุศลเป็นกุศล เช่น เวลาสงสารคนที่ทุกข์ยากเดือดร้อน ใครที่จะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์ยาก ขณะที่จิตเกิดกรุณานั้นเป็นกุศลจิตที่มีกรุณาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ซึ่งจะต้องรู้ลักษณะของเวทนาด้วยว่ารู้สึกไม่แฉ่มชื่นบ้างหรือเปล่า ถ้ารู้สึกโทมนัสเสียใจไม่แฉ่มชื่นก็เป็นอกุศลจิต ไม่ใช่ขณะเดียวกับที่จิตเกิดร่วมกับกรุณาเจตสิก เมื่อรู้อย่างนี้ก็จะละลายความรู้สึกเสียใจ โทมนัส ไม่แฉ่มชื่น ซึ่งเป็นอกุศล และสามารถช่วยคนอื่นให้พ้นความทุกข์ยากได้โดยแฉ่มชื่น ไม่โทมนัส ไม่เสียใจ ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นอกุศล จึงจะละลายได้ เพราะโดยมากเข้าใจกันว่า เมื่อสงสารคนที่กำลังเป็นทุกข์เดือดร้อน ก็จะต้องพลอยเศร้าโศกเสียใจเป็นทุกข์กับบุคคลนั้นด้วย ถ้าถามว่าขณะนี้รู้สึกอย่างไร บางคนก็ตอบว่าเฉยๆ บางคนก็ดีใจ บางคนก็ไม่สบายใจ แม้เวลาที่สติระลึกตรงลักษณะของความรู้สึกนั้นก็ยากที่จะรู้ตามความเป็นจริงว่า ความรู้สึกนั้นๆ เป็นเพียงสภาพรู้ เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดกับจิตทุกขณะ

ขณะที่เสียงปรากฏ โสตวิญญูญาณเป็นสภาพรู้ที่ได้ยินเสียงนั้น ขณะนั้นมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกเกิดพร้อมกับโสตวิญญูญาณ เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้น จะไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิด

ไม่ได้เลย เมื่อสติสามารถเริ่มระลึกถึงลักษณะของจิตบ้าง หรือ
เวทนาเจตสิกบ้าง ก็ย่อมเป็นปัจจัยสะสมเกื้อกูลให้ไม่หลงลืม
ดังนั้น เวลารู้สึกเฉยๆ ดีใจ สุข ทุกข์ หรือเสียใจนั้น แทนที่
จะยิ่งเสียใจสติก็ระลึกได้ว่าขณะนั้นก็เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ฉะนั้น สติปัญญาจึงมีคุณประโยชน์ที่ละ
คลายทุกข์ ในขณะที่รู้สึกไม่เข้มข้นได้

คำถามทบทวน

๑. อุเบกขาเวทนา โสมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๒. ทุกขเวทนา สุขเวทนา เป็นชาติอะไร
๓. โทมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๔. ขณะหลับสนิท เวทนาเจตสิก เป็นชาติอะไร
๕. รูปตื่นหรือหลับได้ใหม่ เพราะอะไร

บทที่ ๑๑

สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่จำแนกจิตให้ต่างกัน โดยประเภทต่อไป คือ โดยสัมปยุตต์ หรือวิปยุตต์

คำว่า สัมปยุตตธรรม โดยทั่วไปหมายถึง เจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดกับจิต แต่เมื่อกล่าวถึงจิตที่ต่างกันโดยเป็นสัมปยุตต์นั้นมี ๕ ประเภท คือ เป็นอกุศลสัมปยุตต์ ๔ ประเภท เป็นโสภณสัมปยุตต์ ๑ ประเภท

อกุศลสัมปยุตต์ ๔ คือ

ทิวฏฐิตสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับทิวฏฐิตเจตสิก
คือ ความเห็นผิด
ปฏิมสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับโทสเจตสิก
วิจิกิจฉาสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก
คือ ความสงสัยในสภาพธรรม
อุทธัจฉสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับอุทธัจฉเจตสิก
คือ สภาพธรรมที่ไม่สงบ

โสภณสัมปยุตต์ ๑ คือ

ญาณสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก

อกุศลจิต ๑๒ ดวง จำแนกโดยสัมปยุตต์

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิวฏฐิเจตสิก ความเห็นผิด เป็นทิวฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับความเห็นผิด เป็นทิวฏฐิคตวิปยุตต์ ๔ ดวง

โทสมูลจิต ๒ ดวง เป็นปฏิฆสัมปยุตต์ คือ เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างทั้ง ๒ ดวง

โมหมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับวิจิกิจจาเจตสิก เป็นวิจิกิจจาสัมปยุตต์ ๑ ดวง เกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก เป็นอุทธัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็นวิปยุตต์ ๔ ดวง

โลภมูลจิตทิวฏฐิคตสัมปยุตต์ (และทิวฏฐิคตวิปยุตต์) นั้นต่างกันเป็น ๔ คือ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

โลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (และอุเบกขาเวทนา) นั้นต่างกันเป็น ๔ คือ เป็นอสังขาริกเกิดขึ้น โดยไม่อาศัยการชักจูง ๒ ดวง เป็นสังขาริกเกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๒ ดวง

รวมโลภมูลจิต ๘ ดวง คือ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิฉิตตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิฉิตตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิฉิตตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิฉิตตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิฉิตตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิฉิตตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิฉิตตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิฉิตตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โทสมมูลจิต ๒ ดวงนั้นเกิดร่วมกับปฏิมะ คือ โทสเจตสิก จึงเป็นปฏิมสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง เพราะเมื่อโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้นต้องมีโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างประทุษร้ายเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่เหมือนกับโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาซึ่งเกิดร่วมกับโลภมูลจิต หรือกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น เมื่อโทสมมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาจึงต้องเป็นปฏิมสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง และโทสมมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง ก็เพราะเป็นอสังขาริก คือ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีอาศัยการชักจูง ๑ และเป็น สสังขาริก คือ เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๑ ดังนั้น โทสมมูลจิต ๒ ดวง คือ

โหมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โหมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โหมมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง คือ ดวงหนึ่งเป็นวิจิกิจฉา
สัมปยุตต์ เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิกซึ่งสงสัยในพระพุทฺธ พระ
ธรรม พระสงฆ์ ชันท์ ชาติ อุตฺต ปัจจุบัน อนาคต เป็นต้น
อีกดวงหนึ่งเป็น อุกฺทจฺจสัมปยุตต์

โหมเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง
แม้ว่ากำลังเผชิญหน้ากับอารมณ์ ก็ไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริง
ของอารมณ์ที่ปรากฏได้ เช่น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ ไม่รู้ว่าสิ่งที่
ปรากฏทางตาเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อไม่รู้ก็สงสัยว่าลักษณะ
ของสภาพธรรมที่เพียงปรากฏทางตานั้น ต่างกับที่เคยเข้าใจว่า
สิ่งที่เห็นเป็นคนหรือเป็นวัตถุสิ่งของอย่างไร ขณะใดที่สงสัย ขณะ
นั้นเป็นโหมมูลจิตวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ แต่ก็ไม่ใช่ว่าความสงสัยจะ
เกิดตลอดเวลา ขณะใดที่สงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์
และในลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะนั้นเป็นโหมมูลจิต
ที่เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก

โดยปกติ เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส
กายแล้ว ถ้าขณะนั้นจิตที่เกิดต่อไม่เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต
ประเภทอื่น ๆ ก็เป็นโหมมูลจิตอุกฺทจฺจสัมปยุตต์ เพราะว่าขณะ
นั้นไม่ได้มีความสงสัยเกิดร่วมด้วย ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงรู้ลักษณะของโหมมูลจิต

อุทัจจสัมปยุตต์ได้ว่า ขณะใดที่หลงลืมสติ ขณะนั้นกำลังไม่รู้
ในสภาพของอารมณ์ที่ปรากฏ และขณะที่อกุศลจิตไม่เกิดร่วมกับ
โลภเจตสิก หรือโทสเจตสิก และวิจิกิจฉาเจตสิก อกุศลจิตขณะ
นั้นก็ เป็น โมหมูลจิต อุทัจจสัมปยุตต์ ดังนั้น โมหมูลจิต
๒ ดวง คือ

อุปกุขาสหคต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง

อุปกุขาสหคต อุทัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็น
วิปยุตต์ ๔ ดวง

สำหรับโสภณสัมปยุตต์ คือ ญาณสัมปยุตต์นั้น จิตขณะใด
เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะนั้นก็ เป็นญาณสัมปยุตต์

คำถามทบทวน

๑. ทิฏฐิเจตสิก เกิดกับจิตกี่ดวง
๒. ทิฏฐิเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร
๓. โทสเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร
๔. โสมนัสเวทนา เกิดกับอกุศลจิตประเภทใด
๕. อุเบกขาเวทนา เกิดกับอกุศลจิตอะไรบ้าง

บทที่ ๑๒

จิตต่างกันโดยประเภทของสังขาร คือ เป็นอสังขาริก หรือ สสังขาริก

คำว่า **สังขาร** ในพระไตรปิฎกมีความหมายหลายนัย คือ **สังขารธรรม ๑**

สังขารขันธ์ ๑

อกิสังขาร ๑

อสังขาริก และสสังขาริก ๑

สังขารธรรม คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยที่สุดแล้วก็ดับไปหมดสิ้น

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป

ปรมาตถธรรม มี ๔ คือ **จิต เจตสิก รูป นิพพาน**
ปรมาตถธรรม ๓ คือ **จิต เจตสิก รูป** เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะที่สั้นมากแล้วก็ดับไป นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิดขึ้น ดับ นิพพานเป็นวิสังขารธรรม

สังขารธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จำแนกเป็น ชั้น ๕ คือ

รูปทุกรูป			เป็น รูปชั้น
เวทนาเจตสิก	๑	ดวง	เป็น เวทนาชั้น
สัญญาเจตสิก	๑	ดวง	เป็น สัญญาชั้น
เจตสิกที่เหลือ	๕๐	ดวง	เป็น สังขารชั้น
จิตทุกดวง			เป็น วิญญาณชั้น

ฉะนั้น สังขารชั้น ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง เวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก ส่วนสังขารธรรม ได้แก่ จิตทั้งหมด ๘๙ ดวง เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ดวง รูปทั้งหมด ๒๘ รูป

ความหมายของสังขารธรรมกว้างกว่าสังขารชั้น เพราะจิตเจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม แต่เฉพาะเจตสิก ๕๐ ดวงเท่านั้นที่เป็นสังขารชั้น และในเจตสิก ๕๐ ดวงซึ่งเป็นสังขารชั้นนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร ในปฏิจจสมุปบาท อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ฯลฯ สังขารในปฏิจจสมุปบาท หมายถึง เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นอภิสังขาร เป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง คือ เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่งจะทำให้เกิดผล คือ วิบาก

จิตและเจตสิก แม้ว่าเจตสิกอื่นๆ ก็ปรุงแต่งให้จิตเกิดขึ้น เช่น
ผัสสเจตสิก ถ้าไม่มีผัสสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่กระทบอารมณ์
จิตเห็นก็มีไม่ได้ จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งกระทบ
สัมผัส จิตคิดนึกต่างๆ ก็มีไม่ได้ แต่ผัสสเจตสิกก็ไม่ใช่อภิสังขาร
เพราะเพียงกระทบอารมณ์แล้วก็ดับหมดสิ้นไป

ฉะนั้น ในสังขารชั้นที่ ๕๐ ดวงนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวง
เดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร คือ เป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง
โดยเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เป็นกัมมปัจจัยที่ทำให้ผล คือ
วิบากจิตเกิดขึ้น

สังขารในปฏิจจสมุปบาทมี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร ๑
อปุญญาภิสังขาร ๑ อาเนญชาภิสังขาร ๑

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับกามาวจรกุศล
จิต และรูปาวจรกุศลจิต

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต

อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอรูปาวจร
กุศลจิต ซึ่งเป็นกุศลที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

กามาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นชั่วขณะเล็กๆ น้อยๆ และหวั่นไหว
ง่าย เพราะเกิดขึ้นวาระหนึ่งๆ เพียงชั่ว ๗ ขณะเท่านั้น การ
ให้ทาน การวิริตฺตฺหุจฺริต การเจริญกุศลอื่นๆ ย่อมเกิดขึ้นเป็น

ครั้งคราว นอกจากนั้นอกุศลจิตก็เกิดมากมายหลายวาระทีเดียว
 รูปาวจรกุศลจิตเป็นกุศลญาณสัมปยุตต์ ประกอบด้วยปัญญา
 เจตสิก เป็นจิตที่สงบถึงขั้นอุปนาสมาธิที่มีรูปเป็นอารมณ์ จึง
 เป็นมหัคคตกุศลที่ใกล้เคียงกับกามาวจรกุศล เพราะยังมีรูปเป็น
 อารมณ์ อาเนญชาภิสังขารเป็นอรูปรูปมาน คือ เป็นปัญญาจกมาน
 ที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จิตในขณะนั้นไม่หวั่นไหวเพราะไม่มีรูปเป็น
 อารมณ์ จึงให้ผลอย่างไพบุลย์ คือ ทำให้อรูปรูปมานวิบากจิตเกิด
 ในอรูปรูปพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุที่ยืนยาวมากตามกำลังของอรูปรูปาวจร
 กุศลจิต การเกิดในสวรรค์เป็นสุขเพราะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ทุกข์
 ยาก ลำบากกายอย่างในภูมิมนุษย์และในอบายภูมิ แต่มีอายุไม่
 ยืนยาวเท่ารูปพรหมภูมิ และรูปพรหมภูมิก็มีอายุไม่ยืนยาวเท่ากับ
 อรูปพรหมภูมิ เพราะอรูปรูปพรหมภูมิเป็นผลของอรูปรูปมานกุศล ซึ่ง
 เป็นอาเนญชาภิสังขาร

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

สังขารชั้นหัต ได้แก่ เจตสิก ๕๐

(เว้นเวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก)

อภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑ ดวง

(เป็นสังขารชั้นหัต ในสังขารชั้นหัต ๕๐ ดวง)

การจำแนกความต่างกันของจิตโดยประเภทอสังขาริกและ
 สสังขาริกนั้นแสดงให้เห็นว่า แม้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือ

วิบากจิต หรือกิริยาจิต ซึ่งเกิดร่วมกับเจตนาเจตสิกนั้นก็ยังคงต่าง
กันออกไปโดยประเภทที่เป็นอสสังขาริกบ้าง และเป็นสังขาริก
บ้าง ในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความอธิบายว่า
ชื่อว่า สสังขาร เพราะเป็นไปกับด้วยสังขาร (เครื่องชักจูง)
สังขารในที่นี้หมายความว่าถึงความถึงชักจูงด้วยตนเอง หรือผู้อื่นชักจูง
หรือสั่งให้กระทำ นี่เป็นสภาพจิตในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ว่า
จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บางครั้งก็เกิดขึ้นเองโดยอาศัยการ
สะสมมาในอดีต เป็นปัจจัยแรงกล้าที่ทำให้กุศลหรืออกุศลประเภท
หนึ่งประเภทใดมีกำลังเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องอาศัยการชักจูงใดๆ เลย
สภาพจิตที่เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นอสสังขาริก คือ
ไม่อาศัยการชักจูง แต่ว่าบางครั้งบางขณะไม่ว่าจะเป็นกุศลหรือ
อกุศลก็ตามที่เกิดขึ้นนั้น มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นได้เพราะอาศัย
การชักจูงของตนเอง หรือการชักจูงของบุคคลอื่นก็ได้ อกุศลและ
กุศลที่มีกำลังอ่อนที่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นอสสังขาริกจิต

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ยังคงต่างกัน บาง
ขณะเป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลังแรง เกิดขึ้นโดยมีการสะสมของ
ตนเองเป็นปัจจัย และบางครั้งบางขณะก็เป็นกุศลหรืออกุศลที่
มีกำลังอ่อน ต้องอาศัยการชักจูงของตนเองหรือการชักจูงของ
บุคคลอื่นจึงเกิดขึ้นได้

บางครั้งอกุศลจิตมีกำลังเกิดขึ้นทันทีตามการสะสมที่พอใจ
หรือไม่พอใจอารมณ์ขณะนั้น แต่บางครั้งไม่เป็นเช่นนั้น เช่น

ไม่ค่อยอยากไปดูหนังหรือละคร แต่เมื่อญาติพี่น้องเพื่อนฝูงชวนก็ไป จิตในขณะนั้นอยากจะไปหรือเปล่า ไปดูก็ได้ไม่ดูก็ได้ แต่เมื่อมีใครชวนก็ไป ถ้าลำพังคนเดียวก็ไม่ไป หรือบางครั้งก็นึกว่าหนังเรื่องนี้ก็คงจะสนุกน่าดู ก็อยากจะไปเหมือนกัน แต่ไม่ไปเพราะว่ายังไม่มีการล้างล้างถึงกับจะไปทันที ชีวิตประจำวันจริงๆ นั้นรู้ได้ว่า ขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังกล้า หรือขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายอกุศลที่เป็นโลภะ โทสะ หรือฝ่ายกุศลก็ตาม บางคนเมื่อทราบข่าวว่ามีการทอดกฐินก็อยากจะไปทันที และชักชวนคนอื่นไปด้วย แต่บางคนนั้นถึงแม้ว่าจะถูกชักชวนแล้ว แต่ถ้าคนนั้นไม่ไปคนนั้นไม่ไปก็ไม่ไปด้วย ฉะนั้นสภาพของกุศลจิตและอกุศลจิตก็มีกำลังต่างกัน ตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเป็นไปในขณะนั้น แม้ว่าจะมีเจตสิกประกอบเท่ากันก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอสังขาริกจิตและสสังขาริกจิต เพื่อให้เห็นความละเอียดของจิตว่า แม้เป็นจิตที่มีจำนวนเจตสิกเกิดร่วมด้วยเท่ากัน ไม่ต่างกันเลย แต่สภาพของจิตก็ต่างกันเป็นอสังขาริก และสสังขาริก ตามกำลังของเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เพื่อที่จะให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระมหากรุณาแสดงพระธรรมโดยละเอียด ข้อความในอัญจสุตตันตปิฎก อรรถกถา ธรรมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาทกัณฑ์แสดง “อนันตะ” ความกว้างใหญ่ที่สุด ๔ อย่างว่า

ในที่นี้ท่านถือเอา “อนันตะ” ๔ อย่าง ก็อนันตะ ๔ อย่าง คือ อากาศเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ จักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์เป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ พุทธญาณเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑

จริงอยู่การกำหนดอากาศว่าในทิศบูรพา ในทิศปัจฉิม ในทิศอุดร หรือในทิศทักษิณ มีเท่านั้นร้อยโยชน์ หรือมีเท่านั้นพันโยชน์ย่อไม่ได้ (ลองกำหนดอากาศทางทิศตะวันออกกว่า มีเท่าไร ก็โยชน์ ก็ร้อยโยชน์ ก็พันโยชน์ ก็ไม่มีใครกำหนดได้ แม้ทิศอื่นๆ ก็โดยนัยเดียวกัน) แม้จะพึงเอาซ้อนเหล็กขนาดเท่าเขาสิเนรุทูปแผ่นดินแยกเป็น ๒ ส่วนแล้ว โยชนซ้อนเหล็กไป ซ้อนเหล็กก็พึงตกลงไปข้างล่างโดยแท้ หากมีที่รองรับไว้ได้ไม่ ชื่อว่าอากาศเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดเลยอย่างนี้

การกำหนดจักรวาลทั้งหลายว่าก็ร้อย ก็พัน หรือก็แสน จักรวาลย่อไม่ได้ จริงอยู่แม้ถ้าว่าทำวมหาพรหมทั้ง ๔ ผู้เกิดในอกนิฏฐภูมิ (รูปพรหมภูมิชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นรูปพรหมภูมิชั้นสูงที่สุด) ผู้มีความเร็วขนาดที่สามารถผ่านแสนจักรวาลไปได้ ชั่วเวลาเพียงเท่าที่ลูกศรที่เร็วมากของนายขมังธนูผู้มีกำลังแข็งแรง ผ่านเงาดันตาลด้านขวางจะพึงวิ่งมา ด้วยความเร็วขนาดนั้น ด้วยคิดว่าเราจักดูขอบแห่งจักรวาล ทำวมหาพรหมเหล่านั้น ไม่ทันได้เห็นขอบแห่งจักรวาลก็จะพึงประนีพพานก่อนโดยแท้ จักรวาลทั้งหลายจึงชื่อว่าเป็นอนันตะ ไม่มีที่สิ้นสุดอย่างนี้

ก็ประมาณแห่งสัตว์ที่อยู่ในน้ำ และที่อยู่บนบก ในจักรวาล
ทั้งหลายว่า มีประมาณเท่านี้ ย่อมไม่มี สัตตนิกายจึงชื่อว่า
อนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) อย่างนี้

พุทธญาณ ชื่อว่า อนันตะแท้แม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น

อากาศก็เห็นอยู่แล้วว่าไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครสามารถจะวัดว่ากี่
ร้อย กี่พัน กี่แสนโยชน์ หรือแม้จักรวาล ก็ไม่มีใครสามารถจะ
นับได้ว่าทั้งหมดมีเท่าไร ใครอยากจะนับดาว นับจักรวาล ก็
ไม่มีวันสำเร็จ เพราะว่าจักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สิ้นสุด หรือแม้
สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในจักรวาลก็ไม่มีใครสามารถ
ทำสถิติว่ามีจำนวนเท่าไร ทั้งมนุษย์ ทั้งเทพ ทั้งพรหม ทั้ง
สัตว์บก สัตว์น้ำ ทั้งสัตว์ในอบาย แต่พุทธญาณชื่อว่าเป็นอนันตะ
คือ ไม่มีที่สิ้นสุดแม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น คือ บรรดาสัตว์ที่หา
ประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ ในอากาศอันหา
ประมาณมิได้ อย่างนี้

เมื่อคิดถึงสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในจักรวาลมากมายนับไม่ถ้วน
แล้ว จิตของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะวิจิตรต่างๆ กันมากสัก
เพียงไหน

กุศลจิตที่เป็นกามาวจร สหระคตด้วยโสมนัส (เกิดพร้อมกับ
โสมนัสเวทนา) เป็นญาณสัมปยุตต์ เป็นอสังขาริก (เกิดโดยไม่มี

อาศัยการชักจูง) ย่อมเกิดแก่สัตว์หนึ่งๆ มากมาย แม้สัตว์มีจำนวนมาก จิตก็เกิดขึ้นมากดวง

กุศลจิตไม่ใช่มีดวงเดียว กุศลจิตที่เกิดแม้โดยประเภทที่เป็น กามาวจรกุศล ซึ่งเกิดพร้อมกับปัญญา คือ เป็นญาณสัมปยุตต์ และเป็นอสังขาริก คือ มีกำลังแรงกล้านั้นก็ไม่ใช่มีแต่เฉพาะดวงเดียว ต้องเป็นไปต่างๆ ตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งจิตของคนหนึ่งเกิดขึ้นเพียงขณะหนึ่ง แม้จิตจะเกิดขึ้นมากดวงตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย แต่กุศลจิตแม้ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นอย่างเดียวกัน โดยอรรถว่าเป็นกามาวจร โดยอรรถว่าสหคตด้วยโสมนัส โดยอรรถว่าเป็นญาณสัมปยุตต์ โดยอรรถว่าโดยฐานะเป็นอสังขาริกด้วยกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดกามาวจรกุศลจิตแม้ทั้งปวงที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ในจักรวาลทั้งหลายอันหาประมาณมิได้เช่นนี้ด้วยพระสัมพันธัญญุตญาณ ดูจว่าทรงชั่งด้วยตราชั่งใหญ่ ประคุดทรงใส่ในทะนานนับอยู่ฉะนั้น และทรงกระทำให้ ๘ ส่วนเท่านั้น ทรงแสดงว่าจิตเหล่านั้น (กามาวจรกุศลจิต) มี ๘ ดวงพอดี โดยอรรถที่บัณฑิตพึงเห็นพ้องด้วย (คือ คัดค้านไม่ได้)

แสดงว่าถึงแม้ว่ากามาวจรกุศลจิตจะมีมาก แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงนับ และทรงจัดกามาวจรกุศลเป็นมหากุศล ๘ ดวง หรือ ๘ ประเภท ซึ่งใครๆ ก็ไม่สามารถที่จะคัดค้านได้โดยความต่างกันที่

อุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนา โดยความต่างกันที่จะประกอบ
ด้วยปัญญาและไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยความต่างกันที่เป็น
อสังขาริกและสังขาริก

ดังนั้น กามาวจรกุศล หรือ มหากุศล ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนัสสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนัสสหคต ฌาณวิปฺปยุตต อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนัสสหคต ฌาณวิปฺปยุตต สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคต ฌาณวิปฺปยุตต อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคต ฌาณวิปฺปยุตต สสงฺขาริกํ

เคยง่วง เคยเพื่อย เคยเบื่อใหม่ บางขณะจิตคิดจะทำกุศล
อย่างนั้นอย่างนี้ แต่แล้วก็อ่อนกำลังไป หรือว่าเกิดง่วงขึ้นมา สติ
จะระลึกถึงลักษณะสภาพของจิตในขณะนั้นใหม่ ถ้าไม่ระลึกก็เป็น
เรา ความง่วงมีจริง ความท้อถอย ความท้อแท้ ความเหนื่อย
หน่าย ความรู้สึกอ่อนเพลียมีจริง ถ้าสติไม่ระลึกถึงลักษณะของ
สภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็ไม่รู้ว่าเป็นสภาพธรรมนั้นๆ
ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่เรา เป็นแต่เพียงลักษณะของจิต

ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจิตโดยประเภทต่างๆ เช่น โดยประเภทที่เป็นอสังขาริก และสสังขาริก โลกมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี เป็นสสังขาริกก็มี โทสมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สสังขาริกก็มี กุศลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สสังขาริกก็มี ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้น ก็รู้ว่าเป็นนามธรรมไม่ใช่รูปธรรม

ความท้อแท้ ความท้อถอย ไม่ใช่รูป เป็นสภาพของ ถีนมิทธเจตสิกซึ่งเกิดกับอกุศลจิตที่เป็นสสังขาริก เพราะเป็นจิตที่ไม่มีกำลัง

จิตที่ต่างกันเป็นอสังขาริกและสสังขาริกนั้นเป็นจิตประเภท กามาวจรจิตเท่านั้น เพราะกามาวจรจิตเป็นจิตภูมิต่ำที่สุด เป็นจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผฏฐัพพะ และคิดนึกเรื่องราวของรูป เสียง กลิ่น รส ไผฏฐัพพะ บางครั้งก็มีกำลังแรงกล้า และบางครั้งก็มีกำลังอ่อนตามเหตุตามปัจจัย แต่จิตระดับที่สูงกว่านี้ คือ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตนั้น ไม่จำแนกเป็นอสังขาริกบ้าง หรือสสังขาริกบ้าง แม้ว่าจิตเหล่านี้จะเกิดขึ้นเองไม่ได้ ต้องอาศัย การอบรมเจริญไปจนกว่าจิตนั้นๆ จะเกิดขึ้น ไม่ใช่โดยนัยเดียวกับ กามาวจรจิตที่ต่างกัน เป็นจิตที่มีกำลังแรงกล้าและจิตที่มีกำลังอ่อน

ทุกท่านพอที่จะรู้สภาพของอสังขาริกจิตและสสังขาริกจิตของ
 ท่านเองได้ เช่น ท่านที่มาฟังธรรมต้องอาศัยใครชักชวนหรือ
 เปล่า ตอนแรกอาจจะไม่ยอมมาเอง เมื่อถูกชักชวนมาจึงมา
 แต่ว่าตอนหลังๆ ก็มาเอง สภาพของจิตที่มาเองและถูกชักชวน
 จึงมานั้นต่างกัน และไม่เชื่อว่าจะมีแต่สสังขาริกจิตตลอดไป หรือว่า
 อสังขาริกจิตตลอดไป อย่างท่านที่ถูกชวนไปดูหนัง ตอนถูก
 ชวนไปก็เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน แต่ถ้าหนังสนุกตื่นเต้น หัวเราะ
 สนุกสนาน ในขณะนั้นไม่ใช่จิตที่มีกำลังอ่อนแล้ว ไม่ต้องมีใคร
 มาชวนให้หัวเราะ ไม่ต้องมีใครมาชวนให้สนุก แต่จิตขณะนั้นเอง
 มีกำลังและเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาจึงสนุกและหัวเราะจึงเป็น
 อสังขาริก แสดงให้เห็นสภาพที่เป็นอนัตตาของจิตแต่ละขณะที่
 เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้ว่าขณะนี้เกิดขึ้นเป็นอย่างนี้
 ขณะต่อไปก็เกิดขึ้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ตามเหตุตามปัจจัยได้

คำถามทบทวน

๑. สังขารธรรม สังขารขันธ อภิสังขาร อสังขาริก สสังขาริก
 คืออะไร
๒. โลกมุลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง มีอะไรเหมือนกัน
 และมีอะไรต่างกัน

บทที่ ๑๓

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรมที่เป็น “เหตุ”

สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมนั้นจะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ โดยไม่อาศัยปัจจัยอะไรเลยไม่ได้ ปรมัตถธรรมที่เป็นสังขารธรรมมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จิตอาศัยเจตสิกเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และจิตบางดวงก็อาศัยเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยเกิดขึ้น รูปอาศัยรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และรูปบางรูปก็อาศัยจิตและเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตต่างกันโดยเหตุ คือ จิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ และจิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่ไม่ใช่เหตุ

ปรมัตถธรรมที่เป็นเหตุนั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวงเท่านั้น คือ

โลกเจตสิกเป็นโลกเหตุ ๑

โทสเจตสิกเป็นโทสเหตุ ๑

โมหเจตสิกเป็นโมหเหตุ ๑

} รวมเป็นอกุศลเหตุ ๓

อโลกเจตสิกเป็นอโลกเหตุ ๑

อทอสเจตสิกเป็นอทอสเหตุ ๑

ปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ ๑

} รวมเป็นโสภณเหตุ ๓

นอกจากเจตสิก ๖ ดวงนี้แล้ว สภาพธรรมอื่นทั้งหมดไม่ใช่เหตุปัจจัย เจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิตต่างก็เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น แต่ไม่ใช่เหตุปัจจัย คือ ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ เพราะเหตุปัจจัยเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยต่างๆ กันถึง ๒๔ ปัจจัย (โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ) เจตสิก ๖ ดวงที่เป็นเหตุนั้น อุปมาเหมือนกับรากแก้วของต้นไม้ซึ่งเป็นเหตุให้ต้นไม้ที่เจริญสมบูรณ์งอกงามมีดอกมีผลมากมายฉนั้นใด เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ นี้ เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามและผลิตผลต่างๆ เพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ยังมีอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วดับทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ อโลภเจตสิก โทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) ที่เกิดกับจิตของพระอรหันต์จึงเป็นอัพยากตเหตุ คือ ไม่ใช่อกุศลเหตุและกุศลเหตุ

สภาพธรรมที่เป็นอัพยากตธรรมนั้นเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น วิบากจิต กิริยาจิต วิบากเจตสิก กิริยาเจตสิก รูป และนิพพานจึงเป็นอัพยากตธรรม เพราะไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล

เหตุ ๖ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลกเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑
โมหเจตสิก ๑

โสภณเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑
ปัญญาเจตสิก ๑

ควรสังเกตว่าไม่ใช่คำว่า กุศลเหตุ ๓ แต่ใช้คำว่าโสภณเหตุ ๓ เพราะกุศลเหตุเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากซึ่งเป็นผล แต่โสภณเหตุซึ่งเป็นเหตุที่ดีนั้นเกิดกับกุศลจิตก็ได้ กุศลวิบากจิตก็ได้ และโสภณกิริยาจิตก็ได้ โสภณเหตุจึงไม่ได้เกิดแต่เฉพาะกับกุศลจิตเท่านั้น

ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เมื่อกล่าวโดยเหตุ

จิต ไม่ใช่เหตุ

เจตสิก ที่เป็นเหตุมีเพียง ๖ เจตสิกอื่นทั้งหมด (๔๖ เจตสิก) ไม่ใช่เหตุ

รูป ไม่ใช่เหตุ

นิพพาน ไม่ใช่เหตุ

ธรรมที่ไม่ใช่เหตุ นั้น ภาษาบาลีเรียกว่า นเหตุ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงจำแนกเป็นหมวด ๒ ได้ คือ เหตุ และนเหตุ

เจตสิก ๖ ดวงเป็นเหตุ จิต รูป นิพพาน และเจตสิกอื่น ๔๖ ดวง เป็น นเหตุ

จิต และเจตสิก ๔๖ ดวง เป็นนเหตุ คือไม่ใช่เหตุ แต่จิตและเจตสิกบางดวงก็มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกบางดวงก็ไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกใดไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**อเหตุกจิตและอเหตุกเจตสิก** จิตและเจตสิกใดมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**สเหตุกจิตและสเหตุกเจตสิก**

จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏนั้นมีเจตสิกเกิดกับจักขุวิญญาณเพียง ๗ ดวง คือ **ผัสสเจตสิก** ทำกิจกระทบรูปารมณที่กระทบจักขุปสาท **เวทนาเจตสิก** ทำกิจรู้สึกเฉยๆ เป็นอเบกขาเวทนา (อทุกขมสุข) **สัญญาเจตสิก** ทำกิจจำรูปารมณ **เจตนาเจตสิก** ทำกิจจงใจ ตั้งใจ ขวนขวาย กระตุ้นจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันให้สำเร็จกิจนั้นๆ **ชีวิตินทรียเจตสิก** ทำกิจบำรุงเลี้ยงสหชาตธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในฉฐิตินขณะ **เอกัคคตาเจตสิก** ทำกิจตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ **มนสิการเจตสิก** ทำกิจใส่ใจในรูปารมณนั้น เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ใช่เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็นอเหตุกจิต ส่วนโลกมูลจิตที่เกิดหลังจากจักขุวิญญาณนั้นมีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ มี**โลภเจตสิก** สภาพที่พอใจติดข้องในสิ่งที่ปรากฏเกิดร่วมด้วย และมี**โมหเจตสิก**เกิดร่วมด้วย โลภมูลจิตจึงเป็น**สเหตุกจิต**

เมื่อกล่าวโดยเหตุ ธรรมทั้งหลายจำแนกได้เป็น ๒ หมวด คือ เหตุ และนเหตุ สเหตุกะ และอเหตุกะ ได้ดังนี้ คือ

นิพพานและรูป เป็นนเหตุ และอเหตุกะ

จิต เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๔๖ เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๖ คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลกเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นเหตุ และเป็นสเหตุกะ เว้นโมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิต เพราะ**โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ**

โลกเจตสิกเป็นสเหตุกะ เพราะต้องมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ถ้าโมหเจตสิกไม่เกิด โลกเจตสิกก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น โลกเจตสิกจึงเป็นสเหตุกะ เพราะมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง

โทสเจตสิกก็เป็นสเหตุกะ โดยนัยเดียวกับโลกเจตสิก

โมหเจตสิกที่เกิดกับโลกเจตสิกในโลคมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะมีโลกเจตสิกซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโทสเจตสิกในโทสมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะมีโทสเจตสิกเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นนอเหตุกะ เพราะไม่มี โลกเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ผัสสเจตสิกเป็นนเหตุ แต่ผัสสเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง ถ้าจิตดวงใดเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุหนึ่งเหตุใดในเหตุ ๖ ผัสสเจตสิกนั้นก็ป็นสเหตุกะ ถ้าจิตดวงใดเป็นนเหตุกะ คือ ไม่มีเจตสิก ๖ ซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ผัสสเจตสิกซึ่งเกิดกับนเหตุกจิตนั้นก็ป็นนเหตุกะด้วย ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นนเหตุ และบางขณะก็เป็นสเหตุกะ บางขณะก็เป็นนเหตุกะ

ชีวิตของทุกท่านในวันหนึ่งๆ นั้นมีทั้งสเหตุกจิตและนเหตุกจิต แต่เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรมก็ไม่ทราบว่าจะไหนเป็นสเหตุกจิต และจะไหนเป็นนเหตุกจิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพจิตแต่ละขณะไว้อย่างละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นนเหตุกจิต ขณะใดเป็นสเหตุกจิต และจิตที่เป็นสเหตุกะนั้นเกิดร่วมกับเหตุกเหตุ และมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ดวง

โมหมูลจิตมีโมหเหตุเกิดร่วมด้วยเหตุเดียว จึงเป็นเอกเหตุกะ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโลกเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

สำหรับกุศลจิตนั้นก็ต้องมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย มิฉะนั้นก็เป็นกุศลจิตไม่ได้ กุศลจิต ๒ ประเภท คือ กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ฉะนั้น กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ และ กุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ จึงเป็นติเหตุกะ กุศลจิตไม่เป็นเอกเหตุกะเลย เพราะต้องมีทั้งอโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง จึงจะเป็นกุศลจิตได้

คำว่า **เหตุ** กับคำว่า **ปัจจัย** ต่างกันอย่างไร

ปัจจัย เป็นสภาพธรรมที่อุปการะเกื้อกูลให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้น หรือดำรงอยู่ตามควรแก่ประเภทของปัจจัยนั้นๆ เช่น ผัสสเจตสิก ไม่ใช่โลภเจตสิก แต่ทั้งผัสสเจตสิกก็ดี โลภเจตสิกก็ดี เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ธรรมอื่นๆ คือ จิต เจตสิก และรูปเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อสภาพลักษณะและกิจของผัสสเจตสิกต่างกับสภาพลักษณะและกิจของโลภเจตสิก ผัสสเจตสิกจึงเป็นสภาพปัจจัยที่ต่างกับโลภเจตสิก

ผัสสเจตสิกเป็นปัจจัยโดยเป็น **อาหารปัจจัย** อาหารเป็นสภาพธรรมที่นำมาซึ่งผล แต่ไม่มั่นคงถึงกับทำให้งอกงามไพบูลย์อย่างรากแก้วของตนไม้ ส่วนสภาพธรรมที่เป็นเหตุนั้นเป็นปัจจัย

โดยความเป็นเหตุ ซึ่งอุปมาเหมือนรากแก้ว ต้นไม้จะเจริญเติบโต โดยมีแต่รากแก้วอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีดิน น้ำเป็นอาหาร แต่ถ้าขาดรากแก้ว ดิน น้ำ ก็ทำให้ต้นไม้งอกงามไปพลูยไม่ได้ ต้นไม้ที่มีรากแก้วกับพืชที่ไม่มีรากแก้วนั้นย่อมเจริญงอกงามไปพลูยเพราะปัจจัยต่างกันฉันใด เจตสิกอื่นและสภาพธรรมอื่น นอกจากเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ก็เป็นปัจจัยโดยเป็นปัจจัยอื่น ไม่ใช่โดยเป็นเหตุปัจจัย

ในคัมภีร์ปฏิฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๗ เป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระอภิธรรมปิฎกนั้น แสดงสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยประเภทของปัจจัยต่างๆ ปัจจัยแรก คือ เหตุปัจจัย แสดงให้เห็นความสำคัญของสภาพธรรมซึ่งเป็นเหตุในงานศพ เมื่อพระภิกษุท่านสวดพระอภิธรรมจะเริ่มต้นด้วย “เหตุปัจจัย” คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมเหตุ เพื่อเตือนให้รู้ว่าสภาพธรรมซึ่งเป็นเหตุที่จะให้เกิดผลเกิดภพเกิดชาติ นั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวง คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมเจตสิก อโลกเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก

ความจริงสภาพธรรมแต่ละประเภทมีความสำคัญเฉพาะของตนๆ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุปัจจัยเพียงปัจจัยเดียว มิได้ทรงแสดงเฉพาะอารมณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นโดยอารมณ์นั้นเป็น “อารมณ์ปัจจัย” แก่จิต

เพียงปัจจัยเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยต่างๆ โดยครบถ้วนละเอียด โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ ๒๔ ปัจจัย และทรงแสดงปัจจัยย่อยของบางปัจจัยในปัจจัยใหญ่ ๒๔ ปัจจัยนั้นด้วย

จักขุประสาทรูปเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นๆ ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย และจักขุประสาทก็เป็นปัจจัยด้วยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นอินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นปัจจัยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจหน้าที่ของตน จักขุประสาทเป็นจักขุนทรีย์ เป็นรูปซึ่งมีสภาพเป็นใหญ่ในการเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ถ้าไม่มีจักขุประสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท รูปร่างกายนี้จะเหมือนอะไร ก็เหมือนท่อนไม้ ไม้ไม่เห็น ไม้ได้ยิน ไม้ได้กลิ่น ไม้ได้ลิ้มรส ไม้รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้จึงเป็นปัจจัย โดยเป็น อินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน เช่น จักขุประสาทรูป เป็นใหญ่ในการกระทบรูปารมณฺ์ เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา เพราะรูปอื่นไม่สามารถจะกระทำกิจนี้ได้ และสิ่งที่ปรากฏทางตาจะปรากฏชัดเจนหรือไม่ชัด ก็แล้วแต่สภาพความใสของจักขุประสาทรูป ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับเจตนาหรือความปรารถนา ความต้องการของใครเลย แต่ขึ้นกับอินทรีย์ปัจจัยของการเห็น คือ จักขุประสาทรูป

สภาพธรรมทุกประเภทเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิด โดยเป็นปัจจัยต่างๆ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภ

เจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุในวันหนึ่งๆ นั้น มีอกุศลเหตุเกิดมาก กุศลเหตุก็มีบ้าง แต่เมื่อเทียบส่วนแล้ว กุศลเหตุก็น้อยกว่าอกุศลเหตุมาก

เมื่อไหว้กุศลเหตุจะค่อยๆ เจริญขึ้นๆ จนกระทั่งมีกำลังมากกว่าฝ่ายอกุศลเหตุเสียที ต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เพราะการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นเป็นปัญญาเจตสิก เป็นอโมหเหตุ ตราบใจที่ปัญญายังไม่รู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงที่จะไม่ให้โลภเหตุ โทสเหตุ หรือโมหเหตุเจริญงอกงามไพบูลย์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่มีธรรมอื่นเลยที่จะละลายและดับอกุศลเหตุได้นอกจากปัญญาซึ่งเป็นอโมหเหตุ เมื่อศึกษาพระธรรมและเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และเป็นผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญา กุศลที่เป็นอโมหะ คือ ปัญญาจะค่อยๆ เจริญขึ้น เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคลเมื่อไร เมื่อนั้นจึงจะดับอกุศลธรรมเป็นประเภทๆ ได้จนกว่าจะถึงความ เป็นพระอรหันต์

ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นเป็นพระเสกขบุคคล ซึ่งจะต้องอบรมเจริญปัญญาต่อไปอีก จนกว่าจะดับหมดทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เพราะถ้ายังมีกุศลเหตุอยู่ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบากไม่จบ

สิ้น พระอรหันต์ผู้ดับอกุศลเหตุและกุศลเหตุแล้วนั้น ถึงแม้ว่าจิตจะเกิดร่วมกับอโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็เป็นอภัยภาคเหตุไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบากต่อไป เมื่อไหร่จะถึงวันนั้น ย่อมถึงได้ในวันหนึ่ง เมื่อเพียรอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อย ๆ ผู้ที่บรรลุผลเช่นนั้นในอดีตมีแล้วเป็นอันมาก ถ้าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลยก็ จะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุผลเช่นนั้นได้ แต่ผลนั้นย่อมไม่เร็วตามที่หวัง ต้องตามควรแก่เหตุ คือ เมื่อปัญญายังไม่เกิด ยังไม่เจริญขึ้น ก็ดับกิเลสไม่ได้ และปัญญาก็ต้องเกิดขึ้น เจริญขึ้นตามลำดับขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจนกว่าจะดับกิเลสได้จริงๆ

ฉะนั้น ควรระลึกเสมอว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องจิต เจตสิก รูป นั้น ก็เพื่อบรมเจริญสติปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นจิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้น ปรากฏแต่ละขณะตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนจากที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ถ้าศึกษาเข้าใจอย่างหนึ่งแต่ปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง ไม่รู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามที่ได้ศึกษา ก็ไม่สามารถที่จะดับกิเลสได้

สำหรับอกุศลเหตุนั้นจะเป็นชาติอื่นไม่ได้เลย ไม่ว่าโลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิกเกิดขึ้นขณะใด ขณะนั้นเป็นชาติอกุศล เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลจิตในขณะนั้น และสะสมสืบต่อไปในอนาคตด้วย แต่โสภณเหตุ ๓ คือ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑

ปัญญาเจตสิก ๑ นั้น เป็นชาติกุศลก็มี เป็นชาติวิบากก็มี เป็นชาติกิริยาที่มี เพราะอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เกิดกับกุศลจิตก็ได้ เกิดกับกุศลวิบากก็ได้ เกิดกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ คำว่า **“โสภณ”** มีความหมายกว้างกว่าคำว่า กุศล เพราะโสภณธรรม ได้แก่ สภาพธรรมที่เป็นกุศล หรือเป็นกุศลวิบาก หรือเป็นโสภณกิริยา ฉะนั้น เมื่อจำแนกธรรมทั้งหลายโดยหมวด ๓ เป็น กุศลลา ฐมา อกุศลลา ฐมา อพฺยากตา ฐมา ก็จำแนกเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ออกเป็นเหตุ ๙ คือ

อกุศลเหตุ ๓	ได้แก่	โลภเจตสิก ๑
		โทสเจตสิก ๑
		โมหเจตสิก ๑
กุศลเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑
อัพฺยากตเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑

คำถามทบทวน

๑. เหตุปัจจัย ได้แก่ปรมัตถธรรมอะไร
๒. อัปยาคตเหตุ คืออะไร ได้แก่อะไร
๓. อัปยาคตธรรม คืออะไร ได้แก่อะไร
๔. กุศลเหตุและโสภณเหตุ ต่างกันอย่างไร
๕. อะไรเป็นนเหตุบ้าง อะไรเป็นสเหตุกะบ้าง
๖. เหตุเจตสิกดวงใดเป็นนเหตุกะ ดวงใดเป็นสเหตุกะ
๗. อกุศลจิตใดเป็นเอกเหตุกะ และอกุศลจิตใดเป็นทวิเหตุกะ
๘. กุศลจิตเป็นเอกเหตุกะ ได้ไหม
๙. ผัสสเจตสิกเป็นเหตุหรือนเหตุ เป็นนเหตุกะหรือสเหตุกะ เป็นเอกเหตุกะหรือทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ
๑๐. เหตุ ๙ ได้แก่อะไร

บทที่ ๑๔

จำแนกจิตโดยนัยของ โสภณะ และอโสภณะ

โสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ดียงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะกุศลธรรมเท่านั้น สภาพธรรมที่ดียงามแต่ไม่ใช่กุศลธรรม คือ กุศลวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลกรรม และโสภณกิริยา ซึ่งเป็นจิตและเจตสิกเฉพาะพระอรหันต์ผู้ดับกุศลและอกุศลเป็นสมุจเฉทแล้ว

อโสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ตรงข้ามกับโสภณธรรม คือ ไม่ใช่สภาพธรรมที่ดียงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น **จิตและเจตสิกใดที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็นอโสภณะ** ฉะนั้น โดยนัยของสัมปยุตตธรรมที่จำแนกให้จิตต่างกัน เป็นจิตประเภทที่ดียงามเป็นโสภณะ และเป็นจิตประเภทที่ไม่ดียงามเป็นอโสภณะนั้น ก็จำแนกโดยเจตสิก ซึ่งเป็นเหตุ ๖ นั้นเอง เจตสิกที่ดียงาม ได้แก่ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ซึ่งเป็นโสภณเจตสิกที่ทำให้จิตดียงาม ฉะนั้น การจำแนกจิตโดยประเภทที่เป็นโสภณะ และอโสภณะ ก็สืบต่อจากการจำแนกจิตโดยเหตุนี้เอง จิตใดที่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นโสภณจิต จิตใดไม่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นอโสภณจิต

การศึกษาปรมัตถธรรมนั้นต้องคิด ต้องพิจารณาเหตุผลด้วย

ตนเอง เมื่อเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องชัดเจนก็จะไม่สับสนคลาดเคลื่อน
แม้ในเรื่องโสภณธรรม และอโสภณธรรม

อกุศลจิตเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก คือ โลภะ โทสะ โมหะ
เป็นต้น ฉะนั้น อกุศลจิตไม่ใช่โสภณจิตแน่นอน

จักขุวิญญาณ ไม่ได้เกิดร่วมกับโลภะ โทสะ โมหะ และโสภณ
เจตสิกใดๆ เลย จักขุวิญญาณเกิดร่วมกับเจตสิกเพียง ๗ ดวง
คือ ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก
เอกัคคตาเจตสิก ชีวิตินทรียเจตสิก มนสิการเจตสิก ซึ่ง
เจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือ เป็น
เจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตทุกดวง จิตจะเกิดขึ้นโดยปราศจาก
เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็นอกุศลจิต กุศลจิต วิบาก
จิต กิริยาจิต โลกุตตรจิต หรือจิตใดๆ ก็ตามต้องมีเจตสิก ๗ ดวง
นี้เกิดร่วมด้วย เจตสิก ๗ ดวงซึ่งเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
นี้ เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็เสมอ
กับจิตนั้นๆ เมื่อเกิดกับอกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
ดวงนี้ก็เป็อกุศล เมื่อเกิดกับกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก
๗ ดวงนี้ก็เป็อกุศล เป็นต้น

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
เกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงเท่านั้น ไม่มีโสภณเจตสิกหรือ
อกุศลเจตสิกใด ๆ เกิดร่วมด้วยเลย ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึง
เป็นอโสภณจิต แต่ไม่ใช่อกุศลจิต

การศึกษาธรรมนั้นจะต้องเข้าใจโดยละเอียด แม้แต่อกุศลธรรม และอโสมณธรรมต่างกันอย่างไร

อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เลวทรามเป็นโทษ เป็นเหตุที่จะให้เกิดผลเป็นวิบากที่ไม่น่าพอใจ เป็นทุกข์ อโสมณธรรมเป็นจิตและเจตสิกที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยนัยต่างๆ ตามสภาพของธรรมนั้นๆ ซึ่งผู้ศึกษาก็ต้องพิจารณาโดยละเอียด ให้เข้าใจถูกต้องตามสภาพธรรมนั้นๆ เมื่อทรงแสดงโดยประเภทของหมวด ๓ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรม ก็จะต้องรู้ว่ากุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก และอัปยาคตธรรมเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น อัปยาคตธรรมจึงได้แก่ วิบากจิตและเจตสิก กิริยาจิตและเจตสิก รูป นิพพาน ฉะนั้น อัปยาคตธรรมจึงไม่ใช่แต่เฉพาะจิตและเจตสิกที่เป็นวิบาก และกิริยา รูปปรมัตถ์และนิพพานปรมัตถ์ก็เป็นอัปยาคตธรรม รูปและนิพพานเป็นกุศลหรืออกุศลไม่ได้ เพราะรูปและนิพพานไม่ใช่จิตและเจตสิก เมื่อทรงแสดงประเภทของธรรมโดยหมวด ๓ ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ แต่เมื่อทรงแสดงโดยชาติ ๔ หมายถึงเฉพาะจิตและเจตสิกเท่านั้น

โดยชาติ ๔ นั้น อกุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นอโสมณะ กุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นโสมณะ วิบากจิตและกิริยาจิต

ใดไม่มีโสภณเจตสิก เช่น อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นต้น
เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นอโสภณะ คือ ไม่เกิด
ร่วมกับโสภณเจตสิก ส่วนวิบากจิตและกิริยาจิตใดมีโสภณเจตสิก
เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นโสภณะ

จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และจักขุวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และโสตวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และฆานวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ชีวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และชีวหาวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และกายวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวง จึงเป็นอโสมณจิตและจิตอื่น (นอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้) ที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นอโสมณจิตทั้งสิ้น ฉะนั้น กุศลวิบากจิตจึงไม่ใช่โสมณจิต ทุกดวง กุศลวิบากจิตที่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นโสมณจิต กุศลวิบากจิตที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ไม่ใช่โสมณจิต นี่เป็นความต่างกันของจิตแต่ละขณะในชีวิตประจำวัน ปฏิสนธิจิตของภุมิมนุษย์กับปฏิสนธิจิตของอบายภูมิเป็นผลของกรรมต่างกัน ผู้ที่ปฏิสนธิในอบายภูมินั้น ปฏิสนธิจิตเป็นอกุศลวิบากจิต เป็นผลของอกุศลกรรม จึงเกิดในนรกภูมิ หรือเกิดในปัตติวิสัยภูมิ (เปรต) หรือเกิดในอสุรกายภูมิ หรือเกิดในดิรัจฉานภูมิ ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่างๆ เป็นกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรมหนึ่ง จึงทำให้เกิดในสุคติภูมิ

แม้ว่าการเกิดในมนุษยภูมิเป็นกุศลวิบากก็จริง แต่บางบุคคลก็พิการแต่กำเนิด เพราะกุศลวิบากจิตที่ทำกิจปฏิสนธินั้นเป็นผลของกุศลกรรมที่ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย และเป็นกุศลกรรมอย่างอ่อนน้อมมาก กุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจนั้นจึงไม่ประกอบด้วยโสมณเจตสิก คือ ไม่เกิดร่วมกับอโสมณเจตสิก อโหสเจตสิก เป็นต้น เมื่อเป็นผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนน้อมมาก อกุศลกรรมซึ่งทำไว้จึงเบียดเบียนให้เป็นผู้พิการแต่กำเนิดได้

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ที่ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ล้วนเกิดมาต่าง ๆ กันโดยสกุล ยศศักดิ์ บริวาร เพราะกุศลวิบากที่ทำกิจปฏิสนธิ นั้นต่างกันตามกำลังของกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุ ถ้าปฏิสนธิจิต เป็นผลของกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกอย่างอ่อน หรือ ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ปฏิสนธิจิตที่เป็นกุศลวิบากนั้นก็ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกและเหตุ ๒ คือ อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นทวิเหตุกบุคคล คือ เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิจิต ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นจึงไม่สามารถบรรลุมานหรือ โลกุตตรธรรมในชาตินั้น

ผู้ที่ปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาและ ปฏิสนธิจิตมีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้น เป็นติเหตุกบุคคล เพราะ มีเหตุ ๓ คือ มีอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นเมื่อได้ฟังพระธรรมก็สามารถ พิจารณาเข้าใจพระธรรม และสามารถอบรมเจริญปัญญาจนบรรลุมานจิต หรือรู้แจ้งอริยสัจธรรม ๔ บรรลุมีคค์ผลนิพพาน เป็น พระอริยบุคคลในชาตินี้ได้ตามควรแก่การสะสมของเหตุปัจจัย แต่ ก็ไม่ควรประมาท เพราะบางท่านเป็นผู้ที่มีสติปัญญา ปฏิสนธิ จิตเป็นติเหตุกก็จริง แต่ถ้าประมาทการเจริญกุศล ประมาทการ ฟังพระธรรม ก็จะเป็นผู้ที่ฉลาดแต่ในทางโลก ในวิชาการต่างๆ แต่ไม่อบรมเจริญปัญญาในทางธรรม จึงไม่รู้ลักษณะของสภาพ ธรรมตามความเป็นจริง

ในอดีตกาลนานมาแล้วในชาติก่อนๆ บางท่านอาจจะเป็นผู้ที่เคยสนใจธรรม อาจจะเป็นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรม หรืออาจจะต้องถึงกับบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุสามเณร แต่การรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น ไม่มีใครรู้ได้ว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมในเพศใด ในเพศบรรพชิตหรือฆราวาส ทุกคนจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงทุกอย่าง ชาติ จนกว่าจะถึงชาติที่ปัญญาคมกล้า สามารถแทงตลอดอริยสัจธรรมได้ และแม้ว่าในกาลครั้งหนึ่งอาจจะเคยสนใจธรรม ผักเฝื่อนในการศึกษาในการปฏิบัติธรรม แต่ก็อย่าลืมนึกว่าจะได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมก็ยังมีอุปสรรคที่สะสมมามากมายหนาแน่น ที่จะทำให้หลงไปเพลินไปในอุปสรรคได้ถ้าเป็นผู้ที่ประมาท ฉะนั้น ถึงแม้ว่าปฏิสนธิจิตจะเป็นดีเหตุกะ แต่เมื่อใดเป็นผู้ประมาท ปัญญาเจตสิกในชาตินั้นก็จะไม่เจริญขึ้น เพราะไม่ได้อบรมด้วยการฟัง ด้วยการพิจารณา และด้วยการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น ก็น่าเสียดายชาติซึ่งปฏิสนธิจิตเป็นดีเหตุกะ แต่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญขึ้น และชาติต่อไปนั้นกรรมใดจะทำให้ปฏิสนธิจิตประเภทใดเกิดก็ไม่แน่ อาจจะเป็นอุปสรรควิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิในอบายภูมิ หรืออเหตุกอุปสรรควิบากจิตทำกิจปฏิสนธิเป็นบุคคลพิการตั้งแต่กำเนิด หรือทวิเหตุกอุปสรรควิบากทำกิจปฏิสนธิเป็นทวิเหตุกบุคคลในสุคติภูมิ ซึ่งไม่อาจอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

ฉะนั้น จึงน่าเสียดายแต่ละภพแต่ละชาติที่ไม่ได้อบรมปัญญา ให้เจริญยิ่งขึ้น และถึงแม้ว่าจะเป็นที่เหตุกปฏิสนธิ แต่เมื่ออบรม ปัญญายังไม่พอ ก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมในชาตินี้ได้ ไม่ใช่ว่าผู้ที่เป็นที่เหตุกบุคคลแล้วจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ใน ปัจจุบันชาติทุกคน

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ไม่พิจารณาแต่กำเนิดนั้น ขณะนอนหลับสนิท ภาวังคจิตเป็นโสภณจิต เพราะปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกะ มีโอโลก เจตสิก อโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางท่านปฏิสนธิจิตก็เป็น ดิเหตุกะ มีโอโลกเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิกเกิด ร่วมด้วย ขณะหลับกิเลสไม่เกิด ไม่มีความยินดี ยินร้าย เพราะ ยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้คิดนึกเรื่อง ต่างๆ ทางใจ แต่เมื่อตื่นขึ้นนั้น จะดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ ก็เป็นไปตามอกุศลจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ โดยมาก วันหนึ่งๆ เมื่อตื่นแล้วก็เป็นอโสภณะ มากกว่าเป็นกุศล จักขุ วิญญาณเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาขณะเดียว แล้วหลังจาก นั้นส่วนมากอกุศลชวณวิถิจิตก็เกิด ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่า ของจักขุวิญญาณที่ทำงานเห็นขณะหนึ่งๆ การสะสมสืบต่อของ อกุศลธรรมในวันหนึ่งๆ นั้นมากมายเหลือเกิน ฉะนั้น จึงไม่ควร ประมาทเลย เมื่อได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดย ละเอียดยว่า จิตขณะใดเป็นโสภณะ จิตขณะใดเป็นอโสภณะ และ อโสภณจิตนั้นเป็นอกุศลหรือว่าเป็นวิบาก หรือว่าเป็นกิริยา

ถาม พระอรหันต์มีโอสภณจิตไหม

ตอบ มี

ถาม พระอรหันต์มีอกุศลจิตไหม

ตอบ ไม่มี

พระอรหันต์มีโอสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิต เพราะว่าพระอรหันต์มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเป็นโอสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิตและกุศลจิต

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท เป็นอัญญาสมานาเจตสิก คือเจตสิกที่เสมอกับจิตและเจตสิกอื่นที่เกิดร่วมด้วย ๑๓ ประเภท เป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ประเภท เป็นโสภณเจตสิก ๒๕ ประเภท ถ้าไม่ใช่คำว่า โสภณะ อโสภณะ แต่ใช้ภาษาไทย ความหมายจะไม่ตรงกับสภาพธรรมที่เป็นโสภณะและอโสภณะ เช่น ถามว่าเวทนาเจตสิกดีไหม มีท่านหนึ่งตอบว่า เมื่อเป็นสุขเวทนาจิตี สุขเวทนาโดยนัยของเวทนา ๕ หมายถึง เวทนาเจตสิกที่เกิดเฉพาะกับกายวิญญาณที่เป็นกุศลวิบากในขณะที่กระทบกับอารมณ์ที่น่าสบายกาย สุขสหนฺตํ กายวิญญาณํ กุศลวิปากํ ไม่มีโสภณเจตสิก คือ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น โดยสภาพธรรม สุขเวทนาที่เกิดกับกายวิญญาณกุศลวิปากนั้นเป็นอโสภณะไม่ใช่โสภณะ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาธรรมจึงต้องเข้าใจสภาพธรรมให้ตรงตามพระบาลี มิฉะนั้นจะทำให้เข้าใจสภาพธรรมผิดได้

ถ้ามีคำถามว่า รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ดีหรือไม่ดี คำตอบภาษาไทยก็ไม่ชัดเจน เพราะถึงแม้ว่ารูปจะผ่องใสสวยงาม น่ายินดีพอใจ แต่รูปก็ไม่ใช่โสภณธรรม เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ ไม่ใช่กุศล อกุศล รูปไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา หรือสภาพธรรมใดซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ต้งามเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกเท่านั้นที่เป็นโสภณะหรืออโสภณะ รูปเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น พอใจหรือไม่พอใจรูปนั้นๆ โดยที่รูปเองเป็นอัพยาทธรรม รูปไม่รู้อะไรเลย รูปไม่รู้ว่าจิตชอบหรือไม่ชอบรูปนั้น และรูปเองก็ไม่มีเจตนาที่จะให้จิตชอบหรือไม่ชอบรูป เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ แต่จิตต้องการเห็นรูป ต้องการได้ยินเสียง ต้องการได้กลิ่นหอมๆ ต้องการกระทบสัมผัสสิ่งที่น่าพอใจ เพื่อความรู้สึที่เป็นสุขจะได้เกิดขึ้นซ้ำอีก เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระทบสัมผัสทางกาย หรือแม้เพียงคิดนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทางใจทุกๆ วัน ฉะนั้น จึงมีคำอุปมาเปรียบเทียบชั้นที่ ๕ ว่า รูปชั้นนี้เหมือนกับภาชนะที่รองรับสิ่งที่นำมาซึ่งความรู้สึก ยินดี เวทนาชั้นนี้เหมือนอาหารที่อยู่ในภาชนะนั้น สัตถุยาชั้นนี้และสังขารชั้นนี้เหมือนพ่อครัวและผู้ช่วยปรุงอาหาร วิญญาณชั้นนี้เป็นผู้บริโภคอาหาร เพราะจิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ นามชั้นนี้ทั้ง ๔ ต้องเกิดร่วมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และไม่แยกกันเลยสักนามชั้นเดียว จะมีแต่นามชั้นที่ ๑ ขาดนามชั้นที่ ๓ ไม่ได้ จะมีนามชั้นที่ ๒ ขาดนามชั้นที่ ๒ ไม่ได้ จะมีนามชั้นที่ ๓ ขาด

นามขันธ์ ๑ ไม่ได้ และในภุมิที่มีขันธ์ ๕ นั้น นามขันธ์ต้องอาศัย
รูปขันธ์จึงจะเกิดขึ้นได้

การศึกษาธรรมเรื่องจิตประเภทต่างๆ นั้นเพื่อรู้ชัดลักษณะ
ของจิตซึ่งจำแนกโดยประเภทต่างๆ คือ จำแนกโดยชาติ ๔
โดยหมวด ๓ โดยเหตุ โดยอสังขาริก สสังขาริก โดยโสภณะ
อโสภณะ โดยประกอบด้วยเจตสิกต่างกันอย่างไรบ้างนั้น ก็เพื่อ
ให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้พิจารณาภูมิต่างกันเป็นอนัตตาของธรรม
ทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล และลักษณะของสภาพธรรม
แต่ละอย่างนั้นก็ป็นลักษณะของรูปธรรมแต่ละอย่าง นามธรรม
แต่ละอย่าง เช่น ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตาก็อย่างหนึ่ง
ทางหูก็อย่างหนึ่ง ทางจมูกก็อย่างหนึ่ง ทางลิ้นก็อย่างหนึ่ง
ทางกายก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลอย่างหนึ่ง ลักษณะ
ของจิตที่เป็นอกุศลก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอัปายาทะ
ก็อย่างหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย
เพิ่มขึ้น ย่อมเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้ พิจารณา
ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์ลักษณะ
ของสภาพธรรมแต่ละอย่างตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรม
นั้นๆ

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นโสภณธรรมได้ใหม่ เพราะอะไร
๒. บุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบาก แต่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ต่างกับบุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบากที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยอย่างไร
๓. ทวิเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมอะไร
๔. ทวิเหตุกบุคคลและติเหตุกบุคคลต่างกันอย่างไร
๕. ขณะนอนหลับสนิทเป็นโสภณจิตหรืออโสภณจิต

บทที่ ๑๕

จำแนกจิต โดย โลกียจิต และโลกุตตรจิต

ก่อนอื่นควรเข้าใจความหมายของคำว่า “โลก” ในวินัยของพระอริยเจ้าตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในสังยุตตนิกาयสพายตนวรรค ฉันทวรรคที่ ๔ ปโลกสูตร ซึ่งมีข้อความว่า

(๑๐๑) ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่าโลกๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกกันว่า “โลก” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ **สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก”** ในอริยวินัยก็อะไรเล่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุแลมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญูญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

เป็นธรรมดาของพระอริยเจ้า แต่ไม่ใช่ธรรมดาสำหรับผู้ที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลต้องประจักษ์การเกิดดับของสภาพ

ธรรมที่ปรากฏจริง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ สิ่งใด มีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก” ในอริยวินัย โลก คือ ทุกสิ่งซึ่งเกิดดับ ฉะนั้น สภาพธรรมซึ่งไม่เกิดดับเท่านั้นที่ไม่ใช่ โลกเป็นสภาพธรรมที่พ้นจากโลกเหนือโลก เป็นโลกุตตระ คือ พระนิพพาน

เมื่อจำแนกจิตเป็นประเภทโลกียะ และโลกุตตระนั้น จิตใดที่ไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน คือ ไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็น “โลกียจิต” จิตใดมีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยดับกิเลส หรือมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว จิตนั้นเป็น “โลกุตตรจิต”

ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องอบรมเจริญโลกียปัญญา ซึ่งรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โลกียปัญญาไม่ใช่การรู้วิธีสร้างเครื่องมือวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ การรู้อย่างอื่นที่ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่โลกียปัญญาในพระพุทธศาสนา

โลกียปัญญารู้ลักษณะของโลก คือ สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งไม่ใช่ นิพพาน ฉะนั้น นอกจากมัคคจิต ๔ ดวง ซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยดับกิเลสและผลจิต ๔ ดวง คือ โลกุตตรวิบากจิต ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว จิตอื่นทั้งหมดเป็นโลกียจิต

โลกุตตรจิตทั้งหมดมี ๘ ดวง ๔ คู่ คือ

โสตาปัตติมัคคจิต ๑	โสตาปัตติผลจิต ๑
สกทาคามีมัคคจิต ๑	สกทาคามีผลจิต ๑
อนาคามีมัคคจิต ๑	อนาคามีผลจิต ๑
อรหัตตมัคคจิต ๑	อรหัตตผลจิต ๑

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นทำกิจดับกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ ดับไปแล้ว โสตาปัตติผลจิตก็เกิดสืบต่อและมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว โสตาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิต เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิต คือ โสตาปัตติผลจิตเกิดสืบต่อจากโสตาปัตติมัคคจิตทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย การให้ผลของโลกุตตรกุศลนั้นให้ผลทันทีเป็นอกาลิโก ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า อกุศลและกุศลอื่นๆ นั้นให้ผลทันทีที่ดับไปอย่างโลกุตตรกุศลไม่ได้เลย ผู้ที่อบรมเจริญสมถภาวนาจนฌานกุศลจิตเกิดแล้วยังไม่มีฌานวิบากจิตเกิดในขณะที่เป็นมนุษย์ เพราะฌานวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจ ภาวังคกิจ และจุดกิจในพรหมโลก ผู้ที่ฌานจิตไม่เสื่อมนั้น ฌานกุศลจิตจะเกิดก่อนจุดิจิต เมื่อจุดิจิตดับ ฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุดิจิตนั้นเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่ง เช่น ปฐมฌานกุศลจิตเป็นปัจจัยให้ปฐมฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในปฐมฌานพรหมภูมิ สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงอรูปรุฌานกุศล คือ อากาสาัญญาตนกุศลจิตเป็นปัจจัย

ให้อากาสาณัญจายตนวิปากจิตปฏิสมนธิในอากาสาณัญจายตนภุมิ
 สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงเนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต เป็น
 ปัจจัยให้เนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิตทำปฏิสมนธิกิจใน
 เนวสัณญานาสัณญายตนภุมิ กรรมอื่นๆ นั้นต้องมีจิตอื่นเกิดคั่น
 มากมายกว่าจะถึงกาลเวลาที่จะให้ผล แต่กรรมประเภทเดียวที่ให้
 ผลโดยจิตอื่นเกิดคั่นไม่ได้เลย คือ โลกุตตรกุศลกรรม ทันทที่ที่
 โลกุตตรกุศลจิตดับโลกุตตรวิปากจิตก็เกิดต่อทันที เพราะโลกุตตร
 วิปากจิตไม่ทำปฏิสมนธิกิจ ภาวังคกิจ จุติกิจ และกิจอื่นๆ เช่น
 วิปากจิตอื่นๆ เลย

ในอัญจสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณัม จิตตูปปาทกัณฑ์
 อธิบาย จุฬันตรทูกะ มีข้อความว่า

ชื่อว่า “**โลกิยธรรม**” เพราะประกอบในโลก โดยเหตุที่นับ
 เนื่องจากอยู่ในโลกนั้น ชื่อว่า “**อุตตรธรรม**” คือ ธรรมอันยิ่งเพราะ
 ข้ามพ้นขึ้นจากโลกนั้น ชื่อว่า “**โลกุตตรธรรม**” เพราะข้ามขึ้น
 จากโลกนั้นโดยเหตุที่ไม่นับเนื่องอยู่ในโลก

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ
 แม้โลกุตตรจิตและเจตสิกที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็เกิดดับ
 แต่ที่จำแนกจิตเป็นโลกิยจิตและโลกุตตรจิตนั้น ก็เพราะโลกุตตรจิต
 มีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส (มัคคจิต) และโดยกิเลสดับ
 แล้ว (ผลจิต)

ข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ภาค ๒ โมฆราชมาณวก
ปัญหานิทเทส ตรงกับสังยุตตนิคาย สพายตนวรรค สุธัญสูตร
ข้อ ๑๐๒ ซึ่งมีข้อความว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลกว่างเปล่าๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียง
ไรหนอจึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร
อานนท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึง
เรียกว่าโลกว่างเปล่า อะไรเล่าว่างเปล่าจากตนหรือจากของของ
ตน จักขุแลว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน รูปว่างเปล่า
จากตนหรือจากของของตน จักขุวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือ
จากของของตน จักขุสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะ
จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฯลฯ
ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ธรรมายตนะว่างเปล่า
จากตนหรือจากของของตน มโนวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือ
จากของของตน มโนสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน
สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโน
สัมผัสเป็นปัจจัย ก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น
จึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า

ไม่ใช่ว่าไม่รู้อะไรเลยก็จะทำให้ว่างได้โดยที่ไม่รู้ว่าอะไรว่าง ว่างจากอะไร ว่างอย่างไร แต่จะต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า ที่ว่างจากตน หรือว่างจากความเป็นของของตน เพราะเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแต่ละอย่าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ บางท่านอาจจะมีความรู้สึกว่า บางวัน เหมือนกับไม่มีอะไรที่เป็นของของเราเลย และทำไมจึงไม่รู้สึกรู้สีกอย่างนี้มาก่อน แต่ก่อนเคยยึดถือว่าเป็นเราและเป็นของเรา แต่อยู่ๆ วันหนึ่งพึงธรรมบ่อยๆ มากๆ เข้าก็เกิดนึกขึ้นมาว่า ไม่เห็นมีอะไรที่จะเป็นของของเราสักอย่างเดียว ไม่น่าที่จะหลงยึดถือว่าเป็นของของเราเลย เพียงคิดเท่านั้นไม่พอ เพราะดับกิเลสไม่ได้ ซึ่งถ้าไม่รู้ก็อาจคิดว่าได้ปัญญามากแล้ว ใกล้ต่อการที่จะได้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่เคยคิด ไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ บางคนก็เกิดความรู้สึกว่าอัศจรรย์ที่คิดอย่างนั้นได้ แต่ให้ทราบว่ามันไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะยังไม่รู้ว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เป็นสภาพรู้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส และคิดนึก เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ตัวตนอย่างไร เมื่อยังไม่ระลึกศึกษา พิจารณา สังเกต อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรม จึงไม่สามารถประจักษ์ลักษณะที่เกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งกำลังเป็นโลกที่เกิดดับอยู่ในขณะนี้ ฉะนั้นไม่ว่าจะคิดจะเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร

ก็อย่าหลงคิดว่าเป็นปัญญาที่สามารถดับกิเลสแล้ว เพราะถ้าสติ
ไม่เกิด ไม่ระลึก ไม่รู้ ไม่พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่
ปรากฏจนประจักษ์ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรม
จริงๆ ทางมโนทวารที่ละลักษณะ ซึ่งเป็นการประจักษ์แจ้งชัดเจน
ปัญญาก็ยังไม่ได้เจริญขึ้นจนสามารถรู้ว่า **สภาพธรรมทั้งหลาย
เป็นเพียงโลกซึ่งว่างเปล่า สุกุมจากการที่จะยึดมั่นว่าเป็น
ตัวตน สัตว์ บุคคลได้**

ในขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ภาค ๒ โมฆราชมาถนวกบัญญัติ
นิตเทส ข้อ ๕๐๕ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า
ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
หน้้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ใดที่มีอยู่ในเขตวิหารนี้ ชนพื้งนำหน้้า ไม้
กิ่งไม้ ใบไม้นั้นไปเสีย เผาเสีย หรือพื้งทำตามควรแก่เหตุ ท่าน
ทั้งหลายพื้งมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผา
เสีย หรือทำตามควรแก่เหตุบ้างหรือหนอ

ภ. ไม้ใช้อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. นั้นเป็นเพราะเหตุไร

ภ. เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตน หรือสิ่งที่เนื่องกับตนของข้า
พระองค์ทั้งหลาย อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่าน
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลาย

ละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน
 ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
 จงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไป
 เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน...เวทนา...สัญญา...
 สังขาร...วิญญาณอันท่านทั้งหลายละเสียแล้วจักเป็นไปเพื่อ
 ประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน บุคคลย่อมพิจารณาเห็น
 โลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้

ข้อความตอนท้ายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร คามณิ เมื่อ
 บุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสี่ ซึ่งความสืบต่อ
 แห่งสังขารทั้งสี่ ตามความเป็นจริง ภัยนั้นย่อมไม่มี เมื่อใด
 บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอหญาและไม่ด้วยปัญญา เมื่อนั้น
 บุคคลนั้นก็มิพึงปรารถนาภพหรืออัตตภาพอะไรๆ อื่น เว้นไว้
 แต่นิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความ
 เป็นของสูญแม้อย่างนี้ ฯ

เมื่อยังไม่รู้สึกว่ารूपที่เคยยึดถือเป็นของตน เวทนาความรู้สึก
 ต่างๆ ซึ่งเคยรู้สึกว่าเป็นของตน สัญญาความจำต่างๆ ว่าเป็น
 เราชื่อนี้ อยู่ในโลกนี้ มีกิจหน้าที่อย่างนี้ สังขารทั้งหลาย ไม่ว่า
 จะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายเสมอกับหญา ไม่ กิ่งไม้
 ไปไม้ ก็ยังไม่สามารถละการยึดถือสภาพธรรม คือ รูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณได้

เมื่อไม่ได้ศึกษาพิจารณาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง พร้อมกับการอบรมเจริญสติปัญญา ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลก แม้ว่าจะได้อยู่ในโลกนี้มานานแล้ว ไม่ว่าจะกี่ปี กี่ชาติ เมื่อไม่รู้จักโลก จะพ้นจากโลกได้อย่างไร ไม่ว่าจะสุขสักเท่าไรก็ได้ไม่สุขตลอดกาล เพราะความรู้สึกเป็นสุขเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิต ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อไม่ศึกษาสภาพธรรมตามความเป็นจริงจะไม่รู้แม้แต่ว่าโลกคืออะไร และโลกมีอะไรบ้าง ทุกคนรู้ว่าสิ่งทีปรากฏทางตา มีเสียง ฯลฯ เพราะเสียงปรากฏเมื่อได้ยินเสียง แต่ถ้าไม่มีสภาพรู้ ไม่มีธาตุรู้ ซึ่งกำลังได้ยิน เสียงก็ปรากฏไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ซึ่งเป็นโลกที่เกิดดับทุกขณะ และถ้าไม่มีอารมณ์ต่างๆ ปรากฏ ก็ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้ที่กำลังเกิดดับได้

เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส แต่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป สืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ก็ยึดถืออาการस्थานของสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะที่เกิดดับของสภาพธรรมแต่ละขณะตามความเป็นจริง ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลกตามความเป็นจริง แม้ว่าจะได้ศึกษาเรื่องของโลกโดยวิชาการต่างๆ ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แม้อีกหลายแสนล้านปีก็ตาม วิชาการทั้งหลาย

เหล่านั้นก็ไม่สามารถทำให้พ้นจากโลกนี้ได้ เพราะเมื่อไม่รู้จักโลก ก็ย่อมพ้นจากโลกไม่ได้ โลกวันหนึ่งๆ นั้นมีสาระอะไรบ้าง สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดไปทุกขณะ และจะให้สุขเวทนานั้นกลับคืนมาอีกไม่ได้เลย ส่วนผู้ที่ทุกข์ทรมานแสนสาหัส แม้อยากจะพ้นจากโลกสักเท่าไรก็พ้นไม่ได้ เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง

ข้อสำคัญก็คือ ท่านพร้อมหรือยังที่จะสละความยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน แม้แต่ตัวท่านขณะนี้ก็ไม่มี พร้อมที่จะสละทั้งโลก หรือยัง ต้องรู้แจ้งว่าไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคลเสียก่อน จึงจะดับโลกและพ้นโลกได้ บางท่านเพียงแค่อคิดก็ทนไม่ไหวที่จะไม่มีตัวตนที่กำลังเห็น ได้ยิน เป็นต้น ไม่มีวงศาคณาญาติ ไม่มีมิตรสหาย ไม่มีทรัพย์สมบัติวัตถุต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจ ส่วนใหญ่แล้ว ยังไม่ต้องการพ้นจากโลกจริงๆ ฉะนั้น การที่จะละความพอใจยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรานั้น จะต้องอบรมเจริญปัญญา จนกว่าจะประจักษ์แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏเป็นโลก ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ

การที่จะรู้จักโลกตามความเป็นจริงนั้นไม่ง่ายเลย ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องโลก ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ ควรจะพิจารณาน้อมประพาสปฏิบัติอบรมเจริญปัญญา จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้น จึงจะรู้จักลักษณะของโลกตามความเป็นจริงได้ และไม่ใช้รู้โลกในขณะอื่นเลย รู้โลกขณะ

กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึกในขณะนี้เอง มีหนทางที่จะทำให้ปัญญาเจริญขึ้น จนรู้โลกที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ได้ โดยศึกษาฟังพระธรรมเพื่อให้เข้าใจและพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ มิฉะนั้นแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้จักโลกได้เลย

ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค สมितिสูตรที่ ๔ ข้อ ๗๕ ท่านพระสมมติทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเป็นโลกหรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมिति จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ

การที่จะรู้จักโลกได้นั้นก็เพราะมีตา จึงเห็นสีสนวันณะของโลก มีหูจึงได้ยินเสียงโลก มีจมูกจึงได้กลิ่นโลก มีลิ้นจึงได้รู้รสโลก มีกายจึงรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหวของโลก ถ้าไม่มีทางเหล่านี้เลย โลกจะปรากฏได้ไหม เมื่อไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึก โลกไหนจะปรากฏ โลกใดๆ ย่อมไม่ปรากฏ ฉะนั้น ที่ยึดถือว่าเป็นโลกกำลังปรากฏ ก็เพราะเห็น เห็นอะไร เห็นโลก สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นโลก ได้ยินเสียงอะไร เสียงเป็นโลกอีกเหมือนกัน ถ้าไม่มีเสียงเลย ไม่มีได้ยินเลยโลกเสียงก็ไม่มี ฉะนั้น โลกซึ่งประกอบด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ปรากฏได้เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น

กายใจ จึงไม่ต้องแสวงหาโลกที่อื่น ไม่ว่าจะอยู่ ณ โลกไหน โลกนั้นๆ จะปรากฏได้ก็เพราะตาเป็นปัจจัยให้เห็น หูเป็นปัจจัยให้ได้ยิน จมูกเป็นปัจจัยให้ได้กลิ่น ลิ้นเป็นปัจจัยให้ลิ้มรส กายเป็นปัจจัยให้รู้โผฏฐัพพะ และใจคิดนึกเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นั้นเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ัมมายตนะ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น

เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง แต่อยากจะพ้นจากโลกก็พ้นไม่ได้ อยู่ในโลกลมานานและไม่เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ในอดีตอนันตชาติก็อยู่ในโลกอื่นๆ มาแล้ว และเมื่อไม่รู้จักโลกก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกนาน และอยู่อย่างไม่รู้จักโลกและไม่เห็นโลกตามความเป็นจริง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง วนเวียนไป สมัยนี้บางท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วก็ยังมีตัวตนอยู่ และกล่าวว่าได้ไปเฝ้าและถวายภัตตาหารแก่พระผู้มีพระภาค ซึ่งก็ควรจะได้พิจารณาข้อความในพระไตรปิฎก คือ ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค ผัคคุณสูตร ข้อ ๙๙

ครั้งนั้นแล ท่านพระผัคคุณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภวภูมิต่างได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้วด้วยจักขุใด จักขุนั้น มีอยู่หรือหนอ ฯลฯ...บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภวภูมิต่างได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้น มีอยู่หรือหนอ พระพุทธเจ้าข้า

(คือ ทูลถามว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรีนิพพานแล้ว ยังมีมิตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่อีกหรือไม่)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ฝักคุณะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภวภูมิต่างได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้ว ด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯลฯ... บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภวภูมิต่างได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้วด้วยใจใด ใจนั้นไม่มีเลย

เมื่อปรีนิพพานแล้ว ทั้งมิตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีอีกเลย ไม่ใช่ว่าปรีนิพพานแล้วก็ไปสู่สถานที่หนึ่งสถานที่ใดแล้วมาเป็นประมุขของการทำบุญถวายทาน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่พ้นจากโลก เพราะยังมีมิตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดดับ จึงยังต้องมีทุกข์ จึงยังพ้นทุกข์ไม่ได้

โลกเป็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึก โลกย่อมไม่ปรากฏ ขณะใดที่สติระลึกรู้ได้ ก็พิจารณาศึกษาอารมณ์ คือ ลักษณะของโลกที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดคิดนึก เรื่องโลก ขณะนั้นไม่ใช่การรู้ลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะนั้นเป็นการรู้โลกโดยสมมติเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งต่างๆ เป็นโลกโดยนัยของสมมติสัจจะ ไม่ใช่ประมัตตสัจจะ

ในวันหนึ่งๆ ทุกท่านทราบว่าท่านอยู่ในโลกที่เป็นสมมติสัจจะ หรือ ประมัตตสัจจะ ถึงแม้จิตจะเป็นสภาพรู้ แต่ขณะใดที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึก ขณะนั้นโลกนี้ก็ไม่ปรากฏ ปฏิสนธิจิต คือ จิตขณะแรกของโลกนี้เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมหนึ่งซึ่งทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิต ซึ่งเป็นจิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตรู้อารมณ์เดียวกับจิตใกล้จะจุติของชาติก่อน เมื่อปฏิสนธิจิตไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้ โลกนี้จึงยังไม่ปรากฏ และเมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้น ก็ทำให้ภวังคจิตเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ภวังคจิตมีอารมณ์เดียวกับปฏิสนธิจิต ขณะที่ภวังคจิตเกิดดับๆ สืบต่อดำรงภพชาติอยู่นั้น จึงไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้

โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึกอะไรเลย ขณะที่ภวังคจิตเกิดขึ้นและดับไป อยู่เรื่อยๆ นั้นโลกนี้ไม่ปรากฏเลย

ทวาร คือ ทางที่จิตเกิดขึ้นรู้โลกที่ปรากฏมีทั้งหมด ๖ ทวาร เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุปสาทรูป เป็น จักขุทวาร ๑

โสตปสาทรูป เป็น โสตทวาร ๑

ฆานปสาทรูป เป็น ฆานทวาร ๑

ชีวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาทวาร ๑

กายปสาทรูป เป็น กายทวาร ๑

ภวังคุปัจเฉทจิต เป็น มโนทวาร ๑

ปสาทรูปแต่ละปสาทรูป มีลักษณะพิเศษที่กระทบรูปได้เฉพาะ บางรูป จึงเป็นทางให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบนั้นได้เฉพาะ ทวารของตนๆ แต่ในวันหนึ่งๆ ก็ไม่ได้มีแต่เฉพาะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส และรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายเท่านั้น ยังคิดนึกเรื่อง ต่างๆ ด้วย ขณะที่จิตรับรู้อารมณ์ต่อจากทางตา ทางหู ทาง จมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ นั้น จิตไม่ได้ อาศัยจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูปเลย แต่อาศัยภวังคุปัจเฉทจิตที่เกิดก่อนมโนทวาร

วิชชานจิตนั่นเองเป็นทวาร คือ เป็นทางที่จิตจะเกิดขึ้น คิดนึก เรื่องราวต่าง ๆ เพราะว่าถ้าภวังคุปัจเจทจิตไม่เกิด วิถีจิตแรก ที่รู้อารมณ์ทางใจ คือ มโนทวารวิชชานจิตก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น มโนทวารและมโนทวารวิชชานจิตจึงต่างกัน คือ ภวังคุปัจเจทจิต เป็นมโนทวาร เป็นวิบากจิต ไม่ใช่วิถีจิต มโนทวารวิชชานจิต ไม่ใช่มโนทวาร เป็นกิริยาจิต เป็นวิถีจิตแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร

นี่เป็นชีวิตปกติประจำวันที่เราควรจะเข้าใจลักษณะของทวาร เพื่อที่จะได้พิจารณารู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมแต่ละขณะซึ่งเกิดดับนั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอย่างไร

ขณะนี้คงจะไม่มีใครคิดถึงจักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นรูปที่มีจริงและกำลังเกิดดับที่กลางตา ในธัมมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อความในพระบาลีจักขายตนะนินทเทส ข้อ ๕๙๖ มีข้อความว่า

“รูป” ที่เรียกว่า “จักขายตนะ” นั้นเป็นไฉน จักขุใดเป็นปสาทรูป อาศัสมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตตภาพ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

จักขายตนะ เป็นคำรวมของ จักขุ และอายตนะ

จักขุ คือ ตา อายตนะ คือ ที่ประชุม ที่เกิด ฉะนั้น จักขายตนะ คือ จักขุซึ่งเป็นที่ประชุม เป็นที่เกิดนั่นเอง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้น เห็น และรู้รูปารมณฺ์ทางจักขุทวารวาระหนึ่งดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อหลายขณะ แล้วจิตก็เกิดขึ้น รูปารมณฺ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารซึ่งดับไปแล้วนั้นต่อทางมโนทวารอีก มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น รู้ารมณฺ์ทางมโนทวารต่อจากจักขุทวารวิถีจิตที่ดับไปหมดแล้วนั้นอย่างรวดเร็วมาก แม้ว่าจะมีภาวังคจิตเกิดคั่นก็ตาม ฉะนั้น จึงควรทราบประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของทวารโดยละเอียด เพื่อไม่ให้ปะปนจิตที่รู้ารมณฺ์ทางจักขุทวาร และจิตที่รู้ารมณฺ์นั้นต่อทางมโนทวาร ทางโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารก็โดยนัยเดียวกัน คือ เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์ใดารมณฺ์หนึ่ง ทางทวารใดทวารหนึ่งใน ๕ ทวารดับไปแล้ว และภาวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว จิตก็เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์เดียวกันนั้นต่อทางมโนทวารทุกครั้ง

นามธรรม คือ จิต และเจตสิกเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ขณะที่หนึ่งอยู่อย่างนี้ ดูเสมือนกับทั้งเห็นด้วยและได้ยินด้วย แต่ความจริงวิถีจิตอาศัยทวารหนึ่งเกิดขึ้น รูปารมณฺ์ทางทวารนั้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ทวารละหนึ่งวาระ (วาระ คือ จิตหลายขณะที่เกิดดับสืบต่อกันทางทวารเดียวกัน) การเกิดดับสืบต่อของจิตรวดเร็วจนกระทั่งไม่สามารถรู้ลักษณะแท้ๆ ของจิตที่เกิดขึ้นทางจักขุทวารว่า เพียงรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น เมื่อ

มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้นสืบต่อรับรู้รูปารมณฺที่ปรากฏทางตาแล้ว ก็จดจำรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ จนลึ้มว่าสิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริง ๆ

จักขุทวารเปรียบเหมือนสมุทรซึ่งกว้างใหญ่จริง ๆ ไม่เต็ม สามารถที่จะเห็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งอยู่แสนไกล ที่กระทบจักขุประสาทแล้วก็ปรากฏแก่จักขุทวารวิถีจิตได้ จึงทำให้ดูเหมือนว่า เป็นโลกซึ่งเต็มไปด้วยวัตถุ จักรวาล สัตว์ บุคคลต่าง ๆ เต็มไปหมด แต่ความเป็นจริงนั้นจิตคิดนึกถึงรูปร่าง สัณฐานของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ปรากฏให้เห็น เป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลต่าง ๆ บ้าง เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว และ วัตถุต่าง ๆ ซึ่งเมื่อกระทบสัมผัสกาย เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ดิ่งหรือไหว ก็ปรากฏ ผู้ที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึง ประจักษ์ว่า โลก คือ ธรรมที่แตกสลาย เกิดดับอย่างรวดเร็ว โดยมโนทวารวิถีจิตจดจำสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏทางตา จำเสียง สูงต่ำที่ปรากฏทางหู ฯลฯ เป็นความหมายคำบัญญัติของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งก็ไม่มีสภาพธรรมใดเลยที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไป

คำถามทบทวน

๑. โลก คืออะไร
๒. โลภียปัญญา คืออะไร
๓. ปฏิสนธิจิต รู้อารมณ์ของโลกนี้หรือไม่เพราะเหตุใด
๔. ภวังคจิต รู้อารมณ์อะไร
๕. มโนทวาราวชชนจิต เป็นมโนทวารใช้ไหม
๖. มโนทวาร เป็นชาติอะไร
๗. มโนทวาราวชชนจิตเป็นชาติอะไร

บทที่ ๑๖

อรรถของจิตประการที่ ๕ ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตร

ข้อความในอัญจฺสูทนีอรรถกถา มีว่า ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตรอย่างไร จริงอยู่ ธรรมดาว่าความวิจิตรอื่นจะยิ่งไปกว่าจิตรกรรม ย่อมไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้นๆ ก็เป็นความวิจิตร คือ เป็นความงดงามอย่างยิ่งทีเดียว พวกช่างลวดลาย เมื่อกระทำกิจกรรมนั้นย่อมเกิดจิตตสัทฺญญาว่า รูปทั้งหลายชนิดต่างๆ เขาพึงกระทำ ณ ตรงนี้โดยอุบายอย่างนี้ การกระทำให้วิจิตรทั้งหลายที่ให้สำเร็จกิจ มีการเขียน มีการลงสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลัปสี เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัทฺญญาอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในความวิจิตร คือ ลวดลายย่อมสำเร็จมาจากการกระทำอันวิจิตรนั้น เพราะฉะนั้น ศิลปะอันวิจิตรทุกชนิดในโลก อันจิตนั่นเองคิดว่ารูปนี้จึงอยู่บนรูปนี้ รูปนี้จึงอยู่ใต้ รูปนี้จึงอยู่ตรงข้างทั้งสองดังนี้ แล้วจึงกระทำเหมือนรูปอันวิจิตร ที่เหลือย่อมพึงสำเร็จได้ด้วยกรรมอันช่างคิดไว้ แม้จิตที่ให้สำเร็จความวิจิตรนั้นก็ชื่อว่าจิต อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยการกระทำนี้ดังพรรณนามาจะนี้

อีกอย่างหนึ่ง จิตนั่นเองชื่อว่า วิจิตร แม้กว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้น เพราะให้สำเร็จจิตรกรรมตามที่จิตคิดทุกชนิด

นี่เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย คือ ความวิจิตรของจิตรกรรม แต่ความวิจิตรของกรรมที่ทุกท่านกระทำในวันหนึ่ง ๆ ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ที่เป็นกุศลกรรม เป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เป็นการอบรมเจริญภาวนาบ้าง หรือที่เป็นอกุศลกรรม เป็นปาณาติบาตบ้าง อทินนาทานบ้าง ก็ย่อมจะวิจิตรมากมาย ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของจิตซึ่งวิจิตร รูปร่างภายนอกที่วิจิตรโดยเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ เป็นดอกไม้ ใบไม้ พันธุ์ต่าง ๆ เป็นวัตถุ ภูเขา แม่น้ำต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดเพราะส่วนผสมของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีลักษณะที่อ่อนหรือแข็ง ไหลหรือเกาะกุม เย็นหรือร้อน ดิ่งหรือไหว ระดับต่าง ๆ ทำให้ปรากฏเป็นสิ่งที่วิจิตรต่าง ๆ แต่สิ่งที่วิจิตรกว่ารูปร่างภายนอกก็คือ จิต เพราะว่าจิตเป็นสภาพที่กระทำวิจิตร

อกุศลกรรมที่วิจิตรเป็นปัจจัยให้สัตว์ดิรัจฉานมีรูปร่างวิจิตรต่าง ๆ กันมาก บางประเภทก็มี ๒ เท้า บางประเภทก็มี ๔ เท้า บางประเภทก็มีเท้ามาก บางประเภทก็ไม่มีเท้าเลย บางประเภทก็อยู่ในน้ำ บางประเภทก็อยู่บนบก และกุศลกรรมที่วิจิตรก็ทำให้มนุษย์วิจิตรต่างกันไปโดยเพศ โดยรูปร่างหน้าตา ซึ่งทำให้เกิดโวหาร คือ คำพูดที่แสดงลักษณะอาการของสภาพธรรมทั้งหลายตามที่ปรากฏ คำพูดมีมาก ภาษาที่พูดถึงสิ่งต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งต่าง ๆ ที่วิจิตรมากเพียงไรก็ทำให้เกิดโวหารเพื่อที่จะเรียกสิ่งที่ปรากฏที่วิจิตรเพียงนั้น และคำพูดก็ไม่มีวันหมด

ไม่มีวันจบ เพราะว่าสิ่งซึ่งจิตกระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ฉะนั้น จึงต้องบัญญัติคำพูดเรียกสิ่งที่จิตทำให้วิจิตรมากขึ้น ๆ

ในวันหนึ่ง ๆ ให้ทราบว่ ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะเห็นอะไร หรือว่าจะทำอะไร ย่อมแสดงให้เห็นความวิจิตรของจิตซึ่ง กระทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นให้วิจิตร พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึง ลักษณะของจิตในขณะนี้เมื่อเห็นความวิจิตรต่าง ๆ ซึ่งจิตกระทำ ให้วิจิตร จิตในขณะนี้เดี๋ยวนี้เองกำลังกระทำให้วิจิตรต่อไปข้าง หน้าอีก และไม่ควรถัดถึงความวิจิตรของสิ่งภายนอกที่จิตกระทำ ให้วิจิตรเท่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึงลักษณะของจิต ที่กำลังเป็นไปในขณะนี้ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การที่จะ รู้ลักษณะของจิตต้องรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้ กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังนึกคิด ซึ่งต้องอาศัยทวารหนึ่งทวารใด ใน ๖ ทวาร

ทุกท่านคิด ขณะที่จิตคิดถึงเรื่องใด เรื่องนั้นก็มีส่วนที่จิต กำลังคิดนึกถึงเรื่องนั้น จิตเป็นสภาพคิด ถ้าไม่พิจารณาจิตใน ขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ หรือกำลังได้ยินเดี๋ยวนี้ กำลังได้กลิ่น เดี่ยวนี้ กำลังลิ้มรสเดี๋ยวนี้ กำลังกระทบสัมผัสโณภูจัพพะ หรือ กำลังคิดนึกเดี๋ยวนี้ แล้วจะรู้ลักษณะของจิตได้ขณะไหน

ข้อความในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค คัททูลสูตรที่ ๒ ข้อ ๒๕๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบวริสุทธิ เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ชื่อว่าจรณะ (เที่ยวไป) เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นแล้ว พระเจ้าข้า

จิตเที่ยวไปอย่างไร ทางตาเห็น ทางหูได้ยิน ทางจมูกได้กลิ่น ทางลิ้นลิ้มรส ทางกายกระทบสัมผัส ทางใจคิดนึก ทุกท่านรู้สึกว่าจะชอบเที่ยว ไม่มีใครชอบอยู่ซ้ำซากจำเจที่หนึ่งทีใด เพราะว่าการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสโผฏฐัพพะ ต่างๆ ฉะนั้น จิตจึงเกิดขึ้นเที่ยวไปในอารมณ์ทางทวารต่างๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่อยู่หนึ่งมีจิตของใครอยู่หนึ่งๆ ได้บ้าง ถ้ารู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จะต้องรู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดแล้ว ก็ดับไป นั่นคือการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ข้อความต่อไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตชื่อว่าจรณะ แม้ นั้นแล เธอทั้งหลายคิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิต (เป็นเครื่องคิด) นั้นแหละวิจิตรกว่าจรณจิตแต่นั้น เพราะเหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบวริสุทธิเพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่พิจารณาเห็นแม้หมู่อันหนึ่งอื่น ซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนี้เลย ดูกร ภิกษุทั้งหลาย

สัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านี้แล คิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิตนั้นแหละ
วิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลาย
พึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ
โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะ
จิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ช่างย่อมนหรือช่างเขียนเมื่อมีเครื่องย่อมนกัฏี ครั่ง
กัฏี ขม้นกัฏี สีเขียวกัฏี สีแดงกัฏี พึงเขียนรูปสตรีหรือรูปบุรุษ
มือวิยะใหญ่่น้อยครบทุกส่วนลงที่แผ่นกระดานเกลี้ยงเกลา หรือ
ที่ฝา รือที่แผ่นผ้า แม้ฉันใด ดูกร ภิกษุทั้งหลายปฤชชนผู้ไม่ได้
ลำดับ ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังรูปนั้นแหละให้
เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังเวทนานั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้
เกิด ย่อมยังสัญญาานั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังสังขาร
นั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังวิญญาณนั้นแหละให้เกิด
ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร
รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้
ฯลฯ รู้ชัดว่ากิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ฯ

ช่างเขียนรูปอาศัยเขียนรูปต่างๆ กระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเป็นรูปต่างๆ ฉันทใจ ขณะนี้จิตของแต่ละท่านก็เหมือนกับช่างเขียนซึ่งกำลังเขียนรูปขั้นnth เวทนาขั้นnth สัญญาขั้นnth สังขารขั้นnth วิญญาณขั้นnth ที่จะเกิดต่อไปในอนาคต

ขณะนี้ทุกท่านต่างกันตามกรรมที่วิจิตรที่ได้กระทำมานานมาแล้ว ฉันทใจ จิตซึ่งกำลังกระทำให้วิจิตรอยู่ในขณะนี้ก็จะกระทำให้เกิดพิศ รุปร่างสัณฐาน ลาม ยศ สุข ทุกข์ นินทา สรรเสริญ วิจิตรต่างๆ ในกาลข้างหน้า ฉันทนั้น ด้วยเหตุนี้จึงควรพิจารณา ลักษณะของจิตที่กำลังปรากฏ ซึ่งกำลังเขียนสภาพธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า ซึ่งถ้าไม่ระลึก รู้ลักษณะของจิตในขณะนี้ ย่อมจะไม่ทราบเลยว่าวิจิตรจริงๆ ทั้งๆ ที่กำลังนั่งอยู่ จิตก็เกิดดับสืบท่อรวดเร็วเหลือเกิน นั่งอยู่ที่นี้ แต่บางครั้ง นอกจากจิต จะเห็นทางตา ได้ยินเสียงทางหูแล้ว ก็ยังมีจิตที่คิดนึกไกลออกไป แล้วแต่ว่าจะคิดท่องเที่ยวไปที่ไหนบ้าง หรืออาจจะกำลังคิดทำอะไรที่วิจิตรให้เกิดขึ้นในขณะนั้น

ข้อความในคัมภีรพุทธสูตรที่ ๑ ข้อ ๒๕๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนเวียนหลักหรือเสานั้นเอง เวลา ยืน ย่อมยืนใกล้หลักหรือเสานั้นเอง ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบก็ฉันทนั้น เหมือนกันแล

ช่างเขียนยึดถือจิตรกรรมที่เขียนขึ้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉันใด
จิตของปุถุชนซึ่งยังยึดถือในรูปว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก็จะ
ยังคงยึดถือต่อไปทุกภพ ทุกชาติ เหมือนกับช่างเขียนซึ่งยึดถือ
ในจิตรกรรมที่ตนเขียนขึ้น ฉะนั้น ตราบใดที่ยังไม่รู้ลักษณะของ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิด
ขึ้นและดับไปตามความเป็นจริง ผู้ที่เป็นปุถุชนเมื่อเย็นก็ยอมเย็น
อยู่ใกล้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วยความเป็น
ตัวตน ตราบนั้น

ข้อความในสารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค
มารสังยุตต์ ทุตติยวรรค ปัตตสสูตรที่ ๖ ทำให้เข้าใจพยัญชนะที่
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริงดังนี้

พึงทราบวินิจฉัยในปัตตสสูตรที่ ๖ ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาค
ทรงยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้
ร่าเริงด้วยธรรมิกถาเกี่ยวด้วยอุปาทานขันธ ๕ ก็ภิกษุเหล่านั้น
ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนี้มาด้วยความเต็มใจเจียไสด
ลงระดับธรรมอยู่

คำว่า “ให้สมาทาน” คือ ให้ถือเอา ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้
ถูกต้อง นี่คือการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเพื่อประโยชน์จะ
ให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ เมื่อฟังแล้วก็ให้สมาทาน ให้เข้าใจ
ให้พิจารณาให้ถูกต้องว่า กุศลธรรมเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม

เป็นอกุศลธรรม ซึ่งถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงโดยละเอียด หลายนานอาจจะยึดถืออกุศลธรรมเป็นกุศลธรรมก็ได้ แต่เพราะว่าสภาวะลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่อกุศลธรรม สภาวะลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่กุศลธรรม ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมโดยละเอียดโดยตลอดเกี่ยวข้องกับอุปาทานชั้น ๕ คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งแยกเป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ก็จะไม่พ้นไปจากชั้น ๕ เลย จึงควรที่จะศึกษาเรื่องของชั้น ๕ และพิจารณาเรื่องของชั้น ๕ ด้วยความแยบคาย เพื่อที่จะได้ถือเอาด้วยความถูกต้องและไม่เข้าใจผิด

คำว่า “ให้อาจหาญ” คือ ให้เกิดความอดสาหะในการสมาทาน

การที่จะเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ไม่ใช่จะเป็นไปได้ง่ายๆ และรวดเร็ว แต่พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้นเพื่อให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้เกิดความเพียรที่จะพิจารณาจนกว่าจะเข้าใจ จนกว่าสติจะเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเรื่องอื่นที่พิสูจน์ไม่ได้ หรือที่ไม่ได้กำลังปรากฏเฉพาะหน้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องจักขุวิญญาณ เรื่องการเห็น เรื่องสิ่งที่ปรากฏทางตา ทรงแสดงเรื่องโสตวิญญาณ เรื่องสภาพ

ธรรมที่รู้เสียง เรื่องเสียงที่ปรากฏทางหู ทรงแสดงธรรมที่กำลัง
มีอยู่ปรากฏให้พิสูจน์ ฉะนั้น ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมแล้วก็อาจหาญ
คือ อุตสาหะในการที่จะศึกษา พิจารณาวัฏลักษณะของสภาพธรรม
ที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์สภาพธรรมนั้นๆ ตรงตามความเป็น
จริงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

คำว่า “ร่าเริง” คือ ให้ผ่องใส ให้รุ่งเรือง ด้วยคุณที่ตนแทง
ตลอดแล้ว

ไม่ทราบที่ท่านสมათาน อาจหาญ ร่าเริง บ้างหรือยัง แต่ให้
ทราบว่าคุณสามารถที่จะร่าเริงได้ในขณะที่กุศลจิตเกิด บางท่าน
เป็นทุกข์เพราะเป็นห่วงเป็นกังวลว่าอายุมากแล้ว สติปัฏฐานก็ยัง
เกิดน้อยเหลือเกิน ขณะนั้นเป็นอกุศล พระผู้มีพระภาคมิได้ทรง
แสดงพระธรรมให้บุคคลใดมีอกุศลมากๆ หรือเป็นห่วงมากๆ แต่
ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง อกุศล
ทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยยับยั้งไม่ได้ เมื่ออกุศลจิตประเภท
หนึ่งประเภทใดเกิดขึ้น อกุศลนั้นก็เกิดขึ้นแล้ว แต่ร่าเริงได้ใน
ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของอกุศลที่ปรากฏ และศึกษาพิจารณา
ลักษณะของอกุศลธรรมที่ปรากฏ เพื่อจะได้รู้ว่า แม้อกุศลธรรม
นั้นก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เมื่อสติเกิดระลึกรู้ลักษณะของ
อกุศลที่กำลังปรากฏ ย่อมจะเห็นได้ชัดจริงๆ ว่าขณะที่สติกำลัง
ระลึกรู้มันไม่เศร้าหมองเลย เพราะเมื่อไม่ยึดถืออกุศลธรรมที่กำลัง
ปรากฏอยู่ในขณะนั้นเป็นตัวตนเป็นเรา ก็ไม่กังวลเดือดร้อน

หนทางเดียวที่จะบรรเทาละคลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ให้เพิ่มความเป็นห่วงกังวลขึ้นนั้นก็โดยสติระลึก และสังเกตพิจารณา รู้ว่า สภาพธรรมที่เป็นอกุศลต่างๆ นั้นไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ เลย

ฉะนั้น เมื่ออบรมเจริญสติปัญญา ก็จะทำให้ถึงความหมายของคำว่า ให้รำเริง คือ ให้ผ่อนคลาย และให้รุ่งเรืองด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว คือ สามารถที่จะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน

คำว่า “ทำให้สำเร็จประโยชน์” คือ พิจารณารู้อย่างนี้ว่า ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ ดังนี้แล้วก็เชื่อว่ามีประโยชน์แต่เทศนานั้น

การเจริญสติปัญญานั้นไม่ใช่เป็นเรื่องให้ท้อถอยเลย สภาพธรรมที่กำลังปรากฏเป็นสิ่งที่สามารถจะแทงตลอดในสภาพที่เกิดขึ้นและดับไป ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลได้ ในขณะที่พิจารณาอย่างนี้ว่า ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ก็ย่อมไม่หมดหวัง เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ควรบรรลุได้วันหนึ่งแม้ยังไม่ในวันนี้เป็นห่วงว่าจะไม่สามารถรู้แจ้งสภาพธรรมได้ในวันนี้ เพราะสติสามารถจะเริ่มระลึกได้ในวันนี้ ส่วนการที่จะประจักษ์แจ้งและแทงตลอดลักษณะของสภาพธรรมย่อมจะต้องเป็นวันหนึ่ง ในเมื่อวันนี้สติสามารถจะเกิดระลึกได้

เมื่อเห็นแล้วว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่านี่
ประโยชน์ คือ ให้อำนาจ “เราควรบรรลุได้” ก็จะไม่ท้อถอยและ
จะฟัง ศึกษาเรื่องของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
โดยละเอียดต่อไป เพื่อที่จะได้ไม่หลงลืมสติ ซึ่งข้อความใน
อรรถกถาคัมภีร์กถาวัตถุ สาสนกถาพรรณนา มีข้อความที่กล่าว
ว่าศาสนาของพระผู้มีพระภาคแต่ดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ได้หรือ

(นี่เป็นข้อที่ทุกท่านควรพิจารณา)

อริยธรรมทั้งหลาย มีสติ เป็นต้นกิติ เทศนาแห่งกุศลธรรม
เป็นต้นกิติ ชื่อว่าศาสนา ในศาสนานั้น เว้นธรรมทั้งหลายมี
สติปัญญา เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชนเหล่าใด
แล้ว ศาสนาชื่อว่าอันบุคคลนั้นทำขึ้นใหม่ โดยการกระทำกรรม
เหล่าอื่นให้เป็นสติปัญญา เป็นต้น หรือกระทำกุศลธรรมให้เป็น
กุศลธรรม เป็นต้น หรือว่าศาสนาอันใด ๆ กระทำแล้วอย่างนั้น
มีอยู่ หรือพึงอาจเพื่อทำสิ่งนั้นได้ มีหรือ

หมายความว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น
คนอื่นสามารถที่จะแต่ดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ และเปลี่ยนแปลง
สภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่าเป็นสติปัญญา
ให้ไม่เป็นสติปัญญาได้หรือ หรือว่าเทศนาแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย เป็นต้น เหล่านี้ คนอื่นจะเอาอกุศลธรรมมาเป็นกุศล
ธรรม ได้หรือ

เมื่อพิจารณาและเข้าใจเหตุผลแล้ว ก็จะได้รู้ว่าคำสอนซึ่งเป็นพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงนั้น ไม่มีใครสามารถจะเปลี่ยนสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้และทรงแสดงให้เป็นอย่างอื่นได้ มีผู้เข้าใจผิดได้ แต่เปลี่ยนลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายไม่ได้

อรรถ คือ ความหมายของจิต ๕ ประการนั้น ในอภิธรรมัตถกวิภาวินีได้แสดงไว้ ๖ ประการ คือ แสดงว่าจิตวิจิตร เพราะอารมณ์ที่วิจิตรด้วยอีก ๑ ประการ ทั้งนี้เพราะจิตสามารถที่จะรู้อารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะ เป็นสภาพธรรมที่วิจิตรสักเพียงใดก็ย่อมเป็นอารมณ์ของจิตได้ และแม้อารมณ์นั้นจะไม่ใช่ปรมัตถธรรม เช่น คำบัญญัติภาษาต่างๆ จิตก็ย่อมรู้ได้ คือ มีชื่อ มีคำ มีเรื่องราวต่างๆ เป็นอารมณ์ได้ ฉะนั้น จิตจึงวิจิตรเพราะอารมณ์ที่วิจิตร

ลักษณะของจิตมี ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ ๑ และสภาวะลักษณะ ๑

สามัญญลักษณะของจิต คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สภาวะลักษณะของจิต เป็นลักษณะเฉพาะของจิตคือ

อารมณ์วิฆานนลกฺขณํ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ

ปฺพพฺงคฺมรสี มีการถึงก่อนคือมีความเป็นหัวหน้า คือ เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์เป็นรส คือ เป็นกิจ

สนฺธานปัจจุပ္ปฏฺฐานํ มีการสืบเนื่องกัน คือ เกิดดับสืบต่อกัน เป็นปัจจุပ္ปฏฺฐาน คือ เป็นอาการปรากฏ

นามรูปปทฺฏฺฐานํ มีนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทฺฏฺฐาน คือ เป็นเหตุไถลให้เกิด

จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นเองตามลำพังลอยๆ ไม่ได้ ในภุมิที่มีขันธ ๕ จิตอาศัยนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทฺฏฺฐาน คือ เป็นเหตุไถลให้เกิด

ในภุมิซึ่งมีแต่นามธรรม คือ ในอรูปพรหมภุมินั้น ไม่มีรูปเลย ในภุมินั้นจิตจึงมีนามธรรม คือ เจตสิกเท่านั้น เป็นปทฺฏฺฐาน คือ เป็นเหตุไถล ให้เกิด

คำถามทบทวน

๑. อะไรทำให้รูปธรรม เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ วัตถุ ภูเขา แม่น้ำ เครื่องอุปโภคบริโภควิจิตรต่างกัน
๒. นอกจากปรมัตถธรรมแล้ว จิตมีอะไรเป็นอารมณ์อีกหรือไม่

ប័ណ្ណស្នើសុំ

บัญญัติ

ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นเป็นแต่เพียงจิต เจตสิก รูป แต่ละลักษณะ แต่ละอาการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะใดที่ไม่รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ว่าเป็น ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกันอย่างรวดเร็ว ขณะนั้น เป็นการรับรู้บัญญัติ คือ การถืออาการของรูปและนามซึ่งเกิดดับสลับต่อกันอย่างรวดเร็วว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉะนั้น ผู้ที่ไม่รู้ลักษณะของ ปรมัตถธรรม จึงอยู่ในโลกของสมมติสัจจะ เพราะยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏโดยอาการโดยสัญฐานว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างแท้จริง แต่เมื่อศึกษาปรมัตถธรรมแล้ว และรู้หนทางที่จะอบรม เจริญปัญญา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนปัญญาเจริญขึ้นถึงขั้นที่สามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ จึงรู้แจ้งชัดว่าไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเลย เป็นแต่ปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะจริง ๆ ตรงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงไว้

ความลึกและเหนียวแน่นของอวิชชาที่ทำให้ยึดถือในสมมติ สัจจะว่าเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่าง ๆ นั้น เริ่มตั้งแต่เมื่อ ปฏิสนธิจิต เกิดขึ้นก็มีนามธรรมและรูปธรรมเกิดดับสลับต่อมาเรื่อยๆ เมื่อคลอດจากกรรมมารดาแล้วย่อมเห็นสิ่งที่ปรากฏ

ได้ยินเสียงที่ปรากฏ ได้กลิ่นที่ปรากฏ ลิ้มรสที่ปรากฏ รู้เย็นร้อนที่กระทบสัมผัสกาย แต่ไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่ง จึงยึดถือในอาการของสภาพธรรมที่เกิดดับสืบทอดกันตลอดเวลา ที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็มิชนบัญญัติ คือ การยึดถืออาการของสภาพธรรมที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยยังไม่รู้ว่าสมมติเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นอะไร เด็กเล็กๆ ที่ยังไม่รู้ความและยังพูดไม่ได้ และสัตว์ดิรัจฉานย่อมรู้ชนบัญญัติเหมือนกันจนกว่าจะเจริญเติบโตขึ้น เข้าใจความหมายของเสียง จึงรู้สมมติสัจจะ คือ การสมมติบัญญัติเรียกสภาพธรรมต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถูกต้องตรงกัน ฉะนั้น เมื่อเป็นเด็กเคยเห็นอาการของสภาพธรรมที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับอย่างไรเมื่อเติบโตขึ้นแล้วก็ยังคงเห็นเป็นอย่างนั้นเป็นสิ่งนั้น เช่น เห็นเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่างๆ ตามความเป็นจริงนั้น สภาพที่แข็งไม่ว่าจะเป็นถ้วยหรือจาน หรือช้อน หรือส้อม ก็เป็นเพียงธาตุแข็ง เป็นปฐวีธาตุ แต่ในวันหนึ่งๆ นั้น เห็นอะไร กระทบสัมผัสอะไร ในขณะที่กระทบสัมผัสไม่เคยคิดว่าเพียงกระทบสัมผัสสิ่งที่มีจริงซึ่งเป็นสภาพที่แข็ง แต่มีความรู้สึกสัมผัสช้อน หรือส้อม หรือจาน หรือถ้วย ตามที่เคยยึดถือในอาการที่เกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็ว จนปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ ทั้งๆ ที่เมื่อสัมผัสช้อนก็แข็ง ส้อมก็แข็ง ถ้วยก็แข็ง จานก็แข็ง เพราะลักษณะที่แท้จริงเป็นแต่เพียงสภาพธรรมที่แข็ง แต่โดยการจำรูปร่างต่างๆ จึงทำให้รู้ว่าถ้วยไม่ใช่จาน ช้อนไม่ใช่ส้อม ฉะนั้น

แม้ว่าสภาพธรรมที่มีจริงนั้นเป็นรูปธรรมที่มีลักษณะแข็ง แต่ก็ยังจำสมมติสภาพนั้นว่า जानสำหรับใส่ข้าว ถ้วยสำหรับใส่แกง ช้อนสำหรับตักอาหาร จำสมมติสภาพที่เป็นธาตุแข็งต่างๆ เช่น เหล็ก วัสดุ ที่นำมาประกอบกันเป็นวิหุยุ เป็นโทรทัศน์ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ โดยไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งเกิดขึ้น ปรากฏแต่ละลักษณะแล้วก็ดับไป

นี่คือการจำสมมติบัญญัติสิ่งที่ปรากฏทางตา ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อยๆ ตามการประดิษฐ์ใหม่ๆ ทุกๆ วัน ขณะที่รัฐรูปร่างสัณฐานอาการที่ปรากฏรวมกันเป็นสิ่งต่างๆ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติ เป็นสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมาตสัจจะ

นอกจากรู้สมมติบัญญัติทางตาแล้ว ยังรู้สัททบัญญัติ คือ รู้ความหมายของเสียงด้วย นี่เป็นเรื่องชีวิตประจำวันที่จะต้องรู้ชัดว่า สภาพธรรมใดเป็นปรมาตสัจธรรม สภาพธรรมใดเป็นสมมติสมมติหมายความถึงสิ่งที่ไม่ใช่ปรมาตสัจธรรม เมื่อรู้อาการรูปร่างสัณฐานต่างๆ ที่ปรากฏเป็นถ้วย ชาม ช้อน วิหุยุ รถยนต์ โทรทัศน์ ฯลฯ แล้ว มนุษย์ยังสามารถแปลงเสียงเป็นคำบัญญัติสมมติ เรียกสิ่งที่ปรากฏให้เข้าใจว่าหมายถึงสิ่งใด ซึ่งกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไม่มีความสามารถที่จะทำอย่างมนุษย์ได้โดยละเอียดเสียงเป็นสภาพธรรมที่มีจริงและเสียงชื่อว่า “นาม” เพราะถ้าไม่มีเสียง นาม (คือชื่อ) หรือคำทั้งหลายก็มีไม่ได้ แม้ว่า มีตาจึงเห็นสิ่งต่างๆ แต่ถ้าไม่มีเสียงก็จะไม่มีชื่อ ไม่มีคำที่ใช้

เรียกสิ่งที่มองเห็นเลย ฉะนั้น การรู้ความหมายของเสียงจึงเป็น สัททบัญญัติ ทำให้มีคำพูด มีชื่อ เป็นเรื่องราวต่าง ๆ

ทุกคนติดในชื่อที่สมมติบัญญัติต่าง ๆ ฉะนั้น จึงควรรู้ลักษณะ ของเสียงซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง คำว่า “เสียง” ไม่มีใน ภาษาบาลี สภาพธรรมที่เป็นเสียงนั้นภาษาบาลีบัญญัติเรียกว่า “**สัททรูป**” เสียงเป็นสิ่งที่มีความจริง เสียงไม่ใช่สภาพรู้ เสียงเป็น รูปธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏทางหู

ในอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีข้อความอธิบาย เรื่อง ปรมัตถธรรมและสมมติบัญญัติซึ่งเป็นชีวิตประจำวันที ลึกซึ้งและควรจะได้เข้าใจให้ถูกต้อง แม้ในเรื่องชื่อต่าง ๆ ซึ่งจะมี ได้ก็เพราะมีเสียง

ข้อความในอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกามีว่า สัททรูป (เสียง) ที่ชื่อ ว่า “**นาม**” (ในที่นี้หมายถึงชื่อ ไม่ใช่หมายถึงนามธรรม ซึ่งเป็น สภาพรู้) เพราะอรรถว่า น้อมไปในอรรถทั้งหลาย นามนั้นมี ๒ อย่างด้วยอำนาจแห่งนาม (คือชื่อ) ที่คล้อยตามอรรถ ๑ และ นาม (คือชื่อ) ตามนิยาม ๑

วันหนึ่ง ๆ พูดเรื่องอะไร พูดทำไม พูดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจ เรื่อง เข้าใจสิ่งที่หมายถึง ฉะนั้น สัททรูปชื่อนาม เพราะอรรถ ว่าน้อมไปในอรรถ คือเรื่องราวทั้งหลาย

การที่จะให้ใครเข้าใจความหมายและเรื่องราวต่าง ๆ นั้น ก็ย่อม

แล้วแต่ใครนิยมใช้คำอะไร ภาษาอะไร เพื่อให้เข้าใจความมุ่งหมาย
นั้นๆ เรื่องราวนั้นๆ หรือชื่อนั้นๆ

นอกจากนั้นข้อความในอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ยังกล่าวถึง
นาม (คือชื่อ) อีกหลายนัย คือ ชื่อมี ๔ อย่าง ด้วยสามารถ
แห่ง **สามัญญนาม** คือ ชื่อทั่วไป เช่น ฟ้า ผน ลม ข้าว
 เป็นต้น **คุณนาม** คือ ชื่อตามคุณความดี เช่น พระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะ
ชื่อนี้ไม่ได้เลย เพราะว่าไม่ได้ประกอบด้วยคุณธรรมของพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า **กิจยานาม** คือ ชื่อของการกระทำ
ต่างๆ และ **ยถิจจนาม** คือ ชื่อตามใจชอบ

การศึกษาพระธรรมเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการศึกษา
สภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ และทรง
พระมหากรุณาแสดงไว้ เพื่ออนุเคราะห์ให้พุทธบริษัทได้เข้าใจ
สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ในอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๗ มีข้อความว่า
ถามว่า เพราะเหตุไร แม้พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมไว้
เป็นอันมากอย่างนั้น
แก้วว่า เพราะทรงประสงค์การอนุเคราะห์สัตว์ ๓ เหล่า ๗ จริง
อยู่สัตว์มี ๓ เหล่า ด้วยอำนาจ ความหลงงมงาย
ในนาม ๑ ในรูป ๑ และในนามและรูปทั้งสองนั้น ๑

ด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์แก่กล้า ๑ ไม่แก่กล้านัก ๑
 อ่อน ๑ และด้วยอำนาจแห่งความชอบคำย่อ ๑ ชอบ
 คำปานกลาง ๑ ชอบคำพิสดาร (ละเอียด) ๑
 บรรดาสัตว์ ๓ จำพวกเหล่านั้น สัตว์ผู้ม गयाในนาม จะรู้
 เข้าใจขั้นนี้ได้ เพราะแจกนามไว้ ๔ อย่างในขั้นนี้
 สัตว์ผู้ม गयाในรูป จะรู้เข้าใจอายตนะได้เพราะแจกรูปไว้
 ๑๐ อย่างกับอีกครั้งอายตนะฯ (เพราะ ธรรมายตนะมี
 ทั้งนามธรรมและรูปธรรม)
 สัตว์ผู้ม गयाในนามและรูปทั้งสองจะรู้เข้าใจธาตุได้
 เพราะแจกนามและรูป แม้ทั้งสองไว้ในจำพวกธาตุนั้น
 โดยพิสดาร ๗

อายตนะ ๑๒

อายตนะภายใน ๖	อายตนะภายนอก ๖ คือ
จักขุอายตนะ ๑	รูปอายตนะ ๑
โสตอายตนะ ๑	สัททอายตนะ ๑
ฆานายตนะ ๑	คันธอายตนะ ๑
ชีวนายตนะ ๑	รสอายตนะ ๑
กายายตนะ ๑	โผฏฐัพพอายตนะ ๑
มณายตนะ ๑	ธัมมอายตนะ ๑

อายตนะ คือ สภาพปรมาัตถธรรมที่ประชุมกัน เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ขณะหนึ่งๆ ซึ่งจำแนกเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

ประสาทรูป ๕ และจิต ๑ เป็นอายตนะภายใน ๖ เพราะจิตเป็นสภาพรู้ และประสาทรูป ๕ เป็นที่อาศัยให้จิตรู้อารมณ์ จึงเป็นภายใน ปรมาัตถธรรมนอกจากนั้น เป็นภายนอกทั้งสิ้น

อายตนะ ๑๒ เป็นรูป ๑๐ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นรูปอายตนะภายใน ๕ เป็นรูปอายตนะภายนอก ๕ + ครึ่ง ธัมมายตนะ (สุขุมรูป)

อายตนะ ๑๒ เป็นนาม ๑ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นมนายตนะภายใน ๑ + ครึ่งธัมมายตนะ (เจตสิกและนิพพาน)

ธาตุ ๑๘

สภาพปรมาัตถธรรมทั้งหมดเป็นธาตุแต่ละชนิด เมื่อประมวลตามทวาร ๖ เป็นธาตุ ๑๘ ดังนี้ คือ

จักขุธาตุ ๑	รูปธาตุ ๑	จักขุวิญญาณธาตุ ๑
โสตธาตุ ๑	สัทธาตุ ๑	โสตวิญญาณธาตุ ๑
ฆานธาตุ ๑	คันธาตุ ๑	ฆานวิญญาณธาตุ ๑

ชีวหาธาตุ ๑ รสธาตุ ๑ ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑
 กายธาตุ ๑ โผฏฐัพพธาตุ ๑ กายวิญญาณธาตุ ๑
 มโนธาตุ ๑ ธรรมธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑

วิญญาณธาตุ ๖ ได้แก่จิต ๑๐ ดวง ที่รู้ได้แต่เฉพาะอารมณ์ของ
 ตนๆ เพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น

จักขุวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รูปารมณ์อย่างเดียว
 โสทวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่สีทการมณ์อย่างเดียว
 ฆานวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่คันธารมณ์อย่างเดียว
 ชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รสารมณ์อย่างเดียว
 กายวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่โผฏฐัพพารมณ์อย่างเดียว

มโนธาตุ ๖ ได้แก่จิต ๓ ดวง ที่รู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ ทาง
 ทวาร ๕ เท่านั้น มโนธาตุ ๓ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต
 ๑ ดวง และ สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง

มโนวิญญาณธาตุ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวารได้ และ
 บางดวงก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารเลย มโนวิญญาณธาตุ ๖ ได้แก่
 จิต ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง และมโนธาตุ ๓
 ดวง)

ประมวลจิต ๘๙ เป็นวิญญาณธาตุ ๗ ประเภท คือ

จักขุวิญญาณธาตุ ๑

โสตวิญญาณธาตุ ๑

ฆานวิญญาณธาตุ ๑

ชีวหาวิญญาณธาตุ ๑

กายวิญญาณธาตุ ๑

มโนธาตุ ๑

มโนวิญญาณธาตุ ๑

ฉะนั้น ควรพิจารณาว่าท่านเป็นผู้ที่มกายในนามเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายในรูปเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายอยู่ทั้งในนามและรูป ถ้ามกายอยู่ทั้งในนามและรูป ก็จะต้องอาศัยการฟังพระธรรมและการศึกษาพระธรรมประการต่างๆ โดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายอย่างถูกต้อง เพื่ออบรมเจริญกุศลทุกประการ และเพื่อเป็นปัจจัยให้สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง

ข้อความในอภิธรรมมัตถกถาวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีว่า นามบัญญัติมี ๖ อย่าง คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติเรียกสภาพธรรมที่มีจริง เช่นคำว่า รูป นาม เวทนา สัญญา เป็นต้น

๒. **อวิชชมานบัญญัติ** เป็นคำบัญญัติที่ไม่มีสภาพธรรม เช่น ไทย ฝรั่งเศส เป็นต้น ไทย ฝรั่งเศสไม่มี มีแต่สภาพธรรม คือ จิต เจตสิก และรูป ไทย ฝรั่งเศส เป็นสมมติ ไม่ใช่สภาพธรรม อกุศลจิตเป็นปรมาัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ไทย ฝรั่งเศส ฉะนั้น อกุศลจิตมี กุศลจิตมี แต่ไทย ฝรั่งเศสไม่มี คำว่าไทย ฝรั่งเศส จึงเป็นอวิชชมานบัญญัติ

๓. **วิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี เช่นพูดว่า บุคคลชื่อว่าจพภิกษุ เพราะอรรถว่ามีภิกษุ ๖ ภิกษุญญามี แต่บุคคลไม่มี ฉะนั้น จึงเป็นบัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี

๔. **อวิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงของผู้หญิง เสียงมีจริง แต่ผู้หญิงไม่มี

๕. **วิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่มี เช่น คำว่า จักขุวิญญาณ จักขุมีจริง เป็นจักขุประสาท วิญญาณมีจริง เป็นสภาพรู้

๖. **อวิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น พระโอรสของพระราชา (พระโอรสและพระราชาเป็นสมมติบัญญัติ)

อารมณ์ ๖

๑. รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นอารมณ์ของจักขุ ทวารวิถีจิตที่อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้น เมื่อรูปารมณ์ดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นทางมโนทวาร รับรู้รูปารมณ์ที่ดับไปทางจักขุทวารต่อ ฉะนั้น รูปารมณ์จึงรู้ได้ ๒ ทวาร คือ ทางจักขุทวาร และทางมโนทวาร โดยมีภาวังคจิตเกิดคั่น

๒. สัททารมณ์ คือ เสียง เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏได้ทางหู เป็นอารมณ์ของโสตทวารวิถีจิตที่อาศัยโสตประสาทเกิดขึ้น แล้ว เป็นอารมณ์ของมโนทวารวิถีจิตหลังจากที่ภาวังคจิตเกิดคั่น แต่ละวาระของการรู้อารมณ์ทางทวารหนึ่ง ๆ จะต้องมีการเกิดคั่นระหว่างวิถีจิตทางปัญจทวารและวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะที่ได้ยินเสียงและกำลังรู้คำนั้น ขณะที่กำลังรู้คำเป็นมโนทวารวิถีจิตที่กำลังคิดถึงคำ ไม่ใช่โสตทวารวิถีจิตที่กำลังรู้เสียงที่ยังไม่ดับ

๓. คันธารมณ์ คือ กลิ่น เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางจมูก เป็นอารมณ์ของฆานทวารวิถีจิตที่อาศัยฆานประสาทเกิดขึ้น แล้วต่อจากนั้นมโนทวารวิถีจิตก็รู้กลิ่นนั้นต่อ หลังจากที่มีภาวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

๔. รสารมณ์ คือ รส เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏที่ลิ้น เป็นอารมณ์ของชิวหาทวารวิถีจิตที่อาศัยชิวหาประสาทเกิดขึ้น และเมื่อ

ชีวหาทวารวิถีจิตดับไปหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่น แล้ววิถีจิตก็
เกิดขึ้นรู้รสารมณีนั่นต่อทางมโนทวาร

๕. โฝงฐัพพารมณ คือ สภาพที่เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง
ตึงหรือไหว ที่ปรากฏทางกาย เป็นอารมณ์ของกายทวารวิถีจิตที่
อาศัยกายปสาทเกิดขึ้น แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้โฝงฐัพพ
ารมณีนั่นต่อทางมโนทวาร หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

อารมณ์ทั้ง ๕ นี้เรียกว่า **ปัญจารมณะ** หรือปัญจารมณ
อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ปรากฏได้ ๖ ทวาร คือ เมื่อจักขุทวารวิถีจิต
เกิดขึ้น รู้รูปารมณทางจักขุทวารแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้น
รับรู้รูปารมณีสืบต่อทางมโนทวาร เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว
สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ โฝงฐัพพารมณก็นัยเดียวกัน
ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นอารมณ์ของจิตได้ ๖ ทวาร คือ
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่อีกอารมณ์
๑ คือ ฐมมารมณ หรือฐมมารมณีนี่รู้ได้เฉพาะทางมโนทวาร
คือ ทางใจเท่านั้น

๖. ฐมมารมณ เป็นอารมณ์ที่จิตรู้ได้เฉพาะทางใจทางเดียว
เท่านั้น มี ๖ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต
๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน **บัญญัติ**

ฐมมารมณ ๕ คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๘ เจตสิก
๕๒ นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม ฐมมารมณ ๑ คือ **บัญญัติ**

ไม่ใช่ปรมาตถธรรม ในอัญญาสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีคำอธิบายว่าที่ชื่อว่าบัญญัติ “**บัญญัติ**” เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ

จักขุทวารวิถีจิตทุกดวง คือ จักขุทวารารวัชชนจิต จักขุวิญญาณสัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวภูจัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ฐรรูปารมณที่ยังไม่ดับ จักขุทวารวิถีจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็น **อารมณ์**

โสตทวารวิถีจิต คือ โสตทวารารวัชชนจิต โสตวิญญาณสัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวภูจัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ฐรรูปารมณที่ยังไม่ดับ โสตทวารวิถีจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็น **อารมณ์**

ฆานทวารวิถีจิต ชิวหาทวารวิถีจิต กายทวารวิถีจิต ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวาร (ทวารหนึ่งทวารใด) ดับหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดขึ้นหลายขณะแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อ มโนทวารวิถีจิตวาระแรก มีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์ที่เพ็งดับไปทางปัญจทวารนั้นเองเป็นอารมณ์ มโนทวารวิถีจิตวาระแรกที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถีจิตนั้น ยังไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์

มโนทวารวิถีจิตแต่ละวาระมีวิถีจิต ๒ หรือ ๓ วิถีจิต คือ มโนทวารารวัชชนวิถีจิต ๑ ขณะ ชวนวิถีจิต ๗ ขณะ ตทาลัมพนวิถีจิต ๒ ขณะ (บางวาระก็ไม่มีตทาลัมพนวิถีจิต)

เมื่อมโนทวารวิถีจิตวาระที่ ๑ ดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดขึ้นหลาย
 ขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อไป ก็เกิดต่อมีบัญญัติ คือ
 รูปร่างสัญญาณของอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์นั้นเป็น
 อารมณ์ โดยเมื่อมโนทวารวิถีจิตแต่ละวาระดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็
 เกิดขึ้น แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อๆ ไปก็เกิดขึ้น มีอรรถ คือ
 ความหมาย หรือคำต่างๆ เป็นอารมณ์ที่ละวาระโดยมีภาวังคจิต
 เกิดขึ้น ขณะที่รู้ว่าเป็นคน เป็นวัตถุ เป็นสิ่งต่างๆ ขณะนั้นจิต
 รู้บัญญัติ ไม่ใช่รู้ปรมาตถอารมณ์ ปรมาตถอารมณ์ที่ปรากฏทางตา
 เป็นสีสังวณณะต่างๆ เท่านั้น แต่ขณะที่มโนทวารวิถีจิตรู้ว่าเป็น
 สัตว์ บุคคล วัตถุ สิ่งต่างๆ ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตมีบัญญัติ
 เป็นอารมณ์จึงรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร

ฉะนั้น พระธรรมที่ว่า ปรมาตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็เพราะ
 ปรมาตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แม้จะไม่ใช่คำบัญญัติใดๆ
 เรียกปรมาตถธรรมเลย สภาพธรรมที่เกิดขึ้นนั้นก็มิใช่ลักษณะเป็น
 อย่างนั้นจริงๆ ส่วนบัญญัติไม่ใช่ปรมาตถธรรมเพราะไม่ใช่
 สภาพธรรมที่มีจริง และที่ชื่อว่า ปญญตติ เพราะให้รู้ได้โดย
 ประการนั้นๆ

เมื่อเห็นรูปภาพภูเขา ทะเล ต้นไม้ ก็รู้ว่าเป็นรูปภาพหรือรูป
 เขียน ไม่ใช่ภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ และเวลาที่เห็นภูเขา ทะเล
 ต้นไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

เมื่อเห็นรูปภาพของงุ่น เงาะ มังคุด และเห็นผลของงุ่น เงาะ มังคุด
จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

ธรรมย่อมเป็นจริงตามธรรม ชื่อเป็นบัญญัติ เพราะเป็นคำ
ที่แสดงให้รู้ลักษณะหรืออรรถของสภาพธรรมได้ แต่แม้ว่ายังไม่
เรียกหรือยังไม่ชื่ออะไรเลย ก็มีฉนบัญญัติแล้ว ไม่จำเป็นต้อง
รู้ภาษาไหนเลย แต่ก็บัญญัติในสิ่งที่ปรากฏ มิฉะนั้นก็จะไม่รู้ว่
สิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ขณะที่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไรนั้น ขณะ
นั้นรู้บัญญัติ เพราะบัญญัติ คือ ให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ แม้
โดยยังไม่ต้องเรียกชื่อ เพียงเห็นรูปเขียนของผลไม้กับผลไม้จริงๆ
อะไรเป็นบัญญัติ หรือเป็นบัญญัติทั้งสองอย่าง

บัญญัติไม่ใช่ปรมาตถ์ ผลไม้จริงๆ กับรูปเขียนผลไม้มีอะไร
ต่างกัน ในขณะที่เห็นทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาทั้งหมด ไม่ใช่
สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุหนึ่งวัตถุใดทั้งสิ้น ทั้งในขณะที่เห็น
รูปภาพงุ่น และในขณะที่เห็นผลของงุ่น บางท่านอาจจะเข้าใจว่
เฉพาะรูปภาพเป็นบัญญัติ และผลของงุ่นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริง
ทั้งรูปภาพและผลของงุ่นที่ปรากฏทางตานั้น เป็นบัญญัติอารมณ์ของ
มโนทวารวิถีจิตที่เกิดขึ้นต่อแล้ว เพราะจักขุทวารวิถีจิตจะรู้แต่
เพียงสีสนัวนณะที่ปรากฏเท่านั้น ส่วนมโนทวารวิถีจิตรู้บัญญัติ
คือ อรรถที่เป็นของงุ่น เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ ว่าของงุ่น ไม่
ว่าจะเป็นผลของงุ่นหรือรูปภาพของงุ่นก็ตาม ที่รู้ว่าเป็นของงุ่นนั้น เป็น
บัญญัติอารมณ์ไม่ใช่ปรมาตถ์อารมณ์

ในขณะที่กำลังเห็นเป็นคนนั้นคนนี้ ก็ควรที่จะรู้ความจริงว่า เหมือนกับภาพเขียนที่เป็นบัญญัติแล้ว ยากที่จะถ่ายถอนบัญญัติ ออกได้ว่า ขณะที่บัญญัติว่าเห็นแก่อันนั้น ปรมาตถารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา และปรมาตถารมณ์ที่ปรากฏทางกาย เมื่อกระทบสัมผัส นั้น ไม่ใช่บัญญัติ

ถ. ยังไม่ค่อยเข้าใจ สมมติง่าย ๆ ว่า ในตอนนี้เห็นปากกา ท่าน อาจารย์บอกว่า เมื่อเห็นเป็นปากกาแล้วก็แสดงว่าผ่านทาง ปัญจทวารไปสู่มนทวารแล้ว ทีนี้ไม่ทราบว่ามีการศึกษาหรือ ปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้ข้ามทางปัญจทวารก่อน

สุ. ต้องฟังจนกระทั่งเข้าใจจริงๆ ว่าขณะไหนมีบัญญัติเป็น อารมณ์ และจิตรู้บัญญัติอารมณ์ทางทวารไหน ขณะที่จิตมี ปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์นั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุ ใดๆ เลย ขณะนี้สภาพธรรมเกิดดับสืบทอดกันเร็วจนทำให้เห็น เหมือนกับพัดลมกำลังหมุน การที่รูปใดจะปรากฏเป็นอาการ เคลื่อนไหวนั้น ต้องมีรูปเกิดดับสืบทอดกันมากมายหลายรูป จึงจะทำให้เห็นเป็นการเคลื่อนไหวได้ ฉะนั้น มโนทวาร วิถีจิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ จึงมากมายหลายวาระจนปิด กันลักษณะของปรมาตถธรรม ทำให้ไม่รู้เฉพาะลักษณะของ ปรมาตถธรรมตามความเป็นจริงเลย

ถ. ถ้าอย่างนั้นจะให้เอาคำว่าบัญญัติไปทิ้งไว้ที่ไหน

สุ. ไม่ใช่ให้ทั้ง แต่ให้รู้ตามความเป็นจริงว่า ขณะที่กำลังรู้ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใด วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตกำลังรู้บัญญัติ

ถ. เป็นสภาพนึกคิดคำ

สุ. ขณะที่ไม่ได้คิดคำแต่รู้รูปสัณฐาน หรือรู้ความหมายอาการปรากฏก็เป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมาตถ์ จะต้องรู้ถูกต้องตรงลักษณะของสภาพธรรมจริง ๆ จึงจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของปรมาตถธรรมได้ ท่านที่บอกว่าไม่เห็นเก้าอี้ดับเลยเมื่อยังไม่ได้แยกลักษณะของปรมาตถธรรมแต่ละอย่างที่รวมกันออกก็เห็นเป็นเก้าอี้ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติแล้วจะดับได้อย่างไร ตัวอย่างที่ว่า ภาพเขียนของงูกับผลองุ่นนั้นเมื่อกระทบสัมผัสทางกายทวารต่างกันใหม่ แข็งไม่เหมือนกัน หรือ ธาตุแข็งเกิดจากสมุฏฐานต่าง ๆ กัน ทำให้แข็งมาก แข็งน้อย อ่อนมาก อ่อนน้อยก็จริง แต่แข็งก็เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางกาย ทั้งภาพงูและผลองุ่น แต่องุ่นที่เป็นภาพเขียนไม่มีรสของผลองุ่น รูปที่เกิดรวมกันทำให้รู้ว่า เป็นผลองุ่นนั้น ความจริงแล้วรสก็เป็นรูป ๑ กลิ่นก็เป็นรูป ๑ เย็นหรือร้อนก็เป็นรูป ๑ อ่อนหรือแข็งก็เป็นรูป ๑ ดิ่งหรือไหวก็เป็นรูป ๑ เมื่อรวมกันและเกิดดับอย่างรวดเร็วก็ทำให้บัญญัติรู้โดยอาการนั้น ๆ ว่า นี่คือ สิ่งนี้ที่ดูเสมือนไม่ดับ แต่ตามความเป็นจริงนั้นปรมาตถธรรมแต่ละลักษณะเกิด

ขึ้นแล้วก็ดับอย่างรวดเร็ว รูปที่ผลลงุ่น ไม่ว่าจะเย็นหรือร้อน
 อ่อนหรือแข็งก็ดับ รสก็ดับ สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗
 ขณะจิตเท่านั้น ไม่ว่าจะป็นสีสนั้วันณะอย่างไร เสียง กลิ่น
 รสอะไรก็ตาม ปัญญาต้องพิจารณาแยกย่อยจนสัญญาออก
 จนรู้ความจริงว่า ที่บัญญัติเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น แท้จริงแล้ว
 ก็เป็นแต่เพียงปรมาัตถธรรมแต่ละลักษณะ ซึ่งเกิดดับรวมกัน
 เมื่อรวมกันเป็นอาการสั้ณฐานแล้ว มโนทวารวิถีจิตจึงหมาย
 รู้โดยประการนั้นๆ ขณะใด ขณะนั้นก็มึบัญญัติ คือ อาการ
 สั้ณฐานนั้นๆ เป็นอารมณ์

ถ. แต่ถ้าทางมโนทวารทราบว่าเป็นปากกา ผิดหรือถูก

สุ. ไม่ผิด เพราะว้ขณะนั้นมีธัมมารมณั้ คือ บัญญัติเป็น
 อารมณั้ แต่ปัญญาต้องรู้ถูกต้องว่า ชั้ขณะที่เป็น
 มโนทวารวิถีต่างกับขณะที่เป็นจักขุทวารวิถี ซึ่งผู้ที่ไม่
 ได้อบรมเจริญปัญญาย่อมนรู้รวมกันทั้งทางจักขุทวารวิถีและ
 มโนทวารวิถีว้เป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุ
 สิ่งต่างๆ ในวันหนึ่งๆ นั้น ทุกคนชอบอะไร โลภะชอบอะไร
 ชอบทุกอย่าง รวมทั้งอะไร

ถ. สิ่งที้พึงพอใจทุกประเภท

สุ. โลภะชอบทุกอย่าง รวมทั้งบัญญัติด้วย โลกเต็มไปด้วย
 บัญญัติ จึงปฏิเสธไม่ได้ว้ชอบทั้งปรมาัตถธรรมและบัญญัติ

ด้วย เมื่อชอบสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นชอบบัญญัติด้วย ไม่ใช่ชอบแต่เฉพาะปรมาตมเท่านั้น ถ้าชอบเข็มขัด ๑ เส้น ก็ชอบสีที่ปรากฏทางตา

ถ. ชอบยี่ห้อด้วย

สุ. ชอบทั้งหมดเลย ถ้าบอกว่าชอบสี สีอะไร สีที่เป็นคิ้ว เป็นตา เป็นจมูก เป็นปาก ถ้าไม่มีสีปรากฏ จะมีคิ้ว ตา จมูก ปากได้ไหม ไม่ได้ แต่เวลาเห็นสี สีก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาอยู่นั่นเอง ไม่ว่าจะแดง เขียว ฟ้า น้ำเงิน ขาว แต่แม้กระนั้นก็ยังชอบสีที่เป็นคิ้ว สีที่เป็นตา สีที่เป็นจมูก สีที่เป็นปาก นั่นคือชอบบัญญัติ

ปรมาตมธรรมมีจริง แต่เมื่อชอบสิ่งใด ขณะนั้นก็ชอบทั้งปรมาตมธรรมที่กำลังปรากฏ และชอบบัญญัติของปรมาตมธรรมนั้นด้วย

ในอัฐฐสาลินี นิกเขปกัณฑ์ อธิบายนิทเทศอินทรีย์ยอคุตตทวารตาทุกะ ข้อ ๑๓๕๒ อธิบายในนิทเทศแห่งความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีข้อความว่า

คำว่า เป็นผู้ถือนิมิต คือ ย่อมถือนิมิตว่า หญิง ชาย

ใช้คำว่า นิมิต (รูปร่าง สัตถฐาน) ในขณะที่ถือว่าเป็นหญิงชาย แสดงว่าไม่ใช่ปรมาตมธรรม ขณะใดที่รู้ว่าเห็นหญิงเห็นชาย ขณะนั้นถือนิมิต หรือบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่รู้แต่

ปรมัตถธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้น แต่มีบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏ เป็นนิमित คือ ย่อมถือนิมิตว่าหญิงชาย หรือนิมิตอันเป็นวัตถุ แห่งกิเลส มีสุกนิमित เป็นต้น ด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าชอบ บัญญัติ คือ เข้มขัด ก็หมายความว่าเข้มขัดนั้นมีสุกนิमित จึง เกิดความชอบด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าเข้มขัดไม่สวย ไม่ใช่ สุกนิमितก็ไม่ชอบ ฉะนั้น สิ่งที่ปรากฏทางตาจึงมีบัญญัติต่างๆ คือ สุกนิमित และอสุกนิमित

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า เป็นผู้ถืออหุพยัญชนะ คือ ถืออาการอันต่างด้วยมือ เท้า การยิ้ม การหัวเราะ การเจรจา การมองไป และการเหลียวซ้ายแลขวา เป็นต้น (อหุพยัญชนะ เป็นส่วนละเอียดปลีกย่อย) ซึ่งได้ไฉนว่า “อหุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ กระทำกิเลสให้ปรากฏ

ที่ได้ไฉนว่า “อหุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของ กิเลส คือ กระทำกิเลสให้ปรากฏ ฉะนั้น จึงเข้าใจอหุพยัญชนะ ได้ไม่ยาก

ที่ว่าชอบเข้มขัดนั้น เพราะนิमितและอหุพยัญชนะด้วย ถ้าเข้มขัด เหมือนกันหมด ไม่ทำให้วิตถรต่างๆ กัน อหุพยัญชนะก็ไม่ต่าง กัน แต่เข้มขัดก็มีมากมายหลายแบบ ต่างกันด้วยอหุพยัญชนะ ฉะนั้น อหุพยัญชนะจึงเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ ทำให้ กิเลสประเภทต่างๆ เกิดขึ้น

- ถ. ถ้าไม่ให้เกิดในบัญญัติ ก็เกรงว่า ก็เลยไม่ทราบว่าเป็นปากกา
- สุข. นั่นผิด เพราะไม่ใช่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาปรากฏแล้วดับไป แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้บัญญัติต่อ บัญญัติต้องรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่ารูปารมณฺ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารเป็นอย่างไร ต่างกับขณะที่จิตรู้บัญญัติอย่างไร จึงสามารถที่จะละคลายการยึดถือรูปารมณฺ์ที่กำลังปรากฏว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นวัตถุที่ตั้งของความพอใจ และรู้ว่าในขณะที่เห็นเป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ นั้น เป็นการรู้นิमितหรือบัญญัติทางมโนทวาร ผู้อบรมเจริญสติปัญฺฐานและยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น เมื่อยังไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงว่าปรมาตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็จะต้องอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อยๆ ในขณะที่สภาพธรรมกำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ถ. อาจารย์บอกว่า บัญญัติเป็นธัมมารมณฺ์ชนิดหนึ่งใช่ไหม
- สุข. บัญญัติเป็นธัมมารมณฺ์ เพราะว่าเป็นอารมณ์ที่รู้ได้ทางใจทางเดียวเท่านั้น
- ถ. แล้วธัมมารมณฺ์นี้ถ้าจะเป็นปรมาตถอารมณฺ์

สุ. ฆัมมารมณฺหมี ๖ ประเภท เป็นปรมัตถธรรม ๕ ไม่ใช่ปรมัตถธรรม ๑ ฉะนั้น จะรู้ว่าขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็คือ ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์

วันหนึ่งๆ บัญญัติปิดบังลักษณะของปรมัตถธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงเลยว่า สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นแต่เพียงสีสน်วิณณะที่ปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น เมื่อใดปัญญาเจริญขึ้นจนรู้ความจริงในขณะที่กำลังเห็น จึงจะละคลายการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้ และจะรู้ความต่างกันของปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

ขณะที่กำลังฝันเป็นอารมณ์อะไร ทุกคนฝันแน่นอนเพราะผู้ที่ไม่ฝันเลย คือ พระอรหันต์ ทุกคนฝัน เมื่อตื่นขึ้นก็บอกว่าฝัน เห็นญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว ฯลฯ ฝันเห็นบัญญัติ หรือเห็นปรมัตถอารมณ์ ถ้าไม่พิจารณาจะไม่รู้เลยเพราะเหมือนเห็น แต่ตามความเป็นจริงนั้นเมื่อถามว่าเห็นอะไร ก็ตอบว่าเห็นคน เห็นญาติผู้ใหญ่ เห็นมิตรสหาย เห็นสัตว์ต่างๆ บุคคลต่างๆ นั่นคือ ฝันเห็นเรื่องบัญญัติ เพราะฉะนั้นจักขุทวารวิถิจิตไม่ได้เกิดเลย

เพราะว่ากำลังหลับ แต่มีโนทวารวิถีจิตเกิดคิดนึกเห็นเป็นเรื่องราวสัตว์
บุคคลต่างๆ ฉะนั้น ขณะที่กำลังฝันนั้นก็คิดนึกถึงเรื่องบัญญัติ
ของสิ่งที่เคยเห็น เคยได้ยิน เป็นต้น ทุกท่านอ่านหนังสือพิมพ์
มีเรื่องราวต่างๆ และมีรูปภาพด้วย ขณะที่กำลังรู้เรื่องราวและ
เห็นรูปภาพต่างๆ นั้น ล้วนเป็นขณะที่คิดนึกถึงบัญญัติทั้งสิ้น
ฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ จึงไม่รู้ลักษณะของปรมาตถธรรมที่ปรากฏ
เลยว่าต่างกับบัญญัติอย่างไร เพราะไม่ว่าจะเห็นทางตาขณะใด
ไม่ว่าจะอ่านหนังสือ ทำกิจการงานอยู่ที่ไหน ขณะใด ก็คิดนึกถึง
บัญญัติทั้งสิ้น

สำหรับทางหูนั้น เมื่อเกิดมาแล้วยังเป็นเด็กอ่อนก็ได้ยินเสียง
บ่อยๆ เป็นปกติ แต่ยังไม่รู้คำ ยังไม่เข้าใจภาษาหนึ่งภาษาใดเลย
แต่สัญญาความจำในเสียงต่างๆ เพิ่มขึ้น จึงทำให้นึกถึงบัญญัติ
ความหมายต่างๆ ของเสียงที่จำไว้ เด็กอ่อนก็เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น
ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เจ็บ โกรธ ชอบ ไม่ชอบ ร้องไห้
แต่ไม่รู้คำที่จะอธิบาย ที่จะพูด ที่จะบอก จนกว่าจะเติบโตขึ้น
ท่านผู้ใดจำเหตุการณ์ทั้งหลายตอนที่เพิ่งเกิดมาได้ไหม แม้ว่าใน
ตอนนั้นก็เห็น ได้ยิน ฯลฯ แต่เมื่อยังไม่มีคำที่จะบอกเล่า เพราะ
ยังไม่เข้าใจความหมายของเสียงต่างๆ ความจำเหตุการณ์ต่างๆ
ก็ลบเลือนไป แต่เมื่อโตขึ้นแล้วรู้ความหมายของเสียง รู้ภาษา
ต่างๆ ซึ่งนอกจากจำสิ่งที่เห็นทางตาแล้วก็ยังจำเรื่องที่ได้ยินทาง
หู รวมกันเป็นเรื่องราวนานาประการ โลกของสมมติบัญญัติจึง

เพิ่มขึ้นเป็นวิวัฒนาการที่ไม่จบสิ้น เมื่ออ่านหนังสือเรื่องหนึ่งเรื่องใดแล้วก็ยังต้องทำเป็นภาพยนตร์ให้ดูให้ได้ยินเสียงด้วย ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบก็พอจะเห็นได้ว่า โลกของสมมตินั้นปกปิดสภาพของปรมาตถธรรมมากมายเพียงใด เช่น ในขณะที่กำลังดูโทรทัศน์นั้นมีบัญญัติอะไรบ้าง ดูละครเรื่องอะไร ใครแสดงบทอะไร ดูเสมือนว่าผู้แสดงละครในโทรทัศน์เป็นคนจริงๆ แต่ละครและตัวละครเป็นบัญญัติฉันใด เมื่อปรมาตถธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วสืบต่อกันนั้น ขณะที่รู้ว่าเป็นบุคคลนั้น บุคคลนั้นก็เป็นการรู้บัญญัติ ฉันนั้น

สภาพปรมาตถธรรมในชีวิตประจำวันถูกปกปิดด้วยอวิชชา ซึ่งไม่รู้ความต่างกันของปรมาตถธรรมและบัญญัติ จึงไม่สามารถรู้ได้ว่าสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป โดยละเอียดขึ้นๆ จึงทำให้ปัญญาในขั้นของการฟังเจริญขึ้น เป็นสังขารขั้นนี้เกื้อกูลปรุงแต่งให้เกิดสติระลึกถูกลักษณะของปรมาตถธรรม ทำให้ละคลายการยึดมั่นในนิมิตอนุพยัญชนะ ซึ่งเป็นอาการปรากฏของบัญญัติ

ถ. บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้ไหม

ส. ไม่ได้

ถ. เมื่อก็อ้างแล้วคล้ายๆ กับว่า บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้

- สุ. ปรมัตถธรรมเท่านั้นเป็นอารมณ์ของสติปัญญา ขณะใดที่รสเกิดกระทบกับชีวหาปสาท เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้นรู้รสทางชีวหาทวาร เริ่มตั้งแต่ปัญญาทวาราวชชนจิต ชิวหาวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต ไวกุญฺพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต แล้วรดับ จึงไม่มีอูงุ่น นั่นคือปรมัตถธรรม แต่เมื่อรวมกันแล้วเป็นผลอูงุ่น ขณะนั้นเป็นบัญญัติ ฉะนั้น สติปัญญาจึงเป็นขณะที่ระลึกลักษณะสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม และพิจารณาสังเกตรู้ว่าสภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะใดที่สติปัญญาไม่เกิด ก็จะไม่มีการแยกลักษณะของปรมัตถธรรมออกจากบัญญัติ จึงยังมีความเห็นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน อยู่ตลอดเวลา
- ถ. เมื่อที่ที่อาจารย์กล่าวว่าบัญญัติรู้ได้ทางมโนทวาร ถ้าจะเจริญสติปัญญาทางมโนทวาร ที่ฟังแล้วรู้สึกว่ายบัญญัติจะเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้
- สุ. ถ้าอย่างนั้นก็เริ่มในขณะนี้เลย กำลังได้ยินเสียง มีบัญญัติใหม่ เสียงเป็นปรมัตถธรรม ขณะที่จิตรู้ความหมายของเสียงนั้นจิตรู้บัญญัติ จิตที่รู้ความหมายของเสียงเป็นจิตที่รู้บัญญัติ เป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะนั้นจิตเกิดขึ้นนี่ก็เป็นคำๆ สติปัญญาก็เกิดขึ้นระลึกได้ว่า ขณะนั้นเป็นจิตประเภทหนึ่งที่กำลังรู้คำ ทีละคำ

ถ. สติปัญญาถูกระลึกถึงปรมาตมธรรม แต่ไม่ระลึกถึงบัญญัติ ถ้าอย่างนั้นแสดงว่า สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะพ้นจากมโนทวารไม่ได้เลยใช่ไหม คือพอตามอง สภาพที่เห็นเกิดขึ้น มีภวังคจิตเกิดขึ้น แล้วจึงต่อมโนทวาร

สุ. วิถีจิตทางมโนทวารจะต้องรู้รูปเดียวกันกับที่วิถีจิตทางปัญจทวารรู้ ถ้าชวนจิตทางปัญจทวารเป็นโลภมูลจิต ชวนจิตทางมโนทวารวาระแรก ก็เป็นโลภมูลจิตประเภทเดียวกัน จักขุทวารวิถีจิตกับมโนทวารวิถีจิตเกิดต่อกันเร็วเหลือเกิน อุปมาเหมือนนกที่บินไปเกาะกิ่งไม้ ทันทีที่นกเกาะกิ่งไม้เงาของนกก็ปรากฏที่พื้นดินฉับใด เมื่ออารมณ์ปรากฏทางจักขุทวารแล้วก็ปรากฏต่อทางมโนทวารวิถีจิตทันที หลังจากที่ภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วหลายขณะอย่างรวดเร็วที่สุด จึงทำให้ไม่รู้ว่ารูปรามณ์ที่ปรากฏทางตา เป็นแต่เพียงปรมาตมธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อกระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏ

ถ. อย่างทางตาขณะที่จะเห็น พอเห็นเป็นปากกาก็แสดงว่า คำว่าปากกาเป็นทางมโนทวารแล้ว

สุ. ยังไม่ได้คิดถึงคำว่าปากกาก็มีบัญญัติก่อนแล้ว ฉะนั้นบัญญัติจึงไม่ได้หมายความว่าแต่ศัพท์บัญญัติหรือนามบัญญัติ ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นคำ

ถ. พอเห็นแล้วจำได้ นั่นก็บัญญัติแล้วใช่ไหม

สุ. ที่ชื่อว่าบัญญัติ เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้น ๆ

ถ. นั่นก็หมายความว่าทุกทวาร ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ต้องผ่านทางมโนทวารด้วยใช่ไหม

สุ. อารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์นั้นจิตรู้ได้ ๒ ทวาร คือ จักขุทวาร วิถีจิตรู้รูปารมณ์แล้ว มโนทวารวิถีจิตก็รู้รูปารมณ์นั้น ต่อเมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ จิตก็รู้ได้ ๒ ทวาร คือ เมื่อวิถีจิตทางทวารนั้นๆ รู้อารมณ์นั้นๆ แล้ว วิถีจิตทางมโนทวารก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ สืบต่อทางทวารนั้นๆ เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว โดยนัยเดียวกัน

ถ. สมมติว่าเราลืมรสเปรี้ยว ขณะที่เปรี้ยวก็เป็นบัญญัติแล้วใช่ไหม

สุ. อะไรเปรี้ยว

ถ. สมมติว่ารับประทานส้มเปรี้ยว

สุ. รสเปรี้ยวเป็นปรมาตถธรรม คิดนึกว่าส้มเปรี้ยวเป็นบัญญัติ คำเป็นสัททบัญญัติ ขณะตั้งชื่อเรียกชื่อเป็นนามบัญญัติ ถ้าไม่มีเสียง ไม่มีคำ ไม่มีความหมาย เรื่อง

ราวต่าง ๆ ก็จะไม่มากมายอย่างที่เป็นอย่างอยู่เลย แต่เมื่อเสียงเป็นอารมณ์แกจิตทางโสททวารวิถีแล้ว ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดสืบต่อทางมโนทวารวิถีจิตด้วย (เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว) สัญญาที่จำหมายรู้เสียงต่าง ๆ ทำให้นึกถึงคำต่าง ๆ ชื่อต่าง ๆ

ข้อความในธัมมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ พระบาลีแสดงนิทเทศ อธิวจนทุกะ ข้อ ๘๔๑ มีข้อความว่า **อธิวจนธรรมคือ ธรรมเป็นชื่อ เป็นไฉน**

อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อเป็นไฉน คือ การกล่าวขาน สัมัญญา บัญญัติ ไวยาหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อของธรรมนั้น ๆ อันใด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อ (ทุกอย่าง เป็นชื่อทั้งนั้น ดินสอ ปากกา โตะ แก้ว ไข ฯลฯ)

ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า **อธิวจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ

ถ้าไม่มีสภาพธรรมชื่อก็ไม่มี แต่เมื่อมีสภาพธรรมแล้วที่ไม่มีชื่อ มีไหม

ข้อความในอัฐฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์มีว่า ธรรมทั้งหมดแลชื่อว่า **อธิวจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ ถ้าเข้าไปในป่ามีต้นไม้หลายชนิดก็จะมีผู้ถามว่านี่ต้นอะไร บางคน

รู้จักชื่อก็บอกว่า ต้นกระถิน ต้นมะม่วง ต้นตะเคียน แม้นั้นไม่มีชื่อก็ยังบอกว่าต้นไม่มีชื่อ หรือบอกว่าต้นนี้ไม่รู้จักชื่อ ฉะนั้นทุกอย่างจึงมีชื่อที่จะให้รู้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีกรรมใดๆ เลยที่จะไม่เป็นเหตุของชื่อ

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า “**ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า อริยจนปถุธรรม**” คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ อธิบายว่า ชื่อนี้ชื่อว่าธรรมที่ไม่เป็นเหตุของชื่อหาไม่มี

ธรรมเอกย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้งหมด ธรรมทั้งหมดก็ประมวลเข้าในธรรมเอก ประมวลเข้าอย่างไร อธิบายว่านามบัญญัตินี้ชื่อว่า เป็นธรรมเอก ธรรมเอกนั้นย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้ง ๔ ภูมิทั้งสิ้น ทั้งสัตว์ทั้งสังขารชื่อว่าพ้นไปจากนามหาไม่มี

ถ้าไม่มีชื่อก็ไม่สะดวกที่จะทำให้เข้าใจกันได้ ฉะนั้น แม้ว่าจะเป็นปรมาตมธรรม เป็นสภาพธรรมแต่ก็ยังไม่พ้นจากชื่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติตามลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

ชั้นบัญญัติ ๕

อายตนะบัญญัติ ๑๒

ธาตุบัญญัติ ๑๘

สังขยบัญญัติ ๔

อินทริยบัญญัติ ๒๒

บุคคลบัญญัติหลายจำพวก

นี่ก็แสดงให้เห็นว่า แม้พระธรรมที่ทรงแสดงก็ไม่พ้นไปจากชื่อนามบัญญัติต่างๆ

นิรุตติ^๑ การพูด คือ การกล่าวอรรถออกโดยทางอักขระชื่อว่า นิรุตติ

พยัญชนะ นามที่ชื่อว่า พยัญชนะ (คำ) เพราะอรรถว่าประกาศอรรถ

อภิลाप เสียง ที่ชื่อว่า อภิลाप เพราะอรรถว่าเป็นเสียงที่บุคคลพูด คือ ลำดับแห่งการประชุมของอักษรที่เป็นไปตามเสียง

ก็บัญญัตินั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ปณฺญาปิยตฺตาปณฺยตฺติ (การแต่งตั้งเพราะต้องการรู้ความหมาย) ๑ ปณฺญาปนโตปณฺยตฺติ (การแต่งตั้งโดยให้อรรถตามเสียง) ๑

บัญญัติทั้งหลายมีประการต่างๆ ดังนี้

สันตानบัญญัติ บัญญัติที่เทียบอาการ คือ ความเปลี่ยนแปลงสืบต่อของภูตนั้นๆ คือบัญญัติว่า แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น

๑ อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘

สมุหบัญญัติ บัญญัติที่หมายถึงอาการ คือ การประชุมแห่งสัมภาระ เช่น บัญญัติว่า รถ เกวียน เป็นต้น

สมมติบัญญัติ บัญญัติเป็นต้นว่า บุรุษ บุคคล หมายถึง ชั้นบัญญัติจะ

ทิสบัญญัติ บัญญัติทิส หมายถึง ความหมุนเวียนของพระจันทร์ มีทิสตะวันออก เป็นต้น

กาลบัญญัติ บัญญัติกาลเวลา เช่น เวลาเช้า เป็นต้น

มาสาทิบัญญัติ บัญญัติเดือน ฤดู และชื่อเดือน มีวิสาขมาส เป็นต้น

อากาสบัญญัติ บัญญัติ หลุม ถ้ำ หมายถึง อาการที่มหาภูตรูปไม่จรดถึงกัน

นิमितตบัญญัติ บัญญัติกสิณนิमित หมายถึง ภูตนิमितนั้นๆ และอาการพิเศษที่สืบเนื่องกันของภาวณา

ก็บัญญัติที่มีความแตกต่างกันดังที่กล่าวมาแล้วด้วยประการอย่างนี้ แม้จะไม่มีอยู่โดยปรมาตถ์ก็เป็นอารมณ์แห่งจิตตูปาทโดยอาการ คือ เงามของอรรถ (ส่วนเปรียบของปรมาตถ์) ถูกกำหนดหมายโดยอาการนั้นๆ เพราะเทียบเคียง คือเปรียบเทียบ ได้แก่ ทำอาการสัณฐานเป็นต้นนั้นๆ ให้เป็นเหตุกล่าวกัน เข้าใจกัน เรียกร้องกัน ให้ความหมายกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบัญญัติ

โลภมูลจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น แม้ว่าจะเป็นโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด คือ เป็นโลภมูลจิตที่ภววิชิตวิปยุตต์ ก็ไม่ใช่ว่ายินดีพอใจแต่เฉพาะปรมาตถธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเท่านั้น แต่ยังยินดีพอใจตลอดไปจนกระทั่งบัญญัติต่างๆ ทั้งนิमित อนุพยัญชนะ ชื่อต่างๆ และเรื่องราวต่างๆ ด้วย

ฉะนั้น ในขณะที่ถ้าสอบถามกันก็ตอบได้แล้วว่า ส่วนมากในชีวิตประจำวันนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์จนกระทั่งปิดบังไม่ให้รู้ลักษณะของปรมาตถธรรมตามความเป็นจริง

ถ. ที่ว่าองุ่นหรือภาพองุ่น เวลาเราไปแตะต้องมัน อ่อนแข็งอย่างนี้เป็นปรมาตถ์ รสขององุ่นเป็นปรมาตถ์ หลายๆ อย่างรวมกันก็เป็นองุ่น จริงๆ ที่เรียกว่าบัญญัติ เพราะฉะนั้นบัญญัติก็เป็นของจริง

ส. รูป รส เกิดแล้วก็ดับไป เพราะว่ามีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต รูปสีที่เห็นว่าเป็นองุ่นก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว รูปมีอายุเพียงแค่ ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น จะมีองุ่นไหม

ถ. มีในความจำ

ส. ฉะนั้น ก็เป็นบัญญัติว่าสิ่งนั้นเป็นองุ่น แต่ความจริงสิ่งนั้นคือ รสที่เกิดแล้วดับ สิ่งนั้นคือแข็งที่เกิดแล้วดับ

- ถ. บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์หลายๆ อย่างมารวมกันเป็นกลุ่มก้อน
- สุ. เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่รวมกัน ก็ยึดถืออาการที่ปรากฏรวมกันนั้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด
- ถ. บัญญัติไม่ใช่ของจริงหรือ บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์หลายๆ อย่าง อ่อน แข็ง เย็น ร้อน สี กลิ่น รส รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นวัตถุ มีสีอย่างนั้น สัตฐานอย่างนั้น หรือว่ามีรูปร่างสัตฐานอย่างนั้นก็เป็นบุคคลนั้น บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์
- สุ. ที่จะรู้ว่าบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรมนั้น จะต้องแยกปรมัตถธรรมที่เกิดรวมกันออกเป็นปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะที่ปรากฏแต่ละทวาร และต้องประจักษ์การเกิดดับของรูปที่ปรากฏแต่ละทวาร สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิตแล้วก็ดับ รูปที่เกิดมาชั่ว ๑๗ ขณะจิตนั้น ยังไม่ทันยืนหรือเดิน หรือทำอะไรทั้งนั้น เพราะที่ยกมือขึ้นก็เกิน ๑๗ ขณะจิตแล้ว ฉะนั้น ที่เห็นเป็นคนเดิน หรือเห็นเป็นคนยกมือ ก็แสดงให้เห็นว่า รูปดับแล้วเกิดสืบต่อ ปรากฏทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีหลายวาระ โดยมีภวังค์คั่นจนปรากฏเป็นคนกำลังเดินหรือกำลังยกมือ แต่ตามความเป็นจริง ๑๗ ขณะจิตนั้นเร็วมาก ซึ่งพิจารณาเข้าใจตามได้ว่ารูปที่ปรากฏทางตาซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิตนั้น ต้องดับก่อนที่

จะได้ยินเสียง ทั้งๆ ที่ปรากฏเสมือนว่าทั้งได้ยินและทั้งเห็นด้วยนั้น แต่ระหว่างจิตได้ยินกับจิตเห็นนั้นก็ห่างกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะ จิตเห็นต้องดับไปก่อนจิตได้ยินจึงเกิดขึ้นได้

ฉะนั้น ที่ปรากฏเสมือนทั้งได้ยินและเห็นด้วยนั้น ก็เพราะรูปเกิดดับปรากฏสืบต่อทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีมากมายโดยมีภวังค์คั่น จนกระทั่งปรากฏเป็นคนกำลังเดิน หรือว่ากำลังยกมือ และกำลังเคลื่อนไหว เป็นต้น แต่เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม จึงยึดถือโดยบัญญัติสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นคนบ้าง เป็นหญิงบ้าง ชายบ้าง วัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง แต่ควรระลึกว่าตั้งแต่เริ่มศึกษาปรมัตถธรรมนั้นรู้ว่า ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริงซึ่งไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่วัตถุสิ่งใดๆ ธรรมที่เป็นสัจจธรรมนั้นต้องเป็นความจริงตั้งแต่ต้นไปจนตลอด จนกว่าจะอบรมเจริญปัญญาขึ้นถึงขั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมตามที่ชินหู และพูดตามว่า ปรมัตถธรรมเป็นสิ่งที่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน รสมีจริง แข็งมีจริง บัญญัติรสและแข็งนั้นว่าอ่งุ่น แต่สิ่งที่มีจริงคือรูปเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอ่งุ่น ไม่มี สัตว์บุคคล มีแต่เพียงรูปธรรมและนามธรรมซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว

ปรมัตถธรรมเป็นปรมัตถธรรม ไม่ใช่บัญญัติ การศึกษาและ

การปฏิบัติธรรมจะต้องตรงตามที่ได้ศึกษาแม่ในตอนต้น และต้องตรงต่อลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เช่น ตามที่ศึกษาว่าปรมาตถธรรมเป็นอนัตตานั้น ก็จะต้องเข้าถึงอรรถของปรมาตถธรรมทั้งชั้นของการฟัง การพิจารณา การอบรมเจริญปัญญา จนประจักษ์แจ้งความจริงตามที่ได้ศึกษาแล้วด้วย

ถ. เมื่อกี้ที่คุณผู้ฟังถามว่า บัญญัติก็เป็นของจริงใช่ไหม ถ้าจะพูดว่า ของจริงที่ท่านแยกไว้ว่าเป็นปรมาตถสังขะ และสมมติสังขะ บัญญัติจะเป็นสมมติสังขะได้ไหม

ส. ได้ แต่บัญญัติไม่ใช่ปรมาตถ์ อย่างชื่อองุ่น ชื่อองุ่นไม่มีรสอะไรทั้งนั้น แต่รสเป็นสภาพธรรมที่มีจริง และบัญญัติรสนั้นว่าเป็นองุ่น

โลกมุลจิตทิวฐิตวิปยุตต์นั้น นอกจากจะพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และพอใจบัญญัติในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังพอใจในมิจฉาสมาธิได้ เช่น ผู้ที่พอใจในการบริหารร่างกาย รู้ว่าถ้าฝึกแบบโยคะโดยให้จิตตั้งมั่น จดจ้องที่ลมหายใจ จะทำให้ร่างกายแข็งแรง ในขณะที่นั้นเป็นการทำสมาธิประเภทหนึ่ง ซึ่งเมื่อไม่ใช่กุศลจิตก็ต้องเป็นโลกมุลจิต ซึ่งเป็นมิจฉาสมาธิ แต่ผู้นั้นไม่ได้เห็นผิดว่านี่เป็นหนทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม ขณะนั้นเป็นแต่เพียงความพอใจที่จะทำสมาธิ และรู้ว่าในขณะที่นั้นมีความต้องการสมาธิเพื่อประโยชน์แก่สุขภาพร่างกาย ไม่ใช่เห็นผิด

โดยยึดถือว่าต้องทำอย่างนี้เสียก่อน แล้วภายหลังจึงมาพิจารณานามธรรมและรูปธรรม จะได้เร็วขึ้น ซึ่งถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็ไม่ใช่ใจลักษณะของสัมมาสติ ไม่รู้ว่าสัมมาสติเป็นอนัตตา เพราะไม่ใช่ทำให้ไปทำมิจฉาสมาธิก่อน แล้วจะได้มาก็กว้างให้ปัญญาสามารถที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ แต่การที่สติจะเป็นสัมมาสติเป็นมัคค์ ๑ ในมัคค์มีองค์ ๘ ได้ก็ต่อเมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่สติจะต้องระลึกโดยถูกต้องและละเอียดขึ้น เป็นสังขารขั้นปฐมแต่งให้สติเกิด ระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง เช่น ทางตาที่กำลังเห็น ก็จะได้รู้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะใดเป็นปรมาตถ์ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ไม่ว่าจะดูโทรทัศน์หรือดูกีฬาอะไรก็ตามแต่ จะอ่านหนังสือ จะดูภาพเขียน ก็จะได้รู้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะใดเป็นปรมาตถ์ เพราะมีฉะนั้นแล้ว อาจจะคิดว่าเรื่องในโทรทัศน์เป็นบัญญัติ แต่ขณะที่ไม่ใช่เรื่องในโทรทัศน์นั้นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริงแล้วทั้งเรื่องในโทรทัศน์และไม่ใช่ในโทรทัศน์ก็เป็นบัญญัติทั้งนั้น แม้แต่ชื่อของทุกท่านก็เป็นนามบัญญัติ เป็นคำที่ตั้งขึ้นเพื่อให้รู้ว่าหมายความถึงจิต เจตสิก รูปใดที่เกิดรวมกัน ที่สมมติขึ้นเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้

มิจฉาสมาธิที่เป็นโลภมูลจิตที่ภวัคจิตวิปยุตต์ต่างกับโลภมูลจิต

ทิวจิตตสัมปยุตต์ ซึ่งเข้าใจว่ามีจณาสมาธินั้นเป็นทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม มีจณาสมาธิมีทั่วไปในทุกประเทศ เพราะการทำสมาธิขณะใดก็ตามที่ไม่ใช่กุศลญาณสัมปยุตต์ คือ ไม่ประกอบด้วยปัญญา ขณะนั้นก็ต้องเป็นมีจณาสมาธิ ถ้าใครเข้าใจว่ามีจณาสมาธิเป็นหนทางที่จะทำให้สติระลึกลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้เร็วขึ้นก็เข้าใจผิด เพราะสัมมาสติจะระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ก็เมื่อเข้าใจลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏเสียก่อน แต่ไม่ใช่โดยอาศัยการทำมีจณาสมาธิเสียก่อน

ถ. ในลักษณะที่จตุกกะบอกว่าสมาธิเป็นเหตุใกล้ของวิปัสสนา

สุ. หมายถึงสมาธิอะไร

ถ. ก็คงจะเป็นสัมมาสมาธิ จึงจะเป็นเหตุใกล้

สุ. ต้องเป็นสัมมาสมาธิที่เกิดร่วมกับสัมมาสติ สัมมาทิวจิตตสัมปยุตต์ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวายามะ

บัญญัติอารมณ์ เป็นอารมณ์ของจิตในชีวิตประจำวัน ในขณะที่จิตไม่มีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น ลองคิดดูว่าวันหนึ่งๆ จะมีบัญญัติเป็นอารมณ์มากไหม ทางตาที่กำลังเห็น ก็มีเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหูที่ได้ยินก็มีเรื่องของเสียงที่ได้ยิน ทางจมูกที่ได้กลิ่นก็มีเรื่องของกลิ่น ทางลิ้นที่ลิ้มรสก็มี

เรื่องของรส ทางกายที่กระทบสัมผัสก็มีเรื่องของโผฏฐัพพารมณฺ์
 ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นทางใจนั้นรู้สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ
 รมณฺ์ และคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ของอารมณ์เหล่านั้น จะมีอารมณ์
 อื่นอีกใหม่ ในวันหนึ่งๆ นอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์
 ในวันหนึ่งๆ ทั้งชาตินี้ ชาติก่อน ชาติหน้า ทุกภูมิ ทุกโลกจะมี
 อารมณ์อื่นนอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ใหม่ ไม่
 ได้ เพราะว่าอารมณ์มี ๖ เท่านั้น และในอารมณ์ ๖ นี้ นอก
 จากปรมัตถธรรมแล้วก็เป็นบัญญัติ ฉะนั้น จึงไม่มีอารมณ์อื่นอีก

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็น
 อารมณ์หรือเปล่า

ชีวิตประจำวันของทุกสัตว์บุคคลนั้น เมื่อจักขุทวารวิถีจิตดับ
 หหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็มีปรมัตถอารมณ์
 เดียวกับทางจักขุทวารวิถีจิตที่เพ็งดับไปวาระ ๑ และเมื่อภาวังคจิต
 เกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถีจิตที่เกิดขึ้นนั้นก็ถึงรูปร่างสัณฐานของ
 สิ่งที่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นรูปประเภทหนึ่งซึ่งเกิด
 กับธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เอาสีออกจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ได้
 ใหม่ ไม่ได้เลย เพราะที่ใดก็ตามที่มีมหาภูตรูป ๔ ที่นั้นต้องมี
 รูปสี (วัณณะ) กลิ่น รส โอชา รวมอยู่ด้วย แยกกันไม่ได้เลย
 เมื่อเอาสีออกไปจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีจึงปรากฏให้เห็นทางตา
 และสัญญาจำหมายเป็นรูปร่างสัณฐานให้รู้บัญญัติว่า สิ่งที่ปรากฏ
 ให้เห็นนั้นเป็นอะไร ถ้าไม่มีสีเลย เอาสีออกจากมหาภูตรูปหมด

จะเห็นเป็นคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของต่างๆ ได้ใหม่ แม้จิตก็เกิดขึ้น
รู้อารมณ์ทางตาไม่ได้เลย เพราะไม่มีสิ่งที่กระทบจักขุปสาท

ฉะนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์
หรือเปล่า ต้องมี การฟังพระธรรมนั้นต้องพิจารณาเหตุผลของ
สภาพธรรมประกอบกันด้วย อารมณ์มี ๒ อย่าง คือ **ปรมัตถ
ธรรมและบัญญัติ** ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะ
นั้นต้องมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ที่กล่าวย่อๆ ก็เพื่อก่อกูล
ให้สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏให้ถูกต้องว่า
ในขณะที่มีสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเป็นสีสน်วณะต่างๆ นั้น
เมื่อสีแยกจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีที่เกิดกับมหาภูตรูปจึงปรากฏ
ให้เห็นเป็นบัญญัติต่างๆ ขึ้น เมื่อสติปัญญาเกิดก็แยกระลึกล
พิจารณาสังเกตรู้ได้ถูกต้องว่า สิ่งที่กำลังปรากฏเป็นสีสน်ต่างๆ
นั้นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่ปรากฏทางตา และขณะที่รู้ว่า
สิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นอะไร ก็เป็นวิถิจิตที่รู้ทางมโนทวาร

เมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้วก็จะเห็นได้ว่า ในชีวิตประจำวันของ
ทุกสัตว์บุคคลนั้น บางขณะจิตมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ และ
บางขณะก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์สลับต่อกัน เช่น ทางตาก็ไม่ได้มีแต่
จักขุทวารวิถิจิตซึ่งมีแต่สีเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อจักขุทวารวิถิจิต
ดับหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรับรู้สี
ต่อจากจักขุทวารวิถิจิต เมื่อมโนทวารวิถิจิตวาระแรกดับหมดแล้ว
ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตวาระต่อไปก็เกิดขึ้น มีบัญญัติ

เป็นอารมณ์ มิฉะนั้นแล้วจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ถ้าไม่รู้บัญญัติว่าเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นอาหาร เป็นถ้วย เป็นจาน เป็นช้อน ฯลฯ ก็จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้เลย สัตว์ดิรัจฉานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ใหม่ ต้องมีเหมือนกัน ถ้าไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ย่อมมีชีวิตอยู่ไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอาหาร อะไรไม่ใช่อาหาร

ผู้ที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย พระอนาคามีบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระโสดาบันบุคคล และปุถุชน ต่างกันอย่างไรหรือไม่ต่างกันเลย ผู้ที่เป็นพระอรียเจ้ากับผู้ที่ป็นปุถุชนต่างกันที่ปัญญา ปุถุชนที่ไม่รู้เรื่องปรมาตถธรรมเลยก็ยึดถือว่าบัญญัติเป็นสิ่งที่จริง แต่ผู้ารู้แจ้งอริยสัจจธรรมแล้วรู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา สภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจไม่เที่ยง และบัญญัติไม่ใช่ปรมาตถธรรม ที่ชื่อว่าบัญญัตินั้นเพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกขณะรู้ความหมาย หรืออรรถของสิ่งที่ปรากฏ ถ้าไม่มีจิต เจตสิก มีบัญญัติได้ใหม่ สภาพธรรมเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ตามเหตุผล ถ้าไม่มีจิต เจตสิก จะมีบัญญัติไม่ได้ ถ้ามีแต่รูปธรรมเท่านั้นไม่มีนามธรรมเลย ไม่มีจิต เจตสิกเลย จะมีบัญญัติใหม่ ไม่มี เพราะว่ารูปไม่ใช่สภาพที่รู้อารมณ์ จิตและเจตสิกเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ ถ้าจิตและเจตสิกไม่เกิด ก็ไม่มีการรู้บัญญัติ การมีบัญญัติเป็นอารมณ์ของผู้ที่เป็นพระอรียบุคคล

กับผู้ที่ไม่ใช่พระอรียบุคคลนั้น ต่างกันที่ผู้ที่ไม่ใช่พระอรียบุคคล ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่มีจริง แต่ผู้ที่เป็นอรียบุคคลรู้ว่าจิตขณะใด มีปรมาตธรรมเป็นอารมณ์ และจิตขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์

ขณะที่จิตรับบัญญัติ คือ กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้น เป็นมิจฉาทิฎฐิหรือเปล่า แล้วแต่ประเภทของจิตที่กำลังมีบัญญัติ เป็นอารมณ์ พระอรียบุคคลทั้งหลายมีบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่พระอรียบุคคลทั้งหลายไม่มีมิจฉาทิฎฐิ เพราะพระอรียบุคคลทั้งหลาย ดับทิฎฐิเจตสิกเป็นสมุจเฉท ถ้าไม่พิจารณาโดยละเอียดก็จะไม่รู้ว่ โลภมูลจิตทิฎฐิคตสัมปยุตต์กับโลภมูลจิตทิฎฐิคตวิปยุตต์ต่างกัน อย่างไร โลภมูลจิตทิฎฐิคตวิปยุตต์ยินดีพอใจในอารมณ์ทุกอย่าง พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา พอใจเสียงที่ปรากฏทางหู และบัญญัติ ของเสียงที่ได้ยินทางหูด้วย ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยนัยเดียวกันเป็นชีวิตปกติประจำวัน ขณะที่ไม่มีความคิดเห็น ในเรื่องสภาพธรรม ขณะนั้นไม่ใช่โลภมูลจิตทิฎฐิคตสัมปยุตต์

พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคล มีโลภมูลจิตทิฎฐิ คตวิปยุตต์ ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ พระอนาคามีบุคคลมีโลภ มูลจิตทิฎฐิคตวิปยุตต์ในชั้นมารมณฺ์ เพราะดับความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณฺ์ ซึ่งเป็นกามอารมณ์เป็น สมุจเฉท ส่วนพระอรหันต์นั้น แม้ว่ามือารมณ์ ๖ แต่ก็ไม่มีทั้ง กุศลธรรมและอกุศลธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะพระอรหันต์ดับกิเลส และอกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทเฉท ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น ถึงแม้จะรู้ลักษณะของอารมณ์ตามความเป็นจริงว่า ขณะใดเป็น

ปรมัตถธรรม ขณะใดเป็นบัญญัติ แม้กระนั้น เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสหมด จึงยังมีปัจจัยที่จะให้เป็นสุข เป็นทุกข์ ยินดี ยินร้ายไปตามปรมัตถอารมณ์และบัญญัติอารมณ์ตามขั้นของบุคคลนั้นๆ

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า ขณะใดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ขณะที่ยึดมั่นในบัญญัติต่างๆ ด้วยความเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่ใช่ปรมัตถธรรมนั้นมีจริง ในขณะที่เป็นสักกายทิฎฐิ เมื่อบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม แต่เห็นผิด ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่เป็นตัวตนจริงๆ เป็นสัตว์บุคคล เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ จริงๆ จึงเป็นความเห็นผิด เป็นสักกายทิฎฐิ เมื่อสักกายทิฎฐิยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท ก็ย่อมจะเป็นปัจจัยให้เกิดความเห็นผิดประการต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น เห็นว่ากรรมไม่มี ผลของกรรมไม่มี เห็นว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงสร้างโลกและสัตว์บุคคลทั้งหลายทั้งปวง เมื่อไม่รู้ปัจจัยที่ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ทำให้เกิดความเห็นผิดต่างๆ แต่ในขณะที่ก็ตามที่จิตมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นไม่ใช่มีมิจฉาทิฎฐิทุกครั้ง เพราะมิจฉาทิฎฐิต้องเป็นขณะที่ยึดมั่นในความเห็นผิดต่างๆ

บัญญัติเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ไหม ได้ เป็นอยู่เป็นประจำ โลกมุลจิตเกิดพอใจในบัญญัติ โทสมุลจิตเกิดไม่พอใจในบัญญัติ เช่น ไม่พอใจคนนั้น ไม่พอใจคนนี้ ในขณะที่มีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะ เป็นอกุศลประเภทใดก็ตาม

บัญญัติเป็นอารมณ์ของกุศลจิตได้ใหม่ ได้ เพราะชีวิตตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างไม่ได้เลย ในขณะที่ให้ทาน ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ให้นั้นเป็นอะไร กุศลจิตก็เกิดไม่ได้ ในขณะที่วิรัติทุจริตรักษาศีล ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ก็จะมีการวิรัติทุจริตไม่ได้ ในขณะที่อบรมเจริญความสงบของจิตซึ่งเป็นสมถภาวนา มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ใหม่ บางท่านอาจจะคิดว่ายังไม่ได้ศึกษาเรื่องของสมถภาวนาหรืออารมณ์ของสมถภาวนาโดยละเอียด จึงตอบไม่ได้ แต่ถ้าไม่ลืมความจริงที่ว่า ขณะใดที่ไม่มีปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ก็พอที่จะรู้ได้ว่าแม้สมถภาวนาก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ด้วย **นอกจากสติ ปัญญา และปัญญาวิถิจิตแล้ว จิตขณะอื่นย่อมมีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้** การที่จะรู้ว่าสภาพธรรมใดเป็นปรมาัตถธรรมนั้น ต้องอาศัยการอบรมเจริญสติปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ถ้าขณะใดสติปัญญาไม่เกิด ขณะนั้นก็ไม่มี การพิจารณาศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นปรมาัตถธรรม ฉะนั้น ชีวิตปกติประจำวันจึงมีปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์บ้าง มีบัญญัติเป็นอารมณ์บ้าง

การอบรมเจริญสติปัญญานี้เป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการอบรมเจริญปัญญาสู่สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ถ. สติปัญญาไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ถูกหรือผิด

ส. ถูก

ณ. เจริญสติปัญญาโดยพยายามไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ ถูกหรือผิด

สุ. ผิด เพราะว่าไม่ใช่ชีวิตตามความเป็นจริง ใครจะยับยั้งไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ได้ แต่ปัญญาจะอบรมเจริญขึ้นจนสามารถรู้ได้ว่า ขณะที่มียบัญญัติเป็นอารมณ์นั้น คือจิตซึ่งเป็นนามธรรมกำลังรู้บัญญัติ มิฉะนั้นจะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญา จึงไม่ใช่พยายามที่จะไม่คิดอะไรเลย หรือพยายามที่จะไม่รู้ว่่าสิ่งที่ปรากฏทางตาที่เคยเห็น ที่เคยรู้ตามปกตินั้นเป็นอะไร ถ้าพยายามทำอย่างนั้นก็จะไม่สามารถรู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ว่า ขณะที่กำลังมียบัญญัติเป็นอารมณ์นั้นก็เป็นนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นมียบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้น สติปัญญาระลึก ศึกษาพิจารณา สังเกตว่า ขณะใดที่คิดนึกขณะนั้นเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ ไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคล และรู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลายว่ายยับยั้งจิตไม่ให้เกิดขึ้น นึกคิดเรื่องราวต่างๆ ไม่ได้ ฉะนั้น ปัญญาจึงจะต้องรู้ทั่วในลักษณะของนามธรรมต่างๆ ที่มีอารมณ์ต่างๆ ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงจะหมดความสงสัย

ในลักษณะของนามธรรมได้ แต่ถ้าไปกันไว้ไม่ให้รู้บัญญัติ ไม่ให้คิดนึกก็ไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญา เพราะไม่มีใครจะห้ามการเกิดขึ้นเป็นไปของสภาพธรรมทั้งหลายในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริงได้ แต่เพราะความไม่รู้ จึงทำให้เข้าใจว่าจะพยายามไม่ให้จิตคิดนึก หรือจะพยายามไม่ให้รู้บัญญัติ ของสิ่งที่ปรากฏ

เพราะฉะนั้นจึงพิจารณาจากหนทางปฏิบัติได้ว่า หนทางปฏิบัติใดไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญาที่ศึกษา สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม แต่พยายามทำให้ผิดปกติจากชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง หนทางนั้นก็**เป็นมิจฉามัคค์** คือ เป็นมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปะ มิจฉาวาจา มิจจกัมมันตะ มิจจาอาชีวะ มิจจาวายามะ มิจจาสติ มิจจาสมาธิ ไม่ใช่ **สัมมามัคค์** ซึ่งเป็นการอบรมเจริญสติปัญญา อบรมเจริญวิปัสสนา

การไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และไม่รู้เหตุและผลของสภาพธรรมนั้นๆ ตามความเป็นจริง ทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น เห็นผิด และพอใจแสวงหาหนทางปฏิบัติที่ผิดด้วยความไม่รู้ แม้ในขณะที่เห็นสีต่างๆ สิ่งต่างๆ ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค มัคคสังยุตต์ พราหมณสูตร ข้อ ๑๒ มีข้อความโดยย่อว่า สาวัตถินิทาน (คือ เรื่องนี้เกิดที่พระนครสาวัตถิ)

ครั้งนั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถิ ได้เห็นชาณฺสุโสณีพราหมณ์ออกจาก

กรุงสรวดีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน ได้ยินว่าม้าที่เทียมเป็น
 ม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว
 ด้ามประดับขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ผ้าぬ่งขาว รองเท้าขาว
 พัดวาลวิชนีที่ด้ามพัดก็ขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพูดอย่างนี้ว่า ท่าน
 ผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ

(เพียงเห็นสีขาาก็เข้าใจผิดได้เมื่อไม่รู้สภาพธรรม ไม่รู้หนทาง
 ที่จะประจักษ์แจ้งในสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ก็แสวงหาหนทางอื่นแล้ว
 ก็เข้าใจผิดว่ายานที่มีสีขาวยานที่ประเสริฐ)

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสรวดีแล้ว
 เวลาปัจฉามิตร กลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วน
 ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลเล่าเรื่องที่ได้เห็นชาตุมุสโสณีพราหมณ์
 ให้พระผู้มีพระภาคฟัง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอริยมัคค์มีองค์
 ๘ ว่า เป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลส ไม่ใช่รถขาวและทุกอย่างขาว
 แล้วได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อริยมัคคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธากับปัญญาเป็นเอก
 มีศรัทธาเป็นทูป มีhiriเป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นสารถิ
 ผู้ควบคุม รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มีมานเป็นเพลลา มีความ
 เพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นสมาธิเป็นทูป มีความไม่ย่อภาค
 เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยายาม ความไม่เบียดเบียน
 และวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้น
 ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้

เกิดแล้วในตนของบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์
ยอมออกไปจากโลกโดยความแน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้

(แสดงให้เห็นว่า รถสี่ขาและเครื่องประดับขาวหมดไม่ใช่
อริยาน)

ในอรรถกถาพราหมณสูตร มีข้อความว่า ชาณูโสณีพราหมณ์
ยอมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้งหนึ่ง โดยมีคนประกาศ
ไปล่วงหน้าว่า แต่จะไปพราหมณ์นั้นจะกระทำประทักษิณนครโดย
วันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้ว
กำลังออกไปจากพระนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หนีไป (พอได้
ข่าวว่าชาณูโสณีพราหมณ์จะประทักษิณ แม้คนที่มีฐานะจะออกไป
จากนครก็ยังไม่ไป) แม้ชนเหล่าใดหนีไปแล้ว ชนเหล่านั้น
ยอมกลับ เพื่อที่จะได้ดูชาณูโสณีพราหมณ์กระทำประทักษิณ
พระนคร ด้วยคิดว่าพวกเราจะได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ

พราหมณ์ยอมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลาย
กวาดถนนในนครในกาลนั้นแต่เช้าตรู่ เกลี่ยทรายลง โปรยด้วย
ดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวดอกเป็นที่ ๕ ให้ตั้งหม้อน้ำ ช่วยกัน
ยกต้นกล้วยทั้งหลายและธงทั้งหลายขึ้น แล้วยอมทำนครทั้งสิ้นให้
อบอวลด้วยกลิ่นรูป พราหมณ์ประทักษิณนครด้วยรถเครื่องประดับ
คือ ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน รถมีล้อและซี่ง
ทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน (คือ ขาวหมดไม่ว่าจะเป็นด้วยเงินหรือ
ด้วยเครื่องประดับใดๆ ทั้งสิ้น) รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ
๑ และรถเครื่องประดับ ๑ รถรบมีสัณฐานสี่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก

สามารถบรรทุกทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน แต่รถเครื่อง
 ประดับนั้นเป็นรถใหญ่ คือ ยาวและกว้าง คนถือร่ม ถือวาล
 วิชนี ถือพัดใบตาล ย่อมอยู่ในรถนั้น ๘ คน หรือ ๑๐ คน
 สามารถจะยืนก็ได้ นอนก็ได้ตามสบายในรถนั้น และม้าที่เทียม
 รถนั้นก็ขาว เครื่องประดับของม้าเหล่านั้นได้เป็นของที่สำเร็จด้วย
 เงินทั้งหมด รถชื่อว่าขาวเพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับ
 ด้วยงาในที่นั้นๆ รถเหล่านี้หุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนัง
 เสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉันทิ รถของชาณฺฐโสณิ
 พราหมณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าได้หุ้มด้วยผ้าอย่างดี เชือก
 อันหุ้มด้วยเงินและแก้วประพาฬ แม้ด้ามประดับก็หุ้มด้วยเงิน แม้
 ร่มที่เขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถก็ขาว ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง
 ๗ นิ้วก็ขาว ผ้าถุงขาว คือ มีสีดั่งก้อนฟองน้ำ ในผ้าเหล่านั้น
 ผ้าถุงมีราคา ๕๐๐ ผ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง และสำหรับรองเท่านั้น
 คนเดินทางหรือคนผู้เข้าสู่ตงย่อมมีได้ แต่ส่วนรองเท่านั้นสำหรับขึ้น
 รถเป็นเครื่องประดับเท่าที่ผสมเงิน จามรและพัศवालวิชนีมีสีขาว
 มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก ก็เครื่องประดับเฉพาะเท่านั้นขาว ได้มีแล้ว
 แก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แม้เครื่องประดับของ
 พราหมณ์ก็ทำด้วยเงิน มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้นลูบไล่
 ขาว ประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่
 ต่างหู แม้พราหมณ์ผู้เป็นบิรารของเขาประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน
 ก็ประดับขาวล้วนทั้งหมด ทั้งเสื้อผ้า ดอกไม้ และเครื่องประดับ
 ตัวด้วยประมาณเท่านั้นเหมือนกัน

ชาณูสโสณีพราหมณ์สนานศีรชะแต่เข้าตู่ ปรโภคอาหารเข้า
แล้วก็แต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มมีผ้านุ่งขาว เป็นต้น ลงจากปราสาท
ขึ้นรถ พวกพราหมณ์ก็ตกแต่งด้วยผ้า เครื่องลูบไล้ และดอกไม้
ขาวทั้งหมด ถือร่วมชาวแวลล้อมชาณูสโสณีพราหมณ์

ต่อจากนั้นชนทั้งหลายก็ยอมโปรยผลผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน
เพื่อการประชุมของมหาชน ต่อจากนั้นก็ยอมโปรยเงินมาสก แต่
จากนั้นก็โปรยกหาปณะทั้งหมด มหาชนยอมประชุมกันให้ร้อง
และโยนผ้า พราหมณ์ยอมเที่ยวไปส่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชน
ทั้งหลายผู้มีความต้องการมงคลและต้องการสวัสดิ เป็นต้น กระทำ
มงคลและสวัสดิอยู่ มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้นไปบนปราสาท
มีชั้นเดียว เป็นต้น เปิดช่องหน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้วแลดูอยู่ แม้
พราหมณ์ยอมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใต้ คล้ายจะครอบครองนคร
ด้วยยศและสิริสมบัติของตน

เมื่อมหาชนเห็นรถนั้นก็กล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่น
ยานอันประเสริฐหนอ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์
ธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้ที่กล่าวสรรเสริญ แล้วก็
ยอมให้ขับร้องเพลงขับสรรเสริญทาริกาทั้งหลายของตนว่า เป็นผู้
น่ารัก น่าดู มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่บุตรหลานเหล่านั้นก็
หาเป็นผู้น่ารักหรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่
มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้
ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น

ยานนั้นจะชื่อว่าเป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็
 หามิได้ ที่จริงนั้น ยานนั้นเป็นของลามก เลว

ดูกร อานนท์ แต่โดยปรมาตย์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมัคค์มี
 องค์ ๘ นี้เท่านั้นแล ก็อริยมัคค์นี้ประเสริฐเพราะปราศจากโทษ
 ทั้งปวง ด้วยว่าพระอริยะทั้งหลายยอมไปสู่นิพพานด้วยอริยมัคค์นี้
 ดังนั้นจึงควรกล่าวว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง เพราะเป็น
 ธรรมและเป็นยาน ว่าเป็นรถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะ
 ไม่มีสิ่งอื่นอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว

นี่คือความต่างกัน ซึ่งเกิดจากเพียงการเห็นก็ทำให้เกิดความ
 เห็นผิด ความเข้าใจหนทางปฏิบัติผิด เพราะคิดว่าสีขาวจะเป็น
 มงคล ทำให้เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หรือหมดกิเลสได้ แต่ความจริงนั้นพระ
 ผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่จริงยานนั้นเป็นของลามก เลว เพราะ
 ทำให้คนเข้าใจผิด คิดว่าเป็นยานประเสริฐ เพราะฉะนั้น การที่
 จะรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงไม่เกี่ยวกับเรื่องสีของเครื่อง
 นุ่งห่ม และเครื่องประดับตกแต่ง แต่ที่ เมื่อใดที่สติปัญญาเกิด
 ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ จึงชื่อว่ายาน
 นั้นมีในผู้นั้นที่จะนำไปสู่การดับกิเลสได้

ภาคผนวก

จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท

จิต ๘๘ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุฬาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

จิต ๑๒๑ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุฬาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๔๐	ดวง

กามาวจรจิต เป็นจิตขั้นต้นซึ่งเกิดดับเป็นปกติประจำวันทุกขณะ ไม่ว่าจะหลับหรือตื่น รูปปรมาัตถ์เป็นกามอารมณ์ ในบรรดา รูปปรมาัตถ์ ๒๘ รูปนั้น รูปปรมาัตถ์ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ตามปกติทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นมี ๗ รูป เรียกว่าโคจรรูป หรือ วิสยรูป (รูปซึ่งเป็นวิสัยเป็นโคจร คือ เป็นรูปที่จิตย่อมเกิดขึ้นรู้เป็นปรกติ) ได้แก่ รูปารมณ (วิณะ ปรากฏเมื่อกระทบ

จักขุปสาทรูป) ๑ รูป สัททารมณ (เสียง ปราภฏเมื่อกระทบ
 โสตปสาทรูป) ๑ รูป คันธารมณ (กลิ่น ปราภฏเมื่อกระทบ
 ฆานปสาทรูป) ๑ รูป รสสารมณ (รส ปราภฏเมื่อกระทบชีวหา
 ปสาทรูป) ๑ รูป โผฏฐัพพารมณ ๓ รูป (อ่อนหรือแข็งเป็น
 ธาตุดิน ๑ เย็นหรือร้อนเป็นธาตุไฟ ๑ ตึงหรือไหวเป็นธาตุลม
 ๑ ปราภฏเมื่อกระทบกับกายปสาทรูป)

จิตที่เกิดดับตามปกติในชีวิตทุกๆ ขณะนั้น เป็นจิตชั้นกามา
 วจรจิต ซึ่งเป็นไปกับรูปเหล่านี้ คือ มีรูปเหล่านี้เป็นอารมณ์
 หรือคิดนึกเรื่องรูปเหล่านี้

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกจิต	๑๘	ดวง
กามโสภณจิต	๒๔	ดวง

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เพราะมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 อกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒
 ดวง โมหมูลจิต ๒ ดวง

มูล คือ ต้นเหตุของอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น มี ๓ คือ โลกเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ รวมเป็นอกุศลเหตุ หรือ อกุศลมูล ๓

โลกมูลจิต คือ จิตที่มีโลกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงทำให้พอใจติดข้องในอารมณ์ที่ปรากฏ โลกมูลจิตมี ๘ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคติสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (โสมนัสสสหคตํ) ความรู้สึกดีใจเป็นสุข เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฐิคติสมุပ္ปัตตํ) คือ มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง (อสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคติสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง (สสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคติวิปฺปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฐิคติวิปฺปัตตํ) คือ ไม่มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคติวิปฺปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา (อุเบกขาสหคตํ) ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปฺปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปฺปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โทสมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง ไม่พอใจในอารมณ์ โทสมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โทมนสฺสสหคตํ ปฏฺธิสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนา ความรู้สึกไม่สบายใจและ

เกิดร่วมกับปฏิมะ (โทสเจตสิก) ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โทมนัสสสหคตฺ ปฏิมสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาและโทสเจตสิก เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โมหมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโมหเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หลง ไม่รู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย โมหมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ อุเปกฺขาสหคตฺ วิจิกิจฺจาสมฺပ္ปัตตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจจาเจตสิก) ในความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย

ดวงที่ ๒ อุเปกฺขาสหคตฺ อุทฺธจฺจสมฺပ္ปัตตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทฺธจฺจเจตสิก)

จิตดวงหนึ่ง ๆ นั้นมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยหลายประเภท จิตดวงหนึ่ง ๆ จะมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากน้อยต่างกันตามประเภทของจิตนั้น ๆ จิตทุกดวงต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วยตามประเภทของจิตนั้น ๆ

อกุศลจิตทุกดวงต้องมีอกุศลสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตทุกดวง) ๔ ดวงเกิดร่วมด้วย คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่รังเกียจบาป) ๑ อโนตตัมปเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรม) ๑ และอุทัจจเจตสิก (สภาพธรรมที่พุ่งชานไปตามอกุศลธรรม) ๑

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยมูล (อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ) คือ

โมหมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทสมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โลภมูลจิต ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยเวทนา ๓ (อุเบกขา เวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา) คือ

อุเบกขาเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตและโมหมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตไม่ได้

โสมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิต เกิดร่วมกับโทสมูลจิตและโมหมูลจิตไม่ได้

โทมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง เท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย

สำหรับอกุศลจิตดวงสุดท้าย คือ โมหมมูลจิตดวงที่ ๒ อุกุศลจิต สหคต อุกุศลจิตสมปยุตต์ นั้น เป็นโมหมมูลจิตที่ไม่มีวิจิตรจินาเจตสิก เกิดร่วมด้วย แต่ก็เป็นอกุศลจิตประเภทหนึ่ง เพราะมีอกุศลเจตสิก เกิดร่วมด้วย ขณะใดที่ไม่เป็นโลภมมูลจิต ๘ ดวง โทสมมูลจิต ๒ ดวง และโมหมมูลจิต วิจิตรจินาสมปยุตต์ อกุศลจิตขณะนั้นก็ เป็น โมหมมูลจิต อุกุศลจิตสมปยุตต์

เมื่ออกุศลจิตขณะใดมีกำลังแรงกล้า ก็จะเป็นเหตุให้เจตนา กระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

กายกรรม ๓ ได้แก่ ปาณาติปาต (ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต) ๑
อทินนาทาน (ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้มาเป็นของตน) ๑
กาเมสุมิฉาจาร (ประพฤตินิโคตนา) ๑

วจีกรรม ๔ ได้แก่ มุสาวาท (พูดเท็จ) ๑ ผรุสวาท (พูดคำ
หยาบ) ๑ ปิสุนวจา (พูดคำส่อเสียด) ๑ สัมผัสปลลาปวจา
(พูดเพ้อเจ้อ) ๑

มโนกรรม ๓ ได้แก่ อภิชฌา (คิดเฟื่องเลี้ยงเอาของของผู้อื่น
มาเป็นของตน) ๑ พยาบาท (คิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น) ๑
มิจฉาทิฎฐิ (คิดเห็นผิดว่าผลของกรรมไม่มี เป็นนัตถิกทิฎฐิ คือ
เห็นว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดจากกรรม ๑ เห็นผิดว่ากรรม
ไม่มีผล เป็นอเหตุกทิฎฐิ คือ เห็นว่ากรรมไม่เป็นเหตุให้เกิด

ผล ๑ เห็นผิดว่ากรรมเป็นเพียงกิริยาอาการของกายเท่านั้น เป็น
อกิริยทิวฏฐิ ๑) ๑

เมื่ออกุศลจิตที่เป็นเหตุให้กระทำอกุศลกรรมบถดับไปแล้ว
เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตที่ดับไปนั้น ก็เป็นกัมมปัจจัยให้
อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง เกิดขึ้นเป็นผลของกรรมนั้นๆ เมื่อถึง
กาลอันสมควร

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ จิตที่ไม่เกิดร่วมกับเจตสิก
ที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเลย เจตสิกที่เป็นเหตุมี ๖ ดวง คือ
โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ เป็นอกุศลเหตุ ๓
(อกุศลเหตุ ๓ นี้เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น ไม่เกิดกับ
จิตประเภทอื่นๆ เลย) อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญา
เจตสิก (อโมหะ) ๑ เป็นโสภณเหตุ ๓ จิตใดมีโสภณเหตุเกิดร่วม
ด้วย จิตนั้นเป็นโสภณจิต คือ เป็นจิตที่ดีงาม

จิต ๑๘ ดวงไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ เลย จิต ๑๘ ดวง
จึงเป็นอเหตุกจิต และเป็นอโสภณจิตด้วย ส่วนจิตอื่นๆ ๗๑ ดวง
นั้นเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ จิต ๗๑ ดวงจึงเป็นสเหตุกจิต

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง อเหตุก
กุศลวิบากจิต ๘ ดวง และอเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง คือ

อุปกุฆาตจิต จุกุขวิญาณ

จิตเห็นวิญญะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุปกุฆาตจิต โสตวิญาณ

จิตได้ยินเสียง (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุปกุฆาตจิต ฆานวิญาณ

จิตได้กลิ่น (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุปกุฆาตจิต ชิวหาวิญาณ

จิตลิ้มรส (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

ทุกุขสทนต์ กายวิญาณ

จิตรู้ไผฏฐัพพะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับทุกุขเวทนา

อุปกุฆาตจิต สมุปปฏิจันหน

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญาณ อกุศลวิบาก

อุปกุฆาตจิต สหุติรณ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปฏิจันนจิต อกุศลวิบาก

ปัญญา
วิญาณ ๕
รู้อารมณ์ ๕
เฉพาะ
อารมณ์
ของตนๆ
เท่านั้น

อกุศลวิบากจิตทุกดวงเป็นผลของอกุศลกรรม จึงเป็นจิตที่เกิด
ขึ้นรู้อนิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง เป็นผลของกามาวจรกุศล
จิต ๘ ดวง ซึ่งมีเจตนาที่เป็นกุศลสำเร็จในบุญกิริยาวัตตุ ๑๐
คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เมื่อกุศลเจตนาเกิดขึ้นกระทำ

กุศลกรรมสำเร็จแล้ว กุศลเจตยานั้นย่อมเป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผล คือ กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง คือ เป็นกามาวจรสเหตุกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และเป็นอเหตุกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

อเหตุกุศลวิบากจิต ๘ ดวง คือ

อุpekhasahatā jukhaviṇṇaṇā

จิตเห็นวิณณะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā sotaviṇṇaṇā

จิตได้ยินเสียง (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā maṇaviṇṇaṇā

จิตได้กลิ่น (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā cīvaviṇṇaṇā

จิตลิ้มรส (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

สุkhasahatā kāyaviṇṇaṇā

จิตรู้โผฏฐัพพะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับสุขเวทนา

อุpekhasahatā samapajjāṇaṇā

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อกจากปัญจวิญญาณ กุศลวิบาก

อุpekhasahatā santedirāṇā

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อกจากสัมปจิจฉันนจิต กุศลวิบาก

โสมนสฺสสหคตํ สันตฺรณํ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีพิเศษ ต่อจากสัมปฏิจฉันทจิต
กุศลวิบาก

อารมณ์ที่น่าพอใจนั้นมี ๒ คือ อธิฏฐารมณฺ์ และอดีตอิฏฐารมณฺ์
(อารมณ์ที่น่าพอใจยิ่ง) ขณะใดที่เป็นผลของกุศลกรรมที่โสมนัส
ผ่องแผ้ว กุศลวิบากก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่เป็นอดีตอิฏฐารมณฺ์ และ
สันตฺรณจิตที่พิจารณารู้อดีตอิฏฐารมณฺ์นั้นก็เกิดร่วมกับโสมนัส
เวทนา ถ้าขณะใดกุศลวิบากจิตเกิดขึ้นรู้อิฏฐารมณฺ์ สันตฺรณจิต
ที่พิจารณารู้อิฏฐารมณฺ์นั้นก็เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อเหตุกิริยาจิต ๓ ดวง

กิริยาจิต คือ จิตที่ไม่ใช่กุศลจิตและอกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุและ
ไม่ใช่วิบากจิตซึ่งเป็นผล อเหตุกิริยาจิต คือ กิริยาจิตที่ไม่เกิด
ร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ อเหตุกิริยาจิตมี ๓ ดวง คือ

อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทวาราวชฺชนจิตตํ ๑ ดวง

อุเปกฺขาสหคตํ มโนทวาราวชฺชนจิตตํ ๑ ดวง

โสมนสฺสสหคตํ หสิตฺตูปาทจิตตํ ๑ ดวง

ปญฺจทวาราวชฺชนจิต (ปญฺจ + ทวาร + อาวชฺชน) คือ
วิถีจิตขณะแรกที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น

กาย กิริยาจิตต่างกับวิบากจิต คือ กิริยาจิตรู้อารมณ์ที่เป็น
อัญ्ञารมณ์ก็ได้ อหัญ्ञารมณ์ก็ได้ ส่วนวิบากจิตนั้น กุศล
วิบากจิตรู้ได้เฉพาะอัญ्ञารมณ์ อกุศลวิบากจิตก็รู้ได้เฉพาะ
อหัญ्ञารมณ์เท่านั้น

เมื่อปัญญาทวาราวชชนจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดกระทบตา (หรือ
หู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย) แล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณ
(หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือ
กายวิญญาณ) จึงเกิดสืบต่อเห็น (หรือได้ยิน หรือได้กลิ่น หรือ
ลิ้มรส หรือรู้โผฏฐัพพะ) อารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สัมปฏิจ
ฉันทจิตจึงเกิดต่อรับอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สันตัตถจิตจึง
เกิดต่อ พิจารณาอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป

เมื่อจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
กายวิญญาณ จะเกิดขึ้นรับผลของกรรมทางตา หรือหู หรือจมูก
หรือลิ้น หรือกาย แต่ละวาระนั้น ปัญญาทวาราวชชนจิตจะต้องเกิด
ก่อน เพราะต้องมีวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้ว่าอารมณ์กระทบทวารใดก่อน
จิตที่ชื่อว่า อาวัชชนะนั้น เพราะอรรถว่า นำออกไปจากสันดาน
(การสืบต่อ) อันเป็นภวังค์ แล้วน้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร
เมื่อปัญญาทวาราวชชนจิตดับแล้ว จักขุวิญญาณหรือโสตวิญญาณ
หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ จึง
จะเกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางทวาร
นั้นๆ ได้

มโนทวารวิชชณจิต (มโน + ทวาร + อวชฺชน) เป็นวิถิจิต
ขณะแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ และเป็นจิตที่เกิดก่อนอกุศลจิต
หรือกามาวจรกุศลจิต (ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นกามาวจรกิริยาจิต
แทนกุศลจิต) และทางปัญจทวารนั้น เมื่อสันตிரณจิตดับไปแล้ว
มโนทวารวิชชณจิตก็เกิดต่อทำโวภูฏัพพนกิจ จึงเป็นโวภูฏัพพนจิต
(เพราะไม่ได้เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงไม่ได้ทำอวชฺชนกิจ)
คือ เป็นจิตที่กระทำทางให้จิตที่เกิดต่อมนสิการโดยไม่แยกกาย
เป็นอกุศลจิต หรือมนสิการโดยแยกกายเป็นกุศลจิต (หรือกิริยา
จิตของพระอรหันต์) ตามการสะสมของจิต

ไม่ว่าจิตดวงนั้นจะเกิดทางปัญจทวาร เป็นโวภูฏัพพนจิตสืบต่อ
จากสันตிரณจิต หรือเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจขณะแรกเป็นมโนทวาร
วิชชณจิตก็ตาม เมื่อจิตดวงนี้ดับไปแล้ว อกุศลจิตหรือกามาวจร
กุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) จึงเกิดขึ้นได้
ฉะนั้น จิตดวงนี้จึงเกิดขึ้นก่อนอกุศลจิตและกามาวจรกุศลจิต
(หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) ทั้ง ๖ ทวาร

หสิตุปปาทจิต เป็นจิตที่เพียงทำให้พระอรหันต์แยมยิ้มใน ๖
อารมณ์ ทาง ๖ ทวาร

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง เป็นจิตที่ตีสงามขึ้นกามาวจร
เพราะมีเจตสิกที่ตีสงาม (โสภณเจตสิก) เกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ กามาวจรกุศลจิต (มหา
กุศล) ๘ ดวง กามาวจรวิบากจิต (มหาวิบาก) ๘ ดวง
กามาวจรกิริยาจิต (มหากิริยา) ๘ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา (ฌาณ
สมุပ္ปัตตํ) คือ มีปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย เป็นจิต
มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๓ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปัตตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุpekhasahatā ฅาณสมุပ္ปยุตต์ สสงฺขาริกั
กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุpekhasahatā ฅาณวิปฺปยุตต์ อสงฺขาริกั
กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุpekhasahatā ฅาณวิปฺปยุตต์ สสงฺขาริกั
กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

เจตนาเจตสิกในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ย่อมสำเร็จเป็นกุศล
กรรมในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ^๑

ทานมัย	บุญสำเร็จด้วยทาน การสละวัตถุที่
เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น
ศีลมัย	บุญสำเร็จด้วยศีล การวิริยอุตสาหะ
ภาวนามัย	บุญสำเร็จด้วยการเจริญสมถะและการ
เจริญวิปัสสนา
อปจายนมัย	(อปจิตติสหคตตะ) บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อม
ต่อผู้ควรอ่อนน้อม
เวยยาวัจจมัย	(เวยยาวัจจสหคตตะ) บุญสำเร็จด้วยการ

๑ อภิธรรมสาธิต จิตตูปปาทกัณท์ อธิบายบุญกิริยาวัตถุ

ชวนช่วยช่วยเหลือในกิจการงานที่ควร
กระทำ

ปัตติทานมัย (ปัตตานุปทานมัย) บุญสำเร็จด้วยการ
อุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่นรู้เพื่ออนุโมทนา

ปัตตานุโมทนามัย (อัปทานุโมทนามัย) บุญสำเร็จด้วย
การอนุโมทนาในกุศลของผู้อื่น

เทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงพระธรรม

สวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังพระธรรม

ทิฏฐุชุกัมม บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง

ขณะใดที่จิตไม่เป็นไปในบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ ขณะนั้นไม่ใช่
กุศลจิต

กามาวจรกุศลจิตเป็นกุศลที่เป็นไปทั้งในทาน (ทาน ปัตติทาน
ปัตตานุโมทนา) ในศีล (ศีล อปจายนะ เวยยาวัจจะ) ในภาวนา
(ภาวนา ฌัมมเทศนา ฌัมมสวนะ ทิฏฐุชุกัมม) เกิดขึ้นทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ด้วยเหตุนี้กามาวจร
กุศลจึงชื่อว่า **มหากุศล**

เมื่อกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง เกิดขึ้น สำเร็จเป็นกุศลกรรม
แล้ว เจตนาที่กระทำกุศลกรรมนั้นๆ เป็นกัมมปัจจัยให้กามาวจร
กุศลวิบากจิต ๑๖ ดวงเกิดขึ้น เป็นผลของกรรมนั้นๆ ตามควร
แก่เหตุและกาล กามาวจรกุศลวิบาก ๑๖ ดวง คือ อเหตุกกุศล

วิบาก ๘ ดวง และกามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

มหาวิบากจิต ๘ ดวงนี้มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็น สเหตุกกุศลวิบากจิต ต่างกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวงซึ่งไม่มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณกิริยาจิต (มหากิริยาจิต) ๘ ดวง เป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งเมื่อดับอกุศลและกุศลทั้งหลายซึ่งเป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลข้างหน้าแล้ว สภาพของโสภณจิตที่เป็นกุศลก่อนเป็นพระอรหันต์นั้น เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังเป็นเพียงกิริยาจิตซึ่งไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตอีกต่อไป ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมี

แต่วิบากจิตและกิริยาจิต คือ มีวิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม
ก่อนเป็นพระอรหันต์ และมีกิริยาจิตซึ่งไม่ใช่กุศลจิต จึงไม่เป็น
เหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลต่อไปอีกเลย

**กามาวจรโสภณกิริยาจิต หรือกามาวจรสาเหตุกิริยาจิต
หรือ มหากิริยาจิต ๘ ดวง คือ**

ดวงที่ ๑ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนสุสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนสุสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง รูปาวจร
วิบากจิต ๕ ดวง รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

รูปาวจรจิต เป็นจิตระดับสูงกว่ากามาวจรจิต เป็นจิตที่ได้
อบรมเจริญขึ้นจนพ้นจากกามอารมณ์ โดยอาศัยการอบรมเจริญ
กามาวจรกุศลจิตจนสงบมั่นคงขึ้น เป็นสมถภาวนา เมื่อกามาวจร
กุศลจิตสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมาธิขั้นต่างๆ จนจิตแนบแน่นใน
อารมณ์ เป็นอัปปนาสมาธิขณะใด ขณะนั้นก็ป็นรูปาวจรกุศลจิต
(รูปฌานกุศลจิต) พ้นจากสภาพของกามาวจรจิต

รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง

วิตกวิจาร์ปิติสุเขกคตาสहितัม ปฐมชฺฆมานกุสลจิตตัม

ปฐมฌานกุศลจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

วิจาร์ปิติสุเขกคตาสहितัม ทุตติยชฺฆมานกุสลจิตตัม

ทุตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ปิติสุเขกคตาสहितัม ตตติยชฺฆมานกุสลจิตตัม

ตตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

สุเขกคตาสहितัม จตตถชฺฆมานกุสลจิตตัม

จตตถฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺกชฺฆมานกุสลจิตตัม ปญฺจมชฺฆมานกุสลจิตตัม

ปัญจฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ฌานจิตชั้นสูงขึ้นไปนั้น ละองค์ของฌานไปตามลำดับโดยนัย
ของรูปฌาน ๔ นั้นไม่มีทุติยฌาน ตติยฌานจิตจึงเป็นทุติยฌาน
จตุตถฌานจิตจึงเป็นตติยฌาน และปัญจฌานจิตจึงเป็นจตุตถ
ฌาน ทั้งนี้เพราะบางบุคคลสามารถละวิตกและวิจารณ์ได้พร้อมกัน

รูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวง

วิตกุกวิจารณ์ปีติสุขเขกคตาสहितัม ปฐมชฺฌานวิปากจิตุตัม
ปฐมฌานวิปากจิต มืองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารณ์ปีติสุขเขกคตาสहितัม ทุติยชฺฌานวิปากจิตุตัม
ทุติยฌานวิปากจิต มืองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเขกคตาสहितัม ตติยชฺฌานวิปากจิตุตัม
ตติยฌานวิปากจิต มืองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเขกคตาสहितัม จตุตถชฺฌานวิปากจิตุตัม
จตุตถฌานวิปากจิต มืองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขเขกคตาสहितัม ปญฺจชฺฌานวิปากจิตุตัม
ปัญจฌานวิปากจิต มืองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

เมื่อรูปาวจรกุศลจิตมีกำลัง ถึงพร้อมด้วยวสี คือ ความชำนาญ
คล่องแคล่วในการเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา และเกิดดับสืบต่อกัน
กันไปโดยไม่ขาดสายตามกำหนดเวลา และออกจากฌาน คือ

ฌานจิตไม่เกิดสืบต่อไปอีกตามกำหนดเวลาเป็นต้น เมื่อฌานจิตนั้นไม่เสื่อม ฌานกุศลจิตชั้นใดชั้นหนึ่งย่อมมีปัจจัยเกิดขึ้นก่อนจตุตถจิต ฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจตุตถจิตย่อมเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิตปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นรูปพรหมบุคคลตามภูมิของฌานจิตนั้น ๆ

รูปราวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

วิตกุกิจารปีติสุขเขกคตาสहितํ ปฐมชฺฌานกิริยาจิตตุตํ
ปฐมฌานกิริยาจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิचार ปีติ สุข เอกัคคตา

วิچارปีติสุขเขกคตาสहितํ ทุตติยชฺฌานกิริยาจิตตุตํ
ทุตติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๔ คือ วิचार ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเขกคตาสहितํ ตตติยชฺฌานกิริยาจิตตุตํ
ตตติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเขกคตาสहितํ จตุตถชฺฌานกิริยาจิตตุตํ
จตุตถฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺเขกคตาสहितํ ปญฺจมชฺฌานกิริยาจิตตุตํ
ปญฺจมฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

รูปราวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่เป็นอัปปนาสมาธิ รูปราวจรกิริยาจิตไม่เป็นปัจจัยให้เกิดรูปราวจรวิบากจิตเลย

อรุปาวจรจิต ๑๒ ดวง

อรุปาวจรฌานจิต คือ ปัญจฌานจิตที่ไม่มีรูปกรรมฐาน เป็นอารมณ์ เพราะเห็นว่าเมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยัง ไกล่ชิดต่อการที่จะมีกามเป็นอารมณ์ เมื่อบรรลुरुูปปัญจฌาน แล้วก็เพิกรูปที่เป็นอารมณ์ โดยน้อมระลึกถึงสภาพที่ไม่มีรูปนิमित และมีอารมณ์ไม่มีที่สุด อรุปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ อรุปาวจร กุศลจิต ๔ ดวง อรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง อรุปาวจรกิริยา จิต ๔ ดวง

อรุปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

อากาศานัญจายตนกุศลจิตต์

วิญญาณญจายตนกุศลจิตต์

อากิญจัญญายตนกุศลจิตต์

เนวสญญาเนาสนญญายตนกุศลจิตต์

อากาศานัญจายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่ระลึก ถึงอากาศที่กว้างใหญ่ไพศาลไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่มี วิญญาณที่ไม่มีที่สุด คือ อากาศานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

อากิญจัญญายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่ไม่มี

อะไรๆ เป็นอารมณ์เลย ไม่มีแม้อากาศาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าการไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยย่อมประณีตกว่ามีอากาศาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต เป็นอรุปป์ัญจมานจิตที่มีอากิญจัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าแม้ขณะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยนั้น ก็ยังมีอากิญจัญญายตนจิต ฉะนั้น อรูปฎมานชั้นสูงสุด คือ เนวสัณญานาสัณญายตนจิต จึงมีอากิญจัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสภาพที่ละเอียดประณีตมาก โดยขณะนั้นจะว่ามีสัญญาหรือไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

อรุปาวจรกุศลจิต ๔ ดวงนี้เมื่อถึงพร้อมด้วยสี่ไม่เสื่อม ย่อมเป็นปัจจัยให้อรูปฎมานกุศลดวงใดดวงหนึ่งเกิดก่อนจตุตถจิต และเมื่อจตุตถจิตดับแล้ว อรูปฎมานกุศลจิตที่เกิดก่อนจตุตถจิตก็เป็นปัจจัยให้อรูปาวจรวิปากจิตปฏิสนธิเกิดเป็นอรุปพรหมบุคคลในอรุปฎมานภูมิตามขั้นของอรุปฎมานจิตนั้นๆ

อรุปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง

อากาศาณญายตนวิปากจิตต์

วิญญาณญายตนวิปากจิตต์

อากิญจัญญายตนวิปากจิตต์

เนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิตต์

เมื่ออรูปาวจรวิบากจิตดวงใดดวงหนึ่งปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็น
อรูปพรหมบุคคลในอรูปพรหมภูมิตามขั้นของอรูปฌานจิตนั้นแล้ว
ก็ดำรงความเป็นอรูปพรหมบุคคลนั้นๆ จนกว่าจะจุติเมื่อสิ้นอายุ
ของพรหมภูมินั้นๆ ระหว่างที่เป็นอรูปพรหมบุคคลนั้น ไม่มีรูปขั้น
ใดๆ เกิดเลย มีแต่นามขั้น ๔ เท่านั้น จึงเป็นอรูปพรหม
บุคคล

อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อากาศานัญจายตนกิริยาจิตต์

วิญญาณญจายตนกิริยาจิตต์

อาภิญจญญายตนกิริยาจิตต์

เนวสญญาเนาสนญญายตนกิริยาจิตต์

อรูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้ได้อบรมเจริญ
สมถภาวนามาแล้วจนถึงอรูปฌาน เมื่อบรรลुरुยัสัจจธรรมเป็น
พระอรหันต์แล้ว อรูปาวจรฌานจิตที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิริยาจิต ไม่ใช่
อรูปาวจรกุศลจิตอีกต่อไป

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โลกุตตรจิต คือ จิตที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน โดย
เป็นจิตที่ดับกิเลส เป็นโลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง และ
โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว เป็นโลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวงประเภท
หนึ่ง โลกุตตรจิต ๘ ดวง คือ

โสดาปัตติมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
โสดาปัตติผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง
สกทาคามีมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
สกทาคามีผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง
อนาคามีมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
อนาคามีผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง
อรหัตตมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
อรหัตตผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง

เมื่อกามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลอก และพิจารณา
รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจนประจักษ์แจ้งลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรม และละคลายความยึดมั่นเห็นผิดในสภาพ
ธรรม จนบรรลุปัสสนาญาณตามลำดับขั้นแล้ว โลกุตตรจิตก็
เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน และดับกิเลสตาม
ลำดับขั้น คือ

โสดาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิต เกิดขึ้นเพียงขณะ
เดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกัลดับกิเลส คือ มิจฉาทิฏฐิ วิจิกิจจา
และอกุศลธรรมในฐานะเดียวกัน จึงไม่มีปัจจัยให้เกิดในอบายภูมิ
อีกเลย

เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตดับแล้ว โสดาปัตติผลจิตซึ่งเป็น
โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น

โสตาปัตติมคคจิตเป็นกุศลกรรมที่ให้ผลทันที โดยเป็นปัจจัยให้ โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากเกิดขึ้น มีพระนิพพานเป็น อารมณีสืบต่อจากโสตาปัตติมคคจิตทันที แต่ต่างกันโดยสภาพที่ โสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ โสตาปัตติผลจิตเกิดขึ้นรับผล คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ โดย เป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

สกทาคามิมคคจิต ก็โดยนัยเดียวกัน คือ เกิดขึ้นเพียง ขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างหยาบ เมื่อสกทาคามิมคคจิตดับแล้ว **สกทาคามิผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณโดยเป็น จิตที่ดับกิเลสแล้ว

อนาคามิมคคจิต เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำ กิจดับความยินดี พอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่าง ละเอียด เมื่ออนาคามิมคคจิตดับแล้ว **อนาคามิผลจิต** ก็เกิด สืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อโรหิตตมคคจิต เกิดขึ้นขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับ กิเลสที่เหลืออยู่ทั้งหมด เมื่ออโรหิตตมคคจิตดับแล้ว **อโรหิตตผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลส ทั้งหมดสิ้นแล้ว

โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

ฌานลาภีบุคคล คือ ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนแคล้วคล่อง
ชำนาญยิ่งนั้น ขณะใดที่ฌานจิตขั้นหนึ่งขั้นใดเกิด กามาวจร
ญาณสัมปยุตตจิตก็เกิดสลับ ระลึกวัฏลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมขณะนั้น เมื่อปัญญาพิจารณาวัฏลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมเพิ่มขึ้น ชัดแจ้งขึ้น ก็ย่อมละคลายความยึดถือเห็นผิดว่า
เป็นตัวตนลง เมื่อโลกุตตรจิตขั้นใดเกิดขึ้นพร้อมกับองค์ของฌาน
ขั้นใด โดยมีฌานขั้นนั้นเป็นบาท ก็เป็นมัคคจิตและผลจิตที่เป็น
โลกุตตรฌานขั้นนั้นๆ ฉะนั้น จึงเป็นโลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

โสดาปัตติมัคค์ ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑
จตุตถฌาน ๑ ปัญจฌาน ๑

โสดาปัตติผล ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑
จตุตถฌาน ๑ ปัญจฌาน ๑

สกทาคามิมัคค์ ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑
จตุตถฌาน ๑ ปัญจฌาน ๑

สกทาคามิผล ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑
จตุตถฌาน ๑ ปัญจฌาน ๑

อนาคามิมัคค์ ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑
จตุตถฌาน ๑ ปัญจฌาน ๑

อนาคามิผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑
อรหัตตมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑
อรหัตตผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑

มัคคจิตทั้ง ๔ ดวง นั้นเกิดขึ้นได้เพียงขณะเดียวเท่านั้นในสังสารวัฏฏ์ แต่โลกุตตรฌานวิบาก คือ ผลจิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้อีกเมื่อบุคคลนั้นมีฌานจิตคล่องแคล่ว เป็นปัจจัยให้โลกุตตรฌานวิบากจิตเกิดขึ้นได้อีกวาระอื่นๆ โลกุตตรฌานจิตที่เกิดในวาระหลังๆ ไม่ใช่ในมัคควิถีสี่ระดับกิเลสนั้น เป็นผลสมบัติเพราะเป็นโลกุตตรฌานวิบากจิต (ผลจิต) ที่เกิดดับสลับต่อกัน โดยไม่มีจิตอื่นเกิดแทรกคั่นเลยในระหว่างที่กำลังเป็นผลสมบัติอยู่นั้น

เจตสิก ๕๒ ประเภท

เจตสิก ๕๒ ประเภท คือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อัญญาสมานาเจตสิก คือ เจตสิกที่เสมอกับเจตสิกประเภทอื่นที่อัญญาสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เมื่ออัญญาสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก อัญญาสมานาเจตสิกก็เป็นอกุศลด้วย เมื่ออัญญาสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิก อัญญาสมานาเจตสิกก็เป็นโสภณะด้วย อัญญาสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกก็ได้ แต่อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิกไม่ได้เลย

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง มี ๒ ประเภท คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง และปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง จิตทุกประเภทและทุกขณะที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย สำหรับทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวง มี

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดขึ้นร่วมด้วยเท่านั้น ไม่มีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมด้วยอีกเลย ฉะนั้น ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวงจึงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยน้อยที่สุด คือ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงนี้เท่านั้น จิตอื่นๆ นอกจากนี้ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากกว่า ๗ ดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๑. **ผัสสเจตสิก** เป็นเจตสิกที่กระทบอารมณ์ ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด ก็เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นกระทำกิจการงานตามหน้าที่ของจิตและเจตสิกนั้นๆ ในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ จิต ผัสสเจตสิก และเจตสิกอื่นๆ เกิดขึ้นกระทำกิจการงานของตนๆ พร้อมกันแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว การกระทบอารมณ์ของผัสสเจตสิกจึงทำให้อารมณ์ปรากฏ พร้อมด้วยอาการของเจตสิกต่างๆ ที่เป็นไปในอารมณ์นั้น เช่น พอใจ (โลภะ) หรือไม่พอใจ (โทสะ) ในอารมณ์นั้นๆ เป็นต้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารนำมาซึ่งผล คือ จิตและเจตสิกต่างๆ เกิดขึ้นร่วมกัน ทำกิจให้ปรากฏความเป็นไปของสภาพธรรมในขณะนั้น ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารปัจจัยของจิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกัน

๒. **เวทนาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่รู้สึก ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้ อารมณ์ใด เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตในขณะนั้นก็รู้สึกดีใจหรือ

เสียใจ สุขหรือทุกข์หรือเฉยๆ ในอารมณ์นั้น เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวงและต่างกันไปตามประเภทของจิตนั้นๆ เช่น โทมนัส เวทนาเกิดร่วมกับโทสมูลจิต อุเบกขาเวทนาเกิดร่วมกับโมหมูลจิต และโลภมูลจิต เป็นต้น

๓. สัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่จำหมายอารมณ์ สัญญาเจตสิกจำอารมณ์ทุกอย่างที่ปรากฏสืบต่อเป็นเรื่องราว สัตว์ บุคคลต่างๆ สัญญาจำความรู้สึกสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เฉยๆ ในอารมณ์ทุกอย่าง สัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความผูกพันยึดมั่นในชีวิต เช่นเดียวกับเวทนาเจตสิกซึ่งเมื่อรู้สึกสุขหรือดีใจ เป็นต้น ก็ย่อมสำคัญยึดมั่นผูกพันต้องการความรู้สึกนั้นๆ เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้เวทนาเจตสิกจึงเป็นเวทนาขั้น ๑ และสัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขั้น ๑ เจตสิกอีก ๕๐ ประเภทที่เหลือนั้นก็ปรุงแต่งจิตไปตามสภาพของเจตสิกนั้นๆ เจตสิก ๕๐ ดวงนั้นจึงเป็นสังขารขั้น

๔. เจตนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งใจ ตั้งใจ ขวนขวายกระทำกิจตามประเภทของเจตนา และสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นๆ เจตนาเจตสิกจึงเป็น**กัมมปัจจัย** เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับวิบากจิตเป็นสหชาติกัมมปัจจัย เพราะกระทำกิจของเจตนาที่เป็นวิบากพร้อมกับวิบากจิตและวิบากเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันแล้วก็ดับไป เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นกิริยาเกิดขึ้นกระทำกิจของเจตนา ร่วมกับกิริยาจิตและกิริยาเจตสิกอื่นๆ แล้วดับไป ก็เป็นสหชาติ

กัมมปัจจัย แต่อกุศลเจตนาที่เกิดกับอกุศลจิตและอกุศลเจตนาที่เกิดกับกุศลจิตนั้นเป็นสหชาติปัจจัย เมื่อสำเร็จเป็นอกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วดับไป เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย เพราะทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ซึ่งไม่ใช่ในขณะเดียวกับอกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนาที่กระทำกรรมนั้น เมื่อให้ผลต่างขณะ คือ ทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดภายหลังจากอกุศลเจตนา หรืออกุศลเจตนาซึ่งเป็นเหตุดับไปแล้ว เจตนากรรมซึ่งเป็นอกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนา นั้น จึงเป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งมั่นในอารมณ์ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เอกัคคตาเจตสิกก็ตั้งมั่นในอารมณ์นั้น แต่เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต ไม่มีกำลังตั้งมั่นคงในอารมณ์เท่ากับเอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิต ขณะใดที่จิตเกิดดับรู้อารมณ์เดียวสืบต่อกันนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกซึ่งตั้งมั่นในอารมณ์แต่ละขณะจิตนั้น ก็ปรากฏเป็นสมาธิขั้นต่างๆ ขณะใดที่กุศลเอกัคคตาตั้งมั่นในอารมณ์ ขณะนั้นจึงเป็นสัมมาสมาธิตามลำดับขั้นของกุศลนั้นๆ

๖. ชีวิตินทรียเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดำรงรักษาสัมปยุตตธรรมให้ดำรงชีวิตอยู่ก่อนที่จะดับไป แม้แต่นามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้น จะดำรงอยู่ได้เพียงชั่วขณะ ก็ยังต้องอาศัยปัจจัย คือ ชีวิตินทรียเจตสิกที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นรักษาไว้จึงดำรงอยู่ได้ ชีวิตินทรีย

เจตสิกจึงเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันโดยเป็นอินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นใหญ่ในการรักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยให้ดำรงอยู่ชั่วขณะก่อนที่จะดับไป

๗. มนสิการเจตสิก เป็นเจตสิกที่ใส่ใจ สนใจในอารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์ย่อมเป็นปัจจัยให้เจตสิกอื่นๆ ตรึงถึงอารมณ์และปรุงแต่งเป็นความวิจิตรต่างๆ เป็นวิหยาการต่างๆ ไม่รู้จักในทางโลก ส่วนในทางธรรมนั้นก็ตรงกันข้ามกับทางโลก

เมื่อสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดกับจิตประเภทใดก็เสมอกับจิตประเภทนั้น คือ เมื่อเกิดกับกุศลจิตก็เป็นกุศล เมื่อเกิดกับอกุศลจิตก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับวิบากจิตก็เป็นวิบาก เมื่อเกิดกับกิริยาจิตก็เป็นกิริยา เมื่อเกิดกับกามาวจรจิตก็เป็นกามาวจร เมื่อเกิดกับรูปาวจรจิตก็เป็นรูปาวจร เมื่อเกิดกับอรู pawจรจิตก็เป็นอรู pawจร เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิตก็เป็นโลกุตตระ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ โสภณเจตสิกก็ได้ แต่เว้นไม่เกิดกับจิตบางดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

๑. วิตักกเจตสิก (วิตกเจตสิก) เป็นเจตสิกที่จรดหรือตรึกในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ วิตกเจตสิกเกิดกับจิต ๕๕ ดวง

คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง และปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง เว้น
ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน
ปัญจฌาน วิตกเจตสิกย่อมจรดหรือตริกในอารมณ์ตามสภาพ
ของจิต และเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย วิตกเจตสิกซึ่งจรดหรือตริกใน
อารมณ์นั้นเหมือนเท้าของโลก เพราะทำให้โลกก้าวไป (โดยจิต
เกิดขึ้นเป็นไป) ตามวิตกเจตสิกนั้นๆ

๒. **วิจารณ์เจตสิก** เป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยวิตก ไม่ว่าวิตกจะ
ตริกอย่างไร วิจารณ์เจตสิกก็ประกอบด้วยวิตกนั้น วิจารณ์เจตสิกเกิด
กับจิต ๖๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑
ดวง และทุตติยฌานจิต ๑๑ ดวง เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐
ดวง ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน จิตใดมีวิตกเจตสิก
เกิดร่วมด้วย จิตนั้นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย เว้นจิต ๑๑
ดวง ที่มีวิจารณ์เจตสิกโดยไม่มีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ ทุตติย
ฌานจิต ๑๑ ดวง

๓. **อธิโมกขเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์
อธิโมกขเจตสิกเกิดกับจิต ๗๘ ดวง เว้นทวิปัญจวิญญาณ
๑๐ ดวง และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง
อธิโมกขเจตสิกเป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ จึงไม่เกิด
กับโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์

๔. **วิริยเจตสิก** เป็นเจตสิกที่อุตสาหะกำจัดคุณสหาชราธรรม

ไม่ท้อถอย วิริยเจตสิกเกิดกับจิต ๗๓ ดวง **เว้นอเหตุกจิต**
 ๑๖ ดวง คือ ปัญจวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทวิปัญญาวิญญาณ
 ๑๐ ดวง สัมปฏิจฉันทนจิต ๒ ดวง สันตীরณจิต ๓ ดวง เพราะ
 จิต ๑๖ ดวงนี้กระทำกิจของตนๆ ได้ โดยไม่มีวิริยเจตสิกเป็น
 ปัจจัยเลย

๕. ปิติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ปลาบปล้ำม เอิบอ่อม ร่าเริง จึง
 เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเท่านั้น ไม่เกิดร่วมกับเวทนาอื่นๆ เลย
 ปิติเจตสิกเกิดร่วมกับจิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๕๑ ดวง
 คือ กามโสมนัสจิต ๑๘ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุตติยฌาน
 จิต ๑๑ ดวง ตตติยฌานจิต ๑๑ ดวง **จิตที่มีโสมนัสเวทนา**
เกิดร่วมด้วย แต่ไม่มีปิติเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้นมี ๑๑ ดวง
 คือ จตตถฌานจิต ๑๑ ดวง ทั้งนี้เพราะ จตตถฌานจิต
 ประณีตกว่าตติยฌานจิตซึ่งมีปิติเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๖. ฉันทเจตสิก เป็นเจตสิกที่พอใจกระทำ เกิดกับจิต ๖๘ ดวง
 เว้นไม่เกิดกับจิต ๒๐ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘ ดวงและ
 โมหมูลจิต ๒ ดวง ทั้งนี้เพราะอเหตุกจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มี
 เหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ส่วนโมหมูลจิตนั้น แม้ว่ามีโมหเจตสิก
 เกิดร่วมด้วย แต่เมื่อไม่มีโลภเจตสิกหรือโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 จึงไม่มีฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะฉันทเจตสิกเป็นสภาพธรรม
 ที่พอใจตามสภาพของโลภมูลจิต หรือโทสมูลจิต หรือจิตอื่นๆ ที่
 ฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

อกุศลเจตสิก คือ เจตสิกที่ไม่ดีงาม เมื่อเกิดกับจิตใด จิตนั้นก็^๑เป็นอกุศล ฉะนั้น อกุศลเจตสิกจึงเกิดได้กับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น เกิดร่วมกับกุศลจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับวิบากจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับกิริยาจิตไม่ได้ อกุศลเจตสิกแต่ละดวงย่อมเกิดร่วมกับอกุศลจิตตามประเภทของอกุศลจิตนั้นๆ แต่อกุศลจิตทุกดวงจะต้องมีอกุศลเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อนินตตัปปเจตสิก อุทัจจเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงเป็นอกุศลสาธารณเจตสิก นอกจากอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวงนี้แล้ว อกุศลเจตสิกอื่นๆ ก็เกิดร่วมกับอกุศลจิตตามควรแก่อกุศลจิตนั้นๆ

๑. **โมหเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความจริง โมหเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๒. **อหิริกเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่ละอายต่ออกุศลธรรมเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. **อนินตตัปปเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่หวั่นเกรงภัยของอกุศลธรรม เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๔. **อุทัจจเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่สงบในอารมณ์ เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๕. โลกเจตสิก เป็นเจตสิกที่ติดข้อง ต้องการอารมณ์เกิดร่วมกับ โลกมูลจิต ๘ ดวง

๖. ทิฏฐิเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นผิดในสภาพธรรมจึงทำให้ ยึดมั่นในหนทางประพฤติกปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามเหตุและผลของ สภาพธรรม และชวนชวายเป็นการกระทำมกคลื่นชวต่าง ๆ ขณะ ใดที่เห็นผิดชวนชวาปฏิบัติธรรมผิด ๆ ทางกาย วาจา ใจ ขณะ นั้นทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมกับ โลกมูลจิต ๔ ดวง (ทิฏฐิจิตสัมปยุตต์) ทิฏฐิเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อโสดาปัตติมัคคจิต เกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว จึง ไม่มีโลกมูลจิต ทิฏฐิจิตสัมปยุตต์ ๔ ดวงอีก

๗. มานเจตสิก เป็นเจตสิกที่สำคัญตน ทะนงตน เกิดได้กับ โลกมูลจิต ทิฏฐิตวิปยุตต์ ๔ ดวง โลกมูลจิต ทิฏฐิตวิปยุตต์ ๔ ดวงนั้น บางวาระก็มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มี มานเจตสิกเกิดร่วมด้วย มานเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีก เลย เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอรหันตบุคคล

๘. โทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่หยาบกระด้าง เป็นสภาพธรรมที่ ประทุษร้าย เดือดร้อน ชุ่นเคือง เกิดร่วมกับ โทสมูลจิต ๒ ดวง โทสเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทเมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมชั้นพระอนาคามี บุคคล ฉะนั้น พระโสดาบันบุคคลจึงยังมีความเศร้าโศกเสียใจ เพราะยังมีโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

๙. **อิสสาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ริษยาสมบัติของผู้อื่น ทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ อิสสาเจตสิกเกิดร่วมกับโทสมูลจิต โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย อิสสาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรม ฉะนั้น พระอริยบุคคลจึงไม่มีอิสสาเจตสิกอีกเลย

๑๐. **มัจฉริยเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ตระหนี่สมบัติของตน ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมใช้สอยได้รับประโยชน์ใดๆ จากสมบัติของตน มัจฉริยเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง แต่ไม่เกิดกับโลภมูลจิตเลย เพราะขณะที่มัจฉริยเจตสิกเกิด ขณะนั้นจิตเดือดร้อนไม่สบายใจ มัจฉริยเจตสิกจึงเกิดร่วมกับโลภมูลจิตไม่ได้ เพราะโลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนาเท่านั้น แต่มัจฉริยเจตสิกต้องเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาทุกครั้ง โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย มัจฉริยเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดอีกเลย แต่ที่พระเสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อดับกิเลส ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์) ผู้เป็นคฤหัสถ์ ยังไม่สละสมบัติทั้งหลายก็เพราะยังมีโลภเจตสิก แต่เมื่อเป็นไปในทางที่ชอบที่ควรแล้ว พระเสกขบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ผู้ปราศจาก

มัจฺฉริยะแล้ว ย่อมสละวัตถุนั้นเป็นทานได้ เพราะโสตาปัตติมคฺคจิตดับมัจฺฉริยะเป็นสมุจฺเจท

๑๑. กุกุกุจเจตสิก เป็นเจตสิกที่เดือดร้อนรำคาญใจในอกุศลที่ได้กระทำแล้วและในกุศลที่ไม่ได้กระทำ กุกุกุจเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง บางวาระโทสมูลจิตก็มีกุกุกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระโทสมูลจิตก็ไม่มีกุกุกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย กุกุกุจเจตสิกดับเป็นสมุจฺเจทด้วย อนาคามีมคฺคจิต

๑๒. ถีนเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตห่อถอย หดหู่ เกิดได้กับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โลกมูลจิต สังขาริก ๔ ดวง โทสมูลจิต สังขาริก ๑ ดวง บางวาระอกุศล สังขาริกก็มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระอกุศล สังขาริกก็ไม่มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๑๓. มิทฺธเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ชบเซา ง่วงเหงา ห่อเหี่ยว เกิดได้กับอกุศล สังขาริก ๕ ดวง โดยนัยเดียวกับถีนเจตสิก เพราะถีนเจตสิกและมิทฺธเจตสิกต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง แยกกันไม่ได้เลย ถีนเจตสิกและมิทฺธเจตสิกดับเป็นสมุจฺเจทด้วยอรหัตตมคฺคจิต

๑๔. วิจิกิฉาเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม สงสัยในอริยสัจธรรม สงสัยในพระรัตนตรัย เกิดร่วมกับโมหมูลจิต ๑ ดวง (อุปกุชาสหคต)

วิจิกิจจนาสมปยุตต์) วิจิกิจจนาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยโสตตา
ปัตติมัคคจิต

เพื่อสะดวกแก่การจำ จึงจำแนกอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง
เป็นจำพวกดังนี้

โมจตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโมหเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ อกุศล
สาธารณเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑
อโนตตปปเจตสิก ๑ อุทริจเจตสิก ๑

โลติกะ (เจตสิก ๓ มีโลภเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โลภ
เจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิกเกิดรวม
กับโลภเจตสิก มานเจตสิกก็เกิดร่วมกับโลภเจตสิก แต่ทิฏฐิเจตสิก
และมานเจตสิกไม่เกิดร่วมกัน ขณะใดที่มีทิฏฐิเจตสิก (โลภมูลจิต
ทิฏฐิคตสัมปยุตต์)ขณะนั้นไม่มีมานเจตสิกก็เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น
มานเจตสิกจึงเกิดกับโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ ๔ ดวง โดย
ไม่แน่นอน คือ บางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ที่ไม่มี
มานเจตสิกเกิดร่วมด้วย และบางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคต
วิปยุตต์ที่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทจตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโทสเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โทส
เจตสิก ๑ อิสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกัจเจตสิก ๑
อิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกัจเจตสิกเกิดร่วมกับโทสเจตสิก
โดยไม่แน่นอนและไม่เกิดพร้อมกัน ฉะนั้น โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น

บางวาระไม่มีอิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก เกิดร่วมด้วยเลย และบางวาระก็มีอิสสาเจตสิก หรือมัจฉริยเจตสิก หรือกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วยขณะละ ๑ ดวง

ถิทุกะ (เจตสิก ๒ มีถิ่นเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ ถิ่นเจตสิก ๑ และมีทชเจตสิก ๑ เจตสิก ๒ ดวงนี้ไม่แยกกันเลย ไม่ว่าจะเกิดในขณะใดต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง

รวมอกุศลเจตสิก ๔ จำพวก เป็นอกุศลเจตสิก ๑๓ ดวง และ วิจิภิจจาเจตสิก ๑ ดวง จึงรวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิกเป็นเจตสิกที่ดีงาม เมื่อเกิดร่วมกับจิตใด จิตนั้นก็**เป็นจิตที่ดีงาม** เป็นโสภณจิต โสภณเจตสิกต่างกับอกุศลเจตสิก เพราะอกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แต่โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับกุศลจิตก็ได้ เกิดร่วมกับกุศลวิบากจิตก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น โสภณเจตสิกจึงเกิดร่วมกับกามาวจรกุศล (มหากุศล) รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล โลกุตตรกุศล กามาวจรสเหตุกวิบาก (มหาวิบาก) รูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก กามาวจรสเหตุกกิริยา (มหากิริยา) รูปาวจรกิริยา อรูปาวจรกิริยา

โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณจิตตามควรแก่ประเภทของ
โสภณเจตสิกดังนี้ คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดกับจิต ๑๖ ดวง คือ มหากุศล ๘
ดวง และโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) ดวง

อัปมัชฌญาเจตสิก ๒ ดวง เกิดกับจิต ๒๘ ดวง คือ
มหากุศลจิต ๘ ดวง มหากรรมจิต ๘ ดวง และรูปาวจรกุศล
๔ ดวง รูปาวจรวิบาก ๔ ดวง รูปาวจรกิริยา ๔ ดวง (เว้น
ปัญญาจมนาน)

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดกับจิต ๔๗ ดวง คือ กามาวจร
ญาณสัมปยุตต์ ๑๒ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง (รูปาวจรจิต
๑๕ + อรูปาวจรจิต ๑๒) โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

๑. **สัทธาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ผ่องใสสะอาด เปรียบเสมือน
สารส้มหรือแก้วมณีที่ทำให้น้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว เมื่อสัทธาเจตสิก
เกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเปรียบเสมือนโคลนตมย่อมจมลง
คือ เกิดไม่ได้ เพราะขณะนั้นสัทธาเป็นสภาพที่เลื่อมใสในกุศล
ธรรม

๒. สติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ระลึกได้ในกุศลทั้งหลาย ขณะที่อกุศลเกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ นั้น ขณะนั้นสติไม่ได้เกิดขึ้นระลึกเป็นไปในทาน ศีล ภาวนาเลย กุศลจิตเกิดขึ้นเป็นไปในทานหรือศีลหรือภาวนาขณะใด ขณะนั้นสติเจตสิกเกิดขึ้นระลึกเป็นกุศลประเภทนั้นๆ

๓. หิริเจตสิก เป็นเจตสิกที่ละอาย รังเกียจอกุศลธรรม ขณะที่กุศลจิตเกิดขึ้น ขณะนั้นละอายอกุศลธรรม ลักษณะของหิริเจตสิกจึงเปรียบได้กับการรังเกียจไม่จับต้องของไม่สะอาด

๔. โอตตัปปเจตสิก เป็นเจตสิกที่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรมทั้งหลาย ขณะใดที่อกุศลธรรมประเภทใดเกิดขึ้นแม้เพียงเบาบาง ขณะนั้นก็ไม่มี ความหวั่นเกรงในโทษของอกุศลธรรมนั้นเลย ลักษณะของโอตตัปปเจตสิกจึงเปรียบได้กับการไม่จับต้องก่อนเหล็กร้อน

๕. อโลภเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ติดข้องในอารมณ์ ถ้าขณะใดมีความยินดีติดข้องในอารมณ์ ขณะนั้นทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น กุศลจิตทุกประเภทจึงเกิดขึ้นโดยมีอโลภเจตสิกเป็นเหตุ ลักษณะอาการของอโลภเจตสิกนั้นดูจухยาดน้ำไม่ติดค้างอยู่บนกลีบบัว

๖. **อโทสเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่ขัดเคือง ไม่หยาบกระด้าง ดูร้าย มีลักษณะอาการเป็นมิตรไมตรี (และเพราะแผ่ประโยชน์ เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า เมตตา)

๗. **ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียง ปราศจากอคติ จึงเป็นอาการวางเฉย อุเบกขาในอารมณ์

อุเบกขา การวางเฉยมี ๑๐ อย่าง คือ

ฉัพพังคูปেকขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพที่วางเฉยในอารมณ์ ๖ ของพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

พรหมวิหารูปেকขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งวางเฉยเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย

โพชฌังคูปেকขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นองค์ คือ ส่วนประกอบที่ทำให้ตรัสรู้วิริยสัมมัชฌธรรม

วิริยูปেকขา ได้แก่ วิริยเจตสิกที่เป็นความเพียรถูก ซึ่งไม่ตั้งนักไม่หย่อนนักในการเจริญภาวนา

สังขารูปেকขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่วางเฉยเมื่อประจักษ์ไตรลักษณ์ของสังขารธรรม

เวทณูปেকขา ได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

วิปัสสนูปเพกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นกลางในการพิจารณา
อารมณ์ที่เกิดตามเหตุปัจจัย

ตัตตรมัชฌัตตูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นกลาง
ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

ฉานูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกในฉาน ซึ่งคลาย
ความฝักใฝ่ในธรรมอื่นที่ทำให้ไม่สงบมั่นคง โดยเฉพาะ ได้แก่
ตติยฉาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งคลายปีติแล้ว

ปาริสุทธูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกในจตุตถฉาน
(โดยจตุกกนัย) ซึ่งสงบหมดจดแล้วจากข้าศึกทั้งปวง ไม่ต้องทำ
กิจละองค์ฉานได้อีก

๘. กายปััสสัทธิเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้
เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน

๙. จิตตปััสสัทธิ เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยสงบ
ขณะที่พอใจอยู่คนเดียวเงียบๆ ไม่รบกวนนั้น ไม่ใช่สงบ ถ้าจิต
ขณะนั้นไม่เป็นไปในทาน ศีล ภาวนา (สมถภาวนา คือ การ
อบรมเจริญความสงบจากอกุศลด้วยปัญญา วิปัสสนาภาวนา
คือ การอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตาม
ความเป็นจริง) ถ้าพอใจที่จะอยู่คนเดียวเงียบๆ แม้ในป่าก็เป็น
โลภมูลจิต ในขณะที่ไม่ใช่ทาน ศีล ภาวนา

(กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นสภาพเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุทฺธัจจเจตสิก)

๑๐. กายลหุตา เป็นเจตสิกที่เบา ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยเบา ไม่หนักอย่างอกุศล

๑๑. จิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยไม่หนัก (กายลหุตาและจิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับถีนเจตสิกและมีทชเจตสิก)

๑๒. กายมุทุตา เป็นเจตสิกที่อ่อนโยน ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยไม่หยาบกระด้าง

๑๓. จิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยอ่อนโยน ไม่หยาบกระด้าง

(กายมุทุตาและจิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับทิกฺขฐิเจตสิก และมานเจตสิก)

๑๔. กายกัมมัฏฺฐตา เป็นเจตสิกที่ควรแก่การงานของโสภณธรรม ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วย ควรแก่การงานของโสภณธรรม

๑๕. จิตตกัมมัฏฺฐตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วย ควรแก่การงานของโสภณธรรม

(กายกัมมัชฌญาตาและจิตตกัมมัชฌญาตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอกุศลธรรม (ที่เหลือ) ที่ทำให้จิตไม่ควรแก่ธรรมที่ดีงาม)

๑๖. กายปาคูญญาตา เป็นเจตสิกที่คล่องแคล่วและทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

๑๗. จิตตปาคูญญาตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

(กายปาคูญญาตาและจิตตปาคูญญาตาเป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับความไม่เชื่อ เป็นต้น ในธรรมที่ดีงาม)

๑๘. กายชุกตา เป็นเจตสิกที่ชื้อตรง ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยแน่นหนา ไม่คดโกง มุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

๑๙. จิตตชุกตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตมุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

(กายชุกตาและจิตตชุกตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุปกิเลสมีมายา สำเภา เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตคดโกงไม่ตรง)

เจตสิก ๑๙ ดวงนี้ เกิดร่วมกับโสภณจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง และอเหตุกจิต ๑๘ ดวง รวม ๓๐ ดวง ฉะนั้น โสภณจิตจึงเป็น ทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ แต่ที่เป็นเอกเหตุกะไม่มีเลย ส่วนอกุศลจิต ๑๒ ดวงนั้น เป็นเอกเหตุกะ ๒ ดวง เป็นทวิเหตุกะ ๑๐ ดวง เป็นติเหตุกะไม่มีเลย

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง

วิรตีเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรตีทุจจริต มี ๓ ดวง คือ

๑ (๒๐) สัมมาวาจาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรตีทุจจริต ๔ คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาท สัมผัสปลลาป วาจา ขณะใดที่ไม่ล่วงวจีทุจจริต ขณะนั้นสัมมาวาจาเจตสิกเกิดขึ้นวิรตีทุจจริตประเภทนั้นๆ

๒ (๒๑) สัมมากรรมันตเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรตีกายทุจจริต ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร ขณะใดที่เว้นกายทุจจริต ๓ ขณะนั้นสัมมากรรมันตเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรตีกายทุจจริตนั้นๆ

๓ (๒๒) สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรตีกายทุจจริต ๓ และวจีทุจจริต ๔ ซึ่งเป็นมิจฉาชีพ ขณะใดที่ละเว้นมิจฉาชีพ ขณะนั้นสัมมาอาชีวะเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรตีมิจฉาชีพนั้นๆ

อัปมัชฌญาเจตสิก ๒ ดวง

เป็นเจตสิกที่มีสัตว์ บุคคล เป็นอารมณ์ ไม่เกิดกับมหาวิบากจิต รูปาวจรปัญจมถนาน อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต อัปมัชฌญาเจตสิก ๒ ดวง คือ

๑ (๒๓) **กรุณาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่กรุณาสัตว์ที่เป็นทุกข์ มีการไม่เบียดเบียนเป็นอาการปรากฏ

๒ (๒๔) **มุทิตาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ยินดีต่อสัตว์ที่เป็นสุข เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอิจฉา

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง

๒๕ **ปัญญาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่เห็นถูก เข้าใจถูกในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมนั้นๆ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง เกิดกับโสภณจิตดังนี้

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง ทั้งกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ทั้งกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดได้กับมหากุศลจิต ๘ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวงเท่านั้น มหากุศลจิตบางดวงก็ไม่มีวิรตีเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิรตีเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดจะเกิดกับมหากุศลจิตที่กำลังวิรตีทุจริตประเภทหนึ่งประเภทใดในขณะนั้นเท่านั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงจะเกิดขึ้นพร้อมกันในมหากุศลจิตไม่ได้เลย แต่ขณะที่โลกุตตรจิตเกิดขึ้นนั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง เกิดขึ้นพร้อมกัน โดยทำกิจวิรตีทุจริต

เป็นสมุจเฉตตามชั้นของโลกุตตรจิตนั้นๆ โลกุตตรจิต ๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวงต้องมีวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงเกิดร่วมด้วย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาภิกขุจิต เพราะเมื่อพระอรหันต์ดับกิเลสทุกประเภทเป็นสมุจเฉตแล้ว วิรตีเจตสิกไม่เกิดขึ้นวิรตีทุจจริตใดๆ เลย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิต เพราะมหาวิบากต่างกับรูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก คือ รูปาวจรกุศล เป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผลเป็นรูปาวจรวิบาก ซึ่งไม่ต่างจากรูปาวจรกุศลนั้นๆ อุปมาเหมือนตัวกับเงา รูปาวจรกุศลมีเจตสิกอะไรเกิดร่วมด้วยเท่าใด รูปาวจรวิบากก็มีเจตสิกนั้นๆ เกิดร่วมด้วยเท่านั้น รูปาวจรกุศลมีอารมณ์อะไร รูปาวจรวิบากก็มีอารมณ์นั้น อรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรวิบาก โลกุตตรกุศลและโลกุตตรวิบาก ก็โดยนัยเดียวกัน แต่มหากุศลหาเป็นเช่นนั้นไม่ วิรตีเจตสิกเกิดกับมหากุศลจิตเฉพาะในขณะที่วิรตีทุจจริต แต่มหาวิบากซึ่งเป็นผลของมหากุศลนั้น ไม่มีวิรตีเจตสิกและอัปมัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะมหาวิบากไม่ได้ทำกิจวิรตีทุจจริตเช่นมหากุศล

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต เพราะขณะที่เป็นมหัคคตจิตนั้นไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย วาจาที่วิรตีเจตสิกจะต้องเกิดขึ้นวิรตีทุจจริตทางกายหรือทางวาจาเลย

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่เกิดพร้อมกัน อัปมัญญา
 ดวงหนึ่งดวงใดย่อมเกิดในขณะที่จิตมีสังขาร บุคคล (ที่เป็นทุกข์
 หรือเป็นสุข) เป็นอารมณ์เท่านั้น อัปมัญญาเจตสิกไม่เกิดกับ
 มหาวิบากจิตโดยนัยเดียวกับวิริตีเจตสิก แต่อัปมัญญาเจตสิก
 ดวงหนึ่งดวงใดเกิดกับมหากุศลจิตและมหากิริยาจิตได้เมื่อมีสังขาร
 ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเป็นอารมณ์ และในการเจริญพรหมวิหาร
 ภาวนา คือ เมตตาภาวนา ได้แก่ อโทสเจตสิก กรุณาภาวนา
 ได้แก่ กรุณาเจตสิก มุทิตาภาวนา ได้แก่ มุทิตาเจตสิก อุเบกขา
 ภาวนา ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เมื่ออบรมเจริญสมถภาวนา
 ซึ่งเป็นพรหมวิหารนั้น มหากุศลที่ประกอบด้วยเมตตา หรือ
 กรุณา หรือมุทิตาย่อมเจริญเพิ่มขึ้นจนเป็นความสงบที่มีกำลัง
 มั่นคง เป็นอุปะจารสมาธิ (สมาธิใกล้ต่อการแนบแน่นในอารมณ์)
 และอัปนาสมาธิ (แนบแน่นในอารมณ์) ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นที่
 ๑ และเมื่ออบรมเจริญต่อไปก็บรรลุถึงฌานจิตขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓
 ขั้นที่ ๔ ตามลำดับ แต่เมตตา กรุณา มุทิตา ไม่อาจบรรลุ
 ถึงขั้นปัญจฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานที่ ๕ ได้ เพราะฌานจิตขั้นที่
 ๑, ๒, ๓, ๔ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ดังนั้น เมื่อจะอบรม
 พรหมวิหารภาวนาให้ถึงปัญจฌานต้องเป็นอุเบกขาพรหมวิหาร
 เท่านั้น ฉะนั้น เมตตา กรุณา มุทิตา จึงเป็นได้เพียงปฐมฌาน
 ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาพรหมวิหาร
 นั้นเป็นปัญจฌานเท่านั้น

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับอรูปาวจรจิต เพราะ
อรูปาวจรจิตไม่มีสัตว์บุคคลเป็นอารมณ์

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับโลกุตตรจิต เพราะ
โลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดร่วมกับกามาวจรจิตที่เป็นญาณ
สัมปยุตต์ทั้งหมด และเกิดร่วมกับอรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตและ
โลกุตตรจิตด้วย เพราะจิตเหล่านี้ต้องประกอบด้วยปัญญาเจตสิก
ทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า โดยทั่วไปกามาวจรกุศลจิตเกิดร่วมกับโสภณ
สาธารณเจตสิกเท่านั้น แต่บางกาลก็มีวิริตีเจตสิก ๑ ดวงเกิด
ร่วมด้วยเมื่อวิริตีหุจริต และบางกาลก็มีอัปมัญญาเจตสิก ๑
ดวงเกิดร่วมด้วย และบางกาลก็เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะ
อบรมเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นมหากุศลจิตที่
มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์

รูป ๒๘ ประเภท

รูปเป็นปรมาัตถธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ รูปเป็นสังขตธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ จึงต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้รูปเกิดขึ้น อุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปจึงเกิดขึ้นเป็นไป แต่ที่อุปาทายรูปและมหาภูตรูปจะเกิดขึ้นได้นั้นก็ต้องมีสมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้รูปทั้งหมดนั้นเกิดขึ้น มิฉะนั้น รูปทั้งหมดก็เกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้เลย สมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้เกิดรูป มี ๔ สมุฏฐาน คือ กรรม ๑ จิต ๑ อตุ ๑ อาหาร ๑

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อตุชรูป

รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อาหารชรูป

กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยเฉพาะ ไม่เกิดจากสมุฏฐานอื่นเลย มี ๙ รูป คือ

๑. จักขุปสาทรูป

๒. โสตปสาทรูป

๓. ฆานปสาทรูป

๔. ชิวหาปสาทรูป

๕. กายปสาทรูป

๖. อิตถิภาวรูป

๗. ปุริสภาวรูป

๘. หทยรูป

๙. ชีวิตินทรียรูป

สิ่งใดก็ตามที่ดูเหมือนมีชีวิตแต่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม หรือ กุศลกรรมใดๆ เป็นสมุฏฐาน เช่น พืชพันธุ์ต่างๆ ไม่มีกัมมชรูป ทั้ง ๙ รูปนี้เลย

บางบุคคลกรรมไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจักขุปสาทรูปบ้าง โสตปสาทรูปบ้าง ฆานปสาทรูปบ้าง ชิวหาปสาทรูปบ้าง กายปสาทรูปบ้าง อิตถิภาวรูปบ้าง ปุริสภาวรูปบ้าง แต่เมื่อเป็นสัตว์บุคคลในภุมิที่มีขันธ ๕ แล้วต้องมีหทยรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต และมีชีวิตินทรียรูปที่เกิดร่วมกับกัมมชรูปอื่นๆ ในทุกๆ กัมมชกลาป สำหรับอัสัญญัตตาพรหมบุคคลซึ่งเป็นพรหมบุคคลที่มีแต่รูป ไม่มีนามธรรม คือ ระหว่างที่เป็นอัสัญญัตตาพรหมนั้น จิต เจตสิกไม่เกิดเลย จึงมีกัมมชรูปเพียงกลาปเดียว คือ กลาปที่มีชีวิตินทรียรูปเท่านั้น (ไม่มีจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถิภาวรูป ปุริสภาวรูป หทยรูป)

กัมมชรูป ๙ รูปนี้ เป็นอุปาทายรูป ฉะนั้น จึงต้องเกิดร่วมกับอวินิพโภครูป ๘ รูป ดังนี้ คือ

๑. **จักขุทสกกလာป** (กลุ่มของจักขุปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + จักขุปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๒. **โสตทสกกလာป** (กลุ่มของโสตปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + โสตปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๓. **ฆานทสกกလာป** (กลุ่มของฆานปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ฆานปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๔. **ชีวहतสกกလာป** (กลุ่มของชีวหาปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ชิวหาปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๕. **กายทสกกလာป** (กลุ่มของกายปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + กายปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๖. **อิตถิภาวทสกกလာป** (กลุ่มของอิตถิภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + อิตถิภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๗. **ปฐิสภาวทสกกလာป** (กลุ่มของปฐิสภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ปฐิสภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๘. **हतทสกกလာป** (กลุ่มของहतรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + หตทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๙. **ชีวิตนวกกลาป** (กลุ่มของชีวิตรูปซึ่งมีรูปรวม ๙ รูป)
คือ อวินิพโกครูป ๘ + ชีวิตินทริยรูป

กัมมชกลาปเหล่านี้เกิดพร้อมกับอุปาทาขณะของปฏิสนธิจิตตาม
ควรแก่ภพภูมิตันนั้นๆ และเกิดทุกอนุขณะของจิตทุกดวง คือ เกิด
ในอุปาทาขณะ วิถีขณะ และภังคขณะของจิตดวงหนึ่งๆ และจะ
หยุดเกิดก่อนจุติจิต ๑๖ ขณะจิต ฉะนั้น กัมมชรูปทั้งหมดจึง
ดับพร้อมกับจุติจิต

กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตในภूमิมนุษย์ซึ่งเป็นชลาพุช
กำเนิด (เกิดในครรภ์) มี ๓ กลาป คือ หทยทสกกลาป
กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป เมื่อเจริญเติบโตขึ้น จักขุ
ทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป
ก็เกิดตามควรแก่กาลของกลาปนั้นๆ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นโอปปาติกกำเนิด (เกิดเป็นกายที่มีอวัยวะครบ
ทันที) เช่น เทวดา เปรต อสุรกาย และผู้ที่เกิดในนรก มี
กัมมชรูปครบทั้ง ๗ กลาป พร้อมกันทันทีในขณะที่ปฏิสนธิ คือ
หทยทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป จักขุทสกกลาป
โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป แต่ถ้ากรรม
ประเภทใดไม่เป็นปัจจัยให้รูปประเภทใดเกิด ก็เว้นรูปกลาปนั้นๆ
ทั้งในปฏิสนธิกาล (ขณะปฏิสนธิจิตเกิด) และในปวัตติกาล คือ
ขณะหลังปฏิสนธิ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิเป็นโอปปาติก
กำเนิด มีกัมมชรูป ๔ กลาปเท่านั้น คือ หทยทสกกลาป
จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป และชีวิตนวกกลาป เว้นฆาน
ปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป ภาวรูป ซึ่งเป็นผล
ของการระงับความเพลิตเพลินยินดีในกามอารมณ์ด้วยกำลังของ
ฌานจิตที่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นรูปพรหมบุคคล

ผู้ที่เป็นอสังขญุตตาพรหม คือ พรหมที่มีแต่รูปธรรม ไม่มี
นามธรรมเลยนั้น มีกัมมชกลาป ๑ กลาป คือ ชีวิตนวกกลาป
การเกิดเป็นอสังขญุตตาพรหมนั้น เป็นผลของปัญจฌานที่
คลายความยินดีในนามธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมที่เป็น
ไปตามกิเลส จึงปรารถนาที่จะไม่มีนามธรรม เมื่อปัญจฌาน
กุศลจิตไม่เสื่อม และปัญจฌานกุศลจิตเกิดก่อนจตุตถจิต ด้วยความ
หน่ายในนามธรรม จึงเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิในอสังขญุตตา
พรหมภูมิ มีอายุ ๕๐๐ กัปปี เมื่อไม่มีนามธรรมเกิดเลย จึง
ไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อจตุตถ (ก่อนเป็นอสังขญุตตา
พรหม) ด้วยอิริยาบถใด รูปปฏิสนธิของอสังขญุตตาพรหม
ก็เป็นอิริยาบถนั้นจนกว่ารูปจะจตุตถ และกุศลกรรมหนึ่งจึงเป็น
ปัจจัยให้ปฏิสนธิจิต และกัมมชรูปเกิดในกามสุคติภูมิ วนเวียน
เป็นกิเลส กรรม วิบากต่อไป ตราบใดที่ยังไม่ได้ดับกิเลสเป็น
สมุจเฉท

จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุตฐาน มี ๖ กลาป คือ

๑. **สุทธัญฐกกลาป** เป็นกลาปที่มีแต่อวินิพโภครูป ๘ รูป เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดสืบต่อ จิตตชรูปที่เป็น สุทธัญฐกกลาปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของปฐมภาวังคจิต และทุกอุปาทกขณะของจิต เว้นทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวง ซึ่งไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมมุตฐานให้เกิดรูปได้

จิตที่ไม่เป็นสมมุตฐานให้เกิดจิตตชรูปมี ๑๖ ดวง คือ อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ดวง จุตติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง รวม ๑๖ ดวง

อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ไม่เป็นสมมุตฐานให้เกิดรูปเลย เพราะเป็นผลของอรูปฌานกุศล ซึ่งเห็นโทษของรูปว่าเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่กิเลส จึงเจริญอรูปฌานกุศลซึ่งไม่มีรูปใดๆ เป็นอารมณ์เลย เมื่ออรูปฌานวิบากทำกิจปฏิสนธิในอรูปพรหมภูมิ จึงไม่เป็นปัจจัยให้รูปใดๆ เกิดเลยทั้งสิ้น

ปฏิสนธิจิตไม่เป็นสมมุตฐานให้เกิดจิตตชรูป เพราะเป็นจิตขณะแรกในภพภูมิหนึ่ง จึงยังไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมมุตฐานให้เกิดจิตตชรูปได้

จุดจิตของพระอรหันต์ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูป เพราะเป็นจิตดวงสุดท้ายของสังสารวัฏฏ์ซึ่งสิ้นสภาพความเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดได้

๒. กายวิญญูตินวกกลาป กลุ่มของกายวิญญูติรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานณะของจิตที่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย

๓. วจวิญญูติสัททสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๐ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วจวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานณะของจิตที่เป็นสมุฏฐานของเสียง คือ วาจา

๔. ลหุตาทีเอกาทสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิกการรูป ๓ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ

๕. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๒ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิกการรูป ๓ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ ที่แสดงความหมาย

๖. วจวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๓ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิกการรูป ๓ + วจวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานณะของจิตที่ต้องการให้

เกิดเสียงพิเศษที่ต้องอาศัยvikararup จึงจะเกิดเสียงนั้นๆ ที่ฐานของเสียงได้

จิตตชกลาป ทุกกลาปต้องเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตที่เป็นสมุฏฐานให้จิตตชกลาปนั้นเกิด จิตตชกลาปจะไม่เกิดในจิตขณะและภังคขณะของจิตเลย

อุตฺตรูป

รูปที่เกิดจากอุตฺ มี ๔ กลาป คือ

๑. สุตฺฐฐฐกกลาป มีอวินิพโกครูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย ในรูปที่มีใจครองนั้น เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นในอุปาทกขณะ จิตិขณะ และภังคขณะของปฏิสนธิจิต มีกัมมชรูปเกิด ตามที่ได้กล่าวแล้ว แต่ในจิติขณะของปฏิสนธิจิตนั่นเอง อุตฺ คือ ชาติไฟในกัมมชกลาปที่เกิดขึ้น ก็เป็นสมุฏฐานให้อุตฺตรูปที่เป็นสุตฺฐฐฐกกลาปเกิดขึ้น และอุตฺชสุตฺฐฐกกลาปนี้จะเกิดขึ้นในจิติขณะของรูปต่อไป

๒. สัททททกกลาป กลุ่มของเสียงซึ่งมีรูปรวมกัน ๘ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + สัททรูป ๑ ขณะใดที่รูปเสียงไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานให้วจิวิญญติรูปกระทบที่ฐานของเสียง ขณะนั้นเสียงเกิดจากอุตฺเป็นสมุฏฐาน เช่น เสียงรถยนต์ เสียงน้ำตก เป็นต้น

๓. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป กลุ่มของvikararūpa ซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + vikararūpa ๓ อุดุยอม เป็นสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปที่เบา รูปที่อ่อน รูปที่ควรแก่การทำงานในกายที่มีใจครอง ถ้าอุดุไม่สม่ำเสมอก็เกิดโรค และกายส่วนใดไม่มีvikararūpa แม้จิตก็เป็นสมุฏฐานให้กายส่วนนั้นเคลื่อนไหวไปตามความต้องการไม่ได้

๔. สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป กลุ่มของvikararūpa และเสียงรวมกันทั้งสิ้น ๑๒ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + vikararūpa ๓ + สัททรูป ๑ ในขณะที่กลุ่มของvikararūpanั้นมีเสียงเกิดร่วมด้วย เช่นตีตนิ้ว ปรบมือ เป็นต้น

อาหารชรูป

รูปที่เกิดจากโอชารูปในกัพพิงการาหาร คือ อาหารที่เป็นคำที่กลืนกินเข้าไปนั้นมี ๒ กลาป อาหารชกลาปนี้เกิดได้เฉพาะภายในร่างกายของสัตว์บุคคลเท่านั้น อาหารชกลาป ๒ กลาป คือ

๑. สุขัตถัฏฐกกลาป มีอวินิพโกครูป ๘ เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นเกิดร่วมด้วยเลย

๒. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป กลุ่มของvikararūpa ซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + vikararūpa ๓ นอกจากจิตและอุดุจะเป็นสมุฏฐานให้เกิดvikararūpa ๓ แล้ว อาหารก็เป็น

อีกสมมุติฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดวิการรูป ๓ ถ้ามีเพียงวิการรูปที่เกิดจากอุตุเท่านั้น แต่ขาดอาหาร คือ แม้อากาศดีแต่ขาดอาหารวิการรูปก็ไม่มีกำลังพอที่จะเคลื่อนไหวได้สะดวกรวดเร็ว

อาหารรูป อาศัยการแผ่ซ่านของโอชาในอาหารที่กลืนเข้าไปนั้นเป็นสมมุติฐานเมื่อใด ก็เกิดขึ้นในจิตติขณะของโอชารูปซึ่งเป็นสมมุติฐานเมื่อนั้น

รวมรูปแต่ละรูปเกิดจากสมมุติฐานใดสมมุติฐานหนึ่งใน ๔ สมมุติฐาน ดังนี้ คือ

- อวินิพโกรูป ๘ เกิดได้จากสมมุติฐาน ๔ คือ
 - บางกลาปก็มีกรรมเป็นสมมุติฐาน
 - บางกลาปก็มีจิตเป็นสมมุติฐาน
 - บางกลาปก็มีอุตุเป็นสมมุติฐาน
 - บางกลาปก็มีอาหารเป็นสมมุติฐาน
- ปสาทรูป ๕ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น
- ภาวรูป ๒ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น
- หทยรูป ๑ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น
- ชีวิตินทรียรูป ๑ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น
- วิการรูป ๓ เกิดจากสมมุติฐาน ๓ คือ
 - บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมมุติฐาน

บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปเกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเท่านั้น

วิญญัตติรูป ๒

สัททรูป ๑

เกิดจากสมุฏฐาน ๒ คือ
บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน

ปริจเจทรูป ๑

เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ
เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่น
ระหว่าง กลาปที่เกิดจากกรรมเป็น
สมุฏฐาน
เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง
กลาปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน
เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง
กลาปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน
เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่น
ระหว่าง กลาปที่เกิดจากอาหารเป็น
สมุฏฐาน

ลักษณะรูป ๔

ไม่เกิดจากสมุฏฐานใดเลย เพราะเป็น
เพียงลักษณะอาการของสภาวะรูป ๑๘
รูป

รูป ๒๘ รูป จำแนกได้หลายนัย ดังนี้ คือ

- สภาวะรูป ๑๘ คือรูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน ได้แก่ อวินิพโยकरูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวะรูป ๒ หทยรูป ๑ ซีวิตินทรียรูป ๑ สัททรูป ๑ รวม ๑๘ รูป
- อสภาวะรูป ๑๐ คือรูปที่ไม่มีลักษณะเฉพาะอีกต่างหาก ได้แก่ วิการรูป ๓ วิญญัตติรูป ๒ ปริจเฉทรูป ๑ ลักษณะรูป ๔
- อชฌัตติกรูป ๕ คือ รูปภายใน ได้แก่ ปสาทรูป ๕
- พาหिरูป ๒๓ คือ รูปภายนอก ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓ รูป
- วัตถุรูป ๖ คือ รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
- อวัตถุรูป ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
- ทวารรูป ๗ คือ รูปที่เป็นทางรับอารมณ์ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ และรูปที่เป็นทางของ กายกรรมและวจีกรรม คือ กายวิญญัตติรูป ๑ วจีวิญญัตติรูป ๑
- อทวารรูป ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑ รูป

- อินทริยรูป ๘ คือ รูปที่เป็นใหญ่ในกิจการงานเฉพาะ
ของตน ๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕
ภาวรูป ๒ ชีวีตินทริยรูป ๑
- อนินทริยรูป ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐ รูป
- โอสฬาริกรูป ๑๒ คือ รูปหยาบ ๑๒ รูป ได้แก่
วิสัยรูป ๗ (รูปที่เป็นอารมณ์ทางตา
หู จมูก ลิ้น กาย) ปสาทรูป ๕
- สุขุมรูป ๑๖ คือ รูปละเอียด ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
รูป
- สันติเกรูป ๑๒ คือ รูปใกล้ (ต่อการพิจารณารู้ได้)
ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
- ทูเรรูป ๑๖ คือ รูปไกล (ยากต่อการพิจารณาแทง
ตลอด) ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป
- สัปปฎิฆรูป ๑๒ คือ รูปที่กระทบได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
วิสัยรูป ๗
- อัปปฎิฆรูป ๑๖ คือ รูปที่กระทบไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ
๑๖ รูป
- โคจรคคาหิกรูป ๕ คือ รูปที่กระทบอารมณ์ได้ ได้แก่
ปสาทรูป ๕

อโคจรคคาหิกรูป ๒๓ คือ รูปที่กระทบอารมณ์ไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓ รูป

อวินิพโกกรูป ๘ คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ ๘ รูป

วินิพโกกรูป ๒๐ คือ รูปที่แยกกันได้ ได้แก่ รูป ๒๐ รูป

คำถามทบทวนภาคผนวก

๑. จิตที่ไม่เกิดร่วมกับอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นอกุศลจิตใหม่
๒. อโลภณจิตและอกุศลจิตต่างกันอย่างไร
๓. อโลภณจิตมีกี่ดวง อะไรบ้าง
๔. จิตอะไรทำวัฏฐัพพนกิจ
๕. ปัญจทวาราวชชนจิตเป็นชาติอะไร
๖. เมื่อเสียงกระทบหู จิตอะไรรู้เสียงเป็นขณะแรก
๗. จิตอะไรเกิดก่อนหสิตุปปาทจิต
๘. มโนทวาราวชชนจิตเป็นมโนทวารอะไรใหม่

๙. มโนทวาราวัชชนจิตมีก่อกิจ เกิดได้ก็ทวาร รู้อารมณ์อะไรได้บ้าง
๑๐. เหตุอะไรเป็นปรมาัตถ์
๑๑. เหตุเป็นชั้นอะไร
๑๒. นิพพานเป็นเหตุหรืออนเหตุ อเหตุกะหรือสเหตุกะ
๑๓. นเหตุที่ไม่ใช่สังขารชั้นใดได้แก่อะไรบ้าง
๑๔. สังขารชั้นที่เป็นนเหตุมีกี่ดวง
๑๕. ปรมาัตถธรรมที่เป็นนเหตุนั้นเป็นชั้นอะไรบ้าง
๑๖. โลกุตตรจิตเป็นอสังขตธรรมใช่ไหม
๑๗. ชั้นอะไรเป็นกุศล
๑๘. ชั้นอะไรเป็นอัปยาคตธรรม
๑๙. ชั้นที่ไม่ใช่อัปยาคตธรรมมีไหม
๒๐. อัปยาคตธรรมที่ไม่ใช่ชั้นมีไหม
๒๑. กุศลธรรมที่ไม่ใช่ชั้นมีไหม
๒๒. อกุศลจิตในรูปพรหมภูมิเป็นชาติอะไร
๒๓. เวทนาเจตสิกเป็นภูมิอะไร

๒๔. นิพพานมีเวทนาไหม เพราะอะไร

๒๕. เจตสิกอะไรไม่มีเวทนาเกิดร่วมด้วย

๒๖. จิตภูมิจนมี ๑ ชาติ

๒๗. จิตภูมิจนมี ๒ ชาติ

๒๘. จิตภูมิจนมี ๓ ชาติ

๒๙. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดเพราะเหตุ
ปัจจัยหรือเปล่า

๓๐. โมหเจตสิกที่เกิดร่วมกับโมหมูลจิต เกิดร่วมกับเหตุหรือเปล่า

สมถภาวนา

สมถภาวนา

สมถภาวนาไม่ใช่การทำสมาธิ สมาธิเป็นสภาพธรรมที่ตั้งมั่นในอารมณ์ ซึ่งได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เมื่อจิตฝึกฝนมีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกก็ปรากฏเป็นสมาธิ คือ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตเป็น **มิจจาสมาธิ** เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิตเป็น **สัมมาสมาธิ**

การทำสมาธิให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ นั้น **เมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญาก็เป็นมิจจาสมาธิ** เพราะขณะนั้นเป็นความพอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์เดียว เมื่อปราศจากปัญญาก็ไม่สามารถรู้ความต่างกันของโลภมูลจิตและกุศลจิต เพราะโลภมูลจิตและกามาวจรกุศลจิตมีเวทนาประเภทเดียวกันเกิดร่วมด้วย คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง
มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง
มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

ฉะนั้น ขณะใดที่อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นหรือโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น จึงยากที่จะรู้ว่าจิตที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่เดือดร้อนหรือขณะที่โสมนัสยินดีเป็นสุขนั้น เป็นโลภมุลจิตหรือเป็นมหากุศลจิต

ความต่างกันของโลภมุลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง คือ โลภมุลจิตมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย มหากุศลจิตมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลเจตสิกที่แสดงความต่างกันของโลภมุลจิตและมหากุศลจิต คือ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด และโสภณเจตสิกที่แสดงความต่างกันของกุศลจิต และโลภมุลจิต คือ สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นปัญญาเจตสิก ฉะนั้น ความต่างกันของโลภมุลจิต ๘ ดวง และมหากุศล ๘ ดวง คือ

โลภมุลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง

มหากุศลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง

ฉะนั้น ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาจึงต้องรู้ความต่างกันของโลภมุลจิต และกุศลจิต มิฉะนั้นก็จะทำสมาธิด้วยโลภมุลจิต เป็นมิจฉาสมาธิเมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญา

ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำสมาธิไม่ต้องการให้จิตวุ่นวายเดือดร้อนกังวลไปกับเรื่องราวต่างๆ พอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นอยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์

หนึ่ง โดยไม่รู้ว่าขณะที่กำลังต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ที่
ต้องการนั้น ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์
ผู้ที่เจริญสมถภาวนาต้องเป็นผู้มีปัญญา เห็นโทษของ
อกุศลทั้งโลภะและโทสะ ไม่ใช่เห็นแต่โทษของโทสมูลจิตซึ่งเป็น
ความกังวลใจ เตื่อร้อนใจต่างๆ เท่านั้น ผู้ที่ไม่รู้จักกิเลส
และไม่เห็นโทษของโลภะ ย่อมไม่เจริญสมถภาวนา ฉะนั้น ผู้ที่
เจริญสมถภาวนาจึงเป็นผู้ตรง มีปัญญาเห็นโทษของโลภะและมี
สติสัมปชัญญะ รู้ขณะที่ต่างกันของโลภามูลจิตและมหากุศลญาณ
สัมปยุตต์จิต จึงจะเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มขึ้นๆ จน
อกุศลจิตไม่เกิดแทรกคั่นได้ จนกว่าจะเป็นอนุปจารสมาธิ แล้วบรรลุ
อัปนาสมาธิ คือ ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕
คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

การเจริญสมถภาวนาที่จะให้มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตเจริญ
ขึ้นๆ จนเป็นบาทให้เกิดปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นรูปาวจรกุศลนั้น
เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เพราะจะต้องไม่เป็นอกัปปบุคคล คือผู้ที่
แม้เจริญสมถะหรือวิปัสสนา ก็ไม่อาจบรรลุมานจิตหรือโลกุตตรจิต
ได้ ผู้ที่เป็นกัปปบุคคล คือผู้ที่เมื่อเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนา
ภาวนาก็อาจจะบรรลุมานจิตหรือโลกุตตรจิตได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่

๑. *ไม่มีวิบากเป็นเครื่องกัน คือ ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๒. ไม่มีกรรมเป็นเครื่องกัน คือ ไม่ได้กระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกันสวรรค์ มัคค์ ผล อนันตริยกรรม ๕ คือ ชำมารดา ๑ ชำบิดา ๑ ชำพระอรหันต์ ๑ ทำร้ายพระผู้มีพระภาคให้ห้อพระโลหิต ๑ ทำสังฆเภท คือ ทำลายสงฆ์ให้แตกกันโดยไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน ๑

๓. ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกัน คือ ไม่มีนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ได้แก่ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อภิรียทิฏฐิ

แม้ว่าปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ ประกอบด้วยปัญญา แต่ถ้ายินดีเพลิตเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะโดยไม่เห็นโทษ ก็ย่อมไม่คิดจะบรรเทาความเพลิตเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยการรักษาศีลและเจริญภาวนา ฉะนั้น การอบรมสมถภาวนาให้ถึงอุچارสมาธิและอัปนาสมาธิจึงไม่ง่ายเลย ไม่ใช่เพียงการจดจ้องที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ต้องการก็จะเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่จะทำให้บรรลุถึงอุچارสมาธิได้ ถ้าเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตขณะนั้นเป็นมหากุศล ก็จะทำให้คิดว่า นิमितต่างๆ ที่จิตปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเห็นเป็นนรก

๑ อังคุดตฺรณิกาย ฉักกนิบาต ภัททสุตฺร ข้อ ๓๕๗ และ อวารณตาสูตฺร ข้อ ๓๕๘

สวรรค์ สถานที่ เรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เป็นอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ ซึ่งเป็นฌานจิตชั้นต่างๆ

ฉะนั้น สมถภาวนาจึงเป็นเรื่องละเอียดที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ

วันหนึ่งๆ ในขณะที่เห็น ๒ ได้ยิน ๒ ได้กลิ่น ลิ้มรส รับรู้โผฏฐัพพะ และคิดนึก อกุศลจิตย่อมเกิดมากกว่ากุศลจิต กุศลจิตที่เกิดในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เพียงเล็กน้อยๆ ในแต่ละวันแต่ละเดือน ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจึงอบรมจิตให้เป็นกุศลเพิ่มขึ้นด้วย ในขณะที่ไม่ใช่ทานและศีล การอบรมจิตให้สงบจากอกุศลทั้งหลายในวันหนึ่งๆ นั้นเป็นกุศลชั้นสมถภาวนาในชีวิตประจำวัน แม้ว่าจะไม่สามารถจะถึงขั้นอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ ก็เป็นสิ่งที่ควรเจริญ แต่การจะระงับจิตให้สงบจากอกุศลนั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตจะสงบในขณะที่เห็น ๒ ได้ยิน ๒ ได้กลิ่น ลิ้มรส รับรู้โผฏฐัพพะ และคิดนึกได้อย่างไร มิฉะนั้น กุศลจิตก็เกิดไม่ได้

จิตที่สงบจากอกุศลเป็นสมถภาวนานั้น ต้องเป็นกุศลจิตใน อารมณ ๔๐ อารมณ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อหาเรปฏิกูลสังขยา ๑ จตุธาตววัฏฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔

กสิณ ๑๐

ชื่อว่า กสิณ เพราะอรรถว่าทำอารมณ์ทั้งสิ้น กสิณ ๑๐
ได้แก่

๑. ปถวิวกสิณ ระลึกถึงแต่ดินเท่านั้น
๒. อาโปกสิณ ระลึกถึงแต่น้ำเท่านั้น
๓. เตโชกสิณ ระลึกถึงแต่ไฟเท่านั้น
๔. วาโยกสิณ ระลึกถึงแต่ลมเท่านั้น
๕. นীลกสิณ ระลึกถึงแต่สีเขียวเท่านั้น
๖. ปิตตกสิณ ระลึกถึงแต่สีเหลืองเท่านั้น
๗. โลहितกสิณ ระลึกถึงแต่สีแดงเท่านั้น
๘. โอทาทกสิณ ระลึกถึงแต่สีขาวเท่านั้น
๙. อาโลกกสิณ ระลึกถึงแต่แสงสว่างเท่านั้น
๑๐. อากาสกสิน ระลึกถึงแต่อากาศเท่านั้น

จิตที่ระลึกถึงแต่ดินเป็นกุศล หรือเป็นอกุศล เมื่อปัญญาไม่
เกิดขณะที่คิดถึงดินก็เป็นอกุศลที่ต้องการคิดถึงดิน หรือต้องการ
จดจ้องที่ดิน

เมื่อปัญญาเกิด จิตที่ระลึกถึงดินก็เป็นกุศล เมื่อรู้ว่ามีรูปทุกอย่าง
ที่ปรากฏปราศจากธาตุดินไม่ได้ สิ่งที่เคยพอใจปรารถนาต้องการ

ทั้งหมดทั้งสิ้นนั้นล้วนเป็นแต่เพียงดินเท่านั้น เมื่อรู้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกที่เคยพอใจ ปรารถนาว่าเป็นแต่เพียงดิน ก็ทำให้ละคลายความพอใจในสิ่งทั้งหลายได้ในขณะที่ระลึกรู้ว่าเป็นเพียงดินเท่านั้น

การที่จิตจะเป็นกุศลระลึกถึงแต่ดินนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะเมื่ออารมณ์กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็คล้อยไปตามอารมณ์นั้นๆ ทันที ด้วยเหตุนี้การเจริญสมถภาวนาที่จะให้จิตสงบจากอกุศลมันคงขึ้น จึงต้องอาศัยสถานที่ที่เงียบสงัด ปราศจากเสียงผู้คนรบกวน และทำดินเป็นวงกลมเกลี้ยง (ปถวี กสิณ) ปราศจากมลทินโทษที่จะทำให้จิตน้อมนึกไปพอใจในรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้ (ความละเอียดมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมาธิ นิทเทศ ปถวี กสิณ) ขณะที่ดูปถวี กสิณนั้น เมื่อจิตระลึกถึงดิน ประกอบด้วยปัญญาเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ จิตจึงจะสงบได้ และจะต้องดูปถวี กสิณเพื่อเตือนให้ระลึกถึงดินเท่านั้นเรื่อยๆ ไป เพื่อไม่ให้จิตรู้อารมณ์อื่น

ยากแค่ไหนที่จะระลึกถึงแต่ดินด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลายอยู่เรื่อยๆ โดยดูปถวี กสิณที่ไม่เล็กนักไม่ใหญ่ นัก ไม่ห้านักไม่ไกล่นัก ไม่สูงนักไม่ต่านัก ฉะนั้น วิตกเจตสิกจึงเป็นองค์ฌานที่ขาดไม่ได้เลย วิตกเจตสิกที่เกิดกับมหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตจะต้องจรดที่ปถวี กสิณ ด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลาย ทั้งในขณะที่หลับตาและลืมตา จนกว่าอุคคหนิมิต คือ

นิมิตของปถวิกสิณจะปรากฏทางมโนทวารเหมือนกับในขณะที่ ลีลมตา ซึ่งบางท่านแม้ปฏิสนธิจิตจะเป็นติเหตุกะ แต่อุคคหนิมิต ก็ไม่ปรากฏเลย อุคคหนิมิตจะปรากฏเมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์ เพิ่มความสงบมั่นคงในปถวิกสิณแล้ว แต่ขณะที่อุคคหนิมิตปรากฏ นั้นก็ยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ

การระคับระคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตตั้งมั่นใน อุคคหนิมิตต่อไปและมั่นคงขึ้นนั้นไม่ง่ายเลย ตามข้อความใน วิสุทธิมัคค์ ปถวิกสิณ นิทเทส เมื่อนิเวรณทั้งหลาย (อกุศล ธรรมที่กลุ้มรุมครอบงำจิต) ระวังลงโดยลำดับแล้ว จิตย่อมสงบ มั่นคงเป็นอุปจารสมาธิ เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏราวกะช้าแรก อุคคหนิมิตออกมา ปฏิภาคนิมิตเป็นนิมิตที่ผ่องใสกว่าอุคคหนิมิต ขณะที่ปฏิภาคนิมิตปรากฏนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตสงบ มั่นคงถึงขั้นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ใกล้เคียงการสงบแนบแน่น ในอารมณ์ขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นปฐมฌานจิต

การระคับระคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตที่สงบถึงขั้น อุปจารสมาธิสงบได้ต่อไปอีกเรื่อยๆ และเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้น จนถึงขั้นที่อัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นจิตขั้นรูปาวจรเป็นปฐมฌานจิต เกิดขึ้นได้นั้น ต้องรักษาอุปจารสมาธิที่ได้แล้ว ดุจนางแก้วรักษา ครรภ์ซึ่งเป็นที่อุปติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ และต้องเว้นเหตุอันไม่ เป็นสัปปายะ (ธรรมที่สะดวงสบายเกื้อกูลแก่การเจริญภาวนา) ๗ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. เว้นอวาสา คือ ที่อยู่ซึ่งเมื่ออยู่แล้วนิมิตที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็หายไป

๒. เว้นโคจร คือ ทางไปที่ห่างจากอวาสาหรือที่ใกล้อวาสา มาก ที่หาภิกษาไม่ได้ง่ายและไม่สมบูรณ์

๓. เว้นถ้อยคำที่ไม่สบายที่นับเนื่องในดิรัจฉานกถา คือ กถา ที่ไม่เกื้อกูลแก้ปัญหา ซึ่งทำให้นิมิตที่เกิดขึ้นแล้วหายไป

๔. เว้นบุคคลที่มากด้วยกิเลส ที่ชวนชวายในกิเลส เพราะ ทำให้จิตเกิดกิเลสเศร้าหมอง

๕-๖. เว้นโภชนะและอากาศที่ไม่ถูกกับร่างกาย อันจะทำให้ป่วยไข้

๗. เว้นอิริยาบถที่ไม่ทำให้จิตตั้งมั่น

เมื่อเว้นสิ่งที่ควรเว้นและเสพสิ่งที่ควรเสพแล้ว อปัปนาสมาธิ ก็ยังไม่เกิด ก็จะต้องบำเพ็ญอัปนาโกศลให้เต็มที่ คือ ต้องประกอบด้วยอัปนาโกศล ความรู้ความฉลาดในธรรมที่เกื้อกูล ให้ฉานจิตเกิดขึ้นได้ ๑๐ ประการ คือ^๑

๑. โดยการทำวัตถุให้เป็นของสะอาด คือ ทั้งร่างกายและเครื่อง นุ่งห่มและที่อยู่อาศัยให้สะอาด มิฉะนั้นแล้วจิตใจก็ไม่แจ่มใส

๑ วิสุทธิมัคค์ ปถวิกสิณนิทเทศ

๒. โดยการยังความเสมอกันของอินทรีย์ ๕ คือ สัทธาและปัญญา วิริยะและสมาธิให้เสมอกันด้วยสติ

๓. โดยฉลาดต่อนิมิต

๔. ย่อมประคองจิตโดยสมัยที่ควรประคอง

๕. ย่อมข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

๖. ย่อมยังจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง

๗. ย่อมเพ่งเฉยจิตในสมัยที่ควรเพ่งเฉย

๘. โดยการเว้นบุคคลผู้ไม่ตั้งมั่น

๙. โดยเสพบุคคลผู้ตั้งมั่น

๑๐. โดยความเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปในคุณนั้นๆ

ถ้าไม่เป็นผู้ฉลาดในอัปนาโกศล ๑๐ นี้ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็ไม่อาจเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นอีกจนเป็นบาทให้อัปนาสมาธิ คือ รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดได้

ขณะที่รูปาวจรปฐมฌานจิตซึ่งเป็นจิตอีกระดับขั้นหนึ่ง คือ เป็นจิตอีภุมิหนึ่งจะเกิดขึ้น พ้นจากสภาพจิตที่เป็นกามาวจรนั้น วิถีจิตจะเกิดสืบต่อกันตามลำดับทางมโนทวารเป็นฌานวิถี ดังนี้

ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคฉลนะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคุปัจเจทะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
มโนทวาราวชชนะ	เป็น	อเหตุกกิริยา
บริกัมม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์
อุปจาระ	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
อนุโลม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
โคตรภู	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
ปฐมฌานกุศลจิต	เป็น	รูปาวจรกุศลจิต
ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตที่เกิดเป็นครั้งแรกนั้นเกิดเพียง ๑ ขณะเท่านั้น ต่อเมื่อภายหลังชำนาญขึ้นแล้ว ฌานจิตจึงจะเกิดดับสืบท่อเพิ่มขึ้นๆ ได้ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้ได้ ฌานวิถิจิตที่เกิดดับสืบท่อกันโดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยนั้นเป็น**ฌานสมาบัติ** คือ เป็นการ

บรรลู่ถึงสภาพจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ของฌานได้ตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้

ก่อนที่ฌานวิถิจิตจะเกิดขึ้น ต้องมีมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดก่อนทุกครั้ง

มหากุศลชวณะขณะที่ ๑ เป็นบริกัมม คือ เป็นบริกัมมของอัปปนาสมาธิ เพราะปรุ่งแต่งอัปปนา คือ ถ้ามหากุศลซึ่งเป็นบริกัมมไม่เกิด จิตขณะต่อไปและอัปปนาสมาธิ คือ ฌานจิตก็เกิดไม่ได้

มหากุศลชวณะขณะที่ ๒ เป็นอุปจาร เพราะเข้าไปใกล้อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๓ เป็นอนุโลม เพราะอนุกุลแก่อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๔ เป็นโคตรภู เพราะข้ามพ้นกามาวจรภูมิเพื่อขึ้นสู่รูปาวจรภูมิ

เมื่อมหากุศลชวณะที่ ๔ ดับแล้ว ชวณวิถิจิตขณะต่อไปจึงเป็นรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต

รูปาวจรฌานกุศลจิตประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา แม้ว่ามีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่องค์ประกอบ

ที่ทำให้รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดนั้น ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวงนี้ ซึ่งเป็นปฏิบัติกษัตริย์ต่อนิวรณธรรม คือ อกุศลธรรมที่กลุ่มรุ่มซัดขวางจิตไม่ให้ดำเนินไปในทางสงบ นิวรณธรรม ๕ คือ

กามฉันทนิวรณณ์ ได้แก่ ความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

พยาบาทนิวรณณ์ ได้แก่ ความขุ่นเคืองใจ

ถีนมัทธนิวรณณ์ ได้แก่ ความท้อถอย หดหู่ และ ความซบเซาว่างเหงา

อุทธัจจกุกกุกนิวรณณ์ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน และความ รำคาญใจ

วิจิกิจฉานิวรณณ์ ได้แก่ ความสงสัยไม่แน่ใจใน สภาพธรรม และในเหตุและ ผลของสภาพธรรม

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิบัติกษัตริย์ต่อนิวรณธรรม ๕ โดยวิตกเจตสิกจรตที่อารมณ์ซึ่งทำให้จิตสงบได้ และพิจารณาเจตสิกตามประคองอารมณ์ที่วิตกเจตสิกจรตลง ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่านไปสู่อารมณ์อื่น ปีติเจตสิกเป็นสภาพที่เอิบอ่อม สุขเวทนาเพิ่มพูนยิ่งขึ้นตามความเอิบอ่อม และเอกัคคตาที่องค์ฌาน ๔ อุปการะอุद्धนุนแล้ว ตั้งมั่นคงในอารมณ์โดยอาการของปฐมฌานที่ประกอบด้วยองค์ ๕

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิเวศธรรม ๕ ดังนี้^๑

๑. วิตกเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิทธนิเวศ เพราะเมื่อวิตกเจตสิกตริกถึงแต่อารมณ์ของสมถภาวนามากขึ้นเรื่อยๆ ความท้อถอย หดหู่ และความง่วงเหงาก็ย่อมเกิดไม่ได้

๒. วิจารณ์เจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉานนิเวศ เมื่อวิจารณ์เจตสิกระครองอารมณ์ตามวิตกเจตสิกที่จรดลงในอารมณ์ของสมถภาวนาไปเรื่อยๆ ความสงสัยความไม่แน่ใจในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมก็เกิดไม่ได้

๓. ปิตติเจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาทนิเวศ เมื่อความสงบในอารมณ์ของสมถภาวนาเพิ่มขึ้น ปิตติก็เอบอึดในความสงบนั้นยิ่งขึ้น ทำให้ความพยาบาทขุ่นเคืองใจเกิดไม่ได้ในระหว่างนั้น

๔. สุข (โสมนัสเวทนา) เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจกุกกุกจนิเวศ เมื่อกำลังเป็นสุขในอารมณ์ของสมถภาวนาอยู่ ความเดือดร้อนใจ กังวลใจ และความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่นก็เกิดไม่ได้ เพราะกำลังเป็นสุขในสมถอารมณ์ในขณะนั้น

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทนิเวศ เพราะเมื่อสมาธิตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนาแล้ว ก็ไม่ยินดีในกามอารมณ์ใดๆ

๑ อภิธัมมัตถวิภาวินี ปริจเฉทที่ ๒ วิเคราะห์องค์ฌาน

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นอุปปนาสมาธิที่แนบแน่นใน
 อารมณ์ด้วยองค์ฌาน ๕ ฉะนั้น ถึงแม้ว่ารูปาวจรฌานกุศลจะ
 เกิดขึ้นครั้งแรกเพียงขณะเดียว เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นหลายขณะ
 ดับไปแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อโดยมโนทวารวิชชชจิต
 เกิดขึ้นรำพึงถึงองค์ของฌาน ๑ ขณะ แล้วดับไป แล้วมหา
 กุศลญาณสัมปยุตตจิตก็พิจารณาองค์ฌานนั้น ๗ ขณะ แล้ว
 ภวังคจิตก็เกิดขึ้น มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ของฌาน
 ที่ละองค์ทีละวาระ ขณะที่มีมโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์
 ฌานแต่ละองค์แต่ละวาระนั้น เป็นปัจเจกขณวิถี ซึ่งต้องเกิด
 ต่อจากฌานวิถีทุกครั้ง

ปัญญาของผู้บรรลुरुูปาวจรฌานกุศลจิต จึงรู้ความต่างกันของ
 องค์ฌานทั้ง ๕ คือ รู้ความต่างกันของวิตกเจตสิกและวิจารณ์เจตสิก
 รู้ความต่างกันของปีติเจตสิกและสุข (โสมนัสเวทนาเจตสิก) และ
 รู้ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกที่เป็นอุปปนาสมาธิ

ผู้เจริญสมถภาวนาต้องมีสติสัมปชัญญะอย่างปกติ และรู้
 ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดสลับกันและแทรกคั่น
 อย่างรวดเร็วได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตที่เกิด
 ร่วมกับโสมนัสเวทนาเป็นความสงบและเป็นกุศล

ผู้เจริญสมถภาวนาไม่มีอาการผิดปกติใดๆ เลย เพราะการ
 เจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลทางใจ ซึ่งเมื่อจิตสงบแล้วก็

ปรากฏแต่นิมิตของอารมณ์ที่ทำให้จิตน้อมเป็นกุศลมั่นคงยิ่งขึ้น เช่น ผู้ที่เจริญอาโปกสิณก็มีนิมิตของอาโปกสิณเป็นอารมณ์ จะไม่เห็นนรกสวรรค์ เหตุการณ์เรื่องราว ต่างๆ เลย

ขณะที่ทำสมาธิแล้วเห็นภาพต่างๆ ขณะนั้นไม่ใช่สมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาต้องเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ซึ่งสงบเพราะระลึกอารมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งใน ๔๐ อารมณ์ แม้โลภมูลจิตหรือมหากุศลญาณวิปยุตตจิตจะมีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๔๐ อารมณ์ ก็ไม่ใช่สมถภาวนา เช่น เด็กหรือผู้ใหญ่ที่ท่องพุทโธโดยไม่ได้ระลึกถึงพระพุทธรูปประการต่างๆ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ผู้ที่เห็นซากศพแล้วตกใจกลัวก็เป็นโทสมมูลจิต ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ผู้ที่พยายามจดจ้องที่ลมหายใจโดยไม่รู้ว่าเป็นเพราะอะไรจิตจึงจะสงบได้ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ กสิณอื่นๆ และอารมณ์อื่นๆ ของสมถภาวนานั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตต้องพิจารณาโดยถูกต้อง จิตจึงสงบได้ โดยนัยเดียวกับการเจริญภาวนากสิณ

เมื่อผู้บรรลุปฐมฌานกุศลเห็นโทษของวิตกเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกที่จรดในอารมณ์ว่า ปกติย่อมจรดในอารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงยังไกล่ชิดต่ออกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าสามารถให้ฌานจิตนั้นปราศจากวิตกเจตสิก ให้มีแต่วิจารณ์เจตสิก ปิณี สุข เอกัคคตา ก็ย่อมสงบ

ประณีตกว่า จึงเพียรระลึกลงถึงอารมณ์ของปฐมฌานกุศลที่บรรลุลแล้ว และพยายามประคองให้จิตสงบมั่นคงที่อารมณ์ของปฐมฌาน โดยไม่ให้วิตกเจตสิก ต้องจรดในอารมณ์นั้นเลย ซึ่งจะสำเร็จได้เมื่อถึงพร้อมด้วย วสี ๕ คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฌาน ๕ ประการก่อน วสี ๕ คือ^๑

๑. **อ่าวัชชนวสี** ความชำนาญในการนึกถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๒. **สมาปัชชนวสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๓. **อธิษฐานวสี** ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิดดับสืบต่อนานมากน้อย ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๔. **วุฏฐานวสี** ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๕. **ปัจจุเวกชนวสี** ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

การที่จะบรรลุฌานจิตขั้นสูงขึ้นไปได้นั้น ต้องเห็นโทษขององค์ฌานขั้นต้นๆ แล้วละองค์ฌานได้ตามลำดับ คือ

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิมกัมมัคค์ มหาวรรค ญาณกถา ข้อ ๒๒๕

ทุดิยฌาน ละวิตก จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๔ คือ
วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน ละวิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ
ปิติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละปิติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข
เอกัคคตา

ปัญจฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

การละองค์ฌานไปที่ละองค์นั้นเป็นฌานโดยปัญจกนัย คือ โดย
นัยของฌาน ๕

สำหรับผู้ที่ปัญญาสามารถละวิตกและวิจาร์ได้พร้อมกันนั้น
เป็นฌานโดยจตุกกนัย คือ โดยนัยของฌาน ๔ ดังนี้

ทุดิยฌาน ละวิตก วิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓
คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน ละปิติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข
เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

ทุดิยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ตติยฌานโดยปัญจกนัย

ตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ จตุตถฌานโดยปัญจกนัย

จตุตถฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ปัญจฌานโดยปัญจกนัย

ถ้าขาดวสีแล้ว การละองค์ฌานขั้นต้นๆ เพื่อบรรลุฌานขั้นสูง
ขึ้นเรื่อยๆ ก็เป็นไปได้เลย

เมื่อฌานวิถิจิตดับแล้ว ปัจจเวกชนวิถิต้องเกิดต่อทุกครั้ง

การระงับกิเลสด้วยการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่การดับกิเลส
เป็นสมุจเฉท ฉะนั้น ฌานจิตจึงเสื่อม คือเกิดซ้ำ ไม่ช้านาน
คล่องแคล่วเหมือนเดิม หรืออาจจะไม่เกิดอีกเลยก็ได้ ฉะนั้น
ที่ฌานจิตจะเกิดได้คล่องแคล่วจึงต้องมีวสีทุกๆ ฌานอยู่เสมอ
(ความละเอียดมีในวิสุทธิมรรค)

อารมณ์ของสมถภาวนา ๔๐ อารมณ์นั้น บางอารมณ์จิตก็
สงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงอุปจารสมาธิ
บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปฐมฌานเท่านั้น บางอารมณ์ก็สงบได้
ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงปัญจฌาน
และบางอารมณ์ก็เป็นอารมณ์เฉพาะปัญจฌานเท่านั้น ดังนี้คือ
อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ ๑ ธัมมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑
จาคานุสสติ ๑ สีลานุสสติ ๑ ทเวตตานุสสติ ๑ ผู้ที่ไม่ใช่พระ
อริยบุคคลระลึกถึงอนุสสติ ๖ นี้ จิตสงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ
สำหรับพระอริยบุคคลนั้นอาจสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น ไม่ถึง
อัปปนาสมาธิ

อนุสสติ ๒ คือ อุปสมานุสสติ การระลึกถึงพระนิพพานและ
มรณานุสสติ การระลึกถึงความตายนั้น มรณานุสสติสงบได้
ถึงอุچارสมาธิเท่านั้น แต่อุปสมานุสสติสงบได้ถึงอุچارสมาธิ
เฉพาะผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น

อาหาเรปภิกุลสัณญญา ๑ คือ การระลึกถึงความปภิกุลของ
อาหาร จิตสงบได้ถึงอุچارสมาธิ

จตุธาตุดวัญฐาน ๑ คือ การระลึกถึง ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม
ที่กาย จิตสงบได้ถึงอุچارสมาธิ

อสุภ ๑๐ คือ การระลึกถึงสภาพของซากศพ ๑๐ อย่าง จิต
สงบได้ถึงปฐมฌาน

กายคตาสติ (อนุสสติ) ๑ คือ การระลึกถึงความไม่น่าใคร่
ของส่วนต่างๆ คือ อากาโร ๓๒ ของกายแต่ละส่วน เช่น ผม
ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จิตสามารถสงบได้ถึงปฐมฌาน

อานาปานสติ (อนุสสติ) ๑ การระลึกถึงลมหายใจ จิตสงบ
ได้ถึงปัญจฌาน

กสิณ ๑๐ จิตสงบได้ถึงปัญจฌาน

พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ จิตสงบ
ได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย (ตติยฌานโดยจตุกกนัย)

พรหมวิหาร ๑ คือ อุเบกขาพรหมวิหาร เมื่อจิตสงบจากพรหมวิหาร ๓ ถึงจุดตถกถานแล้ว จึงเจริญอุเบกขาพรหมวิหารต่อไปได้ ในบรรดาพรหมวิหาร ๔ อุเบกขาพรหมวิหารจึงเป็นอารมณ์ของเฉพะปัญญาจกมฉาน ฉานเต็ยวเท่านั้น

อรูปรฉาน ๔ คือ ปัญจกมฉานที่ม่มีรูปรเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรูปรฉานได้นั้น ต้องบรรรูปรปัญจกมฉานก่อน เมื่อเห็นโทษของรูปรปัญจกมฉานว่าถึงแม้จะเป็นรูปรฉานชั้นสูงสุค คือ ชั้นรูปรปัญจกมฉานก็จริง แต่เมื่อยังมีรูปรเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิตหวั่นไหวต่อการที่จะน้อมไปสู่อารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ได้ง่าย ควรที่จะเพิกรูปรที่เป็นอารมณ์ แล้วน้อมจิตไปสู่อารมณ์ที่ไม่ใช่รูปร ซึ่งสงบประณีตกว่ารูปร เมื่อเพิกรูปรและระลึกลงถึงความม่มีที่สุคของอรูปรเป็นอารมณ์ จนอัปนาสมาธิเกิด ก็เป็นอรูปรฉานกุศลโดยวิธีจิตเกิดดับสืบต่อกันทางมโนทวารเช่นเดียวกับฉานวิธี และต้องประกอบด้วยวิธี ๕ จึงจะบรรรลุถึงอรูปรฉานชั้นสูงขึ้นๆ ได้

อรูปรฉานมี ๔ ชั้น เป็นปัญจกมฉานทั้ง ๔ ชั้น แต่ต่างกันที่อารมณ์ละเอ็ยดขึ้นเป็นลำดับชั้น คือ

อรูปรฉานที่ ๑ อากาसानัญญาตฉานฉานจิต มีอากาศซึ่งม่มีที่สุคเป็นอารมณ์

อรูปรฉานที่ ๒ วิญญานัญญาตฉานฉานจิต มีอากาसानัญญาตฉานฉานจิตเป็นอารมณ์ เพราะพิจารณาเห็นว่าอากาศซึ่งม่มีที่สุคเป็น

อารมณ์นั้นก็ยังไม่ใช่ละเอียดยประณีตเท่ากับอากาสาณัญจายตนจิต ซึ่งมีอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงล่องอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่อากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอัปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๒ คือ วิญญาณัญจายตนฌานจิต ซึ่งเป็นรูปฌานจิตที่มีวิญญาณ คือ อากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

รูปฌานที่ ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ เพราะเป็นภาวะที่ไม่มีอากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์แล้ว เมื่อพิจารณาเห็นว่าเมื่อยังมีอากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์อยู่ก็ยังไม่สงบ ไม่ใช่ละเอียดยประณีตเท่ากับไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ จึงล่องอากาสาณัญจายตนจิต ซึ่งเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่ภาวะที่ไม่มีอากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอัปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ เพราะไม่มีอากาสาณัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

รูปฌานที่ ๔ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่าอากิญจัญญายตนฌานจิตซึ่งมีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์นั้นเป็นสภาวะที่ละเอียดยมาก จึงน้อมไปสู่ภาวะของอากิญจัญญายตนจิตที่ละเอียดยนั้น จนอัปนาสมาธิจิตเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๔ คือ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต เป็นสภาพที่สัณญา

พร้อมทั้งสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันนั้นละเอียด จนกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มี เพราะไม่ได้กระทำกิจของสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ จึงกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มีสัมปยุตตธรรมนั้นๆ อรูปฌานที่ ๔ จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ มีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

การเจริญสมถภาวนาจนจิตสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายถึงขั้นอรูปฌานนั้นเป็นจิตที่มีกำลัง สามารถฝึกให้เป็นประโยชน์ตามความประสงค์ได้ เช่น ระลึกชาติได้ อธิษฐานให้เกิดทิพจักขุเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ไกลหรือมีสิ่งกำบังได้ อธิษฐานให้เกิดโสตทิพได้ยินเสียงต่างๆ ทั้งที่ใกล้ที่ไกลได้ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น เดินบนน้ำ ไปในดิน เหาะไปในอากาศและเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น แต่การจะฝึกอบรมให้เกิดคุณพิเศษแต่ละอย่างนี้จะต้องเป็นผู้สามารถในกสิณทุกกสิณ และฌานสมาบัติทั้ง ๘ (รูปฌาน ๔ โดยจตุกกนัยและอรูปฌาน ๔) อย่างยอดเยี่ยมและต้องฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ คือ^๑

๑. กสิณานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ
๒. กสิณปฎิโลมโต เข้าฌานย้อนกสิณ
๓. กสิณานุโลมปฎิโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ แล้วย้อนกสิณ

๑. วิสุทธิมรรค สมานินิเทศ อิทธิวิธีนิเทศ

๔. ฌานานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน ตั้งแต่ปฐมฌาน ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

๕. ฌานปฎิโลมโต เข้าฌานโดยย้อนฌานตามลำดับ ตั้งแต่ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานถึงปฐมฌาน

๖. ฌานานุโลมปฎิโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน แล้วย้อน ฌานตามลำดับ

๗. ฌานานุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน แต่ไม่ข้าม กสิณ

๘. กสิณุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามกสิณ แต่ไม่ข้ามฌาน

๙. ฌานกสิณุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน และข้าม กสิณ

๑๐. องคสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงองค์

๑๑. อารมมณสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงอารมณ์

๑๒. อังการมมณสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงทั้งองค์และ ทั้งอารมณ์

๑๓. อังควรวุจฺจูปนโต เข้าฌานโดยกำหนดองค์ของฌาน แต่ละฌาน

๑๔. อารมมณววจฺจูปนโต เข้าฌานโดยกำหนดอารมณ์ของ ฌานแต่ละฌาน

การกระทำใดๆ หรือพฤติกรรมใดๆ ที่ดูคล้ายคุณวิเศษทั้งหลายนั้น หาใช่คุณวิเศษที่แท้จริงไม่ เมื่อเหตุไม่สมควรแก่ผล

ข้อความในวิสุทธิมัคค์แสดงว่า ผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรยังไม่ได้ฝึกจิตด้วยอาการ ๑๔ เหล่านี้ จักยังอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ให้สำเร็จได้นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้เลย

แม้ในการบริกรรมกสิณ คือ การเริ่มบำเพ็ญสมถภาวนานั้น ในร้อยละหรือในพันคนย่อมสามารถจะกระทำสำเร็จได้เพียงคนเดียว และเมื่อเจริญสมถภาวนาคือบริกรรมกสิณไปแล้ว ที่อุคคหนิมิตจะเกิดได้ในร้อยละหรือพันคนนั้นย่อมสามารถเพียงคนเดียว เมื่ออุคคหนิมิตเกิดแล้ว การรักษานิมิตไว้ และการประดับประดาจิตให้สงบมั่นคงขึ้นจนปฏิภาคนิมิตเกิดแล้วบรรลุอัปปนาสมาธินั้น ในร้อยละหรือพันคนย่อมสามารถเพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่บรรลุสมาบัติ ๘ แล้วนั้น ในร้อยละพันคนจะฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ นี้ได้เพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่ฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ ได้แล้ว ในร้อยละหรือพันคนจะสามารถแสดงฤทธิ์ได้เพียงคนเดียว และในบรรดาผู้แสดงฤทธิ์ได้ร้อยละหรือพันคนนั้น ผู้ที่จะแสดงฤทธิ์ได้อย่างฉับพลันก็จะสามารถสักคนเดียว

แม้ในเรื่องการระลึกชาติก็เช่นเดียวกัน ใครเลยจะได้อุปจารสมาธิเมื่อไม่ใช่จิตที่สงบด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ใครเลยจะได้อัปปนาสมาธิซึ่งเป็นปฐมฌาน ใครเลยจะได้ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน และอรุปรฌาน ใครเลยจะฝึกอบรมระลึก

ชาติ โดยฝึกระลึกย้อนจากขณะนี้ไปทุกๆ ขณะจนถึงเช้าวันนี้ ถอยไปจนถึงคำคืนวันก่อน เช้าวันก่อน ค่อยๆ ระลึกถอยไปๆ ด้วยจิตที่สงบมั่นคงจนถึงปฏิสนธิ แล้วจึงจะถึงขณะสุดท้ายวันสุดท้ายของชาติก่อน แล้วจึงถอยไปๆ ตามลำดับด้วยกำลังของ ฌานจิตที่ฝึกอบรมให้คล่องแคล่วเป็นกำลัง เมื่ออธิษฐานให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึกได้สำเร็จจากขณะหนึ่ง แล้วถอยไปอีกขณะหนึ่งๆ

ผู้ที่ศึกษาเข้าใจเหตุและผลของคุณวิเศษทั้งหลายโดยละเอียด จึงรู้ว่าพฤติกรรมใดเป็นคุณวิเศษที่แท้จริง และพฤติกรรมใดไม่ใช่คุณวิเศษที่แท้จริง

การเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อฌานจิตไม่เสื่อม และฌานวิถิจิตเกิดก่อนจตุตถจิตเป็นกัมมปัจจัยให้ฌานวิบากจิตปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นต่างๆ แต่เมื่อหมดอายุของพรหมภูมินั้นๆ แล้วก็ต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ ยินดี พอใจ ติดข้อง ในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ การเคยเจริญสมถภาวนาสะสมมาบ้างในชาติก่อนๆ ในสังสารวัฏฏ์ อาจจะทำให้บางท่านมีกลางสังขรณ์ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ เห็นเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เมื่อไม่ใช่การอบรมเจริญสมถภาวนา ด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบแนบแน่นมั่นคงในอารมณ์ตามลำดับจนเป็นฌานจิต

ชั้นต่าง ๆ ซึ่งย่อมจะเป็นไปได้ยากยิ่งนั้น ก็ไม่ใช่คุณวิเศษที่เป็น
 อุตตริมนุสสรธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งกว่าปกติของมนุษย์ทั้งหลาย
 ฉะนั้น เมื่อทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่าง ๆ บ้าง เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ
 เป็นต้นนั้น จึงเป็นผลเล็ก ๆ น้อย ๆ ผิดบ้างถูกบ้างของสมาธิซึ่ง
 ไม่ใช่การเจริญสมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาที่จะบรรลุถึงแม้อุปจารสมาธิก็แสนยาก
 เพราะปกติเมื่ออารมณ์ใดกระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็
 ย่อมคล้อยตามอารมณ์นั้นด้วยโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง
 กุศลที่เป็นไปในทานบ้าง ในศีลบ้าง ในภาวนาบ้างนั้น ในวัน
 หนึ่ง ๆ มีเป็นส่วนน้อยมาก เมื่อเทียบกับอกุศลที่เกิดขึ้นรวดเร็ว
 เป็นประจำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และการเจริญสมถ
 ภาวนานั้นก็ดับกิเลสไม่ได้ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตใจขณะใด
 สมถภาวนาที่เพียรอบรมมาจนถึงขั้นสามารถแสดงอิทธิปฏิหารีย์
 ต่าง ๆ ได้ ก็เสื่อมหมดสิ้นไป

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคก็มีผู้บำเพ็ญเพียรเจริญ
 สมถภาวนาจนบรรลุถึงแนวสัญญาญาณสัญญาตณณาน และฝึก
 อบรมจิต จนอธิษฐานให้มีดาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกชาติได้ และ
 สามารถกระทำอิทธิปาฏิหารีย์ได้ แต่แม้กระนั้นท่านเหล่านั้นก็
 ยังไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม เมื่อไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือ
 วิปัสสนาภาวนาจนสมบูรณ์ที่จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม
 ได้ และบางท่านก็ยังเห็นผิดยึดมั่นในการปฏิบัติ ซึ่งไม่ใช่หนทาง

ให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และ
ทรงแสดงพระธรรมแล้ว ผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมถึงความเป็นพระ
อริยสาวกที่ไม่บรรลุนานจิต ก็มีมากกว่าพระอริยสาวกผู้รู้แจ้ง
อริยสัจธรรมพร้อมด้วยองค์ของฌานชั้นต่าง ๆ^๑

ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าการเจริญสมถภาวนาที่ถูกต้อง
นั้นเป็นสิ่งกระทำได้ยากเพียงใด

วิปัสสนากาชา

วิปัสสนาภาวนา

กิเลสมี ๓ ชั้น คือ อนุสัยกิเลส ปริยภูฐานกิเลส วิติกมกิเลส

วิติกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบ ทำให้ล่วงเป็นทุจริตกรรมทางกาย วาจา วิรติ คือ ละเว้นวิติกมกิเลสได้ด้วยศีล

ปริยภูฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต แต่ไม่ถึงขั้นล่วงเป็นทุจริตกรรม ระวังปริยภูฐานกิเลสได้ชั่วคราว เป็นวิกขัมภนพหวนด้วยฌานกุศลจิต

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลส อนุสัยกิเลสก็นอนเนื่องอยู่ในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน เป็นเชื้อเป็นปัจจัยให้เกิดปริยภูฐานกิเลส กิเลสทั้งหลายจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉตพหวน ไม่เกิดอีกเลย เมื่อโลกุตตรมัคคจิตรู้แจ้งอริยสัจจธรรมโดยประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพานตามลำดับขั้นของมัคคจิต ซึ่งพหวนกิเลสเป็นสมุจเฉต ตามลำดับขั้นของมัคคจิตนั้น ๆ

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้ที่รักษาศีล วิรติ ทุจริต และเจริญสมถภาวนาจนถึงอรุณรูปฌานขั้นสูงสุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ระวังกิเลสได้ชั่วคราวเป็นวิกขัมภนพหวน แต่ไม่มีใครสามารถดับอนุสัยกิเลสได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปมาแล้ว จึง

ทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงหนทางปฏิบัติเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม จึงมีพระอริยสงฆ์สาวกผู้บรรลุอริยสัจจธรรมดับกิเลสได้เป็นจำนวนมาก สืบต่อมาจนตราบเท่าที่มีผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสรู้ และได้ทรงแสดงพระธรรมไว้โดยละเอียดตลอด ๔๕ พรรษา พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วนั้น สุขุม ละเอียด ลึกซึ้ง เพราะทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้ โดยทรงประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ ถ้าผู้ใดไม่ศึกษาพระธรรมที่ทรงแสดงไว้โดยละเอียดให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ก็ย่อมไม่สามารถอบรมเจริญปัญญาที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมและดับกิเลสได้

การที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ก็จะต้องเข้าใจถูกต้องตั้งแต่เบื้องต้นว่า สภาพธรรมที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงนั้นคืออะไร คือ ทุกสิ่งที่เป็นของจริง ที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง แสดงว่าทุกขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผัสสัพพะและคิดนึกนั้น ไม่ได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏเป็นไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกวันทุกขณะโดยละเอียด เพื่อให้เห็นโทษของอกุศลธรรม

และภัยของสังสารวัฏฏ์ ซึ่งเมื่อยังไม่เห็นโทษภัยของสังสารวัฏฏ์ ก็ยอมไม่เพียรอบรมเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้ง ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง จนดับกิเลสได้

การเจริญสมถภาวนาและการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่างกันที่ อารมณ์และระดับขั้นของปัญญา สมถภาวนามีอารมณ์ที่มหากุศล ญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาแล้วสงบ จนตั้งมั่นแน่นหน่อที่อารมณ์นั้น อารมณ์เดียว วิปัสสนาภาวนามีปรมัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและ รูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วดับไป เป็นอารมณ์ที่มหากุศล ญาณสัมปยุตตจิตเริ่มสังเกตพิจารณาทีละอารมณ์บ่อยๆ หนึ่งๆ จน รู้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ผล ของสมถภาวนาทำให้เกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิ ผลของ วิปัสสนาภาวนาทำให้ปัญญารู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง และดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของ โลกุตตรมัคคจิตซึ่งมี พระนิพพานเป็นอารมณ์ จนถึงอรหัตตมัคคจิตซึ่งดับกิเลสหมด ไม่เหลือเลย จึงดับสังสารวัฏฏ์ ไม่เกิดอีกเลย

ผู้อบรมเจริญวิปัสสนาต้องเป็นผู้ตรงที่รู้อย่างมีกิเลสครบทุก อย่าง และยังไม่ต้องการดับโลภะให้หมดก่อน เนื่องจากผู้ที่ เป็น ปุถุชนจะข้ามไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทันทีไม่ได้ เพราะต้องดับ โลภะที่เกิดร่วมกับสักกายทิฏฐิที่ยึดถือสภาพธรรมที่เกิดร่วมกัน

เป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ให้หมดสิ้น เป็นสมุจเฉทก่อน กิเลส
อื่นๆ จึงจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทได้ต่อไปตามลำดับ

เมื่อไม่รู้ว่าขณะที่กำลังเห็นไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล จะละกิเลส
คือ ความยินดียินร้าย ฯลฯ ได้อย่างไร ทางหู ทางจมูก ทาง
ลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

สภาพธรรมแต่ละอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว
อยู่ตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหนทางปฏิบัติที่จะอบรม
เจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริงว่า
มีหนทางเดียว คือ การเจริญอริยมัคค์มีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมา
ทิฐิ (ปัญญาเจตสิก) ๑ สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) ๑ สัมมา
วาจา (สัมมาวาจาเจตสิก) ๑ สัมมากัมมันตะ (สัมมากัมมันต
เจตสิก) ๑ สัมมาอาชีวะ (สัมมาอาชีวะเจตสิก) ๑ สัมมาวายามะ
(วิริยเจตสิก) ๑ สัมมาสติ (สติเจตสิก) ๑ สัมมาสมาธิ (เอกัคคตา
เจตสิก) ๑

ในเบื้องต้นที่โลกุตตรจิตยังไม่เกิด มัคค์มีองค์ ๕ (เว้นวิริตี
เพราะวิริตีเกิดทีละดวง วิริตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง จะเกิดพร้อม
กันเฉพาะในโลกุตตรจิตเท่านั้น) ย่อมเกิดขึ้นกระทำกิจร่วมกัน
ในขณะที่สติระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งเป็นนามธรรม
หรือรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทางตา หรือทางหู หรือทาง
จมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ และปัญญาเจตสิก
ที่เกิดร่วมกับสัมมาสติในขณะนั้น ก็เริ่มสังเกตพิจารณาถึงลักษณะ

ของนามธรรมหรือรูปธรรมนั้นๆ ทีละเล็กละน้อยบ่อยๆ เนื่องๆ จนกว่าจะรู้ชัดว่าเป็นนามธรรมหรือรูปธรรม

สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น จำแนกเป็น สติปัฏฐาน ๔ เมื่อสติเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของรูปที่กาย ขณะนั้นเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของความรู้สึกที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของจิตประเภทต่างๆ ขณะนั้นเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของรูปธรรมหรือนามธรรมอื่นๆ ขณะนั้นเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า สติปัฏฐาน มี ๓ ความหมาย คือ

๑. สติปัฏฐาน เป็นสติเจตสิกที่เกิดกับญาณสัมปยุตตจิตซึ่งระลึกถึงอารมณ์ที่เป็นสติปัฏฐาน

๒. สติปัฏฐาน เป็นปรมัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่สติดระลึกรู้ (สติปัฏฐาน ๔)

๓. สติปัฏฐาน ความที่พระศาสดาประพฤติกว้างความยินดียินร้ายในหมู่สาวกผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง (คือ ปฏิบัติตาม ไม่ปฏิบัติตาม ปฏิบัติตามบ้างไม่ปฏิบัติตามบ้าง)

อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นปรากฏ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเกิดยากและไม่บ่อยตามเหตุคือ อวิชชา โสภะ และอกุศลธรรมทั้งหลายที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ และแม้ในชาตินี้ตั้งแต่เกิดมาแต่ละวัน ผู้ที่เข้าใจเหตุและผลของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจึงเป็นผู้อุดหนุนอย่างยิ่งต่อการที่จะฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม พิจารณาพระธรรม ให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนกว่าจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ตามที่ได้ฟังและได้เข้าใจแล้ว ธรรมทั้งหลายแม้สติปัฏฐานและอริยมัคค์มีองค์ ๘ ก็เป็นอนัตตาย่อมเกิดขึ้นได้เมื่อมีเหตุปัจจัย คือ เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์สะสมมาสมควรแล้ว ทำให้ไม่หันเหไปประพฤติปฏิบัติหนทางที่ไม่ใช่การระลึกรู้ สังเกต พิจารณาสภาพของนามธรรมและรูปธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่กำลังปรากฏ

ผู้อบรมปัญญาเป็นผู้ตรง เมื่อสติปัญญานเกิดก็รู้ว่าต่างกับขณะที่หลงลืมสติ เมื่อสติปัญญานเกิดในตอนต้นๆ นั้น ยังไม่รู้ชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ความเพียรที่เกิดพร้อมสติปัญญานที่ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจึงเป็นสัมมัตตปธาน ๔ คือ สังวรปธาน ๑ ปหานปธาน ๑ ภาวนาปธาน ๑ อนุรักขนาปธาน ๑

สังวรปธาน คือ เพียรเพื่อไม่ให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

ปหานปธาน คือ เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภาวนาปธาน คือ เพียรเพื่อให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

อนุรักขนาปธาน คือ เพียรเพื่อความเจริญมั่นคงบริบูรณ์ของกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ความเพียรซึ่งเป็นสัมมัตตปธาน ๔ นั้น ย่อมเป็นบาทให้สำเร็จผลร่วมกับสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับสภาพธรรมที่เป็นอิทธิบาท ๔ คือ

๑. **ฉันทอิทธิบาท** ได้แก่ ฉันทเจตสิก ความพอใจที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของสภาพนามธรรมและรูปธรรมที่กำลัง

ปรากฏตามความเป็นจริง^๑ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความพอใจนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระราชา จึงได้ฐานันดรโดยอาศัยการบำรุงนั้น

๒. วิริยทธิบาท ได้แก่ วิริยเจตสิก ความเพียรที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏ^๒ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความเพียรนั้นพึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ยังพระราชาให้พอพระทัย โดยความเป็นผู้กล้าหาญในการทำงาน แล้วได้ฐานันดร

๓. จิตติทธิบาท ได้แก่ จิต “การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะความถึงด้วยดีแห่งชาติ

๔. วิมังสัทธิบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ไตร่ตรอง สังเกตพิจารณาลักษณะของสภาพธรรม “การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญานั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะอาศัยความรู้

บุตรอำมาตย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งฐานันดรโดยกำลังแห่งภาวะอันเป็นที่อาศัย (โดยความสามารถ) ของตนๆ

๑-๔ สัมมะโวหิโนทนี อรรถกถาวิภังคปริกขณ์ อธิธิปาทวิภังคนิทเทส

การที่อิทธิบาท ๔ เหล่านี้จะดำเนินไปได้ ก็ต้องอาศัยการสะสม เจริญขึ้นของอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการนำไปสู่สัมมามัคค์หนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง อินทรีย์ ๕ คือ

๑. สัทธินทรีย์ ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในการมีศรัทธาที่จะระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๒. วิริยินทรีย์ ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นใหญ่ไม่เกียจคร้าน ไม่ท้อถอยที่จะระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๓. สตินทรีย์ ได้แก่ สติเจตสิก เป็นใหญ่ในการไม่หลงลืมระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

๔. สมาธินทรีย์ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ

๕. ปัญญินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก เป็นใหญ่ในการไตร่ตรองพิจารณา สังเกตศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

เมื่ออินทรีย์ ๕ เจริญเพิ่มขึ้นเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง ไม่หวั่นไหวในการพิจารณาอารมณ์ใดๆ ที่ปรากฏ ก็เป็นสภาพธรรมที่เป็นผล ๕ คือ

๑. สัทธาผละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่ศรัทธา

๒. วิริยผละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความท้อถอย

๓. สติพละ ไม่หวั่นไหวในการระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม
ใดๆ ที่ปรากฏ

๔. สมาธิพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความฟุ้งซ่านไม่มั่นคง

๕. ปัญญาพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่รู้

การที่สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ จะเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง
ได้ ก็เมื่อปัญญาเป็นพละ เพราะรู้ลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมทั่วขึ้น จึงไม่หวั่นไหวที่จะระลึกถึงได้ว่าขณะที่กำลังเห็นเป็น
นามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ขณะที่กำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
รู้ไผ่ภูัจ्ञัพพะ ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อปัญญาที่เกิดพร้อมสติซึ่งระลึกถึงลักษณะของนามธรรม
และรูปธรรมสมบูรณ์เป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นแล้ว ก็ประกอบ
ด้วยโพชฌงค์ ๗ คือ องค์ธรรมของการตรัสรู้หรือวิสัยัจจธรรม
โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ สติเจตสิก

๒. ัมมวิจยสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปัญญาเจตสิก

๓. วิริยะสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ วิริยะเจตสิก

๔. ปิติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปิติเจตสิก

๕. บัณฑิตสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ กายบัณฑิตเจตสิก และจิตตบัณฑิตเจตสิก

๖. สมานีสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ เอกัคคตาเจตสิก

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์ของการตรัสรู้ คือ

ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก

เมื่อปัญญาอบรมสมบูรณ์พร้อมที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ประกอบด้วยองค์ของการตรัสรู้ คือ โพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์ด้วย โภธิปักขิยธรรม ๓๗ (สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคค์มีองค์ ๘) แล้วโลกุตตรจิตประกอบด้วยมัคค์มีองค์ ๘ ครบทั้ง ๘ องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพาน เป็น มัคควิถี ทางมโนทวาร ดังนี้ คือ

- ภวังค์ เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต
- ภวังคจลนะ เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)

	ภวังคุปัจเจตะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	มโนทวาราวชชนะ	เป็นกิริยาจิต
ชานวิถึจิต	บริกัมม์	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
	อุปจาร	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	อนุโลม	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	โคตรภู	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	โสตาปัตติมัคคจิต	เป็นโลกุตตรกุศลจิต
ชานวิถึจิต	โสตาปัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	โสตาปัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	ภวังคจิต	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต

ถ้าเป็นโลกุตตรมานจิตขั้นใด ก็เกิดร่วมกับองค์มานขั้นนั้น คือ ถ้าเป็นโลกุตตรหุติยมาน ก็ไม่มีวิตกเจตสิกซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะ เกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรตติยมานก็ไม่มีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรจตุตถมาน ก็ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรปัญจมาน ก็มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วยแทน โสมนัสเวทนา

มัคควิถีจิตของผู้บรรลุนิยสัยจธรรมได้รวดเร็วนั้นเป็น
 ติกขบุคคล ไม่จำเป็นต้องมีบริกัมม ฉะนั้น มัคคชวณวิถีจึง
 มีแต่อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ โคตรภู ๑ ขณะ
 มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิตเพิ่มจาก ๒ ขณะเป็น ๓ ขณะ
 รวมเป็นชวณวิถีจิต ๗ ขณะ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นต่อหลายขณะแล้ว
 ปัจจเวกขณะวิถีก็เกิดขึ้นพิจารณามัคคจิตวาระ ๑ ผลจิตวาระ ๑
 พระนิพพานวาระ ๑ กิเลสที่ดับแล้ววาระ ๑ กิเลสที่ยังเหลือ
 วาระ ๑ รวมเป็นปัจจเวกขณะวิถี ๕ วาระ เมื่อมัคควิถีดับไป
 แล้ว ปัจจเวกขณะวิถีต้องเกิดต่อทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้พระอริยบุคคล
 จึงไม่เข้าใจผิดในคุณธรรมที่ตนบรรลุนั้น คือ พระโสดาบันบุคคล ไม่
 เข้าใจผิดว่าท่านเป็นพระสกทาคามีบุคคล พระสกทาคามี พระ
 อนาคามี และพระอรหันต์ก็โดยนัยเดียวกัน

การบรรลุนิยสัยจธรรมขั้นต่อไป คือ สกทาคามีมัคควิถี อนาคามี
 มัคควิถี และอรหัตตมัคควิธินั้น มหากุศลที่เป็นโคตรภูก็เปลี่ยน
 เป็นโฆทาน (ผ่องแผ้วขึ้น) เพราะท่านข้ามพ้นความเป็นปุถุชน
 แล้ว

ก่อนที่มัคควิถีจิตจะเกิดขึ้นได้นั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
 เกิดขึ้น ระลึก ศึกษา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไป
 แต่ละชาติๆ จนกว่าปัญญาที่สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและ

รูปธรรมจะเพิ่มขึ้น เมื่อปัญญาสมบูรณ์มั่นคงถึงขั้นใด มหากุศล
ญาณสัมปยุตตจิตที่เป็นวิปัสสนาญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้ง
ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามลำดับขั้นของวิปัสสนา
ญาณทางมโนทวาร คือ

วิปัสสนาญาณที่ ๑ นามรูปปริจเฉทญาณ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรมที่แยกขาดจากกันที่ละอารมณ์ โลกปรากฏ
สภาพที่สูญเปล่าจากตัวตน ขณะนั้นไม่มีอัตตสัญญาที่เคยทรง
จำสภาพธรรมรวมกันเป็นโลก เมื่อสภาพธรรมขณะนั้นปรากฏ
ลักษณะที่เป็นอนัตตา สัญญาจำลักษณะที่เป็นอนัตตาของสภาพ
ธรรมนั้นๆ จึงจะเริ่มมีได้ และสติปัญญาที่จะต้องระลึกถึงอนัตต
สัญญาที่ได้ประจักษ์แล้ว เมื่อพิจารณาลักษณะของนามธรรม
และรูปธรรมอื่นๆ ต่อไป เพราะถ้าไม่ระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้
ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเฉทญาณเพิ่มขึ้นอีก อัตตสัญญาที่
สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็หมดสิ้นไปไม่ได้

วิปัสสนาญาณที่ ๒ ปัจจยปริคคหญาณ

เมื่อวิปัสสนาญาณดับไปหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือน
เดิม ผู้เจริญสติปัญญาจึงรู้ชัดความต่างกันของขณะที่วิปัสสนา
ญาณเกิดขึ้น และขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณ

ดับหมดแล้ว ความไม่รู้ ความสงสัยในนามธรรมและรูปธรรม
 อื่นๆ ก็เกิดอีกได้ เพราะความไม่รู้และความสงสัยยังไม่ดับเป็น
 สมุจเฉท นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาตปริญญา คือ ญาณ
 ที่รู้เฉพาะลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะที่เป็นวิปัสสนา
 ญาณเท่านั้น ในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณนั้น ไม่มีความไม่รู้
 และความสงสัยลักษณะธรรมที่ปรากฏ นามรูปปริจเฉทญาณ
 เป็นวิปัสสนาขั้นต้นที่นำไปสู่วิปัสสนาญาณขั้นต่อๆ ไป ที่
 ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น

เมื่อ สติ ปัญญา ระวัง และพิจารณา สังเกตลักษณะของ
 นามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏต่อๆ ไปอีก ย่อมพิจารณารู้ขณะที่
 อารมณ์แต่ละอารมณ์ปรากฏว่า สภาพรู้แต่ละอย่างนั้นย่อมเกิด
 ขึ้นตามปัจจัย คืออารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นๆ ไม่ปรากฏ นามธรรม
 ที่รู้อารมณ์ก็เกิดไม่ได้ การปรากฏของแต่ละอารมณ์ย่อมทำให้
 ปัญญาเห็นสภาพการเป็นปัจจัยของธรรมที่กำลังปรากฏ ทำให้
 รู้ลักษณะที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ค่อยๆ คลายการ
 พังเล็งติดตามอารมณ์ด้วยความเป็นตัวตนลง เมื่อมัคค์มีองค์
 ๘ (ปกติมีองค์ ๕) ซึ่งเป็นสังขารขั้นหวั่นไหวขึ้นสมบุรณ์ขณะใด
 ก็ปรุงแต่งให้วิปัสสนาญาณที่ ๒ คือ ปัจจัยปริคคหญาณเกิดขึ้น
 ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมตามปัจจัยต่างๆ
 ในขณะที่สภาพธรรมนั้นๆ เกิดขึ้น เช่น ประจักษ์การเกิดขึ้น
 ของนามได้ยินหรือเสียง ประจักษ์การเกิดขึ้นของสุขเวทนา หรือ

ทุกขเวทนา หรือนามคิดนึก ซึ่งปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกันที่ละอารมณ์ โดยลักษณะสูญเปล่าจากตัวตน เป็นต้น

วิปัสสนาญาณประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามปกติ แต่เป็นการประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทางมโนทวาร ซึ่งแยกขาดลักษณะของแต่ละอารมณ์โดยลักษณะที่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่นๆ และตัวตน เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม

วิปัสสนาญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อไม่ใช่วิปัสสนาญาณ แม้จะพิจารณาว่านามธรรมและรูปธรรมเกิดดับอย่างรวดเร็ว แต่การเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรมก็ไม่ปรากฏ หรือแม้ในวิปัสสนาญาณที่ ๑ และที่ ๒ การประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เป็นการประจักษ์เฉพาะลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ละอย่างเท่านั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๑, ๒, ๓ เป็นตรุณวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณขั้นเริ่มแรก จึงเป็นวิปัสสนาที่ยังอ่อน ไม่ใช่พลวิปัสสนาคือ วิปัสสนาที่มีกำลัง ที่เป็นวิปัสสนาญาณขั้นสูงขึ้นๆ ตรุณวิปัสสนายังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์แจ้ง แม้โดยอาการที่ว่างเปล่าจากโลกที่เคยรวมกัน

เมื่อยังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์ จึงชื่อว่า จินตญาณ ซึ่งทำให้บางท่านเข้าใจว่าวิปัสสนาญาณ ทั้ง ๓ นี้ คือ ขณะที่กำลังระลึก สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม และเข้าใจชัดขึ้น แต่ตราบใจที่วิปัสสนาญาณยังไม่เกิดขึ้น ก็ยอมไม่สามารถรู้ได้ว่า วิปัสสนาญาณที่ประจักษ์แจ้ง ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางมโนทวารนั้น จะเกิดขึ้นโดยความเป็นอนัตตา ณ สถานที่ใด ขณะใด และจะมีนามธรรมใด และรูปธรรมใดปรากฏเป็นอารมณ์ที่อารมณ์บ้าง

บางท่านเข้าใจว่า ขณะที่กำลังระลึก รู้ พิจารณาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และคิดว่ารู้ชัดแล้วนั้น เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว ที่เข้าใจอย่างนี้ เพราะยังไม่รู้ว่า วิปัสสนาญาณต้องเกิดขึ้น ปรากฏโดยความเป็นอนัตตา เช่นเดียวกับนามธรรมอื่นๆ และการประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมสืบทอดกันทางมโนทวาร โดยลักษณะที่ทวารอื่นเสมือนถูกมโนทวารปิดบังไว้ โดยนัยตรงกันข้ามกับขณะที่วิปัสสนาญาณไม่เกิด ซึ่งแม้มโนทวารวิถีจิตเกิดคั่นปัญจทวารวิถีจิตทุกวาระ แต่มโนทวารวิถีจิตก็ไม่ปรากฏ เพราะอารมณ์ของปัญจทวารวิถีจิตปิดบังไว้

บางท่านคิดว่าขณะที่พิจารณาเห็นว่านามนี้เกิดจากรูปนี้ รูปนั้นเกิดจากนามนั้นจนเข้าใจแล้วนั้น เป็นวิปัสสนาญาณ คือ บัจจยปริคคหญาณ แต่เมื่อนามรูปปริจเฉทญาณยังไม่เกิด วิปัสสนา

ญาณอื่นๆ ก็เกิดไม่ได้ และเมื่อนามรูปปริจเฉทญาณเกิดแล้ว จะไม่เข้าใจผิดเลยว่า ขณะที่ไม่ใช้วิปัสสนาญาณนั้นเป็นวิปัสสนาญาณ ผู้ที่วิปัสสนาญาณเกิดแล้ว ย่อมรู้ความเป็นอนัตตาของ วิปัสสนาญาณว่า วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นตามที่มัคค์มีองค์ ๘ (ปกติมีองค์ ๕) ปรงแต่ลงไปจนถึงความสมบูรณ์ของวิปัสสนา ญาณนั้นๆ วิปัสสนาญาณนั้นๆ จึงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ฉะนั้น จึงเป็นผู้อบรมเจริญเหตุ คือ สติปัญญา ระลึกศึกษา พิจารณา สังเกต รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเป็นปกติต่อไปเรื่อยๆ เพิ่มขึ้น ละเอียดขึ้น

บางท่านคิดว่า เมื่อสัมมสนญาณเกิดขึ้นนั้น จะเห็นนามธรรม เกิดขึ้นและดับไปเป็นดวงกลมๆ ต่อๆ กัน นามธรรมไม่ใช่รูป ธรรม เมื่อไม่รู้ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เพราะไม่ได้ อบรมเจริญสติปัญญา ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมแต่ละประเภท ก็คิดว่านามธรรมที่เกิดดับนั้นมีลักษณะเหมือนกับรูปอย่างใดอย่าง หนึ่ง ผู้ที่ใจร้อนอยากจะให้วิปัสสนาญาณเกิดเร็วๆ นั้น ย่อมพยายามทำอย่างอื่นแทนการระลึก พิจารณา สังเกต ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามเหตุ ปัจจัยตามความเป็นจริง แต่ไม่มีทางจะเร่งรัดปัญญาได้เลย เหตุที่จะอบรมปัญญาให้ค่อยๆ เจริญขึ้นได้นั้น มีหนทาง เดียว คือ สติปัญญาตามปกติในชีวิตประจำวันเท่านั้น ถ้า ทำอย่างอื่นที่ผิดไปจากนี้ ก็แน่นอนที่ผลต้องผิดไปตามเหตุ

ที่ผิดด้วย การปฏิบัติผิดนั้น เกิดจากการหวังผลอย่างรวดเร็ว เพราะไม่เข้าใจหนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง โลกมุขลจิตที่เกิดร่วมกับความเห็นผิดจึงเป็นมิจฉามัคค์ที่นำไปสู่มิจฉาวิมุตติ คือ การพ้นอย่างผิดๆ เพราะไม่ใช่การพ้นจากกิเลสอย่างถูกต้อง แต่ก็เข้าใจผิดว่าพ้นจากกิเลสแล้ว

วิปัสสนาญาณที่ ๔ อุทยัพพญาณ

แม้ว่าวิปัสสนาญาณที่ ๓ จะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไป สืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วแล้วก็ตาม แม้กระนั้นปัญญาก็ยังไม่ละเอียดพอที่จะละคลายหรือเห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อการดับไปนั้นเร็วจนปิดบังโทษของการเกิดดับ ปัญญาจะต้องสมบูรณ์ถึงขั้นต่อไป ที่แทงตลอดการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ซึ่งไม่มีใครจะพากเพียรทำอย่างอื่นได้ นอกจากพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อไปโดยไม่หวั่นไหวโดยทั่ว ไม่ว่าจะป็นรูปธรรมนามธรรมประเภทใด กุศลธรรม อกุศลธรรมชั้นใด ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นอุทยัพพญาณนั้น ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทอย่างชัดเจนยิ่ง ซึ่งอุทยัพพญาณจะเกิดขึ้นได้เมื่อตรณปริญญา คือ ปัญญาที่พิจารณาลักษณะ

ของนามธรรมและรูปธรรมได้ทั่วทั้ง ๖ ทางถึงความสมบูรณ์แล้ว ตราบใดที่สติปัญญายังไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ชัดเจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร อุทฺถัพพญาณก็ไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้เลย

ผู้ที่อบรมเจริญอุริยมัคค์ คือ สัมมามัคค์ที่ถูกต้อง จึงรู้ว่าไม่มีทางที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ดับกิเลสได้เลย ถ้าไม่อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงก่อน การที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพาน โดยปัญญาไม่พิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั้ง ๖ ทวาร โดยทั่วโดยละเอียดนั้นเป็นไปได้เลย เพราะถ้าไม่รู้จักลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วจริง ๆ ก็ไม่รู้ว่ นามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะนั้นต่างกันอย่างไร เมื่อไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ต่างกันทั้ง ๖ ทวาร ก็ประจักษ์แจ้งการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้ เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ก็จะดับความไม่รู้ ความสงสัย และความเห็นผิดในสภาพธรรมไม่ได้เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๕ กังคญาณ

แม้ว่าอุทฺถัพพญาณจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะอย่างชัดเจนแล้ว แต่ความ

ยินดี พอใจ ยึดมั่นในสภาพธรรมทั้งหลายที่สะสมมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็ยิ่งเหนียวแน่นอยู่ แสดงให้เห็นมูลรากที่ฝังแน่นของอวิชชาและตัณหาในความเป็นตัวตน ซึ่งปัญญาจะต้องอบรมเพิ่มขึ้นอีก โดยสติปัฏฐานระลึกรู้ลักษณะที่ได้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏแก่อุทกัพพพญญาณแล้ว และจะต้องใส่ใจพิจารณาการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ เพื่อปัญญาจะได้เห็นความไม่มีสาระของนามธรรมและรูปธรรมที่ดับไปๆ เมื่อสติปัฏฐานเจริญขึ้น ปัญญาเพิ่มขึ้นจนมีปัจจัยสมบูรณ์พร้อมเมื่อไหร่ ภังคญาณก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้นและดับไปๆ ของสภาพธรรมที่ปรากฏ เป็นปหานปริยญา ซึ่งจะนำไปสู่การเจริญปัญญาขั้นต่อๆ ไป ที่เริ่มจะละลายความพอใจยึดมั่นในสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล

วิปัสสนาญาณที่ ๖ ภยญาณ

เมื่อภังคญาณดับหมดแล้ว ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานก็รู้ว่ากิเลสทั้งหลายยังมีกำลังเกิดขึ้นเป็นไปตามการสะสม ซึ่งแม้จะใส่ใจระลึกรู้ถึงลักษณะที่ดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม ความยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังฝังแน่นอยู่ ซึ่งจะละลายลงได้ก็ด้วยการเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง สติปัฏฐานและปัญญาจึงระลึกรู้ลักษณะของ

นามธรรมและรูปธรรมต่อๆ ไป ด้วยการพิจารณาเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อปัญญาสมบูรณ์พร้อมด้วยปัจจัยขณะใด ภัยภูณก็เกิดขึ้นเห็นภัยของนามธรรมและรูปธรรมในขณะที่กำลังประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๗ อาทีนวญาณ

แม้ว่าภัยภูณจะเห็นภัยของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว เมื่อภัยภูณดับไปแล้ว ความยินดีพอใจในการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังไม่หมดสิ้น ผู้เจริญสติปัฏฐานจึงรู้ว่าจะต้องเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับเพิ่มขึ้น โดยประการต่างๆ อีก จนกว่าจะคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนลงไปอีก เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดดับ ปัญญา ก็เห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมละเอียดขึ้น จนปัจจัยสมบูรณ์พร้อมที่จะปรุงแต่งให้อาทีนวญาณเกิดขึ้นขณะใด อาทีนวญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ

เมื่อประจักษ์แจ้งในโทษของสังขารธรรมทั้งหลาย ดุจเรือนที่

ถูกไฟติดทั่วทั้งหลังแล้ว ย่อมคลายความยินดีในภพ โดยความ
รู้ชัดความหน่ายลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ จึง
เป็นนิพพิทาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๙ มุญจิจตุกัมยตาญาณ

เมื่อปัญญารู้ชัดความหน่ายนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏเพิ่ม
ขึ้นอีก ย่อมเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรม
ที่เกิดดับปรากฏในขณะนั้น ปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรม
และรูปธรรมเป็นมุญจิจตุกัมยตาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขยาญาณ

เมื่อเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรม
ทั้งหลายยิ่งขึ้นแล้ว ปัญญาที่พิจารณาไตรลักษณะของสังขาร
ธรรมทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และ
อนัตตลักษณะต่อไปอีก แล้วจึงประจักษ์อนิจจลักษณะของสังขาร
ธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ นั้น โดยเป็นสภาพที่ไม่แน่นอนเป็น
ที่สุด เป็นชั่วขณะ ง่อนแง่น แปรผัน ไม่ยั่งยืน ไม่มีสาระ
ประจักษ์แจ้งในทุกขลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ
นั้น โดยสภาพที่บีบคั้นเนื่องๆ ไม่มีทางหลีกเลี่ยง ไม่มีทางแก้ไข
เป็นทุกขภัย คือ เป็นสภาพที่ไม่น่าพอใจติดข้อง ประจักษ์
แจ้งในอนัตตลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ นั้น

โดยสภาพที่สูญไป ลึกลงไป ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาได้ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายนั้นเป็นปฏิสังขยาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๑ สังขารุเปกขาญาณ

เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายเพิ่มยิ่งขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน อ่อนกำลังลงจนเกิดความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลาย เพราะรู้ชัดว่าตรารบใดที่ยังไม่ถึงกาลที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์ ตรารบนั้นก็พิจารณาไตรลักษณะ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ไปเรื่อยๆ ปัญญาที่รู้ชัดในความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับปรากฏนั้น เป็นสังขารุเปกขาญาณ สังขารุเปกขาญาณนี้เป็นวิปัสสนาอันบรรลุดังยอด เป็นวุฏฐานคามินีปัญญา คือ ปัญญาอันเป็นเหตุพาพ้นออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมัคควิถีเกิดขึ้น วุฏฐานคามินี เป็นชื่อของญาณ ๓ คือ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณเป็นวิปัสสนาญาณในมัคควิถี ซึ่งอนุโลมต่อการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม อนุโลมญาณเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓

ขณะในมัคควิถี คือ บริกัมม์ ๑ ขณะ อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓ ขณะนี้มีไตรลักษณ์ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ คือ มือนิจจลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีทุกขลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีอนัตตลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งอนุโลมต่อการที่จะปล่อยอารมณ์ที่เป็นสังขารธรรม

สำหรับบุคคลที่เป็นติกขบุคคล คือ มีปัญญากลับบรรลุอริยสัจธรรมได้เร็ว อนุโลมญาณก็มี ๒ ขณะ คือ เว้นขณะบริกัมม์ ๑ ขณะ และเพิ่มผลจิตเป็น ๓ ขณะ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๓ โคตรภูญาณ

เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะ (สำหรับผู้เป็นมัตถบุคคล คือ ผู้บรรลุอริยสัจธรรมช้ากว่าติกขบุคคล) หรือ ๒ ขณะ (สำหรับผู้เป็นติกขบุคคล) ดับไปแล้ว โคตรภูญาณ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ก็เกิดต่อโดยน้อมไปมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยให้โสตาบัตติมัคคจิตเกิดต่อ มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

ธรรมดาของขวนวิถีในวาระเดียวกัน ๗ ขณะนั้นต้องมีอารมณ์เดียวกัน แต่ในมัคควิถีนั้นขวนวิถี ๗ ขณะ มีอารมณ์ต่างกัน

คือ ปริกัมม ๑ ขณะ อุปจาระ ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ มี ไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่งลักษณะใดใน ๓ ลักษณะเป็นอารมณ์ แต่โคตรภูจิต ๑ ขณะ มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิต ๒ ขณะ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อโคตรภูจิตเป็นมหากุศลจิตที่มี นิพพานเป็นอารมณ์ขณะแรก จึงเป็นจุดจาวัวชชนะของโสตาปัตติ มัคคจิตซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโคตรภูจิต โสตาปัตติ มัคคจิตจึงทำกิจดับกิเลสได้

ข้อความในอัญญาสาลินี จิตตูปาทกัณฑ์ พรรณนาโลกุตตรกุศล และ วิสุทธิมัคค์ ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส อุปมาอนุโลมญาณและ โคตรภูญาณ ดุจบุรุษผู้แหงนดูดวงจันทร์ในเวลากลางคืน ขณะนั้น ดวงจันทร์ไม่ปรากฏเพราะเมฆหมอกกำบังไว้ ทันใดนั้นมีลม กองหนึ่งพัดเมฆก้อนที่บนนั้นให้กระจายไป แล้วลมอีกกองหนึ่งก็ พัดเมฆที่กระจายแล้วนั้นให้ออกไปอีก แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัด เมฆแม้ละเอียดที่ปิดบังดวงจันทร์นั้นให้ออกไป บุรุษนั้นจึงเห็น ดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง นิพพานเปรียบดูดวงจันทร์ อนุโลมญาณ ๓ ขณะเปรียบดูจลม ๓ กอง โคตรภูญาณเปรียบ ดุจบุรุษผู้เห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง

อนุโลมญาณ ๓ ขณะเหมือนลม ๓ กองซึ่งอาจกำจัดเมฆที่ ปิดบังดวงจันทร์ได้ แต่ไม่อาจเห็นดวงจันทร์ ฉะนั้น อนุโลมญาณ ก็บรรเทาความมืดอันปกปิดสัจจะได้ แต่ไม่อาจเห็นนิพพานได้

ฉันนั้น และบุรุษนั้นอาจเห็นดวงจันทร์ได้อย่างเดียว แต่ไม่สามารถกำจัดเมฆได้ฉันใด โศตรภูญาณก็ฉันนั้น คือ อาจเห็นนิพพานได้ แต่ไม่อาจทำลายความมืดคือกิเลสได้

วิปัสสนาญาณที่ ๑๔ มัคคญาณ

เมื่อโศตรภูจิตดับไปแล้ว โสตาปัตติมัคคจิตที่เกิดขึ้นก็ข้ามพ้นสภาพความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล โสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรปัญญา

วิปัสสนาญาณที่ ๑๕ ผลญาณ

เมื่อโศตาปัตติมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้โศตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรกุศลจิตเป็นอกาลิโก เป็นอหันทระกัมมปัจจัยที่ทำให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรวิบากจิตจึงเป็นวิบากจิตที่ต่างกับวิบากอื่น ๆ คือ ทำชวณกิจสืบต่อจากโลกุตตรกุศลจิต ๒ หรือ ๓ ขณะ ในมัคควิถี และโลกุตตรวิบาก คือ ผลจิตซึ่งเกิดภายหลังของมัคควิถีนั่นก็ทำชวณกิจไม่ทำกิจเหมือนวิบากจิตอื่น ๆ เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๑๖ ปัจจเวกขณญาณ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อ และหลังจากนั้นมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้น พิจารณาสภาพธรรมที่เพิ่งประจักษ์แจ้ง ที่ละวาระ คือ พิจารณามัคคจิต วาระ ๑ พิจารณาผลจิต วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้ว วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ยังเหลือ วาระ ๑ พิจารณานิพพาน วาระ ๑

สำหรับผู้ที่บรรลุลุอรหัตตมัคค์และอรหัตตผลนั้น ไม่มีการพิจารณาภิเลสที่ยังเหลือ เพราะอรหัตตมัคคจิตดับภิเลสทุกประเภทหมดเป็นสมุจเฉท ไม่มีภิเลสใดๆ เหลือเลย

วิปัสสนาญาณ ๑๖ นั้น ในบางแห่งแสดงวิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งเป็นพลววิปัสสนาญาณ คือ

๑. อุทยัพพญาณ
๒. ภัททญาณ
๓. ภัยญาณ
๔. อาทีนวญาณ
๕. นิพพิทาญาณ
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ
๗. ปฏิสังขญาณ
๘. สังขารูปেকชาญาณ
๙. อนุโลมญาณ

ในบางแห่งแสดง **วิปัสสนาญาณ ๑๐** คือ เริ่มตั้งแต่ สัมมสนญาณถึงอนุโลมญาณ การที่แสดงวิปัสสนาญาณตั้งแต่ ญาณแรกถึงอนุโลมญาณนั้น ก็เพราะวิปัสสนาญาณเหล่านั้นค่อยๆ คมกล้าขึ้นจนอนุโลมต่อการมีนิพพานเป็นอารมณ์

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้ปัญญาคมกล้าและบริสุทธิ์ ขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นนั้น เป็นวิสุทธิ ๗ ดังนี้

๑. ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีลเมื่อสติระลึกถึงลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม ขณะนั้นวิสุทธิจากการไม่รู้สภาพปรมาัตถธรรมซึ่ง ไม่ใช่ตัวตน ขณะที่สติปัฏฐานไม่เกิดไม่ใช่ศีลวิสุทธิ เพราะยึดถือ ศีลว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๒. จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาธิขั้นต่างๆ ขณะที่สติระลึกถึง ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และขณะใดที่มานจิตเป็น อารมณ์ของสติปัฏฐาน มานจิตขณะนั้นก็เป็วจิตตวิสุทธิ เพราะ ขณะนั้นไม่ยึดถือมานจิตนั้นว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โดยสภาพที่ ไม่ใช่ตัวตน ขณะนั้นจึงวิสุทธิจากการไม่เคยประจักษ์แจ้งลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนมาก่อนเลย

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อทิฏฐิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่

เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ คือ เห็นลักษณะของสภาพธรรม ตามความเป็นจริงของสภาพธรรม นั้นๆ ในขณะที่สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสมบูรณ์ถึงขั้นเป็นปัจจัยปริคคหญาณ ข้ามพ้นความสงสัยในการเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามปัจจัยทั้งสิ้น ปัจจัยปริคคหญาณจึงเป็น กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากสติปัฏฐานที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจนชิน รู้ว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้น เสมอกันหมดทุกประเภท ทำให้ละคลายการใฝ่ใจแสวงหายึดมั่นในนามหนึ่งนามใด รูปหนึ่งรูปใดโดยเฉพาะ และน้อมพิจารณาการเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์การเกิดดับสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรม เป็นสัมมสนญาณและอุทยัพพญาณตามลำดับ เมื่ออุทยัพพญาณดับไปแล้ว ก็เลสที่ยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเจทก็ทำให้เกิดความยินดีพอใจใน **วิปัสสนูปกิเลส ๑๐** อย่างไม่อย่างหนึ่ง คือ

๑. โอภาส แสงสว่าง
๒. ญาณ ความรู้
๓. ปิติ ความอิมใจ

- ๔. ปัสสัทธิ ความสงบ
- ๕. สุข ความสบายแช่มชื่นใจ
- ๖. อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ
- ๗. ปัคคาหะ ความเพียร
- ๘. อุပ္ปีฎฐานะ ความมั่นคง
- ๙. อุเบกขา ความวางเฉย
- ๑๐. นิกันติ ความไคร่

๑. เมื่ออุท্থัพพญาณดับไปแล้ว โภกาสย่อมเกิดจากจิตที่สงบถึงขั้นที่เป็นปัจจัยให้แสงสว่างเกิดขึ้นได้ ขณะที่เกิดความยินดีในโอภาสนั้นเป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้น

๒. ขณะที่เกิดความยินดีในความคมกล้าของปัญญาที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้นต่อไป

๓. ขณะที่ยินดีในปิติ ความอิมเอบที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔. ขณะที่ยินดีในความสงบ ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ความแข็งกระด้างความคดงอไม่ควรแก่การงาน เป็นต้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๕. ขณะที่ยินดีในความสุข ซึ่งเป็นโสมนัสเวทนาอย่างยั่งยืน ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๖. ขณะที่ยินดีในความน้อมใจเชื่อที่มั่นคงยิ่งขึ้นนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๗. ขณะที่ยินดีในความเพียรที่ไม่ตั้งหนักไม่หย่อนหนัก ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๘. ขณะที่ยินดีในความมั่นคงของสติปัญญา ๔ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๙. ขณะที่ยินดีในความวางเฉย คือ เป็นกลางเสมอกันในสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์การเกิดดับของอารมณ์ที่ปรากฏอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ขณะที่ยินดีที่ได้ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

เมื่อปัญญาพิจารณาว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็นสิ่งที่ควรละ ขณะที่มีปัญญาคมกล้ารู้ชัดความละเอียดของวิปัสสนูปกิเลสซึ่งไม่ใช่

ทางที่จะนำไปสู่การละคลายความติดข้องในสภาพธรรมทั้งหลาย
ที่ละเอียดขึ้น ขณะนั้นเป็นมัคคาคัมภคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ
อุทยัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว

๖. **ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ** เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส
แล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานต่อนั้นก็เป็น
ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ ตั้งแต่อุทยัพพญาณที่ปราศจาก
วิปัสสนูปกิเลส จนถึงอนุโลมญาณ ๓ ขณะในมัคควิธี คือ
บริกัมม์ อุปจาร อนุโลม

๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะดับแล้ว
โคตรภูญาณก็เกิด โคตรภูญาณไม่ใช่ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ
และไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะโคตรภูญาณมีฐานะเป็นจุด
อวำชชนะของโลกุตตรจิตระหว่างปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิและ
ญาณทัสสนวิสุทธิ แต่ถึงการนับว่าเป็นวิปัสสนาญาณเพราะเป็น
กระแสของวิปัสสนา เมื่อโคตรภูญาณดับแล้วมัคคจิตต์เกิดเป็น
ญาณทัสสนวิสุทธิ

รวมเป็นวิสุทธิ ๗

ปริณญา ๓

การเจริญสติปัฏฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้ง
อริยสัจธรรมนั้น ทำให้เกิดปริณญา คือ ปัญญารอบรู้ ๓ ชั้น
ได้แก่ ญาณปริณญา ตีรณปริณญา ปหานปริณญา

ญาติปริยญา คือ ปัญญาที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่ปรากฏโดยสภาพไม่ใช่ตัวตน ด้วยนามรูป ปริเฉทญาณ เป็นต้นไป เป็นพื้นฐานให้ห้อมพิจารณาลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ เพิ่มขึ้น รอบรู้ขึ้นตามลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริเฉท ญาณ

ตึรณปริยญา คือ ปัญญาที่พิจารณาลักษณะของสภาพ ธรรมที่ปรากฏโดยเสมอกัน โดยรอบรู้ ไม่เจาะจงฝึกใฝ่มุ่งหวัง นามธรรมและรูปธรรมใดโดยเฉพาะ เพราะรู้ลักษณะของสภาพ ธรรมที่ปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร ความสมบูรณ์ของปัญญา ที่รู้ชัดในความเสมอกันของนามธรรมและรูปธรรม ทำให้ ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมตั้งแต่ สัมมสนญาณ เป็นต้นไป

ปหานปริยญา คือ เมื่อพิจารณาความดับไปของนามธรรม และรูปธรรม จนประจักษ์แจ้งการดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ด้วยภังคญาณแล้ว ปัญญารอบรู้เพิ่มขึ้น ก็เริ่มคลายความยินดีใน นามธรรมและรูปธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรม เพิ่มขึ้นเป็นปหานปริยญา เป็นต้นไป จนถึงมัคคญาณ

ในวันหนึ่งๆ ปัจจัยที่จะให้สติปัญญาเกิดระลึกถึงลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงนั้น น้อย กว่าปัจจัยที่จะให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นมากเหลือเกิน ฉะนั้น การ

เจริญขึ้นของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการรู้แจ้งอริยสัจธรรม ๔ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมัคค์มีองค์ ๘ รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้น จึงต้องสะสมบรณานานมาก เพราะไม่ใช่เป็นการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมา รู้ แต่เป็นการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาที่มีเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ปรากฏแล้วดับไปรวดเร็วเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง ถ้าขณะนี้ไม่รู้ ว่าสติปัฏฐานเป็นอย่างไร ไม่รู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยสภาพที่เป็นปรมาตมธรรมไม่ใช่ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ก็จะต้องอบรมปัญญาขั้นต้นด้วยการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงตามที่ทรงตรัสรู้ และจะต้องพิจารณาหนทางปฏิบัติ คือ การอบรมเจริญปัญญาให้ถูกต้องว่า เหตุต้องสมควรแก่ผล เมื่อผลคือปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สภาพที่เกิดขึ้นและดับไปเป็นทุกข์ เพราะไม่ใช่สภาพที่น่ายินดีและเป็นอนัตตาของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ก็ย่อมรู้ว่าไม่มีทางอื่นเลย นอกจากหนทางเดียว คือ สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ ศึกษา สังเกต ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าสังขารขันธ์ทั้งหลายจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้ปัญญาที่อบรมสมบูรณ์แล้วเกิดขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นๆ

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอบรมพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากที่ทรงได้รับพระพุทธรูปพยากรณ์จากพระที่บังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงอบรมเจริญบารมีมาโดยตลอด และได้เฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ก่อนที่จะทรงตรัสรู้อริยสัจจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล แล้วบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยลำดับ ในปัจฉิมยาม ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖

พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ ท่านพระสารีบุตร ผู้เลิศทางปัญญา และท่านพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เลิศทางอิทธิฤทธิ์นั้น อบรมเจริญปัญญามาแล้ว ๑ อสงไขยแสนกัปป์ ในชาติสุดท้ายท่านพระสารีบุตรบรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล เมื่อได้ฟังท่านพระอัสสชิแสดงธรรมแก่ท่าน และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมที่ท่านพระอัสสชิได้แสดงแล้วนั้น

พระมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นเลิศในทางต่างๆ เช่น ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอานนท์ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอนุรุทธะ เป็นต้น ก็ได้อบรมเจริญปัญญาแล้วแสนกัปป์ พระอรหันตสาวกและพุทธบริษัทก็ได้อบรมเจริญปัญญามาแล้วจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นพระอริยบุคคลเป็นจำนวนมากในกาลสมบัติ คือ สมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงดับขันธปรินิพพาน

และหลังจากทรงดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นานสืบต่อมาจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมย่อมลดน้อยลงไปตามการศึกษา การเข้าใจพระธรรมและการปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง และโดยเหตุ คือ การอบรมสะสมเจริญปัญญาที่สมควรแก่ผล

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้อบรมเจริญสมถภาวนาจนสามารถบรรลุคุณวิเศษ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้ แต่ไม่สามารถดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและทรงแสดงพระธรรมแล้ว ก็มีผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นจำนวนมาก และบางท่านที่เจริญสมถภาวนาบรรลุฌานจิตมาแล้ว เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ก็รู้แจ้งอริยสัจจธรรมด้วย ฉะนั้น พระอริยสาวกจึงมี ๒ ประเภท คือ พระอริยสาวกผู้ไม่ได้ฌาน และพระอริยสาวกผู้ได้ฌานด้วย

พระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌานนั้นบรรลุมัคคจิตโดยไม่มีฌานจิตเป็นบาท คือ ไม่ได้บรรลุฌานจิต ฌานจิตจึงไม่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้พิจารณา และถึงแม้ว่าโลกุตตรจิตประจักษ์แจ้งนิพพานอย่างชัดเจนแนบแน่นเช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ของฌานจิตชั้นต่างๆ แต่เมื่อพระอริยะผู้ไม่ได้ฌาน ไม่ได้บรรลุฌาน ก็ไม่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติได้ การนับประเภทจิตโดยนัย ๘๙ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌาน

ส่วนพระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น บรรลุมัคคจิตผลจิตโดยมีฌานเป็นบาท ฉะนั้น จึงต้องเป็นผู้บรรลุฌานพร้อมด้วย

วสี ฌานจิตจึงเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต พิจารณาจนบรรลุโลกุตตรมรรคจิตและผลจิต ได้ด้วยการพิจารณา ฌานจิตนั่นเอง พระอริยบุคคลผู้บรรลุมรรคผลนิพพานพร้อมด้วย องค์ของฌานชั้นต่างๆ พ้นจากกิเลสด้วยปัญญาและความสงบ ของฌานชั้นต่างๆ การนับประเภทจิตโดยนัย ๑๒๑ ดวง จึง นับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ได้ฌาน

สมาบัติ ๓

สมาบัติ ๓ คือ ฌานสมาบัติ ๑ ผลสมาบัติ ๑ นิโรธสมาบัติ ๑

บุุคคลผู้บรรลุฌานจิตและมีวสี ๕ คือ ความชำนาญในการ เข้าและออกฌานแต่ละชั้น เป็นต้นนั้น เป็นฌานลาภีบุคคล คือ ผู้มีฌานเป็นลาภ จึงสามารถเข้า**สมาบัติ** คือ ฌาน วิถีจิตเกิดสืบท่อกันทางมโนทวาร โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลย ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ ขณะที่เป็ฌานสมาบัตินั้น ระวังบทุกข์กายและทุกข์ใจ เพราะขณะนั้นสงบจากอารมณ์อื่นๆ ทั้งหมด มีแต่ความสุขสงบด้วยการเข้าถึงอารมณ์ของฌานเพียง อย่างเดียวเท่านั้น ขณะนั้นจึงเป็น**สมาบัติ**

พระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น สามารถเข้า**ผลสมาบัติ** คือ โลกุตตรปฐมฌานผลจิต หรือโลกุตตรทุติยฌานผลจิต หรือ โลกุตตรตติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรจตุตถฌานผลจิต หรือ

โลกุตตรปัญญาจรมณานผลจิต เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดขึ้นเลย ผลสมาบัติเป็นการเข้าถึงโลกุตตรฌานตามลำดับขั้นของโลกุตตรผลจิตซึ่งเกิดพร้อมด้วยองค์ของฌานนั้นๆ

ขณะที่ผลสมาบัติวิถิจจะเกิดขึ้น กามาวจรจิตที่เกิดก่อนไม่ชื่อว่า บริกัมม์ และอุปจาร แต่เป็นอนุโลมทั้ง ๓ ขณะ เพราะอนุโลมต่อการที่โลกุตตรผลจิตซึ่งเคยเกิดแล้วจะเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์อีกตามขั้นของโลกุตตรฌาน ต่างกับบริกัมม์ อุปจาร อนุโลมในมัคควิถี ซึ่งมัคคจิตจะเกิดขึ้นเพื่อดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ขณะที่ผลจิตเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ นั้น เป็นผลสมาบัติ

สำหรับพระอนาคามีบุคคลและพระอรหันต์ผู้บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น สามารถเข้า นิโรธสมาบัติ คือ ตับจิต และเจตสิกไม่เกิดเลยตลอดเวลาไม่เกิน ๗ วัน เพราะอาหารที่บริโภคแล้วนั้นค้ำจุนร่างกายได้ไม่เกิน ๗ วัน การเข้านิโรธสมาบัติซึ่งดับจิตและเจตสิกได้ชั่วคราวนั้น ต้องประกอบด้วยกำลัง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งสมถะและวิปัสสนา คือ ถึงแม้ว่าเป็นพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันต์ แต่ไม่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคลที่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้

เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้น ต้องเข้าตั้งแต่ปฐมฌานเป็นลำดับไป โดยเมื่อออกจากปฐมฌานแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงอาภิญญายตนฌาน เมื่อออกจากอาภิญญายตนฌานแล้วกระทำกิจเบื้องต้น ๔ อย่าง คือ*

- นानาพัทธอวิโกปนะ ๑
- สังฆปฏิมานนะ ๑
- สัตตอุปโกสนะ ๑
- อัทธานปริจเฉทะ ๑

นानาพัทธอวิโกปนะ คือ อริชฐานให้บริวารของใช้อันเนื่องกับตน เช่น บาดร จีวร เตียง ที่อยู่อาศัย ไม่ถูกทำลายเสียหายด้วยไฟ น้ำ ลม โจร เป็นต้น ภายใน ๗ วันที่เป็นนิโรธสมาบัติ ส่วนสิ่งใดที่ใช้อยู่เนื่องกับตน เช่น ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นั่ง ไม่มีกิจที่จะอริชฐานต่างหาก เพราะสมาบัตินั้นแลย่อมคุ้มครองมิให้ถูกทำลายเสียหายได้

๑ สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค์
อรรถกถานิโรธสมาบัติญาณนิตเทส ข้อ ๒๑๗-๒๒๕

สังขปฏิมานนะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อต้องร่วมประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด

สัตตูปักโกสนะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกหา

อัทธานปริจเจทะ คือ การพิจารณากำหนดกาลของชีวิตว่าจะมีอายุตลอดไป ๗ วันหรือไม่ เพราะระหว่างนิโรธสมาบัตินั้นจุดจิตเกิดไม่ได้ เมื่อมีอายุตลอดไป ๗ วันได้จึงเข้านิโรธสมาบัติ

เมื่อทำบุพพกิจ ๔ นี้แล้ว ก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยจิตเกิดดับสลับต่อกันตามลำดับวาระของเนวสัญญานาสัญญายตนฌานวิถิจิต โดยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิตเกิด ๒ ขณะ แล้วจิตเจตสิกไม่เกิดเลยในระหว่างที่เป็นนิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน

เมื่อถึงกำหนดออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ แล้วภวังคจิตจึงเกิดต่อ

นิโรธสมาบัติมีเฉพาะในภุมมิมัชฌิมันท์ ๕ เท่านั้น ในอรุณพรหมภูมิไม่มีนิโรธสมาบัติเพราะไม่มีรูปฌานจิต

แนวทางเจริญวิปัสสนา

แนวทางเจริญวิปัสสนา

- ถ. การเจริญสมถภาวนามีอารมณ์ตั้ง ๔๐ ประเภท เห็นว่า ส่วนใหญ่นิยมอานาปานสติ เข้าใจว่าจะไม่สามารถขัดเกลากิเลส ไม่ถึงพระนิพพานหรือบรรลุนิยัตถธรรมได้
- สุ. ถ้าเป็นการเจริญสมถภาวนาก็ดับกิเลสไม่ได้ เพราะไม่บรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นการรู้แจ้งอริยัตถธรรม
- ถ. ถ้าอย่างนั้นการจะขัดเกลากิเลสได้อย่างบุคคลทั่วไปนี้ที่มุ่งจะขัดเกลากิเลสให้ถึงพระนิพพาน แต่ว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่า ในชีวิตประจำวันนี้ อะไรเป็นเหตุให้เรายึดถือ ถ้าเผื่อไม่เข้าใจ แต่เป็นโลภะ หรือเป็นความต้องการที่ว่อยาก จะละกิเลสอย่างเดียวโดยที่ไม่รู้จักกิเลส จะสามารถเจริญสติปัฏฐานหรือไม่
- สุ. เป็นไปไม่ได้
- ถ. สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ทั้งสองอย่างเจริญไม่ได้
- สุ. เข้าใจเอาเองว่ากำลังเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อไม่ใช่วิปัสสนา ก็เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไม่ได้
- ถ. ทีนี้ถ้าจะเจริญสติปัฏฐาน อาจารย์จะมีแนวทางอย่างไรให้เขาพิจารณา

สุ. ไม่มีใครเร่งรัดให้ใครเจริญสติปัฏฐานได้ ไปเอาเด็กมานั่งเข้า
แถวแล้วบอกให้เจริญสติปัฏฐาน เด็กไม่รู้จักกิเลสเลย และ
ก็ไม่ได้อยากละกิเลสด้วย แล้วเด็กจะเจริญสติปัฏฐานได้
อย่างไร เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ยังไม่ได้หมดกิเลส ผู้ใหญ่
ทุกคนก็มีกิเลสคนละเยอะๆ ทั้งนั้น ลองถามผู้ใหญ่แต่ละคน
ว่าอยากหมดกิเลสไหม ส่วนใหญ่ก็บอกว่าไม่อยากหมด
กิเลส แม้บางคนจะบอกว่าไม่อยากมีกิเลส แต่เมื่อเอ่ยคำว่า
“กิเลส” นั้นรู้จักกิเลสจริงๆ หรือยัง โลกะเป็นกิเลส อยาก
มีโลกะใหม่ ไม่ชอบชื่อโลกะ แต่ว่าต้องการโลกะทุกขณะ
นี่แสดงว่าไม่เข้าใจลักษณะโลกะซึ่งเป็นกิเลส อาหารอร่อย
ใหม่ เสื้อผ้าอาภรณ์สวยใหม่ เพลงนี้เพราะใหม่ กลิ่นนั้น
หอมใหม่ แก้วอันนี้นุ่มนวลดีใหม่ กระดาษสัมผัสแล้ว
สบายใหม่ นี่คือไม่ชอบชื่อโลกะ แต่ทุกขณะจิตต้องการ
โลกะ การเจริญสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัญญา ไม่ใช่
การอยากทำสมาธิ

ถ. อัตตสังขญา คืออะไร

สุ. อัตตสังขญา คือ ความจำด้วยการยึดถือว่าเป็นตัวตน ความ
จริงไม่น่าสงสัยในอัตตสังขญาเลย เพราะทุกคนมีอัตตสังขญา
เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล จึงดับความ
เห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้
แต่ก่อนที่สติจะเกิด และปัญญาศึกษาเข้าใจลักษณะของ

สภาพธรรม จนกระทั่งรู้ชัดประจักษ์แจ้งในสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตนได้นั้น ก็จะต้องมีอัตตสัญญา เมื่อสติไม่เกิดจึงไม่ระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารตามความเป็นจริง จึงเห็นผิดยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏรวมกันเป็นอัตตา คือ เป็นตัวตนเป็นสิ่งที่หนึ่งสิ่งใด เมื่อไม่รู้ความจริงว่าเป็นสภาพธรรมขณะนี้ ก็มีอัตตสัญญามีความทรงจำว่าเป็นเราที่เห็น และจำว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ต่างๆ

ปัญญาที่เกิดจากการฟังไม่สามารถประจักษ์แจ้งว่าสิ่งที่เคยเห็นเป็นคนเป็นสัตว์นั้น แท้จริงเป็นเพียงสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเท่านั้น ฉะนั้น การฟังพระธรรม การศึกษาพระธรรม ต้องพิจารณาบ่อยๆ เหนือๆ พิจารณาแล้วพิจารณาอีก ใคร่ครวญอย่างละเอียดจนกระทั่งเข้าใจคำที่แสดงลักษณะของสภาพธรรม เช่นคำว่า “สิ่งที่ปรากฏทางตา” นั้นเป็นคำที่ถูกต้องที่สุด เพราะแสดงว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งที่ปรากฏได้ทางตา สิ่งที่ปรากฏให้เห็นนั้น ไม่ว่าจะเห็นสีแดง สีเขียว สีฟ้า สีเหลือง สีขาว สีใส สีขุ่น ก็ต้องปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาท เมื่อเห็นแล้วไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงมีอัตตสัญญาว่าเป็นคน สัตว์ วัตถุต่างๆ ขณะที่สนใจในสีต่างๆ นั้นทำให้คิดนึกเป็นรูปร่างสัมพันธภาพ เกิดความทรงจำในรูปร่างสัมพันธภาพ จึงเห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ ซึ่งรูปร่างที่เห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ นั้นก็ต้องมีหลายสี

เช่น สีดำ สีขาว สีเนื้อ สีแดง สีเหลือง เป็นต้น ถ้าไม่จำ
หมายสีต่างๆ เป็นรูปร่างสัญญาณ ความสำคัญหมายว่าเป็น
สัตว์ บุคคล วัตถุต่างๆ ก็มีไม่ได้

ฉะนั้น ขณะใดที่เห็นแล้วสนใจ เพลลินในนิมิต คือ รูปร่าง
สัญญาณและอนุพยัญชนะ คือ ส่วนละเอียดของสิ่งที่ปรากฏ
ให้ทราบว่าจะขณะนั้นเพราะสีปรากฏ จึงทำให้เกิดนึกเป็นรูปร่าง
สัญญาณและส่วนละเอียดของสิ่งต่างๆ ขึ้น เมื่อใดที่สติเกิด
ระลึกรู้และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณา ก็จะเริ่มรู้นิมิตและ
อนุพยัญชนะทั้งหลายซึ่งเป็นสีต่างๆ ก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ
ทางตาเท่านั้น นี่คือนิมิตที่เริ่มเข้าถึงลักษณะของสภาพ
ธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เมื่อสติเกิดระลึกรู้เนื่องๆ
บ่อยๆ ก็จะเข้าใจอรรถที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ติดใน
นิมิตอนุพยัญชนะ (ด้วยการอบรมเจริญปัญญารู้สภาพธรรมที่
ปรากฏตามความจริง) และเริ่มละคลายอัตตสัญญาในสิ่งที่
ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามขั้นของปัญญา
ที่เจริญขึ้น

ฉะนั้น จะต้องรู้ว่าไม่ว่าพระไตรปิฎกจะกล่าวถึงข้อความใด
พยัญชนะใด ก็เป็นเรื่องสภาพธรรมในชีวิตประจำวันจริงๆ ซึ่งสติ
จะต้องระลึกและพิจารณาให้เข้าใจจนกว่าปัญญาจะรู้ชัด ประจักษ์
แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

นี่เป็นเรื่องที่ทุกๆ ท่านจะค่อยๆ ฟังไป ศึกษาไป พิจารณาไปตามปกติในสภาพที่เป็นชีวิตจริงๆ เพราะยังไม่สามารถที่จะดับกิเลส โสภะ โทสะ โมหะ ฯลฯ ซึ่งหลายคนอยากจะดับให้หมดเสียเหลือเกิน แต่จะต้องรู้ว่ากิเลสจะดับได้ก็ต่อเมื่อโลกุตตรมัคคจิตเกิดขึ้นดับสักกายทิฏฐิ คือ การยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นพระอริยบุคคลขั้นพระโสดาบันก่อน แล้วปัญญาจึงจะเจริญขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ ฉะนั้น จึงจะต้องอบรมเจริญปัญญา ไม่ใช่มุ่งหน้ารีบร้อนที่จะไปปฏิบัติเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี โดยไม่เข้าใจ เหตุปัจจัยว่า สติที่เป็นสัมมาสติซึ่งเป็นมัคค์มีองค์ ๘ นั้นจะเกิดได้ เมื่อศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ เสียก่อน แล้วสัมมาสติจึงจะเกิดระลึกได้ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาจนประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน

การเจริญสติปัฏฐานเป็นไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) อธิปัญญาสิกขา เพราะในขณะที่สติระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นศีลอย่างละเอียด คือ เป็นอธิศีลสิกขา เป็นการระลึกถึงลักษณะของจิต เจตสิก รูป รู้ลักษณะของกุศลธรรมและอกุศลธรรมก่อนที่จะเกิดการกระทำใดๆ ทางกาย วาจา สติปัฏฐานเป็นอธิจิตตสิกขา เพราะเป็นความตั้งมั่นของ

เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) ในอารมณ์ที่ปรากฏซึ่งเกิดดับอย่างรวดเร็ว สติปัญญาเป็นอธิปัญญาสิกขา เพราะเป็นปัญญาที่พิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ โดยละเอียดตามความเป็นจริง

ถ. ผมขออภัยท่านผู้ฟังด้วยนะครับ ที่ท่านอาจารย์อธิบายหมดประโยชน์ไปเดี๋ยวนี้ นะครับ ตรงกับตัวผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วก็ตัวผมไม่เชื่อว่าไม่เข้าใจเท่าที่อาจารย์กล่าว ไม่เข้าใจมากกว่านั้นอีก เช่น สมมติว่าเราจะปฏิบัติเรื่องสติปัญญาขั้นนี้ ประเดี๋ยวกลายเป็นตัวเราไปใช้สติ สติก็มีหลายประตูหลายทวาร สติเบื้องต้นนี้แหละครับ สำหรับตัวผมยังไม่ไปแค่นั้นเลยครับ เท่าที่สำรวจตัวเองเบื้องต้นนี้ครับ ยังไม่เข้านามรูปปริจเฉทญาณเลยสักที จะทำอย่างไรดีครับ

สุ. เวลาที่จะทำวิปัสสนาครั้งใดก็ยุ่งยากครั้งนั้นทีเดียว เพราะว่าจะทำ จะทำถูกได้อย่างไรถ้ายังมีตัวตนที่จะทำอย่างนั้น อย่างนี้พอเริ่มจะทำก็แสดงว่ามีความต้องการที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางหนึ่งทางใดเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งความจริงแล้วลักษณะของสติปัญญาเป็นสภาพธรรมที่ระลึก รู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใด เช่น ทางตาในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ สติปัญญา ก็ระลึกได้

ตามปกติทีละเล็กทีละน้อย และปัญญาก็จะเริ่มศึกษาพิจารณา
รู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมทีละเล็กทีละน้อย

ถ. ขณะที่กำลังเห็นจะเจริญสติปัญญาอย่างไร

สุ. ขณะที่กำลังเห็นก็ระลึกว่าสิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นเป็น
สภาพธรรมชนิดหนึ่งที่ยังปรากฏทางตาเท่านั้น จะเห็นเป็น
ผม จะเห็นเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นเส้า เป็นศาลา เป็น
อะไรก็ตาม ความจริงแล้วก็เป็นสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ไม่
ปรากฏทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเลย เมื่ออบรม
เจริญปัญญายังไม่ถึงขั้นนามรูปปริจเฉทญาณ ก็เป็นนามรูป
ปริจเฉทญาณไม่ได้

ถ. กระผมขอเรียนว่า เมื่อได้รับหนังสือธรรมปฏิบัติในชีวิต
ประจำวันแล้ว ผมอ่านไม่รู้กี่จบครบ ๗-๘ จบหรือจะกว่า
อยากจะปฏิบัติให้ได้ แต่มันเป็นตัวเราเสียทุกที ทางตาก็เรา
เห็น ไม่ใช่สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม นึกๆ ไปมันก็แพรวะพัด
ไปหมดครับ ไม่กระจายหรือไม่เป็นเฉพาะประตู ไม่เข้านาม
รูปอย่างที่ว่านี้ ขอให้อธิบายอีกทีเถอะครับ

สุ. ขณะที่เห็นทางตา ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ
ตามปกติขณะนั้นได้ไหม ข้อสำคัญประการแรกก็คือ จะต้อง
รู้ว่าการอบรมเจริญความรู้จนถึงความสมบูรณ์ของปัญญาที่
เป็นนามรูปปริจเฉทญาณนั้น ต้องเริ่มจากสติระลึก ศึกษา

ลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใดตามปกติ ไม่ใช่โดยขั้นการฟัง และไม่ใช้พอเห็นก็เริ่มกระวนกระวายกระสับกระส่าย นึกกระจัดกระจายว่าสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นรูป และสภาพที่กำลังเห็นเป็นนาม ขณะนั้นไม่ใช่การระลึกศึกษาลักษณะที่เป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรม การที่สติปัญญาจะเกิดขึ้นนั้นจะต้องเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างถูกต้องก่อนว่า นามธรรมที่กำลังเห็นนั้นเป็นสภาพรู้ ไม่มีรูปร่าง ตัวตน ไม่ต้องเอาแขน ขา มือ เท้า มาประกอบรวมกันเป็นท่าทางว่ายืนแล้วเห็น นั่งแล้วเห็น นอนแล้วเห็น สติปัญญาระลึก รู้เฉพาะอาการที่กำลังเห็นจริงๆ ว่าเป็นสภาพรู้ชนิดหนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น และขณะที่สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตา นั้น ก็พิจารณาศึกษาเข้าใจจนกว่าจะรู้ว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น

๓. เพื่อจะให้การปฏิบัติแน่นแน่ว ไม่กระสับกระส่ายอย่างท่านอาจารย์ว่านะครับ ถ้าเราจะใช้วิธีอานาปานสติปัญญาจะได้ใหม่ ภาย เวทนา จิต ธรรม แต่เราใช้ควบกับอานาปานสติ กระผมก็เลยตั้งชื่อพิเศษของกระผมว่า อานาปานสติปัญญา การปฏิบัติเช่นนี้นะครับ

สู้ โดยมากความต้องการผล จะทำให้หาวิธีผสม เพราะบางที
 พอไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็ลองใช้อย่างโน้นกับอย่างนี้รวมกัน
 เพื่อว่าจะมีสัมปชัญญะบริบูรณ์ขึ้นและสติจะได้ไม่หลงลืม
 และจดจ้องอยู่ที่หนึ่งที่ได้ได้นาน แต่นี่เป็นลักษณะของความ
 ต้องการหรือเปล่า ท่านที่ต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใด
 อารมณ์หนึ่งนานๆ แต่ทางตาที่ระลึกไม่ได้ ระลึกไม่ถูก
 ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ปกติธรรมดา
 ก็ระลึกไม่ถูก เมื่อต้องการให้จิตจดจ่ออยู่ที่หนึ่งที่ได้ ก็เลย
 พยายามผสมรวมกันหลายๆ ทาง ซึ่งก็เป็นเพราะความ
 ต้องการ จึงไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญา ผู้มีปกติเจริญ
 สติปัญญาอันนั้นอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละ แต่เมื่อยังไม่รู้
 ก็ไม่ละ การพยายามจะทำให้จิตจดจ่ออันนั้นละความต้องการ
 หรือเปล่า และก็ไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละด้วย
 อย่างบิดเบือนทำอย่างอื่นหรือผสมการปฏิบัติอื่นๆ เข้ามาอีก
 เพราะจะไม่ทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนี้
 ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ได้ยินเป็นปกติ
 คิดนึกเป็นสุขเป็นทุกข์ตามปกตินั้น ล้วนเป็นธรรมทั้งหมด
 ครอบงำที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกไม่รู้ไม่ใช่เป็นการอบรมเจริญ
 สติปัญญา เพราะถึงพยายามทำอย่างอื่นผสมวิธีต่างๆ มาก
 สักเท่าไร ปัญญาก็ไม่ได้รู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ
 ตามความเป็นจริง ฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรที่จะไปผสมวิธี
 ต่างๆ ขึ้น ในเมื่อไม่ใช่ปัญญาที่ศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่

เป็นนามธรรมและรูปธรรมตามปกติทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ขอทราบว่าคุณขณะที่กำลังผสมวิธีปฏิบัติต่างๆ นั้นมี ประโยชน์อะไรบ้าง เกิดความรู้อะไรขึ้นบ้าง

- ถ. เท่าที่อาจารย์ถามผมว่าได้ความรู้อะไรบ้างนะครับ ผมก็ได้ความรู้ทางไตรลักษณ์ เพราะว่าในหลักฐานของท่านอาจารย์ พระธรรมกถึกมีตำราอานาปานสติ ๓ เล่ม ผมก็ไปอ่าน จตุกกะที่ ๔ ท่านว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตตา และอธิบาย อนิจจัง ทุกขัง อนตตตา ด้วย ตามที่ผมอ่าน ท่านชี้แจงว่า อานาปานสตินี้มี ๑๖ ข้อ แต่จตุกกะที่ ๔ นี้เป็น วัฏฏะวิปัสสนาสติปัฏฐานเกี่ยวกับปัญญาโดยแท้ ไม่ได้เกี่ยวกับหายใจเข้าหายใจออกเท่าไร ที่นี่เราก็เอาอานาปานสติ บังคับไว้ จะได้ไม่ไปแปรเป็นอย่างอื่น ถ้านึกอะไรๆ ไม่ออก คือ วิปัสสนาอย่างที่อาจารย์สอนนะครับ หายใจเข้าหายใจ ออกบังคับไว้ เป็นวงไว้ทีเดียว คิดอะไรไม่ออกก็หายใจเข้า หายใจออกเอาไว้ ถ้าเกิดมีปัญหาก็คิดไปอย่างนี้ ที่คิดนี้ ผมก็ไม่ได้ไปคิดนอกอาจารย์นะครับ ก็อยากจะคิดว่าตาเห็น เป็นนาม ก็อยากจะคิดอย่างนั้น ไม่ใช่ตัวตนหรือกณะ ก็เห็น ก็ได้ยินนะ ไม่ใช่ตัวตนนะ แต่ที่นี่เจ้าตัวตน เจ้าผม เจ้าเรา เจ้าคิดนี้มันมีเรื่อยละครับ นี่ละครับมันหนักใจละครับ

ส. ผสมอย่างนั้นแล้วก็ยังหนักใจ เพราะไม่ใช่ปัญญาที่พิจารณา
 ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความ
 เป็นจริง ท่านบอกว่าประโยชน์ที่ท่านได้ คือ ความรู้ทาง
 ไตรลักษณ์ ถ้าไม่รู้สภาพนามธรรมและรูปธรรมแล้วจะรู้
 ไตรลักษณ์ของอะไร ก็เป็นเพียงการรู้ไตรลักษณ์ตามหนังสือ
 เท่านั้น การประจักษ์ไตรลักษณ์จริงๆ นั้นต้องเป็นวิปัสสนา
 ญาณ และวิปัสสนาญาณจะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและ
 รูปธรรมไม่ได้เลย ฉะนั้น จะกล่าวว่า รู้ไตรลักษณ์โดยไม่รู้อ
 ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมย่อมไม่ได้

ถ. ต่อไปนี้ก็อ่อนวอนเรียนถามอาจารย์ว่า การระลึกนะ ระลึก
 อย่างไม่ ระลึกมาก ๆ หรือระลึกนิด ๆ หน่อย ๆ ผมว่าเรื่องนี้
 เป็นเรื่องใหญ่ นะครับ เช่น สติ เรา รู้ว่าเป็นการระลึก จะ
 ระลึกอย่างไร มีปัญหาแล้ว ระลึกนิดหน่อย ระลึกให้ลึกซึ่ง
 ระลึกไปถึงว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา หรือนึกแต่อ่อนแต่แข็ง
 ผมเข้าใจครับที่อาจารย์สอน ฟังมา ๒-๓ ปีเข้าใจ แต่เวลา
 ปฏิบัติ ปฏิบัติไม่ได้ รูป นาม อะไรคือ รูป นาม ทั้ง ๆ ที่
 ผมไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก ผมเข้าใจครับ ทีนี้ขณะที่ระลึก
 ปัจจุบันที่ระลึก ปัจจุบันนธรรม ขณะที่ระลึก ระลึกอย่างไร
 ถึงจะมีเคล็ด เคล็ดในการระลึกนี้สำคัญครับ ระลึกตื่น ระลึก
 ลึก ระลึกมาก ระลึกยาว ระลึกสั้น ระลึกเผิน ๆ เอาใจใส่
 ก็เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นเขาไป นีนาม นึกแล้วนี่...

ส. ถ้าพยายามจะทำก็วุ่นจริง ๆ เลย จะให้สติระลึกเหินหรือจะ
 ให้ระลึกแรง จะให้มากหรือจะให้น้อย การอบรมเจริญความ
 รู้คือปัญญานั้น ไม่ใช่มีเคล็ดที่จะทำ แต่เริ่มด้วยฟังและศึกษา
 สิ่งที่ดีจะระลึกภูจนเข้าใจยิ่งขึ้น พอที่จะเป็นปัจจัยให้สติเกิด
 ระลึกรู้ตรงลักษณะของสภาพนามธรรมหรือรูปธรรมตามปกติ
 ตามความเป็นจริง เมื่อสภาพธรรมที่ปรากฏเป็นจริงอย่างไร
 ก็ระลึกภูจนตามความเป็นจริงอย่างนั้นเท่านั้น ไม่ต้องไปกดให้
 แรง ไม่ต้องไปผ่อนให้เบา ไม่ต้องไปทำให้เหินหรืออะไรเลย
 เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็เป็นเรื่องตัวตน ไม่ใช่การพิจารณา
 ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง
 สภาพธรรมตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ผู้ไม่หลงลืมสติ
 คือ กำลังระลึกภูจนสภาพธรรมนั้นตามปกติตามความเป็น
 จริงตรงลักษณะนั้น และเริ่มพิจารณาภูจนลักษณะที่เป็น
 นามธรรมหรือรูปธรรมนั้น ๆ ทีละเล็กทีละน้อย โดยไม่ใช่
 ให้สติจดจ้องให้ลึกลงไปอีก หรือว่าให้เหินออกมาหน่อย หรือ
 อะไรอย่างนั้น เมื่อสติที่เกิดขึ้นนั้นดับไปแล้วก็อาจจะหลง
 ลืมสติต่อไป หรือสติก็อาจจะระลึกที่อารมณ์อื่นต่อไปก็ได้ จึง
 จะเห็นความเป็นอนัตตาของสติปัญญา เมื่อรู้ว่าสภาพธรรม
 ทั้งหลายและสติปัญญาก็เป็นอนัตตา จึงจะไม่ยุ่ง มิฉะนั้น
 ความรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ทำให้ยุ่งแน่ ๆ เพราะแม้พอจะระลึก
 ก็ไม่ทราบว่าจะระลึกแค่ไหนจึงจะถูก จะระลึกหนักหรือเบา จะ

แรงหรือจะเฟิน ซึ่งถ้าเป็นการระลึกศึกษาพิจารณาเข้าใจ ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏก็จะไม่ยุ่งเลย เพราะเมื่อเป็นปกติแล้วจะยุ่งได้อย่างไร เมื่อผิดปกติจึงจะยุ่ง

- ถ. สติปัญญา ผมก็ยังไม่ทราบว่าคุณลักษณะที่แท้จริงเป็นอย่างไร คือ บางครั้งที่ผมฟังอาจารย์บรรยายแนวทางเจริญวิปัสสนา เวลาตั้งใจฟังอยู่ก็รู้เรื่องด้วย และมีสติรู้เวลาที่ฟังนั้นอาจารย์บรรยายอะไรก็รู้เรื่อง แต่ว่าไม่ได้พิจารณาให้เป็นรูปเป็นนาม ในขณะนี้ ไม่ทราบว่าจะจะเป็นสติปัญญาหรือเปล่า
- สุ. ขณะที่ไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ก็มีความยึดถือ สภาพธรรมเป็นตัวตนอยู่เต็ม ซึ่งความเป็นตัวตนที่มีอยู่เต็มนี้ จะละคลายหมดไปได้ก็ด้วยสติ ที่ระลึกพิจารณาศึกษาเข้าใจ ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏที่ละน้อย ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นละความไม่รู้นามธรรมและรูปธรรมไปที่ละน้อย จะละให้หมดสิ้นไปทันทีไม่ได้ เพราะเมื่อสติเกิดจะรู้ชัดทันทีไม่ได้ว่า สภาพธรรมที่ปรากฏนั้นเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นน้อย จนกระทั่งไม่รู้สัก เปรียบเหมือนการจับด้ามมีด ซึ่งด้ามมีด ก็เริ่มสีกไปที่ละน้อยจริงๆ เพราะเป็นจี้รกาลภาวนา^๑ บางท่านก็ไม่พอใจที่สติและปัญญาเจริญขึ้นที่ละน้อยๆ ซึ่งก็ไม่มี

๑ ปรมัตถที่ปณี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก นิตานกถา

หนทางอื่น เพราะถ้าไม่พอใจและผสมวิธีอื่นก็จะทำให้ยุ่ง
ยิ่งขึ้น

ถ. การปฏิบัติเป็นปกติกับการปฏิบัติที่ผิดปกติต่างกันอย่างไร

สุ. ขณะนี้กำลังนั่งตามปกติ ระลึกภูมิจิตที่ กำลังปรากฏ
ตามความเป็นจริง เช่น สภาพธรรมที่อ่อนหรือแข็งซึ่งปรากฏ
ที่กาย หรือสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา นั่นเป็นปกติ แต่
ถ้าเข้าใจว่าเมื่อเจริญสติปัฏฐานจะต้องนั่งขัดสมาธิ จดจ้อง
ตรงนั้นตรงนี้นั้นไม่เป็นปกติ เพราะเป็นความต้องการที่จะ
เลือกรู้สภาพธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ขำการระลึกภูมิจิตที่
กำลังปรากฏ เช่น สภาพธรรมที่กำลังเห็น สภาพธรรมที่
กำลังได้ยิน สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา เสียง กลิ่น
รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ฯลฯ ที่กำลังปรากฏ แม้ความ
เข้าใจผิดเพียงนิดเดียว ก็เลสตัณหาก็คงปิดบังไม่ให้ปัญญาเกิด
ขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริง
ในขณะนั้น

ผู้ที่ชอบรมเจริญสติปัฏฐานได้นั้น จะต้องเข้าใจให้ถูก
ต้องว่า ขณะที่หลงลืมสติกับขณะที่มีสตินั้นต่างกันอย่างไร
ถ้าไม่รู้ก็เจริญสติปัฏฐานไม่ได้ เคยหลงลืมสติอย่างไร ก็ยัง
หลงลืมสติต่อไปอย่างนั้น หรือมีขณะนั้นก็ต้องการเลือกจดจ้อง
อารมณ์ที่จะให้สมาธิเกิดขึ้น ซึ่งก็ไม่ใช่การเจริญสติปัฏฐานอยู่
นั่นเอง ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า **ขณะที่หลงลืม**

สติ คือขณะที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติในชีวิตประจำวันนั่นเอง ไม่ระลึกถึงสภาพที่เห็น สภาพได้ยิน เป็นต้น ส่วนขณะที่มีสตินั้นเป็นขณะที่ระลึกได้ จึงพิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่บังคับเจาะจง อย่าเลือกจดจ้อง หรือต้องการอารมณ์นั้นอารมณ์นี้ เพราะถ้าเป็นโดยลักษณะนี้แล้วก็จะไม่ประจักษ์ว่าสติเป็นอนัตตา ฉะนั้น ขณะที่ไม่มีสติก็คือ ขณะที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ เช่น ขณะที่กลืนปรากฏ ก็ระลึกถึงสภาพของกลืนที่ปรากฏทางจมูก พิจารณาว่ากลืนเป็นเพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไป หรือระลึกถึงสภาพที่กำลังรู้กลืนขณะนั้นว่าเป็นเพียงสภาพรู้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้น รู้กลืนแล้วก็หมดไป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้น

- ก. ถ้าอย่างนั้นผู้เป็นพระโสดาบันบุคคล ก็ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อ เป็นแม่ นะซี
- ข. ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลรู้ชัดว่า สภาพที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นคน เป็น

สัตว์ หรือเป็นสิ่งของ สภาพที่รู้อย่างนั้นก็เป็นามธรรม อีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป มีใครบ้างที่เห็นแล้วไม่รู้ว่า เห็นอะไร ถ้าเช่นนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรู้จักท่าน พระอานนท์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ไม่ทรงรู้อะไร เลย และถ้าเป็นอย่างนั้นก็จะมีเพียงนามธรรมที่เห็นเท่านั้น ไม่มีนามธรรมอื่นที่รู้ว่าเห็นอะไร เป็นต้น แต่สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นนอกจากนามธรรมที่เห็นแล้ว ก็ยังมีนามธรรมที่รู้ว่าเห็นอะไรด้วย

- ๓. ชมราวาสที่อยากพ้นทุกข์ เพราะเห็นว่าทุกข์นี้ช่างมากมาย และมีอยู่ตลอดเวลา เกิดแล้วและจะเกิดอีกด้วย ควรจะทำอย่างไร วิธีสั้นๆ ด้วย
- ๔. ที่ว่าทุกข์นี้ช่างมากมายนั้น ก็เพราะมีความเห็นผิด ยึดถือว่าเป็นตัวตน ถ้าไม่มีความเห็นผิดยึดถือว่าเป็นตัวตนแล้ว ก็จะละลายทุกข์ลงไปมากทีเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ทั้งหลายจะละลายเบาบางลงได้เมื่อกิเลสดับไปตามลำดับ เมื่อกิเลสยังไม่ดับสิ้นไป การเกิดก็ย่อมยังมีประมาณนับไม่ได้ ตราบใดที่ยังเกิด ตราบนั้นก็ยังมีทุกข์ พระโสดาบันบุคคลดับกิเลสขั้นต้นได้แล้วจึงเกิดอย่างมากที่สุดอีกเจ็ดชาติเท่านั้น ข้อความในพระสูตร^๑ มี

๑ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อภิสมยวรรคที่ ๖ นขลิตชาสูตร ข้อ ๑๗๔๗

ว่า พระผู้มีพระภาคทรงซ่อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ที่ปลายพระนขา แล้วตรัสว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บนี้เปรียบได้กับการเกิดอีกของพระโสดาบันบุคคล ซึ่งมีเพียงเจ็ดชาติ ส่วนมหาปฐพีนั้น เปรียบได้กับชาติที่จะต้องเกิดอีกของพวกปุถุชน เมื่อชาติคือการเกิดของปุถุชนมีมากเหลือประมาณเช่นนี้ ทุกข์ซึ่งเกิดเพราะชาติก็จะต้องมากเหลือประมาณตามที่ถามทีเดียว

- ถ. ทุกท่านที่นั่งอยู่ในที่นี้คงอยากจะทราบว่าจะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาเดี๋ยวนี้จะทำอย่างไร
- สุ. ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดนั้น สัมผัสกับปะคือ วิตกเจตสิกก็ตริก คือ จรดในลักษณะของอารมณ์ที่กำลังปรากฏ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ปรากฏที่ละเล็กที่ละน้อย จนกว่าความรู้จะเพิ่มขึ้น

ความรู้จะเกิดขึ้นและเจริญขึ้นได้จากการพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งปรากฏในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้น สภาพธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไปเร็วเหลือเกิน บางทีก็ยังไม่ทันจะพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมนั้นเลย เช่น ขณะได้ยิน สติเกิด

ระลึกถึงสภาพไต่ยินชนิดเดียว แต่ยังไม่ทันศึกษาพิจารณา รู้ว่าเป็นสภาพรู้เสียง สภาพไต่ยินก็หมดไปแล้ว แม้ว่าในตอนต้นปัญญาจะไม่เกิดขึ้นรู้ชัดในลักษณะของสภาพไต่ยิน ก็เป็นธรรมดาที่จะเป็นอย่างนั้น เพราะไม่มีใครสามารถยึดจับเสียง หรือนามธรรมที่ไต่ยินเอามาทดลอง เอามาพิสูจน์พิจารณาได้ แต่ว่าสภาพไต่ยินก็ต้องเกิดอีก ผู้อบรมเจริญสติและปัญญา จึงระลึกถึงลักษณะของนามธรรมที่ไต่ยินในคราวต่อไปอีกได้

ขณะนี้สติจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางหนึ่งทางใดก็ได้ ทีละลักษณะ และพิจารณาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ทีละเล็กทีละน้อย จนกว่าปัญญาจะเพิ่มขึ้นรู้ชัดในลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม สามารถที่จะแยก รู้ลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมที่ไต่ยินกับเสียง ฯลฯ ในที่สุดก็จะชินกับสภาพของนามธรรมและรูปธรรมมากขึ้น เมื่อชินแล้ว ความรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เพิ่มขึ้นอีก ไม่ว่านามธรรมใดรูปธรรมใดจะเกิด ณ สถานที่ใด สติและปัญญา ก็สามารถเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะนั้น ได้ตามปกติตามความเป็นจริง การเจริญสติปัญญาเป็นการเจริญสติปัญญา ความรู้ใดที่ได้อบรมให้เกิดขึ้นแล้ว ความรู้นั้นก็จะเพิ่มขึ้น และละลายความไม่รู้ให้ลดน้อยลงไปด้วย

- ถ. สมมติว่าไหว้พระสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว คิดว่าจะนั่งกรรมฐาน จะโยนิโสมนสิการอย่างไรจึงจะไม่มีอภิขณาและโทมนัสในอารมณ์
- สุ. ที่จะโยนิโสมนสิการจริงๆ นั้น ต้องเป็นสัมมาสติในการเจริญมัคค์มีองค์ ๘ ฉะนั้น จึงไม่ควรคิดว่าจะนั่งกรรมฐานที่คิดว่าจะนั่งกรรมฐานก็เพราะเห็นผิดว่ามีตัวตนที่สามารถจะให้สติเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา แต่สัมมาสตินั้นไม่ต้องคอยจนกระทั่งไหว้พระสวดมนต์แล้ว ใครไหว้พระ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมจึงยึดถือสภาพธรรมในขณะที่กำลังไหว้พระนั้นเป็นตัวตน คือ เป็นเราไหว้พระ ในขณะที่สวดมนต์ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมก็ยึดถือว่าเป็นเราสวดมนต์ สัมมาสติจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดขณะที่กำลังไหว้พระสวดมนต์หรือในขณะอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดได้ทั้งนั้น

- ถ. อาตมาอยากจะถามเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน อาตมาได้อ่านพระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๒ ชั้นทวิภังค์ ในหมวดของรูป ๒๘ รูป มีรูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ รูปละเอียด รูปไกล เป็นต้น

สุ. รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป และมีเพียงรูปเดียวเท่านั้นที่เห็นได้ คือ รูปารมณที่ปรากฏทางตาซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้ (สนิทัสสนรูป) และกระทบได้ (สัปปปฏิฆรูป) อีก ๑๑ รูป คือ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๓ จักขุปสาทรูป ๑ โสตปสาทรูป ๑ ฆานปสาทรูป ๑ ชิวหาปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป ๑ เป็นรูปที่กระทบได้แต่เห็นไม่ได้ รูป ๑๒ รูปที่กระทบได้นี้เป็นรูปหยาบ จึงเป็นรูปไกลต่อการพิจารณารู้ได้ ส่วนรูปอีก ๑๖ รูปที่เหลือนั้นเห็นไม่ได้ และกระทบไม่ได้ จึงเป็นรูปละเอียดและเป็นรูปไกลต่อการพิจารณารู้ได้

สภาพธรรมมีจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้นั้น ผู้อบรมเจริญสติปัญญาสามารถพิสูจน์รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงได้ แต่ก็เป็นเรื่องละเอียดและลึกซึ้งมาก เช่น รูปารมณซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตานั้น เพียงได้ฟังเท่านั้นก็รู้สึกว่าจะเข้าใจได้ไม่ยาก แต่ไม่ใช่ความรู้ในขณะที่กำลังเห็น ถ้าบุคคลนั้นไม่ได้อบรมเจริญสติปัญญาจนปัญญาคมกล้า ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามความเป็นจริง เพราะขณะเห็นทางตานั้นมีรูปารมณแน่ๆ แต่ก็เห็นเป็นคน สัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ จนกระทั่งเกิดความสงสัยว่ารูปารมณนั้นเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร

รูปารมณฺ์เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเมื่อลืมตาแล้วเห็นโดยที่ยังไม่ได้นึกถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย นั่นแหละเป็นลักษณะแท้ๆ ของรูปารมณฺ์ ซึ่งปัญญาจะต้องเจริญจนเข้าใจจนชินว่ารูปารมณฺ์ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุใดๆ ทั้งสิ้น ลักษณะที่แท้จริงของรูปารมณฺ์เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริงๆ ฉะนั้น เมื่อสติปัญญาอันยังไม่เกิด ก็ยังไม่ระลึกศึกษาพิจารณาลักษณะของรูปารมณฺ์จริงๆ ว่าเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตา จึงละคลายการยึดถือสิ่งที่เคยเห็นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ ไม่ได้เลย

ถ. ศึกษาหมายความว่าอย่างไร

สุ. ขณะที่สติเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่ปรากฏ และพิจารณารู้ลักษณะสภาพธรรมนั้นๆ (ไม่ใช่คิดในใจเป็นคำๆ) เพื่อประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสภาพรู้และสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ นั่นแหละ คือ การศึกษา ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมที่ปรากฏ

ถ. ลืมตายังเห็นอยู่ แต่ไม่ใส่ใจใช้ไหมครับ

สุ. ห้ามการเกิดดับสืบต่อของจิต ซึ่งเป็นไปตามปกติไม่ได้ แต่เมื่อสติเกิดขึ้น สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่กำลังปรากฏตามปกตินั่นเอง

- ถ. ถ้าอย่างนั้นจุดมุ่งหมายในการเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน ส่วนมากเราทำกันเพื่อให้พ้นทุกข์ เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นแล้วจึงพ้นทุกข์
- สุ. เรื่องพ้นทุกข์ยังเป็นเรื่องที่พ้นไม่ได้ง่าย ๆ จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้นเป็นขั้น ๆ และละความไม่รู้ ความสงสัย ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก่อน ซึ่งผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐานรู้ว่าสติและปัญญาจะค่อย ๆ อบรมเจริญขึ้นทีละเล็กทีละน้อย เพราะอวิชชาในวันหนึ่ง ๆ เกิดมากกว่ากุศลทั้งในอดีตอนันตชาติและในปัจจุบันชาติ
- ถ. แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือว่า เวลาที่มีอะไรมากระทบ เรามักขาดสติ
- สุ. เป็นธรรมดา เมื่อสติยังไม่มีกำลังจะให้สติเกิดขึ้นที่เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้
- ถ. จากการศึกษาในบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า ที่ท่านว่า อุปาทานักขันธาทุกขา คือ การเข้าไปยึดมั่นในขั้น ๕ เป็นทุกข์นี่เป็นอย่างไร
- สุ. เป็นทุกข์แน่ เมื่อไม่รู้สภาพความเป็นจริงของธรรมที่ปรากฏก็ยอมยินดียินร้าย ในขณะที่ยินดียินร้ายก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะขณะนั้นไม่สงบจากกิเลสเลย ตราบใดที่ปัญญายังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่รู้สภาพที่ต่างกันของกุศลจิตและอกุศลจิต ทุกคน

ชอบโลภะ ไม่หมดความพอใจในโลภะจนกว่าปัญญาจะเห็นความต่างกันของขณะที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีโลภะ กับขณะที่เป็นโลภะซึ่งสนุกรื่นเริง ประารถนา พอใจ ติดข้อง เมื่อปัญญาไม่เกิดก็พอใจในกิเลส พอใจในโลภะ ซึ่งไม่มีวันพอ ไม่ว่าจะ เป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยไม่รู้เลยว่าขณะนั้นเป็นทุกข์ เป็นโทษ เป็นภัย การยึดถืออุปาทานชั้นที่ ๕ จึงเป็นทุกข์

- ถ. ทีนี้ถ้าเราระวังตอนกระทบ เช่น ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ถ้าเรามีสติตอนนั้นก็จะเป็นความพอใจหรือไม่พอใจ
- สุ. ไม่มีใครระวังหรือบังคับให้สติเกิดขึ้นได้ เมื่อสติเกิดก็รู้ความต่างกันว่า ขณะที่สติเกิดต่างกับขณะที่สติไม่เกิด
- ถ. ชั้นที่ ๕ ของปुरुชณกีย่อมมีเช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่ชั้นที่ ๕ ของปुरुชณเต็มไปด้วยอุปาทานที่ทำให้เกิดทุกข์ ทีนี้ถ้าเราคอยระวังตอนกระทบ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง และมีสติอยู่ จะเป็นการเจริญสติที่ถูกต้องไหม
- สุ. การเจริญสติที่ถูกต้อง คือ รู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา จึงรู้ว่าขณะใดสติเกิด ขณะใดสติไม่เกิด แต่ถ้ามีตัวตนที่จะระวังก็ไม่ใช่อัตตปัญญา
- ถ. คำว่า “อนัตตา” นี้คล้ายเส้นผมบังภูเขา บางคนก็รู้ว่า “อนัตตา” แปลว่าอะไร หรือ “อัตตา” แปลว่าอะไร แต่

ถามกันหลายๆ คนก็อธิบายแตกต่างกันหมด โดยมากกล่าว
ว่าอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ทั้งๆ ที่ตัวตนก็ยังมี

ส. อะไรเป็นตัวตน

ถ. สมมุติว่า ตัวเราเป็นตัวตนอยู่ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามี
แต่เพียงขันธุ์ ๕ มาประชุมกัน

ส. เมื่อเป็นขันธุ์ก็ไม่ใช่ตัวตน แต่เมื่อไม่รู้ว่าเป็นขันธุ์ก็เข้าใจว่า
เป็นตัวตน

ถ. ทั้งๆ ที่รู้อย่างนี้ เวลาเห็นทางตาก็มองว่าเป็นผู้เห็น

ส. เพราะยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของขันธุ์ว่า ขันธุ์ คือ
สภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วจริงๆ จึงจำแนก
เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เป็นภายใน เป็นภายนอก
หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้ เมื่อประจักษ์
ลักษณะของขันธุ์จริงๆ ก็รู้ว่าสภาพธรรมแต่ละลักษณะที่เกิด
ดับนั้นเป็นรูปขันธุ์ หรือเป็นเวทนาขันธุ์ หรือเป็นสัญญาขันธุ์
หรือเป็นสังขารขันธุ์ หรือเป็นวิญญูณขันธุ์ นั่นเอง

ถ. ขอให้อธิบายเรื่องอริยาบถปิดบังทุกข์

ส. ที่ว่าอริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ต้องเข้าใจด้วยว่าหมายถึงทุกข์

ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะทุกขเวทนา แม้ว่าขณะนี้จะนั่ง นอน ยืน เดิน โดยยังไม่เมื่อย อิริยาบถ ก็ปิดบังทุกขลักษณะ ซึ่งเป็นการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดรวมกันในอิริยาบถนั้นๆ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้ง การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่รู้อิริยาบถหนึ่งแล้วเปลี่ยนเป็นอีกอิริยาบถหนึ่ง จึงกล่าวว่า อิริยาบถปิดบังทุกข และถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องกล่าวว่าการเปลี่ยนอิริยาบถปิดบังทุกข ซึ่งไม่ใช่รู้ว่าอิริยาบถนั้นเองปิดบังทุกข แต่ที่พระธรรมแสดงว่าอิริยาบถปิดบังทุกขนั้น ก็เพราะการเกิดรวมกันของนามรูปเป็นอิริยาบถต่างๆ จึงปิดบังไม่ให้อิริยาบถทุกขลักษณะของแต่ละรูปแต่ละนามที่กำลังเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

บางท่านสารภาพว่าเพิ่งนั่งใหม่ๆ พอถูกถามว่าเป็นทุกขใหม่ ก็ตอบว่าไม่เป็น เมื่อไม่เป็นทุกขแล้ว อิริยาบถจะบังทุกขได้อย่างไร เมื่อทุกขไม่มี จะกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกขไม่ได้ ต้องมีทุกขอยู่จึงจะกล่าวได้ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข ความจริงถึงแม้ว่าอิริยาบถใดไม่มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น อิริยาบถนั้นก็ปิดบังทุกขไว้แล้ว เพราะไม่เห็นการเกิดดับของนามรูปในขณะนั้น เมื่อไม่อบรมเจริญปัญญาให้อิริยาบถทุกขลักษณะของนามและรูป ก็เข้าใจผิดว่ารู้ทุกข ขณะที่พิจารณา ก่อนเปลี่ยนอิริยาบถ แต่ว่ารู้ทุกขอะไร ในเมื่อยังไม่รู้ลักษณะ

ที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพรู้ทางตากับสิ่งที่ปรากฏทางตา สภาพ
ได้ยินกับเสียงที่ปรากฏทางหู สภาพรู้กลิ่นกับกลิ่น สภาพ
รู้รสกับรส สภาพรู้โผฏฐัพพะและโผฏฐัพพะ สภาพคิดนึก
สุขทุกข์ต่างๆ แม้แต่สภาพธรรมที่คิดจะเปลี่ยนนิริยาบถนั้น
ก็ไม่ว่าไมใช่ตัวตน เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็
ดับไป เมื่อไม่ระลึกถูกลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม
ตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาก็สมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ
ขั้นไม่ได้ จึงไม่ประจักษ์ทุกขอริยสัจจ์ เพราะปัญญายังไม่
ประจักษ์ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม

ถ. ขณะไหนที่มีสติก็มีแต่ทุกข์ที่ปรากฏ แต่ไม่ได้แยกอุปนาม
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะ
การแยกนั้นแยกกันมาเยอะเยอะแล้ว แต่แยกกันตามปริยัติ
ดิฉันมีการศึกษาน้อย เพียงแต่ปฏิบัตินิดๆ หน่อยๆ ที่
สำนักปฏิบัติ เกิดความรู้มาอย่างนั้นก็เรียนให้ทราบ จะว่า
รู้ตามอริยสัจจ์ หรือรู้ตามอะไรก็แล้วแต่จะเข้าใจเถอะคะ แต่
รู้อย่างนั้นจริงๆ

สุ. พอใจในความรู้แบบนี้แล้วหรือยัง

ถ. ยังอยู่ในระหว่างการศึกษา จะว่าพอใจก็ไม่ได้

- สุ. ที่กล่าวว่าไปสำนักปฏิบัติเพื่อความรู้ความเข้าใจในหนทางปฏิบัติ แต่ถ้าไปแล้วไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพธรรม การไปจะมีประโยชน์ไหม
- ธ. ก็มี ตามธรรมดาเราอยู่บ้านอกุศลเกิดมาก เมื่อเราไปสำนักปฏิบัติ ได้พบกัลยาณมิตรที่ดี พบสถานที่ที่สงบเงียบ อกุศลจิตก็เกิดมาก อันนี้ดิฉันถือว่ามิประโยชน์
- ส. โสตาปัตติยังคะ องค์ธรรมของการบรรลุโสดาบันมี ๔ คือ คบสัตบุรุษ ๑ พังกรรมจากท่าน ๑ พิจารณาธรรมที่ได้ฟังด้วยความถูกต้อง ๑ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ไม่เกี่ยวกับสถานที่เลย ฉะนั้น ในเรื่องของสำนักปฏิบัตินั้น ควรย้อนกลับไปพิจารณาสำนักของพระผู้มีพระภาค เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า สำนักปฏิบัติในสมัยนี้เหมือนกับสำนักของพระผู้มีพระภาคหรือไม่ สำนักของพระผู้มีพระภาคในอดีตกาลนั้น พระภิกษุทั้งหลายบิณฑบาต สนทนาธรรม ทำกิจต่างๆ ตามพระวินัยบัญญัติ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญกุศลทั้งปวง แต่ผู้ที่เป็นสำนักปฏิบัติในสมัยนี้ปฏิบัติเช่นเดียวกับพุทธบริษัทในครั้งนั้นหรือเกินกว่าหรือต่างกัน ถ้าเหตุคือการปฏิบัติต่างกัน ผลจะเหมือนกันได้ไหม อุบาสกและอุบาสิกาในครั้งพุทธกาล เช่น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านก็ไปพระเชตวันมหาวิหารที่ท่านได้สร้างไว้ แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่ได้เข้าใจผิดว่าจะต้องบรรลุ

มัตถ์ผลเฉพาะในสถานที่เหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นบรรลุมัตถ์ผลนิพพาน ณ สถานที่ต่างๆ กันตามชีวิตประจำวันจริงๆ ของแต่ละท่าน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อรรถกถาที่ ๔ อรรถกถาสุตต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ๕ จำพวกเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงมกมาย ๑ มีปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ จึงถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะเป็นบ้าเพราะจิตฟุ้งซ่าน ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะรู้ว่าเป็นวัตรอันพระพุทธรเจ้าและสาวกแห่งพระพุทธรเจ้าสรรเสริญ ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาลมความสันโดษ ความขัดเกลาความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ๑

ข้อความต่อไปมีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้แล ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาลมความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากโค นมส้ม

เกิดจากนมสด เนยชั้นเกิดจากนมข้น เนยใสเกิดจากเนยชั้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็นยอดในจำพวกโครส ๕ เหล่านั้นฉันใด บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นเลิศ ประเสริฐ เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

จบสูตรที่ ๑

ทำไมจึงมีภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย บางท่านคิดว่าอยู่ป่าแล้วก็จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เข้าใจอย่างนั้นเป็นผู้อยู่ป่าเพราะโง่เขลาหรือเพราะงมงายหรือไม่ ถ้าเข้าใจเหตุผลแล้วจะเห็นว่า ไม่มีชีวิตใดที่ประเสริฐยิ่งกว่าบรรพชิตผู้สละชีวิตฆราวาสไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่ใช่การไปสู่สำนักปฏิบัติเพียงชั่วคราวช่วยยาม เพื่อต้องการบรรลุมรรคผล เพราะคิดว่าการไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติซึ่งไม่ใช่อธยาศัยจริง ๆ นั้นจะเป็นเหตุให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ซึ่งถ้าเป็นจริงเช่นนั้น คฤหัสถ์ไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติก็ควรแก่การสรรเสริญยิ่งกว่า พระภิกษุในสำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งท่านมีชีวิตตามปกติธรรมดาตามพระวินัยบัญญัติ คือ บิณฑบาต ฟังธรรม สนทนาธรรม และกระทำกิจต่างๆ ของสงฆ์ด้วย

ถ. ที่ว่าไม่ใช่ธรรมาศยานี้ก็เข้าใจ แต่ถ้าจะฝืนธรรมาศยานี้ไม่เป็นการสมควรหรือ

ส. อันนี้ต้องพิจารณาเหตุผลให้ถูกต้อง มีพระภิกษุจำนวนมากที่เดียวที่ไม่ได้อยู่ป่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงบังคับให้เจริญสติปัฏฐานในป่า หรือในห้อง หรือในสถานที่ที่ไม่ให้ทำกิจอะไรเลย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการอยู่ป่า ทรงสรรเสริญการไม่คลุกคลี ทรงสรรเสริญทุกอย่างที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่มิได้ทรงบังคับ มิได้ทรงวางกฎเกณฑ์ในการอบรมเจริญปัญญา เพราะพระองค์ทรงรู้ธรรมาศยานี้ของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงธรรมให้พุทธบริษัทเข้าใจสภาพธรรมถูกต้อง เพื่อขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ตามปกติตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญสติปัฏฐานตามเพศของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เมื่อสติระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยนั้น ก็จะสังเกตได้ว่าค่อยๆ ละนิสัยเก่าที่เคยเพลินไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ไปทีละน้อย เป็นธรรมาศยานี้จริงๆ ไม่ใช่ฮวบฮาบเป็นพักๆ ไม่ใช่อย่างที่ว่าบางท่านกล่าวว่าสถานที่ปฏิบัตินั้นไม่ควรทำสีเพราะทำให้เกิดโลภะ แต่พอกลับบ้านก็ทำสีบ้าน ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ตามธรรมาศยานี้แท้จริงที่สะสมมา

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมซึ่งเป็นสัจธรรม เป็นความจริง เพื่อให้เกิดความเห็นถูกในเหตุและผลของสภาพธรรมทั้งหลาย ทรงแสดงการอบรมเจริญปัญญาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อละคลายอนุสัยกิเลสที่ประจำอยู่ในจิต ซึ่งเกิดดับสลับต่อกันมาในอดีต อนันตชาติจนถึงขณะนี้ อวิชชาความไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรม และความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้น เป็นอนุสัยกิเลส ไม่ว่าจะเห็นขณะใด ได้ยินขณะใด ล้มรส รู้โผฏฐัพพะ คิดนึก สุข ทุกข์ ขณะใด ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตนทั้งสิ้น ฉะนั้น ทางเดียวที่จะละอนุสัยกิเลสได้ก็คือเจริญสติพิจารณารู้ลักษณะของสิ่งที่กำลังปรากฏ และรู้ชัดขึ้นเป็นลำดับจนถึงวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งเป็นความสมบูรณ์ของปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏในขณะนั้น

การอบรมเจริญปัญญาไม่ใช่การพยายามสร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยการนั่ง นอน ยืน เดินนานๆ เพื่อให้เกิดทุกข์เวทนา แต่เป็นการระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามปกติตามความจริงซึ่งเกิดขึ้นแล้วตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม

ถ. การเจริญสติปัฏฐานมี ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ท่านอรรถกถาจารย์ อธิบายเหมือนประตูเมืองทั้ง ๔ ถ้าใครเข้าประตูใดประตูหนึ่งไม่ว่าจะเป็นประตูทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็เข้าไปจนถึงกลางเมืองได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ทุกวันนี้ก็มีอาจารย์หลายต่อหลายคนที่ว่า ไม่จำเป็นต้องเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เอาแค่กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพียงอย่างเดียวก็พอ เพราะอรรถกถาท่านแก้ไว้ว่าเข้าประตูใดประตูหนึ่งก็ถึงกลางใจเมืองเหมือนกัน กายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้เจริญอย่างเดียวจะถึงพระนิพพานใหม่ครับ

ฐ. การเจริญปัญญาเป็นเรื่องละเอียดมาก ไม่ใช่ว่าผู้หนึ่งผู้ใด อ่านอรรถกถาแล้วปฏิบัติได้ ประตูอยู่ที่ไหน ถ้ายังไม่ทราบเลยว่าประตูอยู่ที่ไหนแล้วจะเข้าประตูไหน

ณ. ประตูก็คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั่นเอง

ตุ. เมื่อประตู คือ กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วรู้อะไรที่กาย ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียดจริงๆ สภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นขันธ อายตนะ ธาตุ อริยสัจจ์ ก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะเป็นนามธรรม คือ สภาพรู้ ๑ และเป็นรูปธรรม คือ ไม่ใช่สภาพรู้ ๑ การเข้าใจเช่นนี้ไม่ใช่

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของนามธรรมและรูปธรรม ในขั้นการฟังนั้นไม่สงสัยเลยว่ารูปธรรมมีจริง รูปเกิดขึ้นปรากฏทางตาเป็นสีสันต่าง ๆ เสียงเป็นรูปที่ปรากฏทางหู กลิ่นเป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก รสเป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น เป็นต้น และนามธรรมก็มีจริงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่าง ๆ โดยขั้นการฟังนั้นเข้าใจได้ถูกต้อง แต่การที่ปัญญาจะรู้ลักษณะนามธรรมที่เป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้นั้น จะรู้ได้อย่างไรถ้าไม่ระลึกรู้ ฉะนั้น การเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียวจะทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมได้ หรือ

ผู้ที่อบรมเจริญปัญญา สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพรู้ ในขณะที่กำลังเห็น พิจารณาศึกษา รู้ว่าเป็นเพียงสภาพรู้ อย่างหนึ่ง ขณะได้ยินก็ระลึกได้พิจารณาเข้าใจลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน เพื่อที่จะรู้จริงๆ ว่าขณะนั้นเป็นสภาพรู้เสียง เมื่ออบรมเจริญสติ ศึกษา พิจารณาเข้าใจและรู้ลักษณะของนามธรรมทางตา ทางหู ฯลฯ บ่อยๆ เนื่องๆ ปัญญาก็จะรู้ได้ว่ายังมีนามธรรมอื่นๆ อีกที่จะต้องระลึกรู้ จนกว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ หรืออาการรู้นั้นจะปรากฏจริงๆ ให้ประจักษ์แจ้งว่าเป็นแต่เพียงธาตุรู้ อาการรู้ ซึ่งไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน

ถ้าผู้ใดจะระลึกเพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน แต่ไม่ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมที่กำลังเห็นเลย มีความตั้งใจพากเพียรที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยินเสียงเท่านั้น จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นธาตุรู้จริงๆ ในขณะที่เห็นได้ใหม่ พิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่าไม่เป็นเช่นนั้นเลย

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาโดยสติระลึกพิจารณาศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เพื่อที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ทั้งหมดสงสัยจริงๆ

เมื่อสติเกิดและปัญญาพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยทั่วแล้วก็ละคลายความสงสัยในลักษณะของนามธาตุ ซึ่งเป็นธาตุรู้ไปที่ละเล็ก ละน้อย จนกว่าปัญญาความรู้ชัดลักษณะของสภาพธรรมจะเพิ่มขึ้นๆ เป็นลำดับ แต่ถ้าผู้ใดต้องการรู้เพียงนามเดียวเท่านั้น ก็แสดงว่ายังต้องมีความไม่รู้และความสงสัยในลักษณะของนามธรรมอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ การที่จะขจัดความสงสัยความไม่รู้ในลักษณะของธาตุรู้ นั้น จึงเป็นไปได้ที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมเดียว เพราะถ้ารู้เพียงนามธรรมเดียวเท่านั้นจริงๆ ก็แสดงว่าไม่รู้สภาพธรรมอื่นแน่ๆ

- ถ. ขึ้นฟังเขาแล้วก็เข้าใจ เวลาปฏิบัติเขาก็ผ่านนามรูปปริจเฉท
ญาณ
- สุ. ผ่านอย่างไร
- ถ. อันนี้ไม่ใช่ตัวผม
- สุ. เพราะฉะนั้นไม่ต้องตื่นตื่นกับการผ่านของคนอื่น จะต้อง
เป็นปัญญาของท่านเองที่พิจารณารู้ว่าปัญญาที่ได้อบรม
เจริญขึ้นๆ จนเป็นปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นนั้นประจักษ์
แจ้งสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติที่ละอย่างทางมโน
ทวาร ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละ
ลักษณะที่กำลังปรากฏ ไม่ใช่เพียงนามธรรมเดียวและรูปธรรม
เดียวเท่านั้น
- ถ. ผู้ปฏิบัติจนกระทั่งได้ถึงนิพพิทาญาณ การปฏิบัติของเขาก็
คือ ดูรูปหนึ่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน ผมยังสงสัยว่า รูป
หนึ่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน เขาไปดูกันยังไง ปฏิบัติกัน
อย่างไร จนบรรลุได้ถึงนิพพิทาญาณ
- สุ. นามรูปปริจเฉทญาณเป็นอย่างไร เมื่อไม่รู้ก็จะถึงนิพพิทา
ญาณไม่ได้ กายานุสัสสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะที่สติระลึก
รู้ลักษณะของรูปปรมาณูธรรมทีละลักษณะ ซึ่งปรากฏที่กาย
คือ รูปเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง รูปตั้ง
บ้าง รูปไหวบ้าง ไม่ใช่ดูรูปเป็นท่าทางหนึ่ง นอน ยืน เดิน

เมื่อสภาพเป็นปรากฏที่กายก็เป็นเพียงสภาพธรรมที่เป็น จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตน เมื่อไม่รู้ลักษณะของ รูปธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารว่าเป็นเพียงรูปที่ปรากฏได้แต่ละ ทวารเท่านั้น ก็จะถึงนามรูปปริจเฉทญาณไม่ได้ เมื่อปัญญา ไม่ถึงนามรูปปริจเฉทญาณก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้

ถ. ในสัมปชัญญะบรรพ ท่านก็แสดงไว้ว่า เรายืนก็รู้ว่าเรายืน ขณะที่เดินก็รู้ว่าเราเดิน ขณะที่นั่งก็รู้ว่าเรานั่ง หรือคู้เข้า เหยียดออก ก็ให้รู้ลักษณะสัณฐานต่าง ๆ นี้ คำว่าเราเดินก็ ให้รู้ว่าเราเดิน รู้ขณะที่เดินชื่อว่าปฏิบัติรูปเดินได้ไหมครับ

ส. ถ้าไม่มีรูป จะมีเดินได้ไหม

ถ. ไม่มีรูป ก็มีแต่อากาศ อากาศเดินไม่ได้ครับ

ส. ขณะที่กำลังเดิน มีรูปแต่ละลักษณะปรากฏให้รู้ได้แต่ละทาง

ถ. รูปเดินหรือเปล่าครับ

ส. รูปที่ปรากฏไม่ว่าขณะนั่ง หรือนอน หรือยืน หรือเดินนั้น จะต้องปรากฏทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือ ทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่ เจาะจง โดยเป็นอนัตตา

ถ. นี่เขาจงใจ เพราะในอรรถกถาท่านก็อุปมาไว้ว่า เข้าประตูใด

ประตูหนึ่ง ก็ถึงกลางเมืองเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เจริญเฉพาะกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเท่านั้น ปุฏฐานอื่นเขาไม่เอา

๙. การอ่านอรรถกถาจะต้องเข้าใจด้วยว่า ปัญญาที่ละความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนได้จริง ๆ นั้นเป็นปัญญาที่รู้อะไร สภาพธรรมมี ๒ อย่าง คือ รูปธรรมและนามธรรม เมื่อไม่รู้แจ้งชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ก็ยังยึดถือทั้งนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน ข้อความที่ว่าในขณะที่เดินให้รู้ว่าเราเดิน ตามความเป็นจริงนั้นไม่มีเรา มีแต่รูป ขณะที่สติปัฏฐานระลึกถึงลักษณะของรูปที่กายซึ่งปรากฏในขณะที่เดินก็เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่จะบังคับสติให้ระลึกถึงรูปซึ่งปรากฏที่กายอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ ย่อมแล้วแต่สติซึ่งเป็นอนัตตาจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของนามธรรมใดหรือรูปธรรมใดที่เกิดขึ้น ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาที่ละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร จึงรู้แจ้งชัดได้ว่าไม่ใช่ตัวตนจริง ๆ

ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค สมุททวรรคที่ ๓ อุทายีสสูตร (๓๐๐) มีข้อความว่า

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่พักผ่อนแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้

ปราศรัยกับท่านพระอาณนที ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอาณนทีว่า ดูกร ท่านพระอาณนที ภายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกเปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่าแม้เพราะเหตุนี้กายนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ฉันทใด แม่วิญญาณนี้ ท่านอาจจะบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณก็เป็นอนัตตา ฉันทนั้นหรือ

เมื่อยังไม่รู้แจ้งชัดในสภาพธรรม ก็ยังไม่หมดความสงสัย เมื่อยังสงสัยอยู่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้อย่างไร จะเข้าประตูไหน เพราะประตูที่ว่านี้หมายถึง **ขณะที่โลกุตตรจิตจะเกิดขึ้น รู้แจ้งนิพพาน** ก่อนที่โลกุตตรจิตจะเกิดนั้น กามาวจรจิตต้องเกิดก่อน แล้วแต่กามาวจรจิตนั้นมีสติปัญญาใดใน ๔ สติปัญญา เป็นอารมณ์ แต่ไม่ใช่ว่าไม่รู้แจ้งชัดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วจะไปเข้าประตู คือ บรรลุอริยสัจจธรรมประจักษ์ลักษณะของนิพพาน โดยนิพพานเป็นอารมณ์ได้ และกว่าจะเข้าใจได้ว่ากายนี้เป็นอนัตตา... แม่วิญญาณนี้ก็เป็นอนัตตา ก็ต้องบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนี้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส กำลังคิดนึก เพราะยากที่จะเข้าถึงอรรถและประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นอนัตตาได้

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูกร ท่านพระอุทายี ภายนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ภายนี้เป็นอนัตตาดังนี้ฉันใด แม้วิญญูณนี้ ผมอาจจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ดีขึ้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้ก็เป็นอนัตตา ฉะนั้น

ถ้าท่านพระอานนท์ไม่ได้เป็นพระโสดาบันบุคคล ไม่รู้แจ้งสภาพธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยทั่วโดยตลอด จนละความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ท่านพระอานนท์ก็คงจะกล่าวกับท่านพระอุทายีไม่ได้ว่า ผมอาจบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ดีขึ้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้เป็นอนัตตา

ฉะนั้น บุคคลใดบรรลุธรรมใด ธรรมนั้นย่อมปรากฏกับบุคคลนั้น เวลานี้สภาพธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว เมื่อบุคคลใดยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏกับบุคคลนั้น แม้จะบอกกันสักเท่าไรว่านามธรรมเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน แต่เมื่อบุคคลนั้นยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏแก่บุคคลนั้น แต่เมื่อธรรมปรากฏกับบุคคลนั้นแล้ว บุคคลนั้นก็รู้แจ้งลักษณะที่แท้จริงของธรรมนั้น

ท่านพระอานนท์ที่ไม่มีความสงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเลย ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าคนสมัยนี้เข้าใจว่าจะรู้เพียงกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

อย่างเดียว หรือรู้เพียงนามเดียวรูปเดียวเท่านั้น จะชื่อว่า รู้ ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรมได้ไหม เพราะถ้ารู้จริงแล้ว ทำไมทางตาไม่รู้ ในเมื่อทางตาเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังเห็น ทำไมทางหูไม่รู้ ในเมื่อทางหูเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังได้ยินเสียง ถ้ารู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ประจักษ์แจ้งในธาตุรู้ อากาการรู้แล้วทำไมไม่รู้ว่าเป็นขณะที่คิดนึกก็เป็นเพียงนามธรรมที่กำลังรู้เรื่อง รู้คำเท่านั้นเอง

การที่จะทดสอบปัญญาของท่านว่า **รู้จริง** หรือเปล่า คือไม่ว่าเป็นนามธรรมใด รูปธรรมใด ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อรู้จริงก็ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมต่างกับรูปธรรมในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก จึงจะเป็นการรู้จริงในอรรถ และลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตา

ท่านพระอานนท์กล่าวกับท่านพระอุทายีว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี จักขุวิญญูณยอมเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปหรือ”

อุทายี อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ

อานนท์ เหตุและปัจจัยที่จักขุวิญญูณอาศัยเกิดขึ้นพึงดับไปหมดสิ้น หาส่วนเหลือมิได้ จักขุวิญญูณจะปรากฏบ้างหรือหนอ

อุทายี ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ

ในขณะที่ได้ยิน ไม่มีเห็น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ในขณะที่คิดนึกเรื่องราวต่างๆ ไม่มีเห็น ไม่มีได้ยิน เพราะขณะนั้นกำลังรู้เรื่อง สภาพรู้กำลังคิดเรื่องที่กำลังรู้อยู่ในขณะนั้น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ท่านพระอานนท์จึงกล่าวกะท่านพระอุทายีว่า เมื่อจักขุวิญญูณ คือ การเห็นเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุคือตา และสิ่งที่ปรากฏทางตา เมื่อจักขุและรูปซึ่งไม่เที่ยงดับไปแล้ว การเห็นจะมีได้อย่างไร การเห็นก็ต้องดับไป

ในขณะที่ผู้ที่ประจักษ์ลักษณะของสภาพรู้ ชาติรู้จริง ๆ เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว กว่าจะอบรมเจริญปัญญาจนถึงนิพพิทาญาณได้ ปัญญาจะต้องเจริญขึ้นจนรู้จักภัยของสภาพธรรมที่เกิดขึ้น บรรลุถึงปัจฉยปริคคหญาณแล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่สืบต่อกัน เป็นสัมมสมณญาณแล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดดับ แยกขาดกันของสภาพธรรมแต่ละลักษณะเป็นอุทยัพพญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์ความไม่เที่ยงของสภาพธรรมซึ่งดับไป ๆ เป็นกัมมญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์โทษภัยของการดับไปของสภาพธรรมเป็นภยญาณและอาทีนวญาณ แล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะถึงนิพพิทาญาณ ปัญญาจะต้องรู้แจ้งชัดจริง ๆ โดยประจักษ์ลักษณะของ

สภาพธรรม ไม่ใช่ว่าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมแล้วจะเข้าประตูนิพพาน โดยเพียงรู้ท่านั่ง ท่านอน ท่านยืน ท่านเดิน ซึ่งเป็นการจำรูปที่เกิดรวมกันเป็นสัญญาณอาการต่างๆ ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดขึ้นปรากฏทางทวารต่างๆ แล้วก็ดับไป ตามปกติตามความเป็นจริง

ท่านพระอานนทักล่าวว่า แม้โดยปริยายนี้แล จักขุวิญญาณนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ข้อความซ้ำต่อไปตลอดไปถึงโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ โดยนัยเดียวกัน

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียดโดยตลอด ในเรื่องของวิญญาณทั้งหลายซึ่งเป็นนามธรรม ถ้าสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้โดยสติปัญญาเดียว พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมอื่นเพื่อประโยชน์อะไร ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก ความสุข ความทุกข์ ความจำ ฯลฯ เป็นอันมาก ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ปัญญาพิจารณาศึกษา รู้ชัดจนดับความสงสัยและความเห็นผิดที่ยึดถือ นามธรรมและรูปธรรมได้เป็นสมุจเฉท และที่กล่าวว่าสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้โดยไม่ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริงนั้น ก็แสดงความเคลือบแคลง

สงสัยแล้วว่าจะรู้นามอื่นรูปอื่นไม่ได้ มิฉะนั้นก็จะไม่กล่าวว่า ให้
รู้เพียงนามเดียวรูปเดียว

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการ
แก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่
ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังในป่านั้น ฟิงตัดที่โคนต้น
แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็
ไม่พบ ที่ไหนจะพบแก่นไม้ ฉนใด ดูกร ท่านพระอุทายี ภิกษุ
จะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้
ฉนนั้นเหมือนกัน เมื่อเล็งเห็นอยู่อย่างนี้ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก
เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรนก็ปรินิพพานโดยแน่แท้
ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

ข้อความตอนท้ายที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ดูกร ท่าน
พระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้
ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังใน
ป่านั้น” เมื่อเป็นต้นกล้วยก็ยังเป็นท่าทางเพราะรวมกันเป็นกลุ่ม
เป็นก้อน

“ฟิงตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก” คือ
ต้องเพิกถอนสิ่งที่เคยยึดถือรวมกันประชุมกันเป็นวัตถุ เป็นตัว
ตน เป็นท่าทางออก “แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ใฉนจะ
พบแก่นได้” จึงจะละการยึดถือว่าเป็นต้นกล้วย เช่นเดียวกับโค

ทั้งตัว ถ้ายังไม่ลอกหนังออก ไม่ตัดชิ้นส่วนต่างๆ ออก ก็ยังคงเห็นเป็นโคนนอนอยู่ ตราบใดที่รูปทั้งหลายยังประชุมรวมกันอยู่ก็จำไว้เป็นท่าทาง เป็นอาการใดอาการหนึ่ง และยังคงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นวัตถุ เป็นตัวตนบุคคลอยู่ ต่อเมื่อได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เมื่อนั้นจึงจะไม่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์เป็นบุคคล เหมือนการลอกกาบออกแม้กระพี้ที่ต้นกล้วยก็ไม่พบ ไฉนจะพบแก่นได้ ฉันท

“ดูกรท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสาयตนะ ๖ ไม่ได้” ในผัสสาयตนะ ๖ ไม่ได้มีท่าทางอะไรเลย ตาเป็นอายตนะหนึ่ง รูปายตนะเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ ถ้าตราบใดที่ยังเห็นเป็นคนกำลังนั่ง ขณะนั้นจะกล่าวว่าจะไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นแต่เพียงความคิดนึกเอาเองว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไม่ประจักษ์ว่าไม่ใช่ตัวตนจริงๆ นั้น ปัญญาจะต้องรู้ว่าขณะที่เห็นนั้นเห็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น หลังจากนั้นจึงตรึกหรือจำสัจฐานของสิ่งที่ปรากฏแล้วจึงรู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไร แม้ขณะนั้นก็เป็นนามธรรมที่รู้ที่จำ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน ทางหูซึ่งได้ยินนั้นก็ไม่มี ความทรงจำเหลือค้างอยู่จากทางตาว่า กำลังเห็นคนนั่งคุยกัน หรือกำลังพูด เพราะขณะนั้นสติระลึกถึงลักษณะของสภาพที่ได้ยินซึ่งเป็นธาตุรู้เสียงเท่านั้น แล้วหลังจากนั้นจิตจึงคิดนึกคำหรือเรื่องตามเสียงต่ำเสียงสูงที่ได้ยิน ปัญญารู้ว่าขณะที่รู้คำนั้นก็ เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่รู้คำ

เมื่อรู้สภาพธรรมทั้งหลายเป็นนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนจึงละลายลง และความทรงจำที่ยึดถือรูปรวมกันเป็นท่าทางจึงจะหมดไป แล้วจะเข้าใจรรถที่ว่า “**ความสงบในภายใน**” เพราะจิตไม่ได้ออกไปยุ่งเกี่ยวภายนอกซึ่งเป็นตัวตน คนสัตว์เลย ไม่มีโลกเก่าซึ่งเป็นโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยผู้คน วัตถุ สิ่งต่างๆ ที่เคยยึดถือว่าเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้อ่างที่ยุ่งแท้อาวร แต่ว่าสติเกิดขณะใด ปัญญารู้ชัดขณะนั้นจึงเป็นความสงบภายในเพราะไม่มีคน สัตว์ วัตถุใดๆ ที่ไม่สงบเพราะคนเยอะ มีเรื่องมาก ถ้าเป็นบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์หรือมีเรื่องราวที่เคยเกี่ยวข้องกัน พอเห็นนิดเดียวก็ต่อเป็นเรื่องยาว แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักเรื่องก็สั้น พอเห็นก็คิดนิดเดียวก็หมดแล้ว ไม่ได้ติดตามไปเป็นเรื่องราวต่างๆ

เมื่ออบรมเจริญปัญญาจริงๆ ก็จะมีพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียด ตั้งแต่ขั้นปาติโมกขสังวรศีล ความประพฤติกายและทางวาจาที่ควรแก่สมณะ คือ เพศบรรพชิตผู้สงบ แม้แต่การมองก็มองชั่วแอก เพื่อให้ระลึกอยู่เสมอว่าไม่ควรต่อเรื่องให้ยืดยาว เมื่อเห็นแล้วก็ไม่ควรคิดวิจิตรเป็นคนนั้นเป็นคนนี้เรื่องนั้น เรื่องนี้มากมาย เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นเพียง “**เห็น**” จะชั่วแอกหรือไม่ชั่วแอกก็ตาม เห็นแล้วก็จบ ขณะนั้นก็จะไม่ผูกพันเยื่อใยในนิमित อนุพยัญชนะ เมื่อปัญญารู้ชัดจริงๆ ว่าที่เคยเห็นเป็นโลกภายนอกมีคนมากมายนั้น ก็เป็น

เพราะคิด ถ้าไม่คิด เพียงเห็นแล้วก็หมด จะมีคนเยอะไหมแต่
เพราะเคยคิดมานาน เพราะฉะนั้น ก็ยอมคิด แล้วแต่ว่าจะคิด
อะไร แม้ว่าจะเห็นสิ่งเดียวกัน แต่แต่ละคนคิดไม่เหมือนกันเลยตาม
เหตุตามปัจจัยที่ได้สะสมมา เช่น เห็นดอกไม้ทำนหนึ่งพอใจว่า
สวย อีกทำนหนึ่งว่าไม่สวย ฉะนั้น สวยหรือไม่สวยจึงเป็นความ
คิดของแต่ละคน โลกที่แท้จริงจึงเป็นโลกของความคิดของแต่ละ
บุคคล เมื่อสติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจริงๆ
ก็จะรู้ชัดว่าขณะนั้นเป็นนามธรรมที่กำลังคิดเรื่องต่างๆ เท่านั้น
ไม่ว่าจะคิดอะไรก็ตาม เมื่อรู้ลักษณะของนามธรรมที่คิดก็รู้ว่าเรื่อง
ราวที่เป็นคน สัตว์ต่างๆ ไม่มีจริงๆ ขณะที่ เป็นทุกข์กังวลใจก็รู้
ว่าทุกข์ เพราะความคิด ขณะที่ เป็นสุขก็โดยนัยเดียวกันขณะที่ดู
โทรทัศน์เรื่องที่ขบใจก็เป็นสุข เพราะคิดตามภาพที่เห็น ฉะนั้น
ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ก็อยู่ในโลกของความคิดนี้กันนั่นเอง
โลกแต่ละขณะจึงเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วก็คิดนึกต่อทางใจเป็น
เรื่องราวต่างๆ เท่านั้นเอง

ถ. ที่อาจารย์กล่าวว่า ความสุข ความทุกข์ นี่เป็นเรื่องของ
ความคิด ตอนนี้อย่างนี้ยังไม่ค่อยเข้าใจ เวลาที่มีความทุกข์ใคร
เขาจะอยากคิดทุกข์ ฉะนั้น ที่อาจารย์พูดว่า ความทุกข์
เกิดจากความคิด คิดให้เป็นทุกข์คิดอย่างไรครับ

- สุ. ไม่ใช่คิดให้เป็นทุกข์ มีเหตุมีปัจจัยให้คิดแล้วเป็นทุกข์
- ถ. หมายความว่า มีปัจจัยเกิดขึ้น เช่น สมบัติพลัดพรากไป หรือว่าแท้งม้าเสียไป กลับถึงบ้านก็คิดว่าเสียไปเท่านั้นเท่านี้ การแท้งม้าเป็นปัจจัย
- สุ. ถ้าไม่คิดเรื่องเสียม้า จะมีความทุกข์ไหม
- ถ. ไม่ทุกข์ครับ
- สุ. เมื่อเห็น ได้ยิน แล้วคิด ปัญญาจะต้องรู้ว่า ขณะที่คิดนั้นก็ เป็นนามธรรมที่คิดเรื่องต่างๆ แล้วก็ดับ ขณะที่คิดเรื่องม้า ไม่มีม้าในขณะนั้น มีความจำเรื่องม้าที่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น ฉะนั้น ทุกข์จึงเกิดเพราะคิดเรื่องที่ไม่พอใจ และสุขก็เกิดเพราะคิดเรื่องที่พอใจ

ธรรมที่ได้ฟังทั้ง ๓ ปีฏก รวมทั้งอรรถกถาและฎีกา ก็เพื่อให้ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ตามปกติความเป็นจริง ไม่ว่าจะฟังมาก เรียนมาก สนทนาธรรมมาก ตริกตรองธรรมมากสักเท่าไร ก็เพื่อเป็นสังขารขั้นปรับปรุงแต่งให้สติเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในขณะนี้ แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังอย่างนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าก็ต้อง

พิจารณาให้เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่กำลังปรากฏจริง ๆ ซึ่งสติจะต้องระลึกไว้ มิฉะนั้นแล้วก็ไม่สามารถที่จะศึกษาพิจารณา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาในแต่ละวัน ที่ผ่านไป ๆ ซึ่งก็เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกขณะ ไม่มีอะไรเหลือเลย สักขณะเดียว

ทุกคนรู้ว่าอดีตที่สนุกสนานหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ดับหมดไปแล้ว คงเหลืออยู่แต่ปัจจุบันขณะนี้ขณะเดียว เพียงขณะเดียวจริง ๆ ซึ่งจะต้องศึกษาให้เข้าใจลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล บางคนก็บอกว่าไม่ขอพบคนนั้นคนนี้อีกในชาติหน้า ซึ่งถ้าเป็นผู้ที่เข้าใจพระธรรมแล้วจะไม่คิดอย่างนี้เลย เพราะชาติหน้าจะไม่มีคนนั้นและจะไม่มีคนนี่ซึ่งกำลังเข้าใจว่าเป็นเราอีกในชาติหน้าด้วย ชาตินี้เท่านั้นที่ยังเป็นคนนี้หรือเป็นคนนั้นอยู่ เมื่อตายไปก็สิ้นสุดสภาพความเป็นบุคคลนี้และบุคคลนั้นในชาตินี้โดยเด็ดขาด ชาติหน้าก็ต้องเป็นบุคคลอื่นจริง ๆ ฉะนั้น ก็ไม่ต้องห่วงกังวลว่าจะต้องไปพบกับคนนั้นคนนี้อีก ซึ่งไม่มีทางจะเป็นไปได้เลย เพราะว่าความเป็นบุคคลนี้บุคคลนั้นจะไม่ติดตามไปถึงชาติหน้า

ถ้ายังมีความขุ่นเคืองใจหรือความไม่พอใจในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ก็ขอให้เข้าใจว่าความจริงไม่มีบุคคลนั้นเลยมีแต่สภาพธรรม ซึ่งเป็น จิต เจตสิก รูปที่เกิดขึ้นและดับไป ทุกชีวิตดำรงอยู่เพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง

การระลึกถึงความตายเนืองๆ บ่อยๆ ย่อมมีประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เมื่อระลึกได้ว่าอาจจะตายเนิ่นนี้หรือพຽงนี้ก็ได้ ก็จะเป็นปัจจัยเกื้อกูล ให้สติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏ เพราะผู้ที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น เมื่อจตุติแล้วก็ไม่แน่นอนว่าจะปฏิสนธิในสุคติภูมิหรือทุคติภูมิ จะมีโอกาสได้ฟังพระธรรมและเจริญสติปัฏฐานอีกหรือไม่

ความตายพรากทุกอย่างจากชาตินี้ไปหมดสิ้น ไม่มีอะไรเหลืออีกเลยแม้แต่ความทรงจำ เหมือนเมื่อเกิดมาชาตินี้ก็จำไม่ได้ว่าชาติก่อนเป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร หมดความเป็นบุคคลในชาติก่อนโดยสิ้นเชิง ฉันทิ ชาตินี้ทั้งหมดไม่ว่าจะเคยทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรมาแล้ว เป็นบุคคลที่มีมานะในชาติตระกูล ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรๆ ก็ตาม ก็จะต้องหมดสิ้น ไม่มีเยื่อใยหลงเหลือเกี่ยวข้องกับภพนี้ชาตินี้อีกเลย หมดความผูกพันยึดถือทุกขณะในชาตินี้ว่าเป็น “เรา” อีกต่อไป ฉันทิ

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่แท้จริงของปรมาตถธรรมจะพรากจากการยึดถือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน แม้แต่ความทรงจำที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนั้น ก็เป็นแต่เพียงนามธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น สติที่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม จนปัญญาประจักษ์แจ้งสภาพธรรม จึงพรากจากความเป็นตัวตนเป็นบุคคลในชาตินี้ เมื่อประจักษ์

ลักษณะที่เป็นขณิกมรณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เพราะมรณะหรือความตายนั้นมี ๓ ประเภทคือ^๑ ขณิกมรณะ สมมติมรณะ สมุจเฉทมรณะ

ขณิกมรณะ คือ การเกิดขึ้นและดับไปของสังขารธรรมทั้งหลาย

สมมติมรณะ คือ ความตายในภพหนึ่งชาติหนึ่ง

สมุจเฉทมรณะ คือ ปรีณิพพาน การตายของพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นอีกเลย

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิ คือ ศึกษา ปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก และจัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกเผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

คณะกรรมการบริหาร

ประธานกรรมการ	นางสาว สุจินต์ บริหารวนเขตต์
รองประธานกรรมการ	นางสาว ดวงเดือน บารมีธรรม
กรรมการ	นาง สงวน สุจิตกุล นายแพทย์ สัญชัย ศรีสวัสดิ์ พลเอก สพรัง กัลยาณมิตร นาวาอากาศตรี เกื้อกุล แสนทอง หม่อมมณฑกชปรียา ยุคล
กรรมการและเหรัญญิก	นางสาว ประภัสสร เหวตระกุล
กรรมการและเลขานุการ	พลตรี ดร.วีระ พลวัฒน์

สำนักงาน

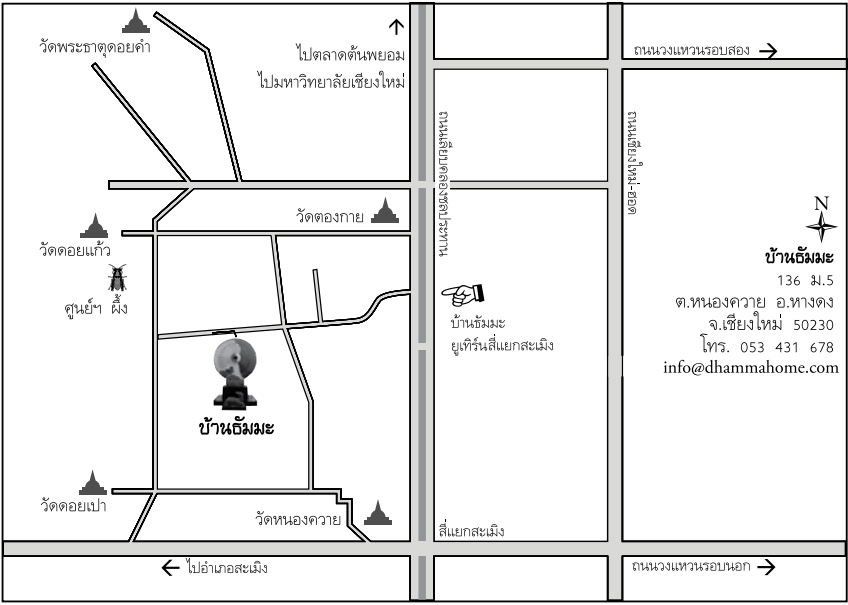
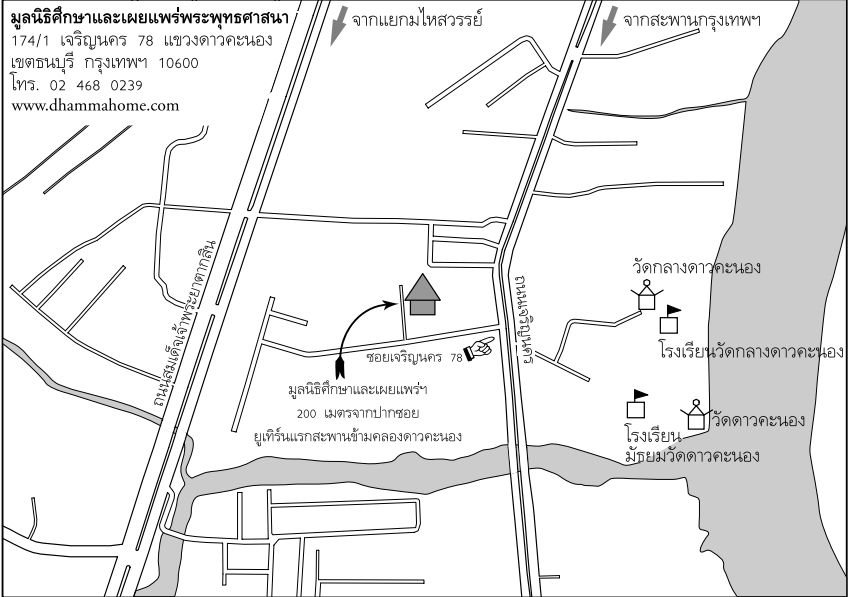
๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ ปณ. บางคอแหลม

<http://www.dhammadhome.com>

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิ เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิ โปรดติดต่อมูลนิธิ หรือกรรมการของมูลนิธิ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
 174/1 เจริญนคร 78 แขวงดาวคะนอง
 เขตธนบุรี กรุงเทพฯ 10600
 โทร. 02 468 0239
 www.dhammahome.com

รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน	
กรุงเทพฯ	อสทท.	๑๔๙๔	๒๓.๑๐ น.	ทุกวัน	
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - อ.	
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	จ. - อ.	
	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	อา. - พณ.	
	สทร.๒	๖๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน	
			๒๑.๐๐ น.	จ. - ศ.	
	พล.๑	๑๔๒๒	๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน	
			๑๒.๓๐ น.	ทุกวัน	
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน	
			๑๙.๓๐ น.	จ. - ศ.	
	วพ.ช. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๔.๒๕	๑๙.๓๐ น.	จ. - ศ.	
๕๗๖			๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน	
วิทยุชุมชน			๑๐๗.๗๕	๑๙.๑๐ น.	ทุกวัน
วัดนาคนครก เอฟ.เอ็ม.					
กำแพงเพชร	ทภ.๓	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
ขอนแก่น	รต.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน	
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน	
เชียงใหม่	วปด.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ. - ส.	
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
เชียงราย	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน	
	ทภ.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
นครราชสีมา	ทภ.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
น่าน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
นครศรีธรรมราช	ทภ.๔	๖๘๔, ๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ. - ส.	
เพชรบูรณ์	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
พิษณุโลก	ทภ.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
	ทภ.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
	พล.ร.๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน	
แพร่	ทภ.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
พะเยา	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
พิจิตร	ทภ.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
ภูเก็ต	๑ ปณ. เอฟ.เอ็ม.	๘๙	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน	
ลำปาง	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
ลำพูน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
สุพรรณบุรี	ทภ.๑	๑๕๐๔	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน	
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
สิงห์บุรี	ชุมชน เอฟ.เอ็ม.	๑๐๔.๗๕	๐๘.๐๐ น.	ทุกวัน	
สุโขทัย	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
		๘๘๘	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
อุดรธานี	ยานเกราะ	๖๘๔	๒๐.๓๐ น.	จ. - ส.	
อุตรดิตถ์	ทภ.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
		๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.	
อุบลราชธานี	ทอ.๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน	

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhome.com

ต.ก. ๒๕๕๒

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า
สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
พวกเธอ จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดฯ
นี่ เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

ที่สนิกาย มหาวรรค
มหาปรินิพพานสูตร

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

บ้านธัมมะ

เลขที่ ๑๓๖ หมู่ ๕ ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง เชียงใหม่ ๕๐๒๓๐

Email: info@dhammahome.com • <http://www.dhammahome.com>

ISBN 978-616-90247-1-2

9 786169 024712

www.dhammahome.com